

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การศึกษาวิเคราะห์เชิงปรัชญาในมหาปรีนิพพานสูตร
A Philosophical Approach in Mahāparinibbāna Sutta

โดย

ผศ.ดร. ประยงค์ จันทร์แดง

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา

พ.ศ. ๒๕๕๘

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610758109

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การศึกษาวิเคราะห์เชิงปรัชญาในมหาปรินิพพานสูตร
A Philosophical Approach in Mahāparinibbāna Sutta

โดย

ผศ.ดร. ประยงค์ จันทร์แดง

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา

พ.ศ. ๒๕๕๘

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610758109

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

A Philosophical Approach in Mahāparinibbāna Sutta

by

Assistant Professor Dr. Prayong Jandaeng

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Phayao Campus

B.E. 2558

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 610758109

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย:	การศึกษาวิเคราะห์เชิงปรัชญาในมหาปรีนิพพานสูตร
ผู้วิจัย:	ผศ.ดร.ประยงค์ จันทน์แดง
ส่วนงาน:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา
ปีงบประมาณ:	๒๕๕๘
ทุนอุดหนุนการวิจัย:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

งานวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ๑) ศึกษาสาระสำคัญและรูปแบบโครงสร้างของมหาปรีนิพพานสูตร ๒) วิเคราะห์ประเด็นทางปรัชญาในมหาปรีนิพพานสูตร และ ๓) วิเคราะห์คุณค่าของมหาปรีนิพพานสูตรที่มีต่อสังคมปัจจุบัน การศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสารโดยเน้นพระไตรปิฎกบาลีและคัมภีร์ชั้นรองหรืองานวิชาการที่เกี่ยวข้องอื่นๆ

ผลการวิจัยพบว่า มหาปรีนิพพานสูตรเป็นพระสูตรที่มีเนื้อหาขนาดยาวที่สุดในพระไตรปิฎก แบ่งเนื้อหาสำหรับท่องจำและสาธยายออกเป็น ๖ ตอน (ภาณวาร) โดย เริ่มจาก ตอนที่พระเจ้าอชาตศัตรูดำริจะตีแคว้นวัชชีจึงมีพระบัญชาให้วัสสการพราหมณ์ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าบนเขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ จากนั้นเสด็จจาริกเรื่อยไปโดยมีท่านพระอานนท์และภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ติดตามสู่เขตแดนแคว้นวัชชี เมืองเวสาลี เมืองปาวา และถึงที่ปรีนิพพานคือเมืองกุสินาราโดยประทับที่ไสยาสน์ใต้ต้นสาละคูในศาลวโนทยานของพวกเจ้ามัลละ ในแต่ละที่ที่เสด็จถึงทรงพบและแสดงธรรมโปรดบุคคลต่างๆ ที่มาเฝ้า ในตอนท้ายก่อนจะเสด็จดับขันธปรินิพพานตรัสสั่งเสียให้ยึดพระธรรมวินัยเป็นศาสดาแทนและให้ดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาทแล้วพระสูตรก็จบลงที่การแบ่งพระบรมสารีริกธาตุหลังถวายพระเพลิงพุทธสรีระเสร็จแล้ว

มหาปรีนิพพานสูตรถูกจัดไว้ในมหาวรรค ที่ขนิทาย เนื่องจากเป็นพระสูตรที่มีเนื้อหาขนาดยาว จึงเป็นการจัดตามขนาดของเนื้อหา ตลอดพระสูตรนี้มีเนื้อหาหรือข้อความที่ซ้ำๆ กันหลายแห่ง เช่น เรื่องไตรสิกขาที่พระพุทธเจ้าตรัสซ้ำๆ กันตลอดทั้งพระสูตร สันนิษฐานว่าอาจมีการประมวลเนื้อหาจากที่อื่นๆ ในพระไตรปิฎกมาเพิ่มเติมจึงทำให้พระสูตรนี้มีเนื้อหาหายวขึ้น แต่เนื้อหาบางตอนที่กล่าวไว้โดยย่อในมหาปรีนิพพานสูตรก็มีการนำไปขยายความในพระสูตรอื่นก็มี เช่น ในมหาสุทฺถสสนสูตรขยายความเรื่องอดีตชาติที่พระพุทธเจ้าเคยเสวยพระชาติเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระนามว่ามหาสุทฺถสสนะ

ในส่วนการวิเคราะห์เชิงปรัชญานั้น สามารถแยกพิจารณาตามสาขาต่างๆ ของปรัชญา ดังนี้ ๑) สาขาจริยศาสตร์ พบว่า มีเรื่องสิ่งที่ดีที่สุดในชีวิตคือความสุขซึ่งมี ๒ ระดับ คือ ทิฏฐุ-

ธัมมิกัตถะ ความสุขระดับต้นหรือความสุข และสัมปรายิกัตถะ ความสุขระดับสูงคือนิพพาน แนวทางการเข้าถึงความสุขดังกล่าวมีแสดงไว้หลายประการตลอดพระสูตรแต่อาจสรุปลงได้ในหลักไตรสิกขา คือ ระดับต้น โดยการดำเนินตามหลักศีล ส่วนระดับสูงโดยการดำเนินตามหลักสมาธิและปัญญา ๒) สาขาอภิปรัชญา พบว่า มีเรื่องเหนือวิสัยสามัญคือมารและเทวดาที่มีอิทธิปาฏิหาริย์ที่เกิดจากผลบุญที่ได้เคยทำไว้สมัยเป็นมนุษย์ เช่น บันดาลให้มีเครื่องสักการบูชาจากสวรรค์เพื่อบูชาพุทธสรีระ ๓) สาขาตรรกศาสตร์ พบว่า มีเรื่องการใช้เหตุผลแบบนินัยของท่านพระสารีบุตรที่แสดงวิธีคิดของท่านว่าเหตุใดท่านจึงเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า และ ๔) สาขาญาณวิทยา พบว่า แหล่งที่มาของความรู้คือมหาปเทศ ๔ ซึ่งเป็นเกณฑ์ตรวจสอบแหล่งที่มาของข้อมูลว่าจริงหรือเท็จ และอีกเรื่องหนึ่งคือความรู้ความสามารถพิเศษของพระพุทธเจ้า เช่น การหายตัวได้ การรู้จักภพภูมิของผู้ที่ตายไป การทำน้ำขุ่นให้กลายเป็นน้ำใส และของพระอนุรุทธะที่มองเห็นและรู้ใจเทวดาต่างๆ ความรู้พิเศษเช่นนี้เกิดจากการปฏิบัติธรรมจนได้บรรลุอรหัตผลและได้อภิญญาต่างๆ

ส่วนคุณค่าของมหาปรินิพพานสูตรที่มีต่อสังคมนั้น พบว่า พุทธดำรัสหลายตอนในมหาปรินิพพานสูตรทำให้เกิดคุณค่าด้านจริยศาสตร์และด้านสุนทรียศาสตร์ คือ ด้านจริยศาสตร์เป็นคุณค่านอกตัวที่เป็นสื่อนำไปสู่ความดีสูงขึ้นไปตามลำดับ ได้แก่ การไปแสวงบุญยังสังเวชนียสถาน ๔ แห่ง คือ ที่ประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และปรินิพพาน คตินิยมในการสร้างสถูปเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ การยึดพระธรรมวินัยเป็นศาสดาที่ต่อมาทำให้เกิดมีการสังคายนาแล้วรวบรวมเป็นพระไตรปิฎก และการปรินิพพานเป็นเหตุการณ์สำคัญหนึ่งใน ๓ ของวันวิสาขบูชาที่องค์การสหประชาชาติยกย่องเป็นวันสำคัญสากลของโลก ส่วนด้านสุนทรียศาสตร์ เป็นคุณค่าทางใจที่จำแนกได้ ๒ ระดับ คือ ระดับผัสสะ เป็นคุณค่าที่รู้สึกประทับใจและเป็นสุขชั่วขณะที่มีต่อสังเวชนียสถาน พระสถูปเจดีย์ พระไตรปิฎก หรือวันวิสาขบูชา และระดับเพ่งพินิจ เป็นความดื่มด่ำซาบซึ้งและเกิดปัญญาซึ่งพัฒนามาจากระดับผัสสะ

Research Title: A Philosophical Approach in Mahāparinibbāna Sutta
Researcher: Assist. Prof. Dr. Prayong Jandaeng
Department: Mahachulalongkornrajavidyalaya University
 Phayao Campus
Fiscal Year: 2558 / 2015
Research Scholarship Sponsor: Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ABSTRACT

This research aims at studying the essence and structure of Mahāparinibbāna Sutta, philosophical issues in the Sutta, and values of the Sutta towards the contemporary society. This is a documentary research mainly based on the Pali Tipitaka and its related sources.

The study revealed that Mahāparinibbāna Sutta is the longest sutta in Tipitaka. Its contents are divided into six portions for recitation (Bhānavāra). It begins with the story of King Ajātasattu thinking about defeating the land of Vajji and sending Brahmin Vassakāra to meet the Buddha on the Gijjhakuta hill, Rājagaha. Then the Buddha accompanied by Venerable Ananda and many Bhikkhus went to the land of Vajji, Vesāli, Pāvā and Kusināra for his final passing away and lied down on the right side under the twin Sāla trees in the park of Malla princes, respectively. During his journey from Rājagaha up to Kusināra, he met and preached various persons. Before passing away, he told to undertake the teaching and discipline he had taught to be the teacher and to live mindfully. The Sutta ends at the division of the Buddha's relics after the cremation ceremony.

The Sutta is systemically grouped in Mahāvagga of Dighanikāya according to its long contents. There are many repeated sentences such as Tisikkhā or threefold training available throughout the Sutta. It is because of collecting some contents from other sources in other Pitaka to make it longer. However, some short contents in the Sutta are also extended in other Suttas, for examples, Mahāsudassana Sutta extending last birth of the Buddha as Universal Monarch Mahāsudassana.

For a philosophical approach to which branches of philosophy are divided, it is founded that there mentioned the ultimate good, according to Ethics, the happiness in two levels: basic happiness or sensual pleasures and advanced happiness, i.e. Nibbāna. The path leading to the happiness is variously mentioned throughout the Sutta. However, it can be concluded as Tisikkhā, i.e. Sila or moral conducts leading to the basic happiness and Samādhi or concentration and Pannā or wisdom leading to the advanced happiness. For issues in Metaphysics, there are extraordinary beings: Māra or gods of evil, and Deva or deities. They bear supernatural powers because of their good deeds accumulated in previous births. For example, they brought the heavenly offerings to pay homage to the Buddha. For Deductive Logic, Venerable Sāriputta showed how he gained deep faith in the Buddha. For Epistemology with regard to the origins of knowledge, there is a criterion for accessing knowledge called the fourfold Mahāpadesa. And with regard to the origin of knowledge in the extra-sensory perception, it is common to the Buddha and Venerable Anuruddha to perform such extraordinary incidents, for examples, invisibly wandering, knowing whereabouts lives after death, making dirty water clear. It is because of their serious practices to attain arahantship and other super-knowledge.

For the values of the Sutta towards the society, the Buddha's words in the Sutta led to the values in Ethics and Aesthetics, the ethical values are extrinsic values as the medium to higher goodness. They are the four pilgrimage sites relating to Buddha's birth place, enlightenment, first sermon, and passing away, the popularity of constructing a Stupa of relics, regarding the Buddha's teaching and discipline as depicted in Tipitaka as the teacher, and the international recognition of the Day of Vesak. The aesthetical values refer to the spiritual values divided into two levels: 1) aesthetical sensation with momentary feelings of impression and happiness towards the four pilgrimage sites, stupas, Tipitaka or the Day of Vesak, and 2) aesthetical contemplation with deep impression and insight developed from the sensation.

กิตติกรรมประกาศ

มิใช่เรื่องง่ายที่จะมีองค์กรหรือหน่วยงานใดมองเห็นความสำคัญของการให้ทุนทำวิจัยในการศึกษาคัมภีร์ทางศาสนา เพราะนโยบายหลักของประเทศเน้นไปที่การให้ทุนวิจัยที่มุ่งให้เกิดผลผลิตที่เป็นรูปธรรม ใช้ประโยชน์หรือสร้างรายได้จริง อันจะเป็นการ “ตอบสนองความต้องการ” ของสังคม ดังนั้น ผู้วิจัยจึงรู้สึกขอบคุณเป็นอย่างยิ่งที่สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ที่เห็นความสำคัญของการศึกษาคัมภีร์ทางศาสนา (Textual Studies) ครั้งนี้ และได้อนุมัติงบประมาณทุนวิจัยประจำปีงบประมาณ ๒๕๕๘ จนได้เกิดงานวิจัยชิ้นนี้ขึ้นมา และพร้อมกันนี้ผู้วิจัยต้องขอขอบคุณคณะกรรมการวิจัยประจำสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ นับแต่ที่ได้เปิดโอกาสให้เสนอโครงการวิจัย แต่งตั้งผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อพิจารณาโครงร่างวิจัย ให้ทุนสนับสนุน คอยติดตามถามไถ่ถึงความก้าวหน้าของการวิจัยอย่างสม่ำเสมอ และแต่งตั้งผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อพิจารณารายงานการวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ผศ.ดร.ประยงค์ จันทร์แดง

๑๙ ตุลาคม ๒๕๕๙

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ค
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ.....	ณ
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๕
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย.....	๕
๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะ.....	๖
๑.๕ การทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๖
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๑๓
บทที่ ๒ สารระสำคัญและรูปแบบโครงสร้างในมหาปรินิพพานสูตร.....	๑๔
๒.๑ สรุปเนื้อหาในมหาปรินิพพานสูตรตามลำดับข้อ.....	๑๔
๒.๒ รูปแบบโครงสร้างของมหาปรินิพพานสูตร.....	๕๑
๒.๒.๑ เกณฑ์การจัดหมวดหมู่ในมหาปรินิพพานสูตร.....	๕๑
๒.๒.๒ ข้อความซ้ำๆ กันที่ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร.....	๕๔
๒.๒.๓ การเพิ่มเติมเนื้อหาในมหาปรินิพพานสูตร.....	๕๘
๒.๓ ข้อความในมหาปรินิพพานสูตรที่เกี่ยวข้องกับพระสูตร นิกาย หรือปฏิภกอื่น.....	๖๑
๒.๓.๑ วัสสการพราหมณ์เข้าเฝ้า.....	๖๒
๒.๓.๒ อปรีหานิยธรรม.....	๖๓
๒.๓.๓ ท่านพระสารีบุตรเข้าเฝ้า.....	๖๓
๒.๓.๔ โปรดชาวบ้านปาฏลิตามและมหาอำมาตย์สุนีระ และวัสสการพราหมณ์.....	๖๔
๒.๓.๕ อริยสัจ ๔.....	๖๕
๒.๓.๖ ทรงตอบคำถามว่าตายแล้วไปไหน.....	๖๕
๒.๓.๗ สติปฏิฐาน ๔.....	๖๖

๒.๓.๘ นางอัมพปาลีถวายภัตตาหารและสวนมะม่วง.....	๖๗
๒.๓.๙ เหตุการณ์ตอนปลงพระชนมายุสังขาร.....	๖๗
๒.๓.๑๐ ธรรม ๔ ประการ.....	๖๘
๒.๓.๑๑ มหาปเทศ ๔.....	๖๙
๒.๓.๑๒ นายจุนทะถวายสุกรมัททวะ.....	๖๙
๒.๓.๑๓ สังเวชนียสถาน ๔.....	๗๐
๒.๓.๑๔ ฎปารหบุคคล ๔ จำพวก.....	๗๑
๒.๓.๑๕ อตีตอันรุ่งเรืองของกุสินารา.....	๗๒
๒.๓.๑๖ ลีลาการปรินิพพาน.....	๗๓
๒.๓.๑๗ หลวงตาสุภทัตทะกล่าวลวงเกินพระพุทธเจ้า.....	๗๓
บทที่ ๓ วิเคราะห์เชิงปรัชญาในมหาปรินิพพานสูตร.....	๗๗
๓.๑ ปรัชญาที่พระพุทธศาสนา.....	๗๗
๓.๒ การวิเคราะห์แนวคิดทางปรัชญาในมหาปรินิพพานสูตร.....	๘๗
๓.๒.๑ จริยศาสตร์.....	๘๗
๓.๒.๒ อภิปรัชญา.....	๑๑๖
๓.๒.๓ ตรรกศาสตร์.....	๑๒๔
๓.๒.๔ ญาณวิทยา.....	๑๒๗
บทที่ ๔ คุณค่าของมหาปรินิพพานสูตรที่มีต่อสังคมปัจจุบัน.....	๑๓๖
๔.๑ คุณค่ากับข้อเท็จจริง.....	๑๓๖
๔.๒ คุณค่าที่เป็นผลสืบเนื่องจากมหาปรินิพพานสูตร.....	๑๓๙
๔.๒.๑ สังเวชนียสถาน ๔ แห่ง.....	๑๓๙
๔.๒.๒ การสร้างสถูปหรือเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ.....	๑๕๐
๔.๒.๓ การยึดถือพระธรรมวินัยเป็นพระศาสดา.....	๑๕๔
๔.๒.๔ การปรินิพพานหนึ่งในเหตุการณ์วันสำคัญสากล	
แห่งสหประชาชาติ.....	๑๕๙
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ.....	๑๖๔
๕.๑ สรุปผลการวิจัย.....	๑๖๔
๕.๑.๑ สาระสำคัญและรูปแบบโครงสร้างของมหาปรินิพพานสูตร.....	๑๖๔
๕.๑.๒ การวิเคราะห์เชิงปรัชญาในมหาปรินิพพานสูตร.....	๑๗๓
๕.๑.๓ คุณค่าของมหาปรินิพพานสูตรที่มีต่อสังคมปัจจุบัน.....	๑๗๗

๕.๒ ข้อเสนอแนะ.....๑๘๒

บรรณานุกรม.....๑๘๔

ภาคผนวก.....๑๙๒

 ภาคผนวก ก บทความการวิจัย.....๑๙๒

 ภาคผนวก ข กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์... ๒๑๐

 ภาคผนวก ค ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้และกิจกรรม
 ที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ.....๒๑๒

 ภาคผนวก ง แบบสรุปโครงการวิจัย.....๒๑๔

ประวัติผู้วิจัย.....๒๑๘

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีการใช้อักษรย่อเรียกชื่อพระไตรปิฎกและคัมภีร์ระดับรอง คือ อรรถกถา และปกรณ์พิเศษ โดยแต่ละเล่มที่ใช้อ้างอิงในเนื้อหาที่มีความหมายดังนี้

พระไตรปิฎก

ขุ.จริยา. (บาลี)	หมายถึง	ขุททกนิกาย จริยาปิฎกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.จ. (บาลี)	หมายถึง	ขุททกนิกาย จุฬินิเทศปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถร. (บาลี)	หมายถึง	ขุททกนิกาย เถรคาถาปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ. (บาลี)	หมายถึง	ขุททกนิกาย ธมฺมปทปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.พุทฺธ. (บาลี)	หมายถึง	ขุททกนิกาย พุทฺธวสฺสปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.อป. (บาลี)	หมายถึง	ขุททกนิกาย อปทานปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.อุ. (บาลี)	หมายถึง	ขุททกนิกาย อุทานปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.ม. (บาลี)	หมายถึง	มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมปณฺณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.มฺ. (บาลี)	หมายถึง	มชฺฌิมนิกาย มฺลปณฺณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.อุ. (บาลี)	หมายถึง	มชฺฌิมนิกาย อุปรปณฺณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ม. (บาลี)	หมายถึง	ทีฆนิกาย มหาวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ป. (บาลี)	หมายถึง	ทีฆนิกาย ปาฏิกวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.สี. (บาลี)	หมายถึง	ทีฆนิกาย สีลขนฺธวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.จ. (บาลี)	หมายถึง	วินยปิฎก จุฬิวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.ม. (บาลี)	หมายถึง	วินยปิฎก มหาวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
สํ.ข. (บาลี)	หมายถึง	สํยุตฺตนิกาย ขนฺธวาวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
สํ.ม. (บาลี)	หมายถึง	สํยุตฺตนิกาย มหาวาวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
สํ.ส. (บาลี)	หมายถึง	สํยุตฺตนิกาย สคาถวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
สํ.สพฺวา. (บาลี)	หมายถึง	สํยุตฺตนิกาย สพฺวายตนวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.จตุกก. (บาลี)	หมายถึง	องคฺคตฺตรนิกาย จตุกกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ติก. (บาลี)	หมายถึง	องคฺคตฺตรนิกาย ติกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ทสก. (บาลี)	หมายถึง	องคฺคตฺตรนิกาย ทสกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.สตฺตก. (บาลี)	หมายถึง	องคฺคตฺตรนิกาย สตฺตกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.อฏฺฐก. (บาลี)	หมายถึง	องคฺคตฺตรนิกาย อฏฺฐกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.เอก. (บาลี)	หมายถึง	องคฺคตฺตรนิกาย เอกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)

พระไตรปิฎกที่ใช้อ้างอิงเป็นหลักในงานวิจัยนี้ได้แก่ “มหาจุฬาทศปิฎก” ซึ่งเป็นพระไตรปิฎกภาษาบาลี อักษรไทย ชุด ๔๕ เล่ม ใช้ระบบระบุชื่อย่อของเล่มนั้นๆ ตามด้วยการบอกเล่ม ข้อ และหน้า ตามลำดับ เช่น ที.ม.๑๐/๒๙๔/๓๔๐ หมายถึง พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๐ มีชื่อว่าทีฆนิกาย มหาเวคคปาลี ข้อที่ ๒๙๔ หน้าที่ ๓๔๐

อรรถกถา/ปกรณ์พิเศษ

ขุ.ขุ.อ. (บาลี) หมายถึง ขุททกนิกาย ขุททกปาฐอรรถกถา (ภาษาบาลี)

ขุ.ชา.เตรสก.อ. (บาลี) หมายถึง ขุททกนิกาย เตรสกนิปาตชาตอรรถกถา (ภาษาบาลี)

ขุ.ธ.อ. (บาลี) หมายถึง ขุททกนิกาย ธมมปทอรรถกถา (ภาษาบาลี)

ที.ม.อ. (บาลี) หมายถึง ทีฆนิกาย สุมงคฺลวิลาสินี มหาเวคคอรรถกถา (ภาษาบาลี)

มงฺคล.อ. (บาลี) หมายถึง มงฺคลตถทีปนี มงฺคลสุตฺตอรรถกถา (ภาษาบาลี)

วิ.ม.อ. (บาลี) หมายถึง วินยปิฎก สมฺนุตปาสาทิกา มหาเวคคอฎฺกถา (ภาษาบาลี)

วิสุทฺธิ. (บาลี) หมายถึง วิสุทฺธิมคฺคปกรณ์ (ภาษาบาลี)

อรรถกถาและปกรณ์พิเศษที่ใช้ในงานวิจัยนี้เป็นฉบับภาษาบาลี อักษรไทย ใช้ระบบบอกชื่อย่อตามด้วยเล่มหรือภาคและหน้า เช่น ขุ.ธ.อ.๑/๑๒๙ หมายถึง ขุททกนิกาย ธมมปทอรรถกถา ภาคที่ ๑ หน้าที่ ๑๒๙

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในสมัยพุทธกาล มีผู้โชคดีเหลือคณานับที่มีโอกาสได้พบและสนทนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยตรง ดังปรากฏผลคือการเกิดกลุ่มบุคคลที่เรียกว่าพุทธบริษัท ๔ อันได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา กระจายไปอย่างกว้างขวาง โดยที่แต่ละคนเมื่อได้รับฟังธรรมและปฏิบัติตามแล้วต่อมาหากเกิดข้อสงสัยประการใดก็จะหาโอกาสเข้าเฝ้าพระบรมศาสดาเพื่อสอบถามให้เข้าใจกระจ่างแจ้งและขอคำแนะนำเพิ่มเติมจากพระองค์เพื่อให้แน่ใจว่าแนวทางที่ตนเองรับไปปฏิบัติหรือรับไปสอนผู้อื่นนั้นถูกต้องตรงตามพุทธประสงค์หรือไม่เพียงใด ด้วยการบำเพ็ญพุทธกิจอย่างต่อเนื่องและยาวนานถึง ๔๕ ปี คำสั่งสอนของพระองค์จึงมีจำนวนมาก และแตกต่างกันหลากหลายไปตามอุปนิสัยของผู้ฟัง ก่อนจะเสด็จดับขันธปรินิพพานพระองค์ไม่ได้ทรงแต่งตั้งพระสาวกรูปใดให้เป็นผู้สืบทอดหลักธรรมต่อจากพระองค์ แต่ทรงฝากพระธรรมวินัยไว้ให้เป็นเสมือนพระศาสดาแทนพระองค์

บรรดาพระมหาสาวกจึงได้ถือเป็นที่สำคัญที่จะต้องช่วยกันคัดกรอง รวบรวม และสืบทอดพระธรรมวินัยไว้ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ที่สุดเท่าที่จะทำได้ และต่อมาพระธรรมวินัยได้รับการประมวลไว้เป็นหมวดหมู่ในชื่อว่า “พระไตรปิฎก”^๑ ซึ่งถือเป็นคัมภีร์ดั้งเดิมและสำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนา การที่พระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมจะยังคงมั่นคงและแพร่หลายเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับการศึกษา (ปริยัติ) ปฏิบัติ (ปฏิบัติ) และได้รับผลของการปฏิบัติ (ปฏิเวธ) สอดคล้องกับหลักที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั่นเอง หากถือตามนัยนี้ ชาวพุทธที่ต้องการรู้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับ

^๑ พระพุทธองค์ทรงเรียกหลักคำสอนของพระองค์ว่า “พรหมจรรย์” บ้าง “พระธรรมวินัย” บ้าง ต่อมาประมาณ พ.ศ. ๒๓๕ สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช เกิดการสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ ๓ มีการจัดพระธรรมวินัยให้เป็น ๓ หมวดเรียกว่า “พระไตรปิฎก” โดยแยกคำว่า “พระธรรม” เป็น ๒ ปิฎก คือ พระสูตรตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก และแยกคำว่า “วินัย” เป็นพระวินัยปิฎก

พระพุทธเจ้าและหลักคำสอนที่แท้จริงของพระองค์ก็จำเป็นต้องเริ่มต้นศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎกเป็นอันดับแรก ถ้าหากยังไม่เข้าใจชัดเจนจึงค่อยศึกษาจากคัมภีร์ระดับรองลงมา เช่น อรรถกถาหรือฎีกา ตลอดจนพิจารณาจากมติของปราชญ์ผู้รู้แล้วจึงประมวลเป็นทัศนคติของตนเองต่อพระธรรมวินัยในแต่ละประเด็น^๒

อย่างไรก็ตาม ชาวพุทธหรือคนที่สนใจพระพุทธศาสนาส่วนใหญ่ในปัจจุบันนิยมเรียนรู้พระพุทธศาสนาแบบสว่นทางกับหลักการที่ควรจะเป็น กล่าวคือ มักเริ่มต้นจากการนับถือครูบาอาจารย์ จากหนังสือธรรมะ หรือแม้แต่จากสื่อออนไลน์ ดังจะเห็นได้จากการเคารพนับถือครูบาอาจารย์บางท่านบางสำนักเป็นหลัก มากกว่าจะคิดตรวจสอบความถูกต้องเที่ยงตรงของคำสอนที่ได้รับมากับหลักการในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ระดับรองอื่นๆ ว่าขัดแย้งหรือสอดคล้องกันหรือไม่อย่างไร ดังนั้น จึงปรากฏมีหลักคำสอนที่ขัดแย้งกับพระธรรมวินัย (อุทุมมโม อุพฺพินโย) เป็นที่ยอมรับกันอย่างดาษดื่นในสังคมไทย การศึกษาธรรมะจากครูบาอาจารย์ หนังสือ หรือสื่ออื่นๆ โดยที่ไม่เคยได้สัมผัสอรรถรสต้นฉบับในพระไตรปิฎกถือเป็นการสุ่มเสี่ยงที่จะได้รับสารที่ผิดเพี้ยนหรือไม่สมบูรณ์ตรงตามเจตนารมณ์เดิมของพระบรมศาสดา

ปรากฏการณ์ดังกล่าวอาจถือได้ว่าเป็นการเรียนรู้พระพุทธศาสนาแบบห่างเหินจากรากเหง้าหรือต้นตอขององค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนา กล่าวคือ พระไตรปิฎก การเรียนรู้พระพุทธศาสนาจากพระไตรปิฎกโดยตรงจึงถือเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับผู้ที่ต้องการธรรมรสที่แท้จริง

^๒ลำดับขั้นของการอ้างอิงนี้ได้แนวคิดจากพระพุทธโฆสาจารย์ (วิ.ม.อ. (บาลี) ๑/๒๗๑-๒๗๒) ที่ได้กล่าวถึงหลักเกณฑ์ในการวินิจฉัยวินัยโดยยึดความน่าเชื่อถือของข้อมูลตามลำดับ ดังนี้

๑. **สูตร** การอ้างอิงคัมภีร์พระวินัยปิฎก (ในกรณีทั่วไปหมายรวมทั้งพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก)

๒. **สูตรตานุโลม** อ้างอิงมหาปเทศ ๔ ทางพระวินัย (ในกรณีทั่วไปหมายรวมพระสูตรหรือข้อความจากปิฎกอื่นที่เกี่ยวข้อง สอดคล้อง หรือเชื่อมโยงกัน)

๓. **อาจารย์วาท** อ้างอิงแนววินิจฉัยที่พระอรหันต์ ๕๐๐ รูปวางไว้ตั้งแต่สังคายนาครั้งแรก และอรรถกถาต่าง ๆ รวมฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์พิเศษ

๔. **อัตโนมติ** ความเห็นของตนเองที่เกิดจากการวิเคราะห์ข้อมูลต่าง ๆ อย่างรอบด้าน

ตามที่พระบรมศาสดาทรงแสดงไว้ เช่นเดียวกับในวงการวรรณคดีที่ผู้เรียนจำเป็นจะต้องได้อ่าน ต้นฉบับวรรณคดีที่ยิ่งใหญ่ (Masterpiece) เช่น Hamlet หรือ Romeo and Juliet ของ William Shakespeare หรือในวงการปรัชญา ผู้เรียนจำต้องได้อ่านงานต้นฉบับของนักปรัชญาคนสำคัญของโลก เช่น Republic หรือ Phaedo ของ Plato เพราะหากเพียงแค่อ่านเนื้อหาที่คนอื่นย่อหรือสรุปหรือวิจารณ์ไว้ ย่อมจะไม่ได้สัมผัสกลิ่นอายหรือไม่ได้รับอรรถรสที่ควรจะได้จากงานคลาสสิกเหล่านี้

อย่างไรก็ตาม เนื้อหาและเหตุการณ์ในพระไตรปิฎกมีจำนวนมากและหลากหลาย เพราะพระพุทธองค์ทรงแสดงแก่บุคคลต่างกรรมต่างวาระกัน จึงมีสำนวนภาษาและวิธีอธิบายที่เหมาะสมแก่จริตหรืออุปนิสัยของผู้ฟังในสมัยนั้น เช่น บางแห่งทรงแสดงหลักธรรมสั้นๆ สำหรับผู้ฟังที่มีสติปัญญาดี ซึ่งพอฟังจบก็สามารถเข้าใจได้ทันที แต่เมื่อเวลาผ่านไปไม่น้อยกว่า ๒,๖๐๐ ปี ภูมิปัญญาที่ผู้คนในสมัยพุทธกาลฟังแล้วเข้าใจจนนำไปปฏิบัติและได้รับผลจากการปฏิบัติตาม ศักยภาพของแต่ละบุคคลนั้น จำเป็นต้องได้รับการศึกษาและทำความเข้าใจทั้งในรูปของภาษาและความหมายให้เหมาะสมกับบริบทของผู้คนยุคปัจจุบัน

หากจะมีการเลือกเฟ้นพระไตรปิฎกส่วนที่มีสีสัน มีเรื่องราว และสารัตถะครบครัน ชวนอ่าน ชวนติดตาม นักวิชาการทางพระพุทธศาสนาทั้งไทยและเทศส่วนใหญ่ เช่น พุทธทาส ภิกขุ^๓ สุชีพ ปุณฺณานุกาพ^๔ U Ko Lay^๕ เห็นตรงกันว่า พระสูตรต้นตปิฎกเป็นส่วนที่เก่าแก่ที่สุด บรรจุคำสอนดั้งเดิมของพระพุทธเจ้าไว้ได้อย่างครบถ้วน เป็นหมวดหมู่ สารัตถะทั้งหมดของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะเรื่องทุกข์และการดับทุกข์สามารถค้นหาได้จากพระสูตรต้นตปิฎกโดยตรง อาจกล่าวได้ว่าแม้จะไม่ได้ศึกษาพระวินัยปิฎกและพระอภิธรรมปิฎกก็ยังสามารถหาหลักคำสอนที่ครบถ้วนสมบูรณ์จากพระสูตรต้นตปิฎกจนนำไปสู่การปฏิบัติได้อย่างถูกต้องจนสามารถดับทุกข์ได้

^๓ พุทธทาส ภิกขุ, **เพชรในพระไตรปิฎก**, (กรุงเทพมหานคร: กองทุนอุทิศธรรม, ๒๕๒๘), หน้า ๑๓-๑๔.

^๔ สุชีพ ปุณฺณานุกาพ, **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน** พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร: มหา มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒๒-๒๓.

^๕ U Ko Lay, **Essence of Tipitaka**, (India, Maharashtra: Vipassana Research Institute, ๑๙๙๘), หน้า ๒๕.

ในบรรดาพระสูตรย่อยต่างๆ ที่มีในพระสุตตันตปิฎกกว่า ๑๗,๐๐๐ สูตร^๖ มหา
 ปรินิพพานสูตรนับเป็นพระสูตรที่มีเนื้อหาหายากที่สุดว่าทุกพระสูตรบรรดามีในพระไตรปิฎกและ
 บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับช่วงปีสุดท้ายของพระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้าไว้อย่างต่อเนื่องและสมบูรณ์
 ที่สุด ตลอดจนเป็นพระสูตรที่มีการอ้างอิงถึงเหตุการณ์และหลักคำสอนสำคัญมากที่สุดพระสูตร
 หนึ่ง บางตอนที่สำคัญมีการแยกไปตั้งเป็นพระสูตรต่างหากก็มี เช่น ในที่ฌนิกาย แยกตอนที่พระสา
 รีบุตรเข้าเฝ้าที่สวนมะม่วงชื่อปาวาริกะไปกล่าวโดยละเอียดในสัมปสาทนียสูตร แยกตอนที่พระ
 อานนท์ทูลถามถึงบุคคลต่าง ๆ ที่ตายไปแล้วว่าไปเกิดในภพภูมิใดบ้าง และมียักษ์ตนหนึ่งชื่อชน
 วสกะมาเฝ้าพร้อมทั้งรายงานว่าตนคืออดีตพระเจ้าพิมพิสารไปไว้ในชนวสกุสูตร และแยกตอนที่
 พระพุทธองค์ตรัสเล่าว่าในอดีตชาติพระองค์เคยเป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหาสุทศน์ไว้ใน
 มหาสุทศนสูตร และบางตอนนิกายอื่นหรือพระวินัยปิฎกและพระอภิธรรมปิฎกนำไปขยายความ
 หรือบรรจุไว้ก็มี ดังมหาปรินิพพานสูตรแปลฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยทำเป็นเชิงอรรถ
 เทียบไว้ไม่น้อยกว่า ๓๑ แห่ง ตลอดทั้งพระสูตร^๗

มหาปรินิพพานสูตรจึงมีความสำคัญ ดังคำกล่าวของ B.C. Law ที่ว่า มหาปรินิพพาน
 สูตรเป็นหนึ่งในพระสูตรที่สำคัญที่สุดเพราะให้รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่
 น่าสนใจยิ่งของพระชนม์ชีพในช่วงท้ายๆ ของพระพุทธเจ้า และยังมีหลักคำสอนสำคัญคืออปริ
 หานิยธรรมรูปแบบต่าง ๆ ที่สมบูรณ์ ตลอดจนมีแนวคิดทางสังคม การเมือง และศาสนาในสมัยนั้น
 ให้ศึกษาด้วย^๘ เช่นเดียวกับ P.V. Bapat ที่มีทัศนะคล้ายกันว่า มหาปรินิพพานสูตรสำคัญที่สุดใน
 ที่ฌนิกาย เพราะเป็นพระสูตรที่ให้รายละเอียดข้อเท็จจริงเกี่ยวกับวาระสุดท้ายของพระชนม์ชีพ
 พระพุทธเจ้า พระสูตรนี้ยังระบุถึงชื่อหมู่บ้านต่างๆ ที่พระพุทธเจ้าเสด็จผ่านกว่าจะถึงกุสินารา และ
 ยังมีพระดำรัสสั่งเสียหมู่สงฆ์ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา เรื่องมหาปเทศ ๔ สังเวชนียสถาน

^๖ ที่ฌนิกายมี ๓๔ สูตร มัชฌิมนิกายมี ๒๕๒ สูตร สังยุตตนิกายมี ๗,๗๖๒ สูตร อังคุตตรนิกายมี
 ๙,๕๕๗ สูตร และขุททกนิกายมี ๑๕ คัมภีร์ ดูรายละเอียดใน วิ.ม.อ.(บาลี) ๑/๒๖-๒๗.

^๗ โปรดดูพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (กรุงเทพมหานคร: มหา
 จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๗๘-๑๗๙.

^๘ B.C. Law, A History of Pali Literature, (India, Delhi: Abhishek Prakashan, ๒๐๐๗), หน้า
 ๘๗.

๔ แห่ง พระดำรัสสุดท้ายที่ทรงย้ำให้ดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท จบลงด้วยรายละเอียดการถวายพระเพลิงพุทธสรีระและแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ^๙

ความสำคัญของพระสูตรดังกล่าวข้างต้นนี้เป็นสิ่งดึงดูดใจให้นักวิชาการทั้งชาวไทยและชาวต่างชาตินำมาศึกษาในแง่มุมต่างๆ กัน เช่น นำมาหาปรินิพพานสูตรมาแปลและเรียบเรียงใหม่บ้าง ยกเฉพาะประเด็นที่น่าสนใจมาวิพากษ์วิจารณ์บ้าง ศึกษาวิเคราะห์จากมุมมองของนักวิทยาศาสตร์หรือของนักการศาสนาบ้าง การที่นำมาหาปรินิพพานสูตรมาศึกษากันในแง่มุมต่างๆ กันนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นการส่งเสริมการศึกษาคัมภีร์ทางศาสนา (Textual Studies) ให้แพร่หลาย เป็นการช่วยกันถอดรหัสชีวิตประวัติและธรรมประวัติของมหาบุรุษเอกของโลกผู้ทรงพระชนม์อยู่เมื่อกว่า ๒,๖๐๐ ปีที่แล้ว โดยใช้ศาสตร์หรือมุมมองของคนยุคปัจจุบันเพื่อให้เกิดองค์ความรู้ที่ถูกต้องหรือใกล้เคียงกับความเป็นจริงมากที่สุดเท่าที่จะทำได้

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษามหาปรินิพพานสูตรทั้งในส่วนที่เป็นสาระสำคัญและรูปแบบโครงสร้าง รวมถึงการวิเคราะห์ประเด็นปัญหาสำคัญในเชิงปรัชญา ตลอดจนคุณค่าด้านต่างๆ ของพระสูตรดังกล่าวที่มีต่อสังคมปัจจุบัน

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาสาระสำคัญและรูปแบบโครงสร้างของมหาปรินิพพานสูตร
- ๑.๒.๒ เพื่อวิเคราะห์ประเด็นทางปรัชญาในมหาปรินิพพานสูตร
- ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์คุณค่าของมหาปรินิพพานสูตรที่มีต่อสังคมปัจจุบัน

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์สำคัญ (Textual Studies) คือ มหาปรินิพพานสูตร รวมทั้งอรรถกถา ฎีกา และงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยเน้นการศึกษารูปแบบ

^๙ P.V. Bapat (general editor), 2500 year of Buddhism, (India, New Delhi: Publications Division, Ministry of Information and Broadcasting, Government of India, ๑๙๕๖), หน้า ๑๓๖.

โครงสร้างของมหาปริณิพพานสูตร วิเคราะห์ประเด็นที่สำคัญในเชิงปรัชญาและคุณค่าของพระสูตรดังกล่าวที่มีต่อสังคมไทยในปัจจุบัน

๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะ

การวิเคราะห์เชิงปรัชญา ในงานวิจัยนี้หมายถึง การใช้แนวคิดทางปรัชญาในสาขา จริยศาสตร์ (Ethics) อภิปรัชญา (Metaphysics) ตรรกศาสตร์ (Logic) ญาณวิทยา (Epistemology) และสุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) เป็นกรอบในการวิเคราะห์ประเด็นต่างๆ ในมหาปริณิพพานสูตรที่เกี่ยวข้องกับแต่ละสาขาของปรัชญาดังกล่าว

๑.๕ การทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนวรรณกรรมและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับมหาปริณิพพานสูตร สรุปได้เป็น ๒ กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มที่เขียนเป็นภาษาไทยกับกลุ่มที่เขียนเป็นภาษาอังกฤษ ดังนี้

๑.๕.๑ งานที่เขียนในภาคภาษาไทย

เสฐียรพงษ์ วรรณปก^{๑๐} ได้ยืนยันไว้ว่ามหาปริณิพพานสูตรเป็นพระสูตรสำคัญที่ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาทุกคนควรได้อ่านเช่นเดียวกับผู้ที่ศึกษาวิชาปรัชญาควรจะได้อ่านเรื่องวาระสุดท้ายของโสกราตีส (Socrates) เนื้อหาในหนังสือที่เสฐียรพงษ์เขียนนี้แบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนแรกเป็นการสรุปเนื้อหาทั้งพระสูตรตั้งแต่ต้นจนจบโดยสังเขป คือ เริ่มจากเขาคิษฌมกุฎ กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ไปจบลงที่การถวายพระเพลิงพุทธสรีระและแจกพระบรมสารีริกธาตุ และส่วนที่ ๒ ถือว่าสำคัญที่สุดเพราะผู้เขียนได้หยิบยกประเด็นที่น่าสนใจมาเสนอโดยอาศัยประสบการณ์ที่คร่ำหวอดในวงการพระพุทธศาสนาวิเคราะห์วิจารณ์ เช่น ประเด็นที่คนมักสงสัยว่าพระพุทธเจ้าทรงแนะนำบายที่จะโจมตีแคว้นวัชชีให้วัชชการพราหมณ์หรือไม่ ผู้เขียนเสนอว่าพระพุทธองค์น่าจะทรงมุ่งแสดงธรรมมากกว่า ผู้เขียนยังตีความว่ามารที่มาทูลอาราธนาให้เสด็จดับขันธปรินิพพานคือขันธมารซึ่งก็ได้แก่สภาพร่างกายที่แก่ชราตนเอง ตีความเรื่องสุกรมัททวะที่นายจุนทะถวายว่าเป็นโอสถ

^{๑๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, **วาระสุดท้ายของพระพุทธองค์** บันทึกอย่างละเอียดในมหา

พิเศษที่ปรุงตามตำรับรสาयनศาสตร์มากกว่าที่จะเป็นอาหารที่ปรุงจากเนื้อสุกรอ่อนตามรูปศัพท์ และผู้เขียนยังเห็นว่าเหตุที่ทรงเลือกปรินิพพานที่เมืองกุสินาราคือเพราะพระพุทธร่องค์ทรงประสงค์ จะสงเคราะห์พระญาติคือพวกเจ้ามัลละเนื่องจากน่าจะเป็นเผ่าเดียวกันเพราะปกครองด้วยระบอบ สามีคัศกรรมเช่นเดียวกับพระญาติากยวงศ์และโกถียวงศ์ของพระองค์

พระมโน เมตตานนุโท^{๑๑} ได้เปิดประเด็นเกี่ยวกับการปรินิพพานว่ามหาปรินิพพาน สูตรเป็นหลักฐานด้านประวัติศาสตร์เพียงชิ้นเดียวที่บอกเรื่องราวเกี่ยวกับการปรินิพพานของ พระพุทธเจ้า แต่ข้อมูลทั้งหมดในพระสูตรมีความแตกต่างและมีความขัดแย้งกันในรายละเอียด ที่ว่าพระองค์ทรงประจวบและปรินิพพานด้วยโรคอะไร พระองค์ปรินิพพานเมื่อใดและที่ไหน พระ สูตรนี้ยังได้แสดงให้เห็นบุคลิกภาพของพระพุทธเจ้าที่มีความขัดแย้งกันอยู่ ๒ ประการด้วยกันคือ บุคลิกแบบผู้วิเศษและบุคลิกแบบชายชราธรรมดา ซึ่งบุคลิกแบบผู้วิเศษได้บดบังความเป็นบุคลิก แบบชายชราธรรมดาเกือบทั้งหมด เรื่องราวเหล่านี้จึงแสดงนัยยะอะไรที่ซ่อนเร้นอยู่ในมหาปรินิพพาน สูตรหรือเกิดจากความขัดแย้งภายในคณะสงฆ์ในยุคแรกหลังจากที่พระบรมศาสดาได้ดับขันธปริ นิพพานไปแล้ว

บทความชิ้นนี้ของพระมโนทำให้เกิดกระแสการวิพากษ์และโต้ตอบจากผู้รู้ทาง พระพุทธศาสนาจำนวนหนึ่ง ที่สำคัญคือ ท่านพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) และนาวาเอกทองย้อย ดั่งนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)^{๑๒} ได้ชี้ให้สังคมไทยตระหนักถึงวัฒนธรรมการ วิพากษ์วิจารณ์ว่าก่อนอื่นต้องคำนึงถึงความถูกต้องแม่นยำในข้อมูลที่จะวิพากษ์วิจารณ์เสียก่อน ไม่ใช่มุ่งสร้างความตื่นเต้นแปลกใหม่ที่เน้นแต่เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นแต่ขาดความ แม่นยำรอบคอบในการนำเสนอข้อมูลดังเช่นที่พระมโนทำซึ่งมีความผิดพลาดในการเข้าใจข้อมูลไม่ ถูกต้อง ไม่รอบด้าน จึงทำให้ตีความคลาดเคลื่อน เช่น พระมโนบอกว่าพระพุทธเจ้าปรินิพพานใน

^{๑๑} พระมโน เมตตานนุโท, พระพุทธเจ้าปรินิพพานด้วยโรคอะไร, นิตยสารศิลปวัฒนธรรม, (ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๙ กรกฎาคม ๒๕๔๓), หน้า ๒๖-๓๕.

^{๑๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), กรณีเงื่อนงำ: พระพุทธเจ้าปรินิพพานด้วยโรคอะไร (ฉบับ ตัดสั้น), พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์สอยจำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๑-๔๔.

เมืองไม่ใช่ในป่า เพราะเข้าใจว่าไม้หัวสิงห์ที่ท่านพระอรหันต์ไปยึดเหนี่ยวไว้ยังให้นั้นมีอยู่ใน
 ลังก่อสร้างที่เป็นอาคารในเมือง ไม่ใช่ในป่า พระมโนเข้าใจว่าไม้หัวสิงห์ซึ่งความจริงเป็นไม้หัวสิง
 (กบิลีสล) ซึ่งทำไว้ทั่วไปแม้ในสิ่งปลูกสร้างเล็กๆ แม้แต่ในถ้ำหรือถ้ำม ไม่จำเป็นต้องอยู่ในเมืองก็ได้
 หรือพระมโนบอกว่าพระพุทธเจ้าอวดว่าจะดำรงอยู่จนวันสิ้นโลกถ้าเจริญอิทธิบาท ๔ ความจริง
 พระมโนเข้าใจคำว่ากบิลีสลหมายถึงวันสิ้นโลก แต่ในที่นี้หมายถึงช่วงอายุของคนซึ่งอยู่ได้ประมาณ
 ๑๐๐ ปี และการที่จะมีอายุอยู่ได้ ๑๐๐ ปีก็ไม่ใช่เฉพาะพระพุทธเจ้าเท่านั้นที่ทำได้ ทรงหมายถึงว่า
 ใครก็ตามที่เจริญอิทธิบาท ๔ ก็สามารถมีชีวิตอยู่ได้ พระธรรมปิฎกยังได้เตือนสติคนไทยว่าการ
 ชอบแสดงความคิดเห็นแต่ไม่ชอบหาความรู้จะทำให้ผิดพลาดได้ง่าย พระพุทธศาสนาไม่ได้ห้าม
 การวิพากษ์วิจารณ์หรือตีความ แต่สิ่งที่ชาวพุทธต้องทำคือการเข้าใจให้ถูกต้องตามจริง ซื่อตรงต่อ
 ข้อมูลและนำเสนออย่างตรงไปตรงมา แล้วจึงพูดจากถกเถียงกันไปตามเหตุผลโดยสุจริต

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ^{๑๓} ยังได้แสดงทัศนคติต่องานของพระมโนอีกว่า
 บทความดังกล่าวโดยรูปแบบอาจเห็นว่าเป็นงานวิชาการ แต่โดยเนื้อหาสาระแล้วถือว่าไม่มีฐานที่
 จะเป็นวิชาการได้ ด้วยเหตุผล ๓ ประการ คือ ๑) ผู้เขียนมีความรู้เรื่องพระไตรปิฎกบกพร่อง เช่น
 ตรงที่ว่ารายละเอียดเกี่ยวกับการบริณพทานมีเฉพาะในมหาบริณพทานสูตรเท่านั้น ซึ่งความจริงมี
 เรื่องเกี่ยวกับการบริณพทานของพระพุทธเจ้ากระจายอยู่ในพระไตรปิฎกตอนอื่นๆ มากกว่า ๑๐
 แห่ง เพียงแต่ต้องใช้เวลาสืบค้นมากขึ้น ๒) ผู้เขียนด่วนสรุปเกินไป เช่น บอกว่าพระพุทธเจ้า
 บริณพทานในฤดูหนาวหรือฤดูใบไม้ร่วงตอนปลายตอนที่ต้นสาละผลัดใบร่วงหมดแล้ว ซึ่งความจริง
 ในเมืองกุสินาราไม่เคยมีฤดูใบไม้ร่วงจนต้นสาละผลัดใบหมด และ ๓) ผู้เขียนขาดความรู้ในภาษา
 บาลี และมักอ้างฝรั่งที่แปลบาลีผิด เช่น ตอนที่มัลลกะษัตริย์จะเชิญพระศฟไปทางทิศใต้ของเมืองกุสิ
 นารา ผู้เขียนบอกว่าเชิญพระศฟออกจากเมืองผ่านประตูเมือง ซึ่งความจริงพระศฟอยู่นอกเมืองอยู่
 แล้ว

^{๑๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *คู่มือหนังสือพระมโน สะท้อนภาพโซของการศึกษาไทย*, พิมพ์
 ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๓-๑๕.

นาวาเอกทองย้อย แสงสินชัย^{๑๔} ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับบทความดังกล่าวของพระมโนว่า พระมโนทำงานอย่างฉาบฉวย ไม่ศึกษาพระสูตรอย่างรอบคอบแล้วด่วนสรุปตีความไปตามความเข้าใจของตนเอง เช่น ประเด็นเรื่องที่ว่าพระพุทธเจ้ามี ๒ บุคลิก คือ บุคลิกผู้วิเศษและบุคลิกชายชราธรรมดา พระเมตตานนุโทเชื่อว่าบุคลิกชายชราธรรมดานั้นแหละคือตัวจริงของพระพุทธเจ้า ซึ่งอันที่จริงคนทุกคนหรือแม้แต่สรรพสัตว์ที่ยังอยู่ภายใต้ธรรมชาติหรือสังขตธรรมเมื่อแก่ตัวก็ต้องเจ็บป่วยกันทุกคน การนำความแก่ชราและเจ็บป่วยมาเรียกเป็นบุคลิกพิเศษของพระพุทธเจ้าจึงไม่ถูกต้อง เพราะทุกชีวิตต่างก็มีธรรมชาติเช่นนี้ และพระเมตตานนุโทยังเข้าใจว่าบุคลิกผู้วิเศษของพระพุทธเจ้านั้นเป็นการเพิ่มเติมเข้ามาภายหลังโดยกลุ่มพระสาวกผู้รวบรวมพระไตรปิฎก การเข้าใจเช่นนี้เป็นการกล่าวต่อพระสาวกผู้รวบรวมพระไตรปิฎกและยังสร้างแนวโน้มเพื่อลดความสำคัญของพระพุทธเจ้าให้เป็นมนุษย์ธรรมดาคนหนึ่ง โดยหยิบยกเอาความเจ็บป่วยของสังขารที่เสื่อมไปตามสภาพของกาลเวลาของมนุษย์มาเป็นตัวกำหนด ทำให้พุทธศาสนิกชนเสื่อมเสียซึ่งสิ่งสำคัญคือการฝึกฝนตนเองของพระองค์ด้วยความพากเพียรอดสูหาหะ ทั้งทางร่างกาย จิตใจ ภูมิปัญญา จนกระทั่งเป็นมนุษย์ที่ประเสริฐ ที่หมุ่ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลายต้องเคารพกราบไหว้ และที่สำคัญคือที่สุดก็คือปัญญา ที่พระพุทธองค์ค้นพบสังขธรรมของโลกที่ช่วยนำพามนุษย์ไปสู่ความหลุดพ้น เป็นอิสระในที่สุด

เมตตานนุโท ภิภุช^{๑๕} หลังจากได้เขียนบทความเรื่องพระพุทธเจ้าบรินิพพานด้วยโรคอะไรจนเกิดกระแสวิพากษ์วิจารณ์ทั้งในเชิงลบและเชิงบวกแล้วก็ได้เขียนหนังสือชื่อเหตุเกิด พ.ศ. ๑ โดยในเล่มนี้เป็นการขยายความจากบทความดังกล่าวอย่างละเอียด นับแต่การแนะนำพระไตรปิฎก ทบทวนเหตุการณ์ในมหาปรินิพพานสูตร และวิเคราะห์อาการประชวรซึ่งเป็นสาเหตุหลักให้พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานโดยเป็นการวินิจฉัยจากองค์ความรู้ทางการแพทย์ที่ผู้เขียนเรียนจบมา ผู้เขียนชี้ว่าน่าจะเป็นการเสด็จดับขันธปรินิพพานด้วยโรคอุดตันของหลอดเลือดหัวใจ

^{๑๔} นาวาเอก ทองย้อย แสงสินชัย, **ความจริงในมหาปรินิพพานสูตร (กรณีพระมโน)**, (กรุงเทพมหานคร: เปรียญธรรมสมาคมแห่งประเทศไทย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๐๓-๑๑๔.

^{๑๕} เมตตานนุโท ภิภุช, **เหตุเกิด พ.ศ.๑ เล่ม ๑ วิเคราะห์กรณีพุทธปรินิพพาน**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พระอาทิตย์, ๒๕๔๕), หน้า ๒๐๘-๒๑๑.

ที่เลี้ยงลำไส้ส่วนต้นหลังจากเสวยสุกรมัททวะที่บ้านของนายจุนทะจนทำให้ลงพระโลหิตอย่างหนัก ซึ่งน่าจะเป็นการดับขันธอย่างที่ไม่คาดฝันมาก่อน ไม่น่าจะมีการปลงอายุสังขารมาก่อนหน้านี้ถึง ๓ เดือนตามที่บันทึกในพระสูตร ในหนังสือเล่มนี้ยังเน้นย้ำประเด็นร้อนที่ผู้เขียนเคยกล่าวถึงในบทความที่เคยเผยแพร่มาก่อนหน้านี้ คือ บุคลิกภาพ ๒ อย่างของพระพุทธเจ้าที่ขัดแย้งกัน คือ พระพุทธเจ้าในฐานะเป็นบุคคลธรรมดา กับพระพุทธเจ้าในฐานะผู้วิเศษ ผู้เขียนเห็นว่าพระพุทธเจ้าเป็นมนุษย์ธรรมดามากกว่า แต่เพราะคณะสงฆ์หรือชาวพุทธส่วนหนึ่งนับถือพระพุทธเจ้าในฐานะเป็นผู้วิเศษจึงทำใจไม่ได้ที่เห็นพระองค์ประจวบและเสด็จดับขันธปรินิพพานโดยไม่คาดฝันมาก่อน จึงต้องโทษพระอานนท์ว่าไม่ทูลขอให้ทรงมีพระชนมายุยืนถึงกับปี พระอานนท์จึงหมดบทบาทสำคัญในคณะสงฆ์ไปโดยปริยายทั้งๆ ที่ท่านได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าและสังคมาชาวพุทธ คาดหมายให้ท่านเป็นผู้สืบทอดกิจการพระพุทธศาสนาต่อจากพระพุทธเจ้ามาก่อน สุดท้ายพระมหากัสสปะจึงเข้ามามีอำนาจแทน

ปรากฏว่าหนังสือเล่มนี้ได้รับเสียงวิพากษ์วิจารณ์ไม่น้อยไปกว่าบทความชิ้นแรกที่ท่านผู้แต่งเขียนเกี่ยวกับกรณีการเสด็จดับขันธปรินิพพานโดยเสียงส่วนใหญ่มักจะไม่เห็นด้วยกับการตีความของผู้เขียนที่เป็นการด่วนสรุปข้อมูลทั้ง ๆ ที่ยังศึกษาไม่รอบคอบ มีการจบบ้างพระสังคีติ กาจจารย์ผู้รวบรวมพระไตรปิฎกว่าบิดเบือนข้อมูลข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการเสด็จดับขันธปรินิพพาน โดยพยายามสร้างภาพพระพุทธเจ้าให้เป็นผู้วิเศษมากกว่าจะเป็นมนุษย์ธรรมดา

พระครูธรรมธรศิริวัฒน์ สิริวิฑูมโน^{๑๖} เขียนหนังสือชื่อมหาปรินิพพานสูตร วาระสุดท้ายของพระพุทธองค์ ในงานชิ้นนี้นำเสนอแนวคิดด้านการเมืองของพระพุทธเจ้าที่มีต่อความขัดแย้งระหว่างแคว้นมคธกับวัชชี สาเหตุที่ทรงเลือกปรินิพพานที่กุสินารา หลักธรรมแต่ละหมวดที่ทรงแสดงตามรายทางที่เสด็จผ่านนับแต่กรุงราชคฤห์จนถึงที่ปรินิพพาน ปาฏิหาริย์ต่างๆ ที่เกี่ยวกับพระพุทธองค์ และมีการวิเคราะห์ศัพท์สำคัญ ๒ ศัพท์ คือ คำว่าสุกรมัททวะและนิพพาน ในตอนท้าย หนังสือนี้ได้ประมวลผลที่เกิดจากอิทธิพลของมหาปรินิพพานสูตร ได้แก่ เหตุการณ์ปรินิพพานของพระพุทธองค์นับเป็นเหตุการณ์สำคัญของโลก สถานที่ปรินิพพานนับเป็นหนึ่งใน ๔

^{๑๖} พระครูธรรมธรศิริวัฒน์ สิริวิฑูมโน, มหาปรินิพพานสูตร วาระสุดท้ายของพระพุทธองค์, (อุบลราชธานี: อุบลกิจออฟเซตการพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๓๕-๑๓๗.

สังเขปนิยสถานที่พระพุทธองค์แนะนำให้สาวกได้ไปเยี่ยมชมนหากคิดถึงพระองค์ เกิดธรรมนิยมการ
สร้างสถูปหรือเจดีย์บรรจุอัฐิสำหรับบุคคลสำคัญตามอย่างที่มีการสร้างพระเจดีย์บรรจุพระบรม
สารีริกธาตุ และมีการสังคายนาพระธรรมวินัยให้เป็นระบบ แต่อย่างไรก็ตาม ในตอนท้ายที่
ประมวลอิทธิพลที่เกิดจากมหาปริณิพพานสูตร ผู้เขียนยังไม่ได้แสดงรายละเอียดมากพอว่าพระสูตร
นี้มีอิทธิพลแต่ละด้านมีรายละเอียดความเป็นมาและมีความเป็นเหตุเป็นผลอย่างไรและยังขาดการ
อ้างอิงที่จำเป็นในหลายแห่ง

๑.๕.๒ งานที่เขียนในภาคภาษาอังกฤษ

Petegama Gnanarama ^{๑๗} ได้ศึกษามหาปริณิพพานสูตรในเชิงวิเคราะห์ด้วยวิธีการ
ทางประวัติศาสตร์ โดยหยิบยกประเด็นสำคัญมานำเสนอ เช่น มหาปริณิพพานสูตรของฝ่าย
มหายาน พระสูตรอีก ๓ สูตรที่ขยายความมหาปริณิพพานสูตร การสร้างเมืองใหม่และการบูชา
เทวดาที่ปาฏลีคาม ปัญหาเรื่องวันเวลาที่ปริณิพพาน สถานะของสตรี และตอนหนึ่งที่สำคัญผู้เขียน
ได้กล่าวถึงสาเหตุที่พระพุทธเจ้าต้องปริณิพพานที่เมืองกุสินาราว่าพระพุทธเจ้าแม้จะประสูติและ
เจริญวัยมาในอาณาจักรเล็กๆ อย่างบิลพัสดุ์ แต่ทรงใช้เวลาส่วนใหญ่นับแต่เสด็จออกผนวชอยู่ใน
เมืองใหญ่ๆ ที่เป็นมหาอำนาจ เช่น ราชคฤห์ สาวตถิ หรือโกสัมพี โดยเฉพาะที่ราชคฤห์และสาวตถิ
ทรงใช้เวลาอยู่มากกว่า ๒๐ พรรษา ทำให้สาวกรูปสำคัญเช่น พระอานนท์ทำใจลำบากที่จะเห็น
พระพุทธองค์ปริณิพพานในเมืองเล็กอย่างกุสินารา เพราะมีคนชั้นสูงน้อย แต่เมื่อพระองค์เสด็จจร
แรมด้วยพระบาทมาไกลและทรงประชวรหนัก ยากที่จะหวนกลับไปเมืองใหญ่ๆ ตามข้อเสนอของ
พระอานนท์ได้ จึงทำได้เพียงตรัสถึงอดีตของพระองค์ในฐานะพระเจ้าจักรพรรดิผู้เคยครองกรุงกุ
สินาราที่เคยรุ่งเรืองแทน ดังปรากฏในมหาสุทฺถสสนสูตรซึ่งเป็นอีกพระสูตรหนึ่งที่ถูกจัดเรียงไว้ถัดจาก
มหาปริณิพพานสูตร ซึ่งเป็นเสมือนคำแก้ต่าง (Excuse) ว่าเหตุใดจึงเลือกปริณิพพานที่กุสินารา

^{๑๗} Petegama Gnanarama, *The Mission Accomplished: A historical analysis of the Mahaparinibbana Sutta of the Digha Nikaya of the Pali Canon*, (Singapore: Ti-Sarana Buddhist Association, ๑๙๙๗), หน้า ๓๔-๓๕.

Phramaha Vichian Saisri^{๑๘} ได้ศึกษาวิจัยมหาปริณิพพานสูตรโดยกล่าวถึงเนื้อหาสังเขปของพระสูตรดังกล่าว แล้วกล่าวถึงหลักธรรมสำคัญ ได้แก่ อปริหานิยธรรม ไตรสิกขา อิทธิบาท ๔ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ข้อปฏิบัติที่สำคัญต่าง ๆ เช่น การบูชา การไปเยี่ยมชมสังเวชนียสถานที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธองค์ นอกจากนี้ยังได้ศึกษามิตด้านจิตวิทยาในมหาปริณิพพานสูตร คือภาวะแห่งการนิพพานว่าหมายถึงภาวะทางจิตที่หลุดพ้นจากกิเลส และภาวะการตายทางกายภาพของผู้ที่ไม่มีกิเลส กล่าวถึงแนวทางที่จะเข้าถึงพระนิพพานที่ต้องอาศัยหลักไตรสิกขาหรืออริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นแนวทางและในตอนท้ายได้กล่าวถึงประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการบูชาพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าว่าเป็นประเพณีสืบเนื่องมาแต่ครั้งแบ่งพระบรมสารีริกธาตุโดยที่แต่ละเมืองที่ได้ไปต่างก็ไปก่พระเจดีย์หรือสถูปไว้สักการบูชาจนกลายเป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบมาจนทุกวันนี้

Major General Thanasak Poompeth^{๑๙} ศึกษามหาปริณิพพานสูตรแล้วได้ขอค้นพบสำคัญว่า ในมิติทางการเมือง พระพุทธเจ้าไม่ทรงฝักใฝ่ระบอบการปกครองในสมัยนั้นแบบใดเป็นพิเศษ ทรงวางพระองค์เป็นกลาง ทรงเน้นสอนเฉพาะหลักธรรมที่จะทำให้คนเป็นคนดีเท่านั้น ในมิติทางธรรม พระองค์แสดงหลักธรรมมากมายที่สำคัญ เช่น อปริหานิยธรรม ไตรสิกขา และความไม่ประมาท ซึ่งเป็นหลักใหญ่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ในมิติด้านปาฏิหาริย์ มีเรื่องราวเหลือเชื่อมากมายในมหาปริณิพพานสูตรซึ่งเกิดขึ้นด้วยพุทธานุภาพหรือเทวานุภาพ และในมิติทางภาษาศาสตร์ มีการอธิบายศัพท์บาลีสำคัญ คือ มาร สุกรมัททวะ และนิพพาน ทั้งในเชิงไวยากรณ์และความหมายแฝงที่ยังไม่เห็นลงรอยเป็นหนึ่งเดียวได้ต้องศึกษาค้นคว้ากันต่อไป เช่น คำว่าสุกรมัททวะที่ยังถกเถียงกันว่าเป็นเนื้อหม้ออ่อนตามความหมายของรูปศัพท์หรือหมายถึงอาหารพิเศษชนิดหนึ่ง และที่พิเศษสำหรับงานชิ้นนี้คือผู้วิจัยได้เดินทางไปสำรวจและเก็บข้อมูลเพิ่มเติมจากสถานที่สำคัญที่ระบุในพระสูตรดังกล่าว เช่น ที่เขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ แม่น้ำคงคาบริเวณ

^{๑๘} Phramaha Vichian Saisri, A critical study of the Mahaparinibbana Sutta, a thesis submitted to the University of Delhi for the Ph.D. award, ๒๐๐๙, หน้า ๒๙๖-๓๑๐.

^{๑๙} Major General Thanasak Poompeth, A critical study of Mahaparinibbana Sutta, a thesis submitted to R.T.M. Napur University, India, for the degree of Doctor of Philosophy, ๒๐๑๓, หน้า ๑๗-๒๐ และ หน้า ๔๔๘-๔๗๐.

ทำโคดมชายแดนระหว่างแคว้นมคธกับวัชชี และสถานที่ถวายพระเพลิงพุทธสรีระตลอดจนสถานที่
แบ่งพระบรมสารีริกธาตุ

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับมหาปรินิพพานสูตรข้างต้นนี้ ทำให้ได้
ทราบถึงความสำคัญของมหาปรินิพพานสูตรที่มีผู้สนใจศึกษาไว้จำนวนหนึ่ง และได้ทราบถึง
มุมมองที่แตกต่างหลากหลายเกี่ยวกับพระสูตรนี้ โดยอาจสรุปได้เป็น ๒ แนว คือ ๑) ศึกษาแบบ
แนวจารีต คือ พยายามอธิบายหรือหาเหตุผลมาสนับสนุนความถูกต้องของมหาปรินิพพานสูตร
กับ ๒) ศึกษาแบบแนววิพากษ์ คือ พยายามวิเคราะห์วิจารณ์ โต้แย้ง และชี้ให้เห็นความบกพร่อง
ของมหาปรินิพพานสูตร อย่างไรก็ตาม ยังไม่มีงานใดที่หยิบยกประเด็นสำคัญในพระสูตรดังกล่าว
มาวิเคราะห์ในเชิงปรัชญา ดังนั้น ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้วิจัยได้พยายามหยิบยกประเด็นสำคัญใน
มหาปรินิพพานสูตรมาวิเคราะห์ตามแนวทางการวิเคราะห์แบบปรัชญาโดยการใช้แนวคิดทาง
ปรัชญาแขนงต่างๆ หรือสาขาต่างๆ เป็นบทตั้งแล้ววิเคราะห์ที่เชื่อมโยงกับเนื้อหาหรือประเด็นสำคัญ
ในมหาปรินิพพานสูตรที่เห็นว่าเป็นประเด็นทางปรัชญาในแต่ละสาขา

๑.๖ วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยประยุกต์เกณฑ์การ
วิจัยตามแนวทางการวิจัยวินัย (วินัยวินิจโย) ที่ท่านพระพุทธโฆษาจารย์เสนอไว้ในอรรถกถา
พระวินัยช้อยสมนุตปาสาทิกา โดยสามารถประยุกต์หลักการอ้างอิงตามลำดับชั้นความน่าเชื่อถือ
ของข้อมูลสำหรับการวิจัยครั้งนี้ ดังนี้

๑. **สูตร** ศึกษามหาปรินิพพานสูตรภาคภาษาบาลีและฉบับแปลเป็นไทย
๒. **สูตรานุกรม** ศึกษาพระสูตรหรือข้อความจากปิฎกอื่นที่เกี่ยวข้องหรือที่เชื่อมโยงกับ
มหาปรินิพพานสูตร
๓. **อาจารย์วาท** ศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมจากอรรถกถา ฎีกา ปกรณ์พิเศษ หรือเอกสารที่
น่าเชื่อถืออื่นๆ
๔. **อัตโนมัติ** แสดงมติหรือทัศนะของผู้วิจัยในประเด็นที่เห็นควรที่จะแสดงข้อคิดเห็น
เพิ่มเติม

บทที่ ๒

สาระสำคัญและรูปแบบโครงสร้างในมหาปรินิพพานสูตร

ในบทนี้เป็นการสำรวจเนื้อหาสาระทั้งหมดของมหาปรินิพพานสูตรเพื่อพิจารณาว่า พระสูตรดังกล่าวมีเนื้อหาสาระสำคัญอะไรบ้าง มีการวางรูปแบบโครงสร้างพระสูตรอย่างไร และมีความเกี่ยวเนื่องกับพระสูตร นิกาย หรือปฏิภาณอื่นอย่างไร โดยเบื้องต้นนี้ผู้วิจัยได้พยายามแปลแบบสรุปใจความในแต่ละข้อของมหาปรินิพพานสูตรที่บันทึกไว้ในพระไตรปิฎกภาษาบาลี อักษรไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย แล้วนำเสนอไปตามลำดับข้อที่พระสังคิตติกาจารย์ได้เรียบเรียงไว้โดย พยายามที่จะรักษาอรรถรสตามรูปแบบเดิมให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้

๒.๑ สรุปเนื้อหาในมหาปรินิพพานสูตรตามลำดับข้อ

เท่าที่ผู้วิจัยได้พบทงงานที่มีผู้ทำเกี่ยวกับมหาปรินิพพานสูตรทั้งหมดพบว่ามีการ นำเสนอเนื้อหาของพระสูตรดังกล่าวเป็น ๒ แนว คือ ๑) ยกเนื้อหาที่แปลเป็นภาษาไทยมาลงทั้ง พระสูตรและ ๒) สรุปสาระโดยย่อของพระสูตร ผู้วิจัยเห็นว่าแนวแรกจะทำให้เนื้อหาเยิ่นเย้อมาก เกินไปเนื่องจากนำข้อความในพระไตรปิฎกฉบับแปลเป็นไทยแล้วมาลงทุกตัวอักษร ในขณะที่แนว ที่ ๒ ก็เป็นการสรุปใจความแบบรวบรัดจนทำให้ข้ามบางข้อที่มีข้อความซ้ำๆ กันไปและไม่ได้ อรรถรสในแต่ละข้อของพระสูตร ดังนั้น เพื่อรักษาลำดับเนื้อหาและใช้เป็นข้อมูลในการวิเคราะห์ ประเด็นสำคัญในบทต่อไป ผู้วิจัยขอนำเสนอมหาปรินิพพานสูตรตามลำดับข้อโดยแปลสรุปความ มาจากต้นฉบับภาษาบาลีและพยายามที่จะรักษาอรรถรสดั้งเดิมของพระสูตรดังกล่าวเป็นรายข้อ ไว้ให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ดังนี้

ข้อ ๑๓๑ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับบนเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ สมัย นั้น พระเจ้าแผ่นดินมคธพระนามว่าอชาตศัตรู ทรงปรารภว่าจะยึดครองแคว้นวัชชีที่กำลังเรือง อำนาจขึ้นมา

ข้อ ๑๓๒ พระเจ้าอชาตศัตรูจึงรับสั่งให้มหาอำมาตย์ชื่อวัสสการพราหมณ์ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ เพื่อลองทูลถามหยั่งเชิงดูว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงมีรับสั่งอย่างไรต่อเรื่องที่จะยึดครองแคว้นวัชชีนี้

ข้อ ๑๓๓ วัสสการพราหมณ์ทูลรับสนองพระราชดำรัสของพระเจ้าอชาตศัตรูแล้วขึ้นยานออกจากกรุงราชคฤห์ตรงไปยังเขาคิชฌกูฏแล้วลงจากยานเดินเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นเจรจาปราศรัยตามธรรมเนียมแล้วจึงนั่ง ณ ที่สมควร ทูลแจ้งเรื่องที่พระเจ้าอชาตศัตรูทรงปรารถนาจะปราบแคว้นวัชชี

ข้อ ๑๓๔ พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งกะท่านพระอานนทซึ่งกำลังยืนถวายนานพักอยู่ เบื้องพระปฤษฎางค์ว่าเธอเคยได้ยินมาหรือไม่ว่า ๑) พวกเจ้าวัชชีหมั่นประชุมกันเป็นประจำ ๒) พวกเจ้าวัชชีพร้อมเพรียงกันประชุมพร้อมเพรียงกันเล็กประชุมและพร้อมเพรียงกันทำกิจที่เจ้าวัชชีพึงกระทำ ๓) พวกเจ้าวัชชีไม่ได้บัญญัติสิ่งใดขึ้นมาใหม่ ไม่ถอนสิ่งที่ได้บัญญัติไว้แล้ว ยึดถือประพฤติดูอยู่ในวัชชีธรรมที่บัญญัติไว้แต่ก่อนเก่า ๔) พวกเจ้าวัชชีสักการเคารพนับถือบูชาท่านที่เป็นผู้ใหญ่ของพวกเจ้าวัชชีและเชื่อฟังถ้อยคำของท่านเหล่านั้น ๕) พวกเจ้าวัชชีไม่คิดคว่ำขันใจสตรีหรือหญิงสาว ๖) พวกเจ้าวัชชีสักการะ เคารพ นับถือ บูชาเจดีย์ของพวกเจ้าวัชชีทั้งภายในภายนอก และไม่ปล่อยให้การบูชาที่ชอบธรรมที่เคยกระทำแก่เจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรมานไป ๗) พวกเจ้าวัชชีจัดแจงอารักขาป้องกันคุ้มครองอันเป็นธรรมในพระอรหันต์ทั้งหลาย ด้วยตั้งใจว่าทำอย่างไรพระอรหันต์ที่ยังมีได้มา จะพึงมาสู่แคว้นแคว้น และที่มาแล้วจะพึงอยู่อย่างผาสุกในแคว้นแคว้น

ท่านพระอานนททูลรับว่าเคยได้ยินว่าพวกเจ้าวัชชีได้ปฏิบัติตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสอนทุกประการ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่าถ้าอย่างนั้นก็มีความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อม

ข้อ ๑๓๕ พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งกะวัสสการพราหมณ์ว่า ครั้งหนึ่งพระองค์เคยประทับที่สารันทเขตต์เมืองเวสาลีและได้แสดงอภิธานิธรรมทั้ง ๗ นี้แก่พวกเจ้าวัชชี หากพวกเจ้าวัชชียังคงรักษาอภิธานิธรรมทั้ง ๗ นี้เอาไว้ได้ก็จะพบแต่ความเจริญรุ่งเรือง วัสสการพราหมณ์ทูลว่าแม้อภิธานิธรรมเพียงข้อเดียวก็ทำให้พวกวัชชีเจริญรุ่งเรืองได้ ไม่จำเป็นต้องรักษาไว้ถึง ๗ ข้อ พระเจ้าอชาตศัตรูไม่ควรรบกับพวกเจ้าวัชชีตอนนี้ น่าจะปรองดองหรือไม่ก็ยุยงให้แตกสามัคคีกันก่อน แล้ววัสสการพราหมณ์ก็ทูลลาพระผู้มีพระภาคเจ้ากลับไป

ข้อ ๑๓๖ เมื่อวัสสการพราหมณ์กลับไปไม่นาน พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งกะท่านพระอานนทให้ไปแจ้งภิกษุทุกรูปที่อาศัยในเขตกรุงราชคฤห์ให้มาประชุมกันที่หอนั้น ท่านพระอานนท

ทำตามรับสั่งแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปหาภิกษุทั้งหลายแล้วทรงแสดงอภิธานียธรรม ๗ ประการ ดังนี้

๑. หมั่นประชุมกันเป็นประจำ
๒. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม และพร้อมเพรียงช่วยกันทำกิจที่สงฆ์พึงกระทำ
๓. ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้แล้ว ไม่ถอนสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้แล้ว ยึดถือประพฤติดูอยู่ในลักษณะทั้งหลายตามที่ได้บัญญัติไว้แล้ว
๔. สักการะ เคารพ นับถือ บูชาภิกษุผู้เป็นเถระ มีประสบการณ์มาก บวชมานาน เป็นบิดาแห่งสงฆ์ เป็นผู้นำสงฆ์ และเชื่อฟังถ้อยคำของท่านเหล่านั้น
๕. ไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจตมหาซึ่งบังเกิดขึ้นแล้วอันจะก่อให้เกิดภพใหม่
๖. เป็นผู้ยินดีในเสนาสนะป่า
๗. ตั้งสติไว้เฉพาะตนว่า ทำอย่างไรเพื่อนร่วมศาสนาผู้มีศีลเป็นที่รักที่ยังมีได้มา จะพึงมา และที่มาแล้วจะพึงอยู่อย่างผาสุก

หากภิกษุทั้งหลายยังรักษาอภิธานียธรรม ๗ ประการนี้อยู่เพียงใดก็จะพบแต่ความเจริญเพียงนั้น

ข้อ ๑๓๗ ทรงแสดงอภิธานียธรรม ๗ ประการ ชุดที่ ๒ ดังนี้

๑. ไม่มัวเมาหมกมุ่นในการงาน ไม่ยินดีในการงาน ไม่เสียเวลากับการงาน
๒. ไม่ชอบการคุย ไม่ยินดีในการคุย ไม่เสียเวลากับการคุย
๓. ไม่ชอบนอนหลับ ไม่ยินดีในการนอนหลับ ไม่เสียเวลากับการนอนหลับ
๔. ไม่ชอบคลุกคลีกับหมู่คณะ ไม่ยินดีในหมู่คณะ ไม่เสียเวลากับหมู่คณะ
๕. ไม่เป็นผู้มีความปรารถนาชั่วช้า ไม่ตกอยู่ในอำนาจความปรารถนาชั่วช้า
๖. ไม่คบมิตรชั่ว ไม่มีสหายชั่ว ไม่คบคนชั่ว
๗. ไม่นิ่งนอนใจเพียงแค่ว่าได้บรรลุคุณวิเศษขั้นต่ำ

หากภิกษุทั้งหลายยังรักษาอภิธานียธรรม ๗ ประการนี้อยู่เพียงใดก็จะพบแต่ความเจริญเพียงนั้น

ข้อ ๑๓๘ ทรงแสดงอภิธานียธรรม ๗ ประการ ชุดที่ ๓ ดังนี้

๑. เป็นผู้ที่มีศรัทธา
๒. มีใจประกอบด้วยหิริ (ความละอายต่อการทำชั่ว)
๓. มีโอตตปปะ (ความเกรงกลัวต่อผลของการทำชั่ว)

๔. เป็นพหูสูต (เป็นผู้คงแก่เรียน แดกฉานในพระไตรปิฎก)

๕. มีความขยันหมั่นเพียร

๖. มีสติตั้งมั่น

๗. มีปัญญา

หากภิกษุทั้งหลายยังรักษาอธิกขณธรรม ๗ ประการนี้อยู่เพียงใดก็จะพบแต่ความเจริญเพียงนั้น

ข้อ ๑๓๙ ทรงแสดงอธิกขณธรรม ๗ ประการ ชุดที่ ๔ ดังนี้

๑. เจริญธรรมที่เป็นองค์ประกอบของการรู้แจ้งคือสติ

๒. เจริญธรรมที่เป็นองค์ประกอบของการรู้แจ้งคือการวิจัยความจริง

๓. เจริญธรรมที่เป็นองค์ประกอบของการรู้แจ้งคือความเพียร

๔. เจริญธรรมที่เป็นองค์ประกอบของการรู้แจ้งคือความอิมใจ

๕. เจริญธรรมที่เป็นองค์ประกอบของการรู้แจ้งคือความสงบทั้งกายและใจ

๖. เจริญธรรมที่เป็นองค์ประกอบของการรู้แจ้งคือความมีจิตตั้งมั่น

๗. เจริญธรรมที่เป็นองค์ประกอบของการรู้แจ้งคือความวางใจเป็นกลาง

หากภิกษุทั้งหลายยังรักษาอธิกขณธรรม ๗ ประการนี้อยู่เพียงใดก็จะพบแต่ความเจริญเพียงนั้น

ข้อ ๑๔๐ ทรงแสดงอธิกขณธรรม ๗ ประการ ชุดที่ ๕ ดังนี้

๑. เจริญความกำหนดหมายว่าสรรพสิ่งไม่เที่ยง

๒. เจริญความกำหนดหมายว่าสรรพสิ่งไม่ใช่ตัวตน

๓. เจริญความกำหนดหมายว่าร่างกายนี้ไม่งาม

๔. เจริญความกำหนดหมายว่าร่างกายนี้มีทุกข์โทษต่างๆ

๕. เจริญความกำหนดหมายว่าจะละสิ่งที่ไม่ดีทั้งหลาย

๖. เจริญความกำหนดหมายถึงความสิ้นกิเลสตัณหา

๗. เจริญความกำหนดหมายถึงความดับสิ้นไปแห่งทุกข์

หากภิกษุทั้งหลายยังรักษาอธิกขณธรรม ๗ ประการนี้อยู่เพียงใดก็จะพบแต่ความเจริญเพียงนั้น

ข้อ ๑๔๑ ทรงแสดงอธิกขณธรรม ๖ ประการ ดังนี้

๑. ทำสิ่งใดๆ ประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนร่วมศาสนาทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๒. พุดจาประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนร่วมศาสนาทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๓. คิดสิ่งใดๆ ประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนร่วมศาสนาทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง
๔. แบ่งปันลาภอันเป็นธรรม ที่ได้มาโดยธรรม แม้จนอาหารที่อยู่ในบาตร คือเฉลี่ยกัน บริโภคกับเพื่อนร่วมศาสนาผู้มีศีลทั้งหลาย
๕. มีศีลไม่ขาด ไม่ทะเลาะ ไม่ต่างพร้อย เป็นอิสระ ที่ผู้รู้สรรเสริญ ไม่สักว่าแต่มีศีล ที่เป็นไปเพื่อสมาธิ เช่นเดียวกันกับเพื่อนร่วมศาสนาทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง
๖. มีจิตอันประเสริฐ นำให้พ้นทุกข์ นำผู้ปฏิบัติตามเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ เช่นเดียวกันกับเพื่อนร่วมศาสนาทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง
- หากภิกษุทั้งหลายยังรักษาอธิษฐานธรรม ๖ ประการนี้อยู่เพียงใดก็จะพบแต่ความเจริญเพียงนั้น

ข้อ ๑๔๒ ช่วงที่ประทับที่กรุงราชคฤห์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเน้นย้ำหัวข้อธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายในเรื่องศีล สมาธิ และปัญญา ว่าสมาธิที่มีศีลเป็นพื้นฐาน ปัญญาที่มีสมาธิเป็นพื้นฐาน จิตใจที่มีปัญญาเป็นพื้นฐาน ย่อมมีผลานิสงส์มาก ทำให้หลุดพ้นจากกิเลสที่หมักหมมในสันดาน คือ กาม ภพ และอวิชชา ได้โดยชอบ

ข้อ ๑๔๓ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ตามความพอพระทัยในกรุงราชคฤห์ แล้วตรัสชวนท่านพระอานนท์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่มุ่งสู่อัมพลักฐิกา แม้ ณ ที่นี้ก็ทรงเน้นย้ำหัวข้อธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายในเรื่องศีล สมาธิ และปัญญา ว่าสมาธิที่มีศีลเป็นพื้นฐาน ปัญญาที่มีสมาธิเป็นพื้นฐาน จิตใจที่มีปัญญาเป็นพื้นฐาน ย่อมมีผลานิสงส์มาก ทำให้หลุดพ้นจากกิเลสที่หมักหมมในสันดาน คือ กาม ภพ และอวิชชา ได้โดยชอบ

ข้อ ๑๔๔ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ตามความพอพระทัยในอัมพลักฐิกา แล้วตรัสชวนท่านพระอานนท์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่มุ่งสู่หมู่บ้านนาลันทาประทับ ณ ปาวาริกัมพวัน

ข้อ ๑๔๕ ท่านพระสารีบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ แล้วกราบทูลว่า ตัวท่านเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะไม่มีสมณะหรือพราหมณ์อื่นซึ่งจะรู้เกินไปกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าในทางสัมโพธิญาณทั้งในอดีต อนาคตและปัจจุบัน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงย้อนถามว่าท่านพระสารีบุตรกล่าววาทาจาอาญาเกินไป ด่วนสรุปเกินไปแล้วบันลือสีหนาทหรือไม่ ท่านรู้แจ้งด้วยใจตัวเองหรือว่าพระพุทธรเจ้าทั้งหลายในอดีต ในอนาคต และในปัจจุบัน ทรงมีศีลอย่างนี้ มีธรรมอย่างนี้ มีพระปัญญาอย่างนี้ มีวิหารธรรมอย่างนี้ มีวิมุตติอย่างนี้ ท่านพระสารีบุตรทูลว่ามีได้คิดเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามท่านว่า ก็ถ้าท่านไม่มีญาณเพื่อกำหนดรู้ใจของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบัน เหตุใดจึงได้กล่าววาทาจาอาญาเช่นนี้

ข้อ ๑๔๖ ท่านพระสารีบุตรทูลตอบว่าตัวท่านไม่มีญาณเพื่อกำหนดรู้ใจของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้นก็จริง แต่ท่านรู้แนวแห่งธรรม เปรียบได้กับเมืองชายแดนของพระราชามีประตู กำแพงและป้อมค่ายแข็งแรง มีทางเข้าช่องเดียว คนเฝ้าประตูเมืองนั้นเป็นคนฉลาดอนุญาตให้เฉพาะคนที่รู้จักเข้าไปได้ เขาเดินตรวจดูเส้นทางรอบเมืองนั้นก็ไม่เห็นช่องว่างที่แม้แต่แมวจะลอดได้ เขาคิดว่า สัตว์ที่ตัวโตทุกชนิดจะเข้าออกเมืองนี้ย่อมเข้าออกทางประตูที่เขาเฝ้านี้ แม้ฉันใด แนวแห่งธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายก็ฉันนั้นเหมือนกัน คือ ทุกพระองค์ทั้งในอดีต ในอนาคต และในปัจจุบัน ล้วนทรงละนิวรณ์ทั้ง ๕ ซึ่งทำให้จิตเศร้าหมอง ทำปัญญาให้ด้อย มีพระทัยตั้งมั่นในสติปัญญา ๔ ทรงเจริญโพชฌงค์ ๗ ตามความเป็นจริง ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว

ข้อ ๑๔๗ ที่นาลันทานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเน้นย้ำหัวข้อธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายในเรื่องศีล สมาธิ และปัญญา ว่าสมาธิที่มีศีลเป็นพื้นฐาน ปัญญาที่มีสมาธิเป็นพื้นฐาน จิตใจที่มีปัญญาเป็นพื้นฐาน ย่อมมีผลานิสงส์มาก ทำให้หลุดพ้นจากกิเลสที่หมักหมมในสันดาน คือ กามภพ และอวิชชา ได้โดยชอบ

ข้อ ๑๔๘ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ตามความพอพระทัยที่นาลันทา แล้วตรัสชวนพระอานนท์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่มุ่งสู่ป่ากุฏิลคาม พวกอุบาสกอุบาสิกาชาวป่ากุฏิลคามได้สดับข่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จถึงป่ากุฏิลคามแล้วจึงพากันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าที่ประทับ ทูลนิมนต์ให้ไปประทับที่เรือนรับรองของพวกตน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์ พวกอุบาสกอุบาสิกาจึงไปจัดเตรียมที่พักให้เรียบร้อยแล้วทูลให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบ ครั้นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ไปยังเรือนรับรอง แล้วประทับนั่งพึงเสากลางแควดล้อมด้วยภิกษุสงฆ์และอุบาสกอุบาสิกาชาวป่ากุฏิลคาม

ข้อ ๑๔๙ จากนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงโทษของศีลวิบัติ ๕ ประการของคนทุศีลแก่พวกอุบาสกอุบาสิกาชาวป่ากุฏิลคาม ได้แก่

๑. เพราะความประมาทจึงทำให้เสียโภคทรัพย์เป็นอันมาก
๒. ชื่อเสียงเสียหายอดู๋อดาวไปทั่ว
๓. เข้าสังคมใดๆ คือ สังคมกษัตริย์ สังคมพราหมณ์ สังคมคฤหบดี หรือสังคมของสมณะก็ไม่สง่างาม
๔. สิ้นชีวิตอย่างไรๆ
๕. หลังจากสิ้นชีวิตแล้ว ไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก

ข้อ ๑๕๐ ทรงแสดงอานิสงส์แห่งศีลสมบัติของผู้ที่รักษาศีลได้ ๕ ประการ ได้แก่

๑. เพราะความไม่ประมาทจึงได้รับโภคทรัพย์เป็นอันมาก
๒. ชื่อเสียงอันดีงามขจรไกล
๓. เข้าสังคมใดๆ คือ สังคมกษัตริย์ สังคมพราหมณ์ สังคมคฤหบดี หรือสังคมของ
สมณะก็สง่างาม
๔. ไม่สิ้นชีวิตอย่างโง่ๆ
๕. หลังจากสิ้นชีวิตแล้ว ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

ข้อ ๑๕๑ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชี้แจงให้พวกอุบาสกอุบาสิกาชาวปาฏลีคามให้เข้าใจแจ่มแจ้ง อาจหาญ รุ่งเรืองด้วยธรรมตลอดราตรีแล้ว รับสั่งให้พวกอุบาสกอุบาสิกาชาวปาฏลีคามกลับไปบ้าน พวกเขาทูลรับพระดำรัสแล้วพากันกลับไป ส่วนพระองค์เองก็เสด็จไปทรงพักผ่อน (สุญญาคาร)

ข้อ ๑๕๒ สมัยนั้น มหาอำมาตย์แห่งมคธ คือสูนีระและวัสสการะ สร้างเมืองในปาฏลีคามเพื่อป้องกันพวกเจ้าวัชชี สมัยนั้นเทวดาเป็นอันมากนับเป็นพันๆ หวงแหวนที่ในปาฏลีคาม เทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่จับจองที่ส่วนใด พระราชาและมหาอำมาตย์ผู้มีศักดิ์ใหญ่ก็คิดจะสร้างที่อยู่อาศัยในส่วนนั้น เทวดาชั้นกลางจับจองที่ส่วนใด พระราชาและมหาอำมาตย์ชั้นกลางก็คิดที่จะสร้างที่อยู่อาศัยในส่วนนั้น เทวดาชั้นต่ำจับจองที่ส่วนใด พระราชาและมหาอำมาตย์ชั้นต่ำก็คิดที่จะสร้างที่อยู่อาศัยในส่วนนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็นเทวดาเหล่านั้นนับเป็นพันๆ จับจองที่ในปาฏลีคามด้วยทิพยจักขุ

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จลุกขึ้นในเวลาจวนสว่าง ตรัสถามท่านพระอานนท์ว่า ใครจะสร้างเมืองในปาฏลีคาม ท่านพระอานนท์ทูลว่า มหาอำมาตย์ชื่อสูนีระและวัสสการะจะสร้างเมืองปาฏลีคาม เพื่อป้องกันพวกเจ้าวัชชี

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มหาอำมาตย์ชื่อสูนีระและวัสสการะจะสร้างเมืองในปาฏลีคาม เพื่อป้องกันพวกเจ้าวัชชี ก็เปรียบเหมือนท้าวสักกะทรงปรึกษากับพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ ในที่นี้ มีเทวดาเป็นอันมากนับเป็นพันๆ จับจองที่ในปาฏลีคาม เทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่จับจองที่ส่วนใด พระราชาและมหาอำมาตย์ผู้มีศักดิ์ใหญ่ก็คิดจะสร้างที่อยู่อาศัยในส่วนนั้น เทวดาชั้นกลางจับจองที่ส่วนใด พระราชาและมหาอำมาตย์ชั้นกลางก็คิดที่จะสร้างที่อยู่อาศัยในส่วนนั้น เทวดาชั้นต่ำจับจองที่ส่วนใด พระราชาและมหาอำมาตย์ชั้นต่ำก็คิดที่จะสร้างที่อยู่อาศัยในส่วนนั้น ตราบใดที่ยังเป็นแดนอารยะ ตราบใดที่ยังเป็นเส้นทางค้าขายอยู่ ที่นี้จักเป็นนครชั้นเลิศชื่อว่าปาฏลีบุตร เป็นศูนย์กลางการค้าขาย นครปาฏลีบุตรจักมีอันตราย ๓ ประการที่เกิดจากไฟ น้ำ หรือการยุบงให้แตกสามัคคี

ข้อ ๑๕๓ ครั้งนั้น มหาอำมาตย์สุณิระและวัสสการะ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ แล้วทูลนิมนต์พระองค์พร้อมภิกษุสงฆ์ให้รับภัตตาหารในวันรุ่งขึ้น เมื่อทราบว่าพระองค์ทรงรับนิมนต์แล้ว จึงกลับไปอยู่ที่พักของตนแล้วจัดเตรียมของเคี้ยวของฉันอันประณีตไว้รอ ครั้นรุ่งเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เสด็จเข้าไปยังที่พักของมหาอำมาตย์สุณิระและวัสสการะประทับนั่งบนอาสนะที่เขาจัดถวาย มหาอำมาตย์ทั้ง ๒ อังคาสภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขให้อิมหนา เพียงพอด้วยของเคี้ยวของฉันอันประณีต ด้วยมือของตนๆ ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยเสร็จทรงอนุโมทนาด้วยคาถาเหล่านี้ว่า

ผู้เป็นบัณฑิตอยู่อาศัยในที่ใด ย่อมเชื้อเชิญท่านผู้มีศีล
ผู้สำรวมแล้ว ประพฤติพรหมจรรย์ ให้บริโภคในที่นั้น
อุทิศทักษิณาทานให้แก่เทวดาที่สถิตอยู่ ณ ที่นั้น เทวดา
เหล่านั้นได้รับบูชาแล้วย่อมบูชาตอบเขา ได้รับความนับถือ
แล้ว ย่อมนับถือตอบเขา จากนั้นย่อมคอยดูแลเขา เหมือน
มารดาคอยดูแลบุตรแนบอบก บุคคลที่เทวดาคอยดูแล
ย่อมพบแต่ความเจริญเสมอ

ครั้นทรงอนุโมทนามหาอำมาตย์ทั้ง ๒ แล้ว ก็เสด็จลุกจากอาสนะหลีกไป

ข้อ ๑๕๔ มหาอำมาตย์ทั้ง ๒ ตามเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าไปเบื้องพระปฐมฐานันท์ด้วยคิดว่า ถ้าแม้พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกประตูใดก็จะตั้งชื่อประตูนั้นว่า “ประตูโคดม” ถ้าเสด็จข้ามแม่น้ำคงคาทางท่าใดก็จะตั้งชื่อนั้นว่า “ท่าโคดม” พอพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกทางประตูใด ประตูนั้นได้นามว่า “ประตูโคดม” พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปถึงแม่น้ำคงคาแล้ว เป็นช่วงที่แม่น้ำคงคาเต็มเปี่ยมเสมอฝั่ง กาทิมกินได้ ผู้ต้องการจะข้ามฟากบางพวกเที่ยวหาเรือ บางพวกเที่ยวหาแพ บางพวกผูกท่อน แต่พระผู้มีพระภาคเจ้ากับภิกษุสงฆ์หายตัวจากฝั่งแม่น้ำนี้ไปปรากฏตนอีกฝั่งตรงข้ามเหมือนคนมีกำลังเหยียดแขนออกหรือคู้แขนเข้า พระองค์ทอดพระเนตรเห็นคนที่ต้องการข้ามฟากบางพวกเที่ยวหาเรือ บางพวกเที่ยวหาแพ บางพวกผูกท่อน แล้วทรงเปล่งพระอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

คนทั้งหลายแม้แต่สร้างสะพานจึงจะข้ามโคลนตมไปถึงฝั่งได้
ขณะที่ชนกำลังผูกท่อนอยู่ เหล่าชนผู้มีปัญญาข้ามฝั่งไปนานแล้ว

จบวาระสำหรับสาธยายตอนที่ ๑

ข้อ ๑๕๕ ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสชวนท่านพระอานนท์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่มุ่งสู่โกฏิกาม ๓ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่รู้แจ้งอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เราและพวกเธอจึงเที่ยวเร่ร่อนไปสิ้นกาลนานอย่างนี้ เราได้รู้แจ้งอริยสัจ ๔ นั้นแล้ว ตัณหาในภพเราถอนเสียแล้ว ตัณหาอันจะนำไปสู่ภพสิ้นแล้ว บัดนี้ ภพใหม่จึงไม่มี พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสคาถาต่อไปนี้ดีกว่า

เพราะไม่เห็นอริยสัจ ๔ ตามเป็นจริง เราและพวกเธอ

จึงเที่ยวเร่ร่อนไปชาติแล้วชาติเล่าสิ้นกาลนาน

เราได้เห็นอริยสัจ ๔ เหล่านี้แล้ว

เราถอนตัณหาอันจะนำไปสู่ภพได้แล้ว

มูลเหตุแห่งทุกข์เราตัดได้ขาดแล้ว บัดนี้ ภพใหม่จึงไม่มี

พระผู้มีพระภาคเจ้าขณะประทับอยู่ที่โกฏิกามนั้น ทรงเน้นย้ำหัวข้อธรรมแกภิกษุทั้งหลายในเรื่องศีล สมาธิ และปัญญา ว่าสมาธิที่มีศีลเป็นพื้นฐาน ปัญญาที่มีสมาธิเป็นพื้นฐาน จิตใจที่มีปัญญาเป็นพื้นฐาน ย่อมมีผลานิสงส์มาก ทำให้หลุดพ้นจากกิเลสที่หมักหมมในสันดาน คือ กาม ภพ และอวิชชา ได้โดยชอบ

ข้อ ๑๕๖ ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ตามความพอพระทัยในโกฏิกามแล้ว ตรัสชวนท่านพระอานนท์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่มุ่งสู่นาทิกคาม เข้าประทับในที่พักซึ่งก่อด้วยอิฐที่นาทิกคามนั้น ท่านพระอานนท์ทูลถามถึงบุคคลต่อไปนี้ คือ ภิกษุนามว่าสาฬหะ ภิกษุณีนามว่านันทา อุบาสกนามว่าสุทัตตะ อุบาสิกานามว่าสุชาดา อุบาสกนามว่ากฤณะ อุบาสกนามว่าการพิมพะ อุบาสกนามว่านิกฺกัณฐะ อุบาสกนามว่ากฺกิสสหะ อุบาสกนามว่าตุฏฐะ อุบาสกนามว่าสันตุฏฐะ อุบาสกนามว่าภุจฺจะ อุบาสกนามว่าสุภุจฺจะ ล้วนสิ้นชีวิตแล้วในนาทิกคาม คติและภพในปรโลกของบุคคลเหล่านี้จะเป็นเช่นไร

ข้อ ๑๕๗ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ภิกษุนามว่าสาฬหะบรรลุอรหัตผลแล้ว ภิกษุณีนามว่านันทาละสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ เป็นพระอนาคามี จะปรินิพพานในภพหน้า ไม่ต้องกลับมาเกิดอีกต่อไป อุบาสกนามว่าสุทัตตะละสังโยชน์ ๓ ประการ และทำให้ราคะ โทสะ โมหะเบาบาง อยู่ในระดับพระสกทาคามี กลับมาเกิดอีกครั้งเดียวเท่านั้นก็จักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ อุบาสิกานามว่าสุชาดาละสังโยชน์ ๓ ประการได้ เป็นพระโสดาบัน มีอนาคตไม่ตกต่ำ จะต้องตรัสรู้ในภพหน้าได้แน่นอน อุบาสกนามว่ากฤณะละสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการได้ เป็นพระอนาคามี จะปรินิพพานในภพหน้า ไม่ต้องกลับมาเกิดอีกต่อไป อุบาสกนามว่าการพิมพะ อุบาสกนามว่านิกฺกัณฐะ อุบาสกนามว่ากฺกิสสหะ อุบาสกนามว่าตุฏฐะ อุบาสกนามว่าสันตุฏฐะ อุบาสกนามว่าภุจฺจะ

อุบาสกนามว่าสุภฏะ ล้วนละสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการได้ เป็นพระอนาคามี จะปรินิพพานในภพหน้า ไม่ต้องกลับมาเกิดอีกต่อไป

อานนท์ พวกอุบาสกในนาทิกคามอีกกว่า ๕๐ คน ล้วนชีวิตแล้ว เพราะละสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการได้ เป็นพระอนาคามี จะปรินิพพานในภพหน้า ไม่ต้องกลับมาเกิดอีกต่อไป พวกอุบาสกในนาทิกคาม ๙๖ คน ล้วนชีวิตแล้ว เพราะละสังโยชน์ ๓ ประการได้ และเพราะทำให้ราคะ โทสะ โมหะเบาบาง เป็นพระสกทาคามี จะกลับมาเกิดอีกครั้งเดียวเท่านั้น แล้วจักทำที่สุดแห่งทุกข์ พวกอุบาสกในนาทิกคาม ๕๑๐ คน ล้วนชีวิตแล้ว เพราะละสังโยชน์ ๓ ประการได้เป็นพระโสดาบัน มีอนาคตไม่ตกต่ำ จะต้องตรัสรู้ได้ในภพหน้าแน่นอน

ข้อ ๑๕๘ อานนท์ เพื่อไม่ให้เป็นกรรบกวนตถาคตเกินไปที่จะต้องมาคอยตอบคำถาม เรื่องที่ว่าบุคคลนั้นสิ้นชีวิตแล้วไปเกิดที่ไหนบ้าง เราจักแสดงธรรมชื่อธรรมาทาส (แวนสองธรรม) สำหรับที่จะให้อรยสาวกผู้สามารถพยากรณ์ด้วยตนเองได้ว่า ตนมหมดสิ้นเหตุที่จะให้ไปเกิดในนรก ในกำเนิดแห่งสัตว์ดิรัจฉาน ในเปรตวิสัย ในอบาย ทุกคติ วินิบาต ตนเป็นพระโสดาบัน มีอนาคตไม่ตกต่ำ จะต้องตรัสรู้ในภพหน้าได้แน่นอน

ข้อ ๑๕๙ ธรรมาทาสมี ๔ ประการ คือ

๑. มีความเลื่อมใสมั่นคงในพระพุทธเจ้าว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกคนทีควรฝึกชนิดที่ไม่มีผู้อื่นยิ่งไปกว่า เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพุทธะ เป็นผู้จำแนกพระธรรม

๒. มีความเลื่อมใสมั่นคงในพระธรรมว่า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว อันผู้ปฏิบัติพึงเห็นเอง อยู่เหนือกาลเวลา เชิญให้มาตรวจสอบดูได้ ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน

๓. มีความเลื่อมใสมั่นคงในพระสงฆ์ว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ปฏิบัติดี เป็นผู้ปฏิบัติตรง เป็นผู้ปฏิบัติถูกทาง เป็นผู้ปฏิบัติชอบ โดยนับเป็นคู่ได้ ๔ คู่ นับเรียงบุคคลได้ ๘ บุคคล นี้คือพระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ควรของค่านับ เป็นผู้ควรแก่ทักษิณา เป็นผู้ควรยกมือไหว้ เป็นเนื่อนานุญของโลก ไม่มีเนื่อนานุญอื่นยิ่งกว่า

๔. มีศีลที่พระอรยเจ้าโปรดปราน ศีลไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พรัย เป็นอิสระ อันวิญญูชนสรรเสริญ ไม่สักแต่ว่ารักษา เป็นไปเพื่อสมาธิ

สาวกที่มีธรรมาทาสดังกล่าวนี้สามารถที่จะพยากรณ์ด้วยตนเองได้ว่า ตนหมดสิ้นเหตุที่จะให้ไปเกิดในนรก ในกำเนิดแห่งสัตว์ดิรัจฉาน ในเปรตวิสัย ในอบาย ทุกคติ วินิบาต ตนเป็นพระโสดาบัน มีอนาคตไม่ตกต่ำ จะต้องตรัสรู้ในภายหน้าได้แน่นอน

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับในที่พักซึ่งก่อด้วยอิฐในนาทิกคามนั้นทรงเน้นย้ำหัวข้อธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายในเรื่องศีล สมาธิ และปัญญา ว่าสมาธิที่มีศีลเป็นพื้นฐาน ปัญญาที่มีสมาธิเป็นพื้นฐาน จิตใจที่มีปัญญาเป็นพื้นฐาน ย่อมมีผลานิสงส์มาก ทำให้หลุดพ้นจากกิเลสที่หมักหมมในสันดาน คือ กาม ภพ และอวิชชา ได้โดยชอบ

ข้อ ๑๖๐ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ตามความพอพระทัยในนาทิกคาม แล้วตรัสชวนท่านพระอานนท์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่มุ่งสู่เมืองเวสาลี ประทับที่อัมพปาลีวัน พระองค์ตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะ กล่าวคือ จะมีสติได้ก็ต่อเมื่อรู้จักพิจารณาเห็นภายในกาย พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา พิจารณาเห็นจิตในจิต พิจารณาเห็นธรรมในธรรม มีความเพียร มีสติสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอกุศลมาและโทมนัส จะชื่อว่าเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะได้ก็ต่อเมื่อมีความรู้ตัวทั่วพร้อมในการก้าว ในการถอย ในการแล ในการเหลียว ในการคู้เข้า ในการเหยียดออก ในการครองผ้าสังฆาฏิ บาตรและจีวร ในการฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม ในการถ่ายอุจจาระปัสสาวะ รู้ตัวทั่วพร้อมในการเดิน การยืน การนั่ง การหลับ การตื่น การพูด การนิ่ง

ข้อ ๑๖๑ นางอัมพปาลีศณิกาได้ทราบข่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ สวนมะม่วงของนางจึงขึ้นยานพาหนะชั้นดีออกจากเมืองเวสาลีเดินทางไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมโปรดนางให้เห็นแจ้ง สมทาน อาจหาญ รื่นเริง จนนางได้ทูลนิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมภิกษุสงฆ์ให้ทรงรับภัตตาหารของนางในวันรุ่งขึ้น เมื่อทราบว่าพระองค์ทรงรับนิมนต์แล้วจึงเดินทางกลับ

พวกเจ้าลิจฉวีเมืองเวสาลีได้ทราบข่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ อัมพ ปาลีวันจึงพากันเสด็จขึ้นยานพาหนะชั้นดีออกจากเมืองเวสาลีไป ในพวกเจ้าลิจฉวีนั้น บางพวกเชี่ยวชาญ คือมีสีเขียว ผ้าเขียว เครื่องประดับเขียว บางพวกเหลืองล้วน คือมีสีเหลือง ผ้าเหลือง เครื่องประดับเหลือง บางพวกแดงล้วน คือมีสีแดง ผ้าแดง เครื่องประดับแดง บางพวกขาวล้วน คือมีสีขาว ผ้าขาว เครื่องประดับขาว ขณะนั้น นางอัมพปาลีศณิกาให้ชัษยานพาหนะเข้าไปจนใกล้ชิด พวกเจ้าลิจฉวีหนุ่มๆ พวกเจ้าลิจฉวีจึงถามนางว่าเหตุใดจึงให้ชัษยานพาหนะเข้ามาใกล้นัก นางตอบว่าเพราะว่าพรุ่งนี้ได้นิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมภิกษุสงฆ์ให้ทรงรับภัตตาหารแล้ว พวกเจ้าลิจฉวีขอแลกการนิมนต์นั้นกับทรัพย์แสนหนึ่ง แต่นางปฏิเสธว่าแม้จะแลกด้วยเมืองเวสาลีพร้อมเมืองบริวารก็ไม่ยอม

พวกเจ้าลิจจวีตตินี้มีอบันเสียตายว่าพวกตนแพ้นางอัมพาลีเสียแล้ว จึงได้เดินทางต่อไปจนถึงอัมพาลีวัน พระผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระเนตรเห็นพวกเจ้าลิจจวีมาแต่ไกลจึงทรงชี้ชวนให้ภิกษุทั้งหลายที่ยังไม่เคยเห็นพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ให้ดูพวกเจ้าลิจจวีซึ่งเปรียบได้กับเทวดาชั้นดาวดึงส์ พอไปถึงแล้วพวกเจ้าลิจจวีลงจากยานพาหนะเดินเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า และรับฟังธรรมจากพระองค์จนเห็นแจ้ง สมทาน อاجหาญ รื่นเริง พวกเจ้าลิจจวีจึงทูลนิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ให้ทรงรับภัตตาหารในวันรุ่งขึ้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปฏิเสธเพราะได้ทรงรับนิมนต์ของนางอัมพาลีไว้แล้ว พวกเจ้าลิจจวีได้แต่ติดนิ้วมืออบันเสียตายโอกาสแล้วถวายบังคมลากลับไป

ข้อ ๑๖๒ ฝ่ายนางอัมพาลีคิดนึกให้ตระเตรียมของเคี้ยวของฉันอันประณีตที่สวนของนางตลอดคืนยันรุ่ง เสร็จแล้วให้เชิญเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ เมื่อพร้อมแล้วนางอัมพาลีคิดนึกอ้างคาสภิกษุสงฆ์มีพระพุทธรูปเจ้าเป็นประมุข ให้เฝ้าหน้าเพียงพอด้วยของเคี้ยวของฉันอันประณีตด้วยมือของตน ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยเสร็จแล้ว นางได้ทูลถวายสวนของนางแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับสวนของนางแล้ว ทรงแสดงธรรมให้นางเห็นแจ้ง สมทาน อاجหาญ รื่นเริง แล้วเสด็จหลีกไป ขณะที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ณ อัมพาลีวัน ทรงเน้นย้ำหัวข้อธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายในเรื่องศีล สมาธิ และปัญญา ว่าสมาธิที่มีศีลเป็นพื้นฐาน ปัญญาที่มีสมาธิเป็นพื้นฐาน จิตใจที่มีปัญญาเป็นพื้นฐาน ย่อมมีผลานิสงส์มาก ทำให้หลุดพ้นจากกิเลสที่หมักหมมในสันดาน คือ กาม ภพ และอวิชชา ได้โดยชอบ

ข้อ ๑๖๓ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ตามความพอพระทัยในอัมพาลีวันแล้ว ตรัสชวนท่านพระอานนท์พร้อมภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่มุ่งสู่เวฬุคาม มีรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายจำพรรษารอบเมืองเวสาลีตามอัยยาคัย ส่วนพระองค์ทรงจำพรรษาที่เวฬุคามนั้นแหละ

ข้อ ๑๖๔ ต่อมาพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประชวรอย่างหนัก เกิดเวทนาอย่างรุนแรงแทบจะปรินิพพาน แต่พระองค์ทรงมีพระสติสัมปชัญญะอดกลั้น ไม่พรั่นพรึง ทรงพระดำริว่าการที่จะจากไปโดยไม่บอกภิกษุผู้ปฏิบัติฐาน ไม่อ้อลาภิกษุสงฆ์ก่อนเป็นการไม่สมควร ทรงใช้ความเพียรขับไล่อาพาธจนอาการสงบลง เมื่อทรงหายประชวรไม่นาน ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าแล้วทูลเล่าถึงความไม่สบายใจในช่วงที่ท่านเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประชวร พอเห็นว่าทรงหายดีแล้วก็ค่อยสบายใจขึ้นว่าจะยังไม่ปรินิพพานจนกว่าจะได้ตรัสอะไรกับภิกษุสงฆ์เสียก่อน

ข้อ ๑๖๕ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภิกษุสงฆ์ไม่ควรหวังอะไรในตัวพระองค์ เพราะทรงแสดงธรรมไว้หมดแล้ว ไม่มีอะไรปิดบัง ไม่ควรคิดว่าพระองค์จะบริหารภิกษุสงฆ์หรือว่าภิกษุสงฆ์จะยึดพระองค์เป็นหลัก พระองค์แก่เฒ่าอายุได้ ๘๐ ปีแล้ว ร่างกายของพระองค์เปรียบเสมือน

เกวียนเก่าที่ยังพอใช้ได้ เพราะการซ่อมแซมด้วยไม้ไผ่ เพราะพระองค์เข้าถึงเจโตสมาธิ อันไม่มี
 นิमित ไม้ไผ่ใจนิมิตทุกอย่าง และเพราะดับเวทนาบางส่วนได้ร่างกายจึงสบายขึ้น เพราะฉะนั้น
 ขอให้ทุกคนมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง จงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง
 อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง โดยการพิจารณาเห็นกายในกาย พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา พิจารณาเห็น
 จิตในจิต พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอกิขณาและ
 โทมนัส ถ้าหากบุคคลใด ไม่ว่าจะพระองค์จะยังอยู่หรือจากไป มีตนเป็นที่พึ่งดังว่ามานี้ก็จะถือว่าเป็นผู้
 ยอดเยี่ยมกว่าบรรดาผู้เฝ้าในการศึกษา

จบคามกัณฑ์ในมหาปริณิพพานสูตร

จบวาระสำหรับสาธยายตอนที่ ๒

ข้อ ๑๖๖ ครั้นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเที่ยววิณฑชบาตและเสวยตอนเช้าใน
 เมืองเวสาลีแล้ว รับสั่งให้ท่านพระอานนทที่ถือผ้าสีทนะตามเสด็จไปทรงพักผ่อนกลางวันที่ป่าवाल
 เจดีย์

ข้อ ๑๖๗ ครั้นประทับนั่งบนอาสนะที่ท่านพระอานนทปูลาดถวายแล้วจึงตรัสว่า เมืองเว
 สาลีนี้ว่ารัมมย์ อุเทนเจดีย์ โคตมเจดีย์ สัตตัมพเจดีย์ พหุปัตตเจดีย์ สารันทพเจดีย์ ปาวาลเจดีย์
 ต่างก็น่ารัมมย์ หากผู้ใดประสงค์จะมีชีวิตอยู่ได้ตลอดกัปหรือเกินกว่านี้ พึงเจริญอิทธิบาท ๔ แม้
 ตถาคตก็เช่นเดียวกันหากประสงค์จะดำรงชีพอยู่ได้ตลอดกัปหรือเกินกว่านี้ แม้เมื่อพระผู้มีพระภาค
 เจ้าตรัสบอกไปอย่างนี้ ท่านพระอานนทก็มีอาจรูทัน จึงมิได้ทูลวิงวอนขอให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
 ดำรงอยู่ตลอดกัปเพราะถูกมารเข้าดลใจ แม้ครั้งที่ ๒ ครั้งที่ ๓ พระอานนทก็ยังมีอาจรูทัน พระผู้มี
 พระภาคเจ้าจึงรับสั่งให้ท่านไปพักตามอัธยาศัย

ข้อ ๑๖๘ เมื่อท่านพระอานนทหลีกไปได้ไม่นาน มารใจบาปเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค
 เจ้าแล้วทูลขอให้พระองค์ปริณิพพานโดยอ้างถึงการที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้เคยตรัสไว้ว่าพระองค์
 จะยังไม่ปริณิพพานตราบใดที่สาวกของพระองค์ยังไม่ฉลาดเฉียบแหลม ไม่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ไม่
 เก่งกล้าสามารถพอที่จะหักล้างผู้มาลบล้างพระศาสนาได้ แต่บัดนี้ เป็นเวลาสมควรที่พระองค์จะ
 ปริณิพพาน เพราะสาวกของพระองค์ไม่ว่าจะเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เป็นผู้ฉลาดเฉียบ
 แหลม ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ และสามารถหักล้างผู้มาลบล้างพระศาสนาได้ พระองค์เคยตรัสไว้ว่าจัก
 ยังไม่ปริณิพพานถ้าหากพรหมจรรย์ยังไม่สมบูรณ์ กว้างขวาง แพร่หลาย รู้กันโดยมาก เป็นปึกแผ่น
 แต่ตอนนี้พรหมจรรย์ของพระองค์สมบูรณ์แล้ว กว้างขวาง แพร่หลาย รู้กันโดยมาก เป็นปึกแผ่น

พระองค์จึงควรวินิพพาน ณ บัดนี้ เมื่อมารกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบว่า พระองค์จะปรินิพพานในอีก ๓ เดือนข้างหน้า

ข้อ ๑๖๙ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระสติสัมปชัญญะ ทรงปลงอายุสังขาร ณ ปาวาลเจดีย์ และเมื่อพระองค์ทรงปลงอายุสังขารแล้ว ได้เกิดแผ่นดินไหวใหญ่ ชวนให้ชนพองสยองเกล้า น่ากลัว ทั้งกลองทิพย์ก็บันลือลั่น พระองค์จึงทรงเปล่งพระอุทานในเวลานั้นว่า

มุนีละทิ้งซึ่งกรรมที่ชั่งได้

และกรรมที่ชั่งไม่ได้ อันเป็นเหตุก่อกำเริบ

เป็นเครื่องปรุงแต่งภพ ยินดีภายในตน

มีจิตตั้งมั่น ทำลายกิเลสที่เกิดในตนเสีย

เหมือนนักรบละทิ้งเกราะเสียได้

ข้อ ๑๗๐ ท่านพระอานนทวิสุทธิกษัตริย์ประหลาดใจยิ่งว่าเหตุใดจึงเกิดแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ น่ากลัว เช่นนี้ จึงเข้าไปเฝ้าและทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดแผ่นดินไหวใหญ่

ข้อ ๑๗๑ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดแผ่นดินไหวหนักใน ๘ คราว ดังนี้

๑. แผ่นดินตั้งอยู่เหนือน้ำ น้ำตั้งอยู่บนลม ลมตั้งอยู่บนอากาศ เมื่อมีพายุใหญ่พัดก็ส่งผลให้น้ำไหว เมื่อน้ำไหวก็ส่งผลให้แผ่นดินไหว

๒. สมณะหรือพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์ หรือเวทดาผู้มีฤทธิ์มาก เจริญปฏิบัติบุญเพียงเล็กน้อย เจริญอาไปสัจจญาณเกินประมาณ

๓. พระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิต มีสติสัมปชัญญะลงสู่พระครรภ์พระมารดา

๔. พระโพธิสัตว์มีสติสัมปชัญญะ ประสูติจากพระครรภ์พระมารดา

๕. พระตถาคตตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ

๖. พระตถาคตทรงแสดงพระธรรมจักรครั้งแรก

๗. พระตถาคตมีพระสติสัมปชัญญะ ทรงปลงอายุสังขาร

๘. พระตถาคตปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ

ข้อ ๑๗๒ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงสังคม (บริษัท) ๘ ประเภท ได้แก่ สังคมกษัตริย์ สังคมพราหมณ์ สังคมคฤหบดี สังคมพระ สังคมเทพมหाराชทั้ง ๔ สังคมเทพชั้นดาวดึงส์ สังคมมาร และสังคมพรหม พระองค์ตรัสเล่าให้พระอานนทพิงว่า พระองค์เคยเข้าสังคมทั้ง ๘ ประเภท เหล่านี้อย่างกลมกลืนหลายร้อยครั้ง จนสังคมเหล่านี้แยกไม่ออกว่าพระองค์เป็นใคร ทรงแสดงธรรมให้สังคมเหล่านี้เห็นแจ้ง ยอมรับ และรื่นเริง แล้วทรงหายตัวไปโดยที่สังคมนั้นๆ ไม่ทราบว่าเป็นใคร

ข้อ ๑๗๓ ทรงแสดงอภิภายตนะ ๘ ประการ แก่ท่านพระอานนท์ ดังนี้

๑. มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกที่เล็กซึ่งมีสีสันดีและมีสีสันไม่ดี ครอบงำรูปเหล่านั้นแล้วมีความสำคัญว่า เราสู้เราเห็น

๒. มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกที่ใหญ่ ซึ่งมีสีสันดีและมีสีสันไม่ดี ครอบงำรูปเหล่านั้นแล้วมีความสำคัญว่า เราสู้เราเห็น

๓. มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกที่เล็ก ซึ่งมีสีสันดีและมีสีสันไม่ดี ครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว มีความสำคัญว่า เราสู้เราเห็น

๔. มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกที่ใหญ่ ซึ่งมีสีสันดีและมีสีสันไม่ดี ครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว มีความสำคัญว่า เราสู้เราเห็น

๕. มีความสำคัญในรูปภายในเห็นรูปภายนอกเขียว มีสีเขียว เขียวล้วน มีรัศมีเขียว ดุจดอกผักตบชวีเขียว มีสีเขียว เขียวล้วน มีรัศมีเขียว หรือดุษฎีพุ่มเมืองพาราณสีมีเนื้อละเอียดทั้ง ๒ ด้าน มีสีเขียว เขียวล้วน มีรัศมีเขียว แม้ฉันใด ผู้ที่มีความสำคัญในรูปภายในเห็นรูปภายนอกเขียว มีสีเขียว เขียวล้วน มีรัศมีเขียว ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว มีความสำคัญว่า เราสู้ เราเห็น

๖. มีความสำคัญในรูปภายในเห็นรูปภายนอกเหลือง มีสีเหลือง เหลืองล้วน มีรัศมีเหลือง ดุจดอกกรรณิการเหลือง มีสีเหลือง เหลืองล้วน มีรัศมีเหลือง หรือดุษฎีพุ่มเมืองพาราณสี มีเนื้อละเอียดทั้ง ๒ ด้านเหลือง มีสีเหลือง เหลืองล้วน มีรัศมีเหลือง แม้ฉันใด ผู้ที่มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกเหลือง มีสีเหลือง เหลืองล้วน มีรัศมีเหลือง ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว มีความสำคัญว่า เราสู้ เราเห็น

๗. มีความสำคัญในรูปภายในเห็นรูปภายนอกแดง มีสีแดง แดงล้วน มีรัศมีแดง ดุจดอกหงอนไก่แดง มีสีแดง แดงล้วน มีรัศมีแดง หรือดุษฎีพุ่มเมืองพาราณสีที่มีเนื้อเกลี้ยงทั้ง ๒ ด้าน มีสีแดง แดงล้วน มีรัศมีแดง แม้ฉันใด ผู้ที่มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกแดง มีสีแดง แดงล้วน มีรัศมีแดง ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ครอบงำรูปเหล่านั้นแล้วมีความสำคัญว่า เราสู้ เราเห็น

๘. มีความสำคัญในรูปภายในเห็นรูปภายนอกขาว มีสีขาว ขาวล้วน มีรัศมีขาว ดุจดาวประกายพฤกษ์ขาว มีสีขาว ขาวล้วน มีรัศมีขาว หรือว่าดุษฎีพุ่มเมืองพาราณสีที่มีเนื้อเกลี้ยงทั้ง ๒ ด้านขาว มีสีขาว ขาวล้วน มีรัศมีขาว แม้ฉันใด ผู้ที่มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกขาว มีสีขาว ขาวล้วน มีรัศมีขาว ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว มีความสำคัญว่า เราสู้ เราเห็น

ข้อ ๑๗๔ ตรัสวิโมกข์ ๘ ประการแก่ท่านพระอานนท์ ดังนี้

๑. ผู้มีรูป มองเห็นรูปทั้งหลาย
๒. ผู้มีอรุณสัญญาภายใน มองเห็นรูปทั้งหลายภายนอก
๓. ผู้มีใจไปว่างาม
๔. เพราะล่องเสียซึ่งรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง เพราะปฏิขมสัญญาดับไป เพราะไม่ใช่ใจนันทตสัญญา จึงเข้าถึงอากาสนัญญาโดยตนะ โดยมนสิการว่า อากาสนาที่สุดมิได้
๕. เพราะล่องเสียซึ่งอากาสนัญญาโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงวิญญาณัญญาโดยตนะ โดยมนสิการว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้
๖. เพราะล่องเสียซึ่งวิญญาณัญญาโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงอากิญจัญญาตนะ โดยมนสิการว่า ไม่มีอะไรเลย
๗. เพราะล่องเสียซึ่งอากิญจัญญาตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงเนวสัญญานา สัญญาตนะอยู่
๘. เพราะล่องเสียซึ่งเนวสัญญานาสัญญาตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงสัญญาเวทยิตนิโรธ

ข้อ ๑๗๕ ทรงเล่าให้ท่านพระอานนท์ฟังว่าเมื่อแรกตรัสรู้ ทรงพักใต้ต้นอชปาลนิโครธ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชราที่อุรุเวลา ขณะนั้น มารใจบาปได้เข้าไปหาพระองค์เพื่อทูลขอให้ปรินิพพาน แต่พระองค์ทรงปฏิเสธไปว่าตราบใดที่สาวกของพระองค์ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ยังไม่ฉลาดเฉียบแหลม ไม่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ไม่เก่งกล้าสามารถพอที่จะหักล้างผู้มาลบล้างพระศาสนาได้ พระองค์ก็จะยังไม่ปรินิพพาน

ข้อ ๑๗๖ แต่วันนี้เอง มารใจบาปได้เข้ามาหาพระองค์ที่ป่าवालเจดีย์แล้วทูลขอให้ปรินิพพานเพราะเห็นว่าสาวกของพระองค์ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เป็นผู้ฉลาดเฉียบแหลม ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ เก่งกล้าสามารถพอที่จะหักล้างผู้มาลบล้างพระศาสนาได้ ศาสนาของพระองค์มันคงดีแล้ว

ข้อ ๑๗๗ พระองค์จึงตัดสินพระทัยที่จะปรินิพพานตามคำขอของมารในอีก ๓ เดือนข้างหน้า และทรงปลงอายุสังขารที่ป่าवालเจดีย์แล้ว

ข้อ ๑๗๘ ท่านพระอานนท์ได้ฟังดังนั้นจึงทูลขอให้พระองค์ดำรงอยู่ตลอดกัปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลก พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสห้ามท่านถึง ๓ ครั้งว่าไม่ใช่เวลาที่จะวิงวอนตาคตให้อยู่ตลอดกัป ท่านพระอานนท์ทูลว่าท่านเคยได้รับฟังจากพระผู้พระภาคเจ้าว่าผู้ใดเจริญอิทธิบาท ๔ บ่อยๆ ทำให้แน่นมั่นมั่นคงดีแล้ว หากประสงค์จะดำรงอยู่ตลอดกัปหรือเกินกว่ากัปก็สามารถทำได้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่าเรื่องนี้เป็นความผิดพลาดของท่านพระอานนท์ผู้เดียว

เพราะว่าตถาคตเคยบอกเป็นนัยให้ท่านรู้ ท่านก็ไม่ได้วิงวอนขอให้พระตถาคตดำรงอยู่ตลอดกัป ถ้าท่านวิงวอนขอ พระตถาคตก็จะปฏิเสธ ๒ ครั้ง ครั้งที่ ๓ จึงจะรับคำวิงวอน

ข้อ ๑๗๙ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกับท่านพระอานนทว่า ครั้งหนึ่ง พระองค์ประทับที่เขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ เคยปรารภกับท่านว่า กรุงราชคฤห์น่ารื่นรมย์ เขาคิชฌกูฏน่ารื่นรมย์ ผู้ใดเจริญอุทฺธิบาททั้ง ๔ บ่อยๆ ทำให้แน่วแน่นมั่นคงดีแล้ว หากประสงค์จะดำรงอยู่ตลอดกัปก็สามารถทำได้ เมื่อตถาคตบอกเป็นนัยเช่นนี้ ท่านก็ยังไม่รู้ทัน ไม่ได้วิงวอนขอให้ตถาคตดำรงอยู่ตลอดกัป หากท่านวิงวอน ตถาคตก็จะปฏิเสธ ๒ ครั้ง ครั้งที่ ๓ จึงจะรับคำวิงวอน เรื่องนี้จึงเป็นความผิดพลาดของท่านผู้เดียว

ข้อ ๑๘๐ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกับท่านพระอานนทว่า ครั้งหนึ่ง พระองค์ประทับในเขตกรุงราชคฤห์หลายแห่ง ได้แก่ ที่โคตมนิโครธ ที่เหวประหารโจร ที่ถ้ำสัตตบรรณคูหาเขาวงกตบรรพต ที่กาฬศิลาข้างเขาสีลคิลิ ที่เจ็อมชื่อสัปโสนทิก ณ สีตวัน ที่ตโปทาราม ที่เวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน ที่ชิวกัมพวัน และที่มัททกุจฉิมฤคทายวัน พระองค์ได้เคยปรารภกับท่านว่า กรุงราชคฤห์น่ารื่นรมย์ ที่แต่ละแห่งดังกล่าวมาแล้วนั้นน่ารื่นรมย์ ผู้ใดเจริญอุทฺธิบาททั้ง ๔ บ่อยๆ ทำให้แน่วแน่นมั่นคงดีแล้ว หากประสงค์จะดำรงอยู่ตลอดกัปก็สามารถทำได้ เมื่อตถาคตบอกเป็นนัยเช่นนี้ ท่านก็ยังไม่รู้ทัน ไม่ได้วิงวอนขอให้ตถาคตดำรงอยู่ตลอดกัป หากท่านวิงวอน ตถาคตก็จะปฏิเสธ ๒ ครั้ง ครั้งที่ ๓ จึงจะรับคำวิงวอน เรื่องนี้จึงเป็นความผิดพลาดของท่านผู้เดียว

ข้อ ๑๘๑ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกับท่านพระอานนทว่า ครั้งหนึ่ง พระองค์ประทับที่อุเทนเจดีย์ เขตเมืองเวสาลี พระองค์ได้เคยปรารภกับท่านว่า กรุงราชคฤห์น่ารื่นรมย์ ที่แต่ละแห่งดังกล่าวมาแล้วนั้นน่ารื่นรมย์ ผู้ใดเจริญอุทฺธิบาททั้ง ๔ บ่อยๆ ทำให้แน่วแน่นมั่นคงดีแล้ว หากประสงค์จะดำรงอยู่ตลอดกัปก็สามารถทำได้ เมื่อตถาคตบอกเป็นนัยเช่นนี้ ท่านก็ยังไม่รู้ทัน ไม่ได้วิงวอนขอให้ตถาคตดำรงอยู่ตลอดกัป หากท่านวิงวอน ตถาคตก็จะปฏิเสธ ๒ ครั้ง ครั้งที่ ๓ จึงจะรับคำวิงวอน เรื่องนี้จึงเป็นความผิดพลาดของท่านผู้เดียว

ข้อ ๑๘๒ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกับท่านพระอานนทว่า ครั้งหนึ่ง พระองค์ประทับในเขตเมืองเวสาลีหลายแห่ง ได้แก่ ที่โคตมกเจดีย์ ที่สัตตัมพเจดีย์ ที่พหูตตเจดีย์ ที่สารันทเจดีย์ และที่ปาวาลเจดีย์วันนี้อง พระองค์ได้เคยปรารภกับท่านว่า เมืองเวสาลีน่ารื่นรมย์ ที่แต่ละแห่งดังกล่าวมาแล้วนั้นน่ารื่นรมย์ ผู้ใดเจริญอุทฺธิบาททั้ง ๔ บ่อยๆ ทำให้แน่วแน่นมั่นคงดีแล้ว หากประสงค์จะดำรงอยู่ตลอดกัปก็สามารถทำได้ เมื่อตถาคตบอกเป็นนัยเช่นนี้ ท่านก็ยังไม่รู้ทัน ไม่ได้วิงวอนขอให้ตถาคตดำรงอยู่ตลอดกัป หากท่านวิงวอน ตถาคตก็จะปฏิเสธ ๒ ครั้ง ครั้งที่ ๓ จึงจะรับคำวิงวอน เรื่องนี้จึงเป็นความผิดพลาดของท่านผู้เดียว

ข้อ ๑๘๓ พระองค์ตรัสต่อไปว่า เป็นเรื่องธรรมดาที่จะต้องพบกับความเปลี่ยนแปลง ความพลัดพรากจากของรักของชอบใจ ทุกสิ่งมีเกิด มีดับเป็นธรรมดา เป็นไปไม่ได้ที่จะขอให้สิ่งนั้น สิ่งนี้คงอยู่ดังเดิม ตถาคตได้สละ ปล่อยวาง ปล่อยอายุสังขารแล้ว วาจาที่เปล่งออกไปว่าจะ ปริณิพพานในอีก ๓ เดือนข้างหน้าไม่สามารถถอนคืนได้ จากนั้น ตรัสชวนท่านพระอานนท์ไปยัง ภูฏาคารศาลาป่ามหาวัน แล้วรับสั่งให้ท่านพระอานนท์ไปแจ้งบรรดาภิกษุที่อยู่ในเขตเมืองเวสาลี มาประชุมที่หอฉัน ท่านพระอานนท์ได้ทำตามรับสั่งทุกประการ

ข้อ ๑๘๔ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปยังหอฉันประทับนั่งบนอาสนะที่เขาจัดถวาย แล้วรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายศึกษาและปฏิบัติตามธรรมที่ทรงแสดงด้วยปัญญาอันยิ่ง เพราะจะทำให้ พรหมจรรย์ดำรงอยู่ได้นานอันวยประโยชน์และความสุขแก่มหาชนทั้งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ธรรมที่ทรงแสดงด้วยปัญญาอันยิ่ง คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อธิธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และมรรคมืองค์ ๘ จากนั้น ได้ตรัสเตือนว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมเป็นธรรมดา ทุกท่านจงดำรงชีวิตด้วยความไม่ประมาท ตถาคตจะปริณิพพานในไม่ช้า คือ ในอีก ๓ เดือนต่อจาก นี้ แล้วตรัสพระคาถานี้ว่า

คนเหล่าใด ทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ทั้งพาลทั้งบัณฑิต ทั้งมั่งมี
ทั้งขัดสน ล้วนมีความตายเป็นเบื้องหน้า ภาชนะดินที่นายช่าง
หม้อกระทำแล้ว ทั้งเล็กทั้งใหญ่ ทั้งสูงทั้งติบ ทุกชนิด
มีความแตกเป็นที่สุด ฉนใด ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายก็ฉนนั้น

พระบรมศาสดาได้ตรัสพระคาถาต่อไปอีกว่า

วัยของเราแก่หง่อมแล้ว ชีวิตของเราเหลือน้อยแล้ว เราจะจาก
พวกเธอไป เราทำที่พึงแก่ตนแล้ว ภิกษุทั้งหลาย ขอให้พวกเธอ
อย่าประมาท ให้มีสติ มีศีล อันดีเกิด จงเป็นผู้มีความดำริตั้งมั่นดีแล้ว
หมั่นรักษาจิตของตนเถิด ผู้ใดจักเป็นผู้ไม่ประมาท อยู่ในธรรมวินัยนี้
ผู้นั้นจักละการเวียนว่ายตายเกิดแล้วทำให้ทุกขสิ้นไปได้

จบวาระสำหรับสาธยายตอนที่ ๓

ข้อ ๑๘๖ ครั้นรุ่งเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในเมืองเวสาลี หลังจากเสวยเสร็จแล้ว เสด็จกลับจากบิณฑบาต ทอดพระเนตรเมืองเวสาลีดูเดียวกับพญาช้าง เหลี้ยวหลัง (นาคาวโลก) แล้วรับสั่งกะท่านพระอานนท์ว่า นี่เป็นการมองดูเมืองเวสาลีครั้งสุดท้าย แล้วตรัสชวนท่านพระอานนท์เสด็จพร้อมทั้งภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ถึงภัณฑาคาร ขณะประทับที่ภัณฑ-

คามนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดธรรม ๔ ประการ เรา และพวกเธอจึงเร่ร่อนท่องเที่ยวไปสิ้นกาลนานอย่างนี้ ธรรม ๔ ประการ ได้แก่

๑. ศีลอันประเสริฐ
๒. สมาธิอันประเสริฐ
๓. ปัญญาอันประเสริฐ
๔. วิมุตติอันประเสริฐ

เพราะได้รู้แจ้งแทงตลอดธรรม ๔ ประการนี้ จึงสามารถถอนตัณหาในภพได้ ไม่ต้องมีภพใหม่อีกต่อไป แล้วตรัสพระคาถาว่า

ธรรมเหล่านี้ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติ
 อันยอดเยี่ยม อันพระโคตมผู้มีศรัทธารู้แล้ว ดังนั้น
 พระพุทธเจ้าจึงตรัสบอกธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายเพื่อความรู้ยิ่ง
 พระศาสดาผู้ทำให้ทุกข์สิ้นไป มีพระจักขุ ดับกิเลสได้สิ้นแล้ว

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ณ ภัณฑคามนั้น ทรงเน้นย้ำหัวข้อธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายในเรื่องศีล สมาธิ และปัญญา ว่าสมาธิที่มีศีลเป็นพื้นฐาน ปัญญาที่มีสมาธิเป็นพื้นฐาน จิตใจที่มีปัญญาเป็นพื้นฐาน ย่อมมีผลานิสงส์มาก ทำให้หลุดพ้นจากกิเลสที่หมักหมมในสันดาน คือ กามภพ และอวิชชา ได้โดยชอบ

ข้อ ๑๘๗ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ตามความพอพระทัยที่ภัณฑคามแล้ว ตรัสชวนท่านพระอานนท์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ไปยังหัตถิคาม อัมพคาม ชัมพูคาม และโกคนครตามลำดับ ครั้นเสด็จถึงโกคนครแล้ว ประทับ ณ อานันทเจดีย์ ทรงแสดงมหาประเทศ ๔ แก่ภิกษุทั้งหลาย ดังนี้

ข้อ ๑๘๘ (๑) หากมีใครอ้างว่าตนเองได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นสัตตสุสาน์ ก็อย่าเพิ่งชื่นชม อย่าเพิ่งคัดค้านคำกล่าวของผู้ นั้น จนกว่าจะได้ตรวจสอบดูกับสูตรเทียบกับวินัย ถ้าข้อความและถ้อยคำเหล่านั้นไม่สอดคล้องกับสูตรเทียบไม่ได้กับวินัย ฟังสันนิษฐานว่ามีไช้ดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแน่นอน ถ้าข้อความและถ้อยคำเหล่านั้นสอดคล้องกับสูตรเทียบกันได้กับวินัย ฟังสันนิษฐานว่าเป็นดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแน่แท้

(๒) หากมีใครอ้างว่าในอวาสชื่อนั้น มีสงฆ์อยู่ พร้อมด้วยพระเถระ พร้อมด้วยประธานสงฆ์ ตนเองได้สดับรับมาจากสงฆ์นั้นว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นสัตตสุสาน์ ก็อย่าเพิ่งชื่นชม อย่าเพิ่งคัดค้านคำกล่าวของผู้ นั้น จนกว่าจะได้ตรวจสอบดูกับสูตรเทียบกับวินัย ถ้า

ข้อความและถ้อยคำเหล่านั้นไม่สอดคล้องกับสูตรเทียบไม่ได้กับวินัย พึงสันนิษฐานว่านี่มิใช่คำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแน่นอน ถ้าข้อความและถ้อยคำเหล่านั้นสอดคล้องกับสูตรเทียบกันได้กับวินัยพึงสันนิษฐานว่านี่เป็นคำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแน่แท้

(๓) หากมีใครอ้างว่า ในอวาสชื่อโน้น มีภิกษุผู้เป็นพระเถระอยู่จำนวนมาก เป็นพหูสูตชำนาญในนิกายทั้ง ๕ ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา ตนเองได้สดับรับมาจากพระเถระเหล่านั้นว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นสัตตสุสาน์ ก็อย่าเพิ่งชื่นชม อย่าเพิ่งคัดค้านคำกล่าวของผู้นั้น จนกว่าจะได้ตรวจสอบดูกับสูตรเทียบดูกับวินัย ถ้าข้อความและถ้อยคำเหล่านั้นไม่สอดคล้องกับสูตรเทียบไม่ได้กับวินัย พึงสันนิษฐานว่านี่มิใช่คำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแน่นอน ถ้าข้อความและถ้อยคำเหล่านั้นสอดคล้องกับสูตรเทียบกันได้กับวินัยพึงสันนิษฐานว่านี่เป็นคำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแน่แท้

(๔) หากมีใครอ้างว่า ในอวาสชื่อโน้น มีภิกษุผู้เป็นพระเถระอยู่รูปหนึ่ง เป็นพหูสูตชำนาญในนิกายทั้ง ๕ ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา ตนเองได้สดับรับมาจากพระเถระรูปนั้นว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นสัตตสุสาน์ ก็อย่าเพิ่งชื่นชม อย่าเพิ่งคัดค้านคำกล่าวของผู้นั้น จนกว่าจะได้ตรวจสอบดูกับสูตรเทียบดูกับวินัย ถ้าข้อความและถ้อยคำเหล่านั้นไม่สอดคล้องกับสูตรเทียบไม่ได้กับวินัย พึงสันนิษฐานว่านี่มิใช่คำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแน่นอน ถ้าข้อความและถ้อยคำเหล่านั้นสอดคล้องกับสูตรเทียบกันได้กับวินัยพึงสันนิษฐานว่านี่เป็นคำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแน่แท้

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ณ อานันทเจดีย์ในโกศนครนั้น ทรงเน้นย้ำหัวข้อธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายในเรื่องศีล สมาธิ และปัญญา ว่าสมาธิที่มีศีลเป็นพื้นฐาน ปัญญาที่มีสมาธิเป็นพื้นฐาน จิตที่มีปัญญาเป็นพื้นฐาน ย่อมมีผลานิสงส์มาก ทำให้หลุดพ้นจากกิเลสที่หมักหมมในสันดาน คือ กาม ภพ และอวิชชา ได้โดยชอบ

ข้อ ๑๘๙ ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่โกศนครตามความพอพระทัยแล้ว จึงตรัสชวนท่านพระอานนท์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เสด็จถึงเมืองปาวา ประทับที่สวนมะม่วงของนายจุนทกัมมารบุตร นายจุนทกัมมารบุตรผู้ชราจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า รับฟังธรรมจนแจ่มแจ้ง อากาญ รื่นเริงแล้ว ทูลนิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมภิกษุสงฆ์ให้รับภัตตาหารในวันรุ่งขึ้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับแล้ว จึงขอตัวกลับไปยังบ้านของตนเพื่อเตรียมของเคี้ยวของฉันอันประณีตและสุกรมัททวะเป็นอันมากตลอดคืน ครั้นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เสด็จเข้าไปยังบ้านของนายจุนทกัมมารบุตร ประทับนั่งบนอาสนะที่เขาจัดถวาย แล้วรับสั่งให้นายจุนทกัมมารบุตรให้ถวายสุกรมัททวะเฉพาะพระองค์เท่านั้น ส่วนของเคี้ยว

ของชั้นอื่นๆ ให้ถวายภิกษุสงฆ์ นายจุนท์ก็มารบุดรทำตามพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคแล้ว เมื่อเสร็จภักติกแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งให้นาย จุนท์ก็มารบุดรฟังสุกกรมัททวะที่ยังเหลือใน หลุม เพราะทรงเห็นว่าไม่มีบุคคลใดที่บริโภคสุกกรมัททวะแล้วจะสามารถย่อยได้ดีนอกจากพระองค์ เอง นายจุนท์ก็มารบุดรจึงฟังสุกกรมัททวะที่ยังเหลือเสียในหลุมตามรับสั่ง หลังจากแสดงธรรมให้ นายจุนท์ก็มารบุดรเห็นแจ้ง อาจหาญ รื่นเริงแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าก็เสด็จหลีกไป

ข้อ ๑๙๐ หลังจากนั้นไม่นานก็เกิดอาพาธอย่างร้ายแรง มีเวทนาล้ำอันเกิดจากการ ประชวรลงพระโลหิตแทบจะปรินิพพาน แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระสติสัมปชัญญะ ทรงอด กลั้นเวทนาเหล่านั้นไว้ มิได้ทรงพรั่นพริ้ง ตรัสชวนท่านพระอานนท์เพื่อเดินทางไปยังเมืองกุสินารา

ข้าพเจ้าได้ฟังมาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระปริชาเสวย
ภัตตาหารของนายจุนท์ก็มารบุดรแล้ว ทรงพระประชวรอย่าง
หนักแทบจะปรินิพพาน เมื่อพระศาสดาเสวยสุกกรมัททวะแล้ว
การประชวรอย่างหนักได้บังเกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคเจ้าลงพระบังคน
ได้ตรัสว่าเราไปยังเมืองกุสินารากันเถิด
(คาถานี้พระสังคีติกจารย์กล่าวไว้ในคราวสังคายนา)

ข้อ ๑๙๑ ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จแวะจากหนทาง แล้วเสด็จเข้าไปยังโคน ไม้ต้นหนึ่ง รับสั่งให้ท่านพระอานนท์ปูผ้าสังฆาฏิซ้อนกัน ๔ ชั้นเพื่อประทับนั่งพักให้หายเหนื่อย ท่านพระอานนท์ทำตามรับสั่งแล้ว ครั้งประทับนั่งแล้วจึงรับสั่งให้ท่านพระอานนท์หาน้ำดื่มมา ถวายแก้กระหาย ท่านพระอานนท์กราบทูลว่าเมื่อสักครู่เกี่ยวนประมาณ ๕๐๐ เล่มเพิ่งข้ามไป น้ำ มีน้อยถูกล้อเกี่ยวนทำให้ขุ่น พระผู้มีพระภาคเจ้าควรเสด็จไปเสวยน้ำและสنانพระองค์ยังแม่ น้ำ กุฎาที่อยู่ไม่ไกล มีน้ำใสจืด เย็น มีท่าราบเรียบ น้ำรินรมย์ แต่พระองค์ก็ตรัสยืนยันให้ท่านพระ อานนท์นำน้ำมาถวายจนถึงครั้งที่ ๓ ท่านพระอานนท์ทูลรับพระดำรัสแล้วถือบาตรไปยังแม่น้ำซึ่ง เพิ่งถูกล้อเกี่ยวนบดมีน้ำขุ่นมัว แต่พอท่านพระอานนท์เข้าไปใกล้ก็กลับใสสะอาด สร้างความ อัศจรรย์ใจให้ท่านพระอานนท์ว่าที่น้ำใสนี้คงเป็นเพราะฤทธิ์หรืออานุภาพของพระผู้มีพระภาคเจ้า แน่นอน ท่านพระอานนท์ใช้บาตรตักน้ำแล้ว นำเข้าไปถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วทูลถึงเหตุ อัศจรรย์ที่น้ำขุ่นกลายเป็นน้ำใสนั้นแล้วทูลให้พระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยน้ำ

ข้อ ๑๙๒ ขณะนั้น โอรสเจ้ามัลละนามว่าปุกกุสะ เป็นสาวกของอาฬารดาบสกาลาม โคตร เดินทางจากเมืองกุสินาราจะไปยังเมืองปาวา ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่โคนไม้ ต้นหนึ่ง จึงเข้าไปเฝ้าแล้วทูลเล่าเรื่องน่าอัศจรรย์ที่อาฬารดาบสกาลามโคตรเดินทางไกล แวะออก จากหนทางนั่งพักกลางวันโคนไม้ต้นหนึ่ง ครั้งนั้น เกี่ยวนประมาณ ๕๐๐ เล่ม ได้ผ่านอาพา

รดาบสกาลามโคตรไป บุรุษคนหนึ่งซึ่งเดินทางตามหลังหมู่เกวียนมา เข้าไปหาอาฬารดาบสกาลามโคตรแล้วถามท่านว่า ได้เห็นเกวียนประมาณ ๕๐๐ เล่มผ่านไปหรือไม่ ท่านตอบว่าไม่เห็น เขาถามว่า ได้ยินเสียงอะไรหรือไม่ ท่านตอบว่าไม่ได้ยิน เขาถามว่าท่านหลับหรือ ท่านตอบว่าไม่ได้หลับ เขาถามต่อว่าท่านยังมีสติปัญญาอยู่หรือ ท่านตอบว่ายังมีสติปัญญาอยู่ เขาถามว่าท่านยังมีสติปัญญา ตื่นอยู่ แต่ไม่เห็นและไม่ได้ยินเสียง แล้วผ้าของท่านเปื้อนฝุ่นบ้างหรือไม่ ท่านตอบว่าเปื้อน บุรุษนั้นเกิดความอัศจรรย์ยิ่งนักที่พวกบรรพชิตอยู่ด้วยวิหการธรรมอันสงบ ทั้งๆ ที่ยังมีสติปัญญา ยังตื่นอยู่ก็ ยังไม่เห็น ไม่ได้ยินเกวียนประมาณ ๕๐๐ เล่มที่สัญจรผ่านติดๆ กันไป เขาจึงประกาศความเลื่อมใสอย่างยิ่งในอาฬารดาบสกาลามโคตรแล้วหลีกไป

ข้อ ๑๙๓ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามปุ๊กกุสมัลลบุตรว่าระหว่างผู้ยังมีสติปัญญา ตื่นอยู่ไม่เห็น และไม่ได้ยินเสียงเกวียนประมาณ ๕๐๐ เล่ม ซึ่งสัญจรผ่านติดๆ กันไป กับผู้ยังมีสติปัญญา ตื่นอยู่ ขณะที่ฝนกำลังตกหนัก ฟ้าร่อง ฟ้าผ้าอยู่ ก็มีได้เห็นและไม่ได้ยินเสียง อย่างไหนจะทำได้ยากกว่ากัน ปุ๊กกุสมัลลบุตรทูลว่า ผู้ที่ยังมีสติปัญญาตื่นอยู่ ขณะที่ฝนกำลังตกหนัก ฟ้าร่อง ฟ้าผ้าอยู่ ก็มีได้เห็นและไม่ได้ยินเสียง ทำได้ยากกว่า

ทรงเล่าต่อว่า ครั้งหนึ่ง ขณะที่พระองค์ประทับอยู่ในโรงกระเดื่องในเมืองอาตุมา ตอนนั้นฝนกำลังตกหนัก ฟ้าร่อง ฟ้าผ้าอยู่ ชาวนา ๒ พี่น้องและโคถึก ๔ ตัวถูกฟ้าผ่าใกล้โรงกระเดื่อง ชาวเมืองอาตุมาพากันไปมุงดูชาวนา ๒ พี่น้องและโคถึก ๔ ตัวนั้น พระองค์เสด็จจงกรมอยู่ในที่โล่งใกล้ประตูโรงกระเดื่อง และมีบุรุษคนหนึ่งจากฝูงชนนั้นเข้ามาหาพระองค์ จึงตรัสถามว่าประชาชนนั้นมารวมตัวกันทำไม เขาตอบว่ามีฝนตกหนัก ฟ้าผ้าชาวนา ๒ พี่น้องและโคถึก ๔ ตัว พระองค์ไม่เห็น ไม่ได้ยินเสียง ไม่ได้หลับ ยังมีสติปัญญาตื่นอยู่หรือ พระองค์ตรัสว่าไม่เห็น ไม่ได้ยินอะไรทั้งๆ ที่ยังมีสติปัญญา ยังตื่นอยู่ บุรุษนั้นคิดว่าเป็นเหตุน่าอัศจรรย์ที่พวกบรรพชิตอยู่อย่างสงบ มีสติปัญญา ตื่นอยู่ เมื่อฝนตกหนัก ฟ้าร่อง ฟ้าผ้าก็ไม่ได้เห็น ไม่ได้ยิน เขาแสดงความเลื่อมใสในพระองค์ แสดงความเคารพแล้วหลีกไป

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเล่าจบ ปุ๊กกุสมัลลบุตรได้ทูลว่าเขาคลายความเลื่อมใสในอาฬารดาบสกาลามโคตรขึ้นชมภาษิตของพระองค์แทน เพราะภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งนักเปรียบเหมือนบุคคลนายของทีคว่า เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องแสงไฟในที่มืด โดยตั้งใจว่าผู้มีตาดีจะมองเห็นได้ และขอยึดพระพุทธ พระธรรม และพระภิกษุสงฆ์เป็นสรณะ ประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต

ข้อ ๑๙๔ จากนั้น ปุ๊กกุสมัลลบุตรสั่งคนของตนให้นำผ้าเนื้อละเอียดมีสีดังทองสิงคี ซึ่งเป็นผ้าทรงของตนมา แล้วน้อมถวายผ้าคู่นั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งให้

เขาถวายแต่พระองค์ ๑ ผืน และให้ท่านพระอานนท์ ๑ ผืน ปุ๊กกุสมัลลบุตรทำตามพระดำรัสของ พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วรับฟังธรรมจากพระองค์จนแจ่มแจ้ง อัจฉาญ รื่นโรจน์ แล้วถวายบังคมลา ไป

ข้อ ๑๙๕ ครั้นปุ๊กกุสมัลลบุตรหลีกไปไม่นาน ท่านพระอานนท์ได้ห่มคู่ผ้าเนื้อละเอียดมี สีสั่งทองสิ่งนั้นที่พระกายของพระผู้มีพระภาคเจ้า ปราภฏว่าพระกายปราภฏดังถ่านไฟที่ ปราศจากเปลว ท่านพระอานนท์ได้ทูลว่า นาคัจจรรย เป็นสิ่งที่ไม่เคยมีที่พระฉวีวรรณของพระ ตถาคตบริสุทธิผุดผ่องยิ่งนักหลังจากที่ทรงครองคู่ผ้านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พระฉวีวรรณ ของพระองค์จะผุดผ่องยิ่งนักใน ๒ ช่วง คือ ในราตรีที่ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณกับในราตรีที่ ตถาคตปรินิพพานด้วยอนุปาทิสถนิพพานธาตุ ในปัจฉิมยามแห่งราตรีวันนั้น ตถาคตจักปรินิพพาน ได้ต้นสาละคู่ ในสาละวันอันเป็นอุทยานของมัลลกะษัตริย์ทั้งหลาย ในเมืองกุสินารา แล้วตรัสชวน ท่านพระอานนท์ไปยังแม่น้ำกุกุธา

ปุ๊กกุสนำผ้าเนื้อละเอียดมีสีดังทองสิ่ง
เข้าไปถวาย พระบรมศาสดาทรงครองผ้าคู่่นั้นแล้ว
มีพระฉวีวรรณดังทอง งดงามนัก

ข้อ ๑๙๖ จากนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เสด็จไปยังแม่น้ำ กุกุธา ทรงลงสู่แม่น้ำกุกุธา ทรงสรงและเสวยน้ำแล้ว เสด็จต่อไปยังอัมพวัน รับสั่งให้ท่านพระจุนท กะบุผ้าสังฆาฏิซ้อนกัน ๔ ชั้นให้พระองค์ทรงพักเหนื่อย ทรงสำเร็จสัพพัญญู โดยพระปรีศร์เบื้องขวา ทรงซ้อนพระบาทเหลื่อมพระบาท มีพระสติสัมปชัญญะ ทรงกำหนดพระทัยพร้อมจะเสด็จลุกขึ้น โดยมีท่านพระจุนทกะนั่งเฝ้าอยู่เบื้องพระพักตร์

พระพุทธเจ้าผู้เป็นพระบรมศาสดา
หาผู้เปรียบมิได้ในโลก ทรงเหน็ดเหนื่อย
เสด็จถึงแม่น้ำกุกุธา มีน้ำใส จืด สะอาด
ทรงสรงและเสวยน้ำแล้ว เสด็จนำหน้าหมู่ภิกษุไป
พระบรมศาสดาผู้ทรงปราสาธอนแจจจธรรม
เสด็จถึงอัมพวันแล้วรับสั่งกะท่านพระจุนทกะว่า
เธอช่วยปูผ้าสังฆาฏิซ้อนกัน ๔ ชั้นให้เป็นที่นอนพักแก่เรา
ท่านพระจุนทกะนั้นได้รับการฝึกฝนมาดี พอได้รับคำสั่ง
ก็รีบปูผ้าสังฆาฏิทับเป็น ๔ ชั้นถวาย พระบรมศาสดา
ทรงบรรทมแล้ว หายเหน็ดเหนื่อย ฝ่ายพระจุนทกะ

นั่งเฝ้าอยู่เฉพาะพระพักตร์ตรงนั้น

ข้อ ๑๙๗ จากนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกท่านพระอานนท์มารับสั่งว่า บางทีอาจมีคนไปกล่าวหานายจุนทกัมมารบุตรว่าเป็นต้นเหตุให้พระตถาคตเจ้าปรินิพพานหลังจากพระองค์เสวยอาหารของเขาแล้ว ให้ท่านช่วยไปปลอบนายจุนทกัมมารบุตรเสียอย่างนี้ว่า จุนทเถิด เป็นลาภของท่าน ท่านทำดีแล้ว ที่พระตถาคตเจ้าเสวยอาหารของท่านเป็นครั้งสุดท้าย แล้วเสด็จปรินิพพาน เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า บิณฑบาต ๒ คราวที่มีผลเสมอกัน มีวิบากเสมอกัน มีผลมากกว่า มีานิสงส์มากกว่าบิณฑบาตอื่นๆ ยิ่งนัก คือ บิณฑบาตที่พระตถาคตเจ้าเสวยแล้ว ได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ กับที่เสวยแล้วเสด็จปรินิพพานด้วยอนุภาทิเสสนิพพานธาตุสิ่งนี้นาย จุนทกัมมารบุตรทำแล้ว เป็นไปเพื่ออายุ วรรณะ ความสุข ยศ สวรรค์ และเพื่อความเป็นใหญ่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งพระอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ผู้ให้ย่อมเพิ่มพูนบุญ ผู้สำรวจย่อมไม่ก่อเวร คนฉลาด

ย่อมละกรรมอันชั่วช้า เขาเย็นใจเพราะระภาค โทสะ โมหะ สิ้นไป

จบวาระสำหรับสาธยายตอนที่ ๔

ข้อ ๑๙๘ ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสชวนท่านพระอานนท์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ข้ามไปยังฝั่งแม่น้ำหิรัญวดีตรงสาลวันอันเป็นอุทยานแห่งพวกเจ้ามัลละปากทางเมืองกุสินารา ครั้นถึงแล้วรับสั่งให้ท่านพระอานนท์ช่วยตั้งเตียงหันหัวไปทางทิศเหนือระหว่างต้นสาละทั้งคู่ เพื่อทรงบรรทมพักให้หายเหนื่อย เมื่อท่านพระอานนท์ตั้งเตียงเสร็จแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสำเร็จสี่หุสยาโดยพระปรีศวีเบื่องขวา ทรงซ้อนพระบาทเหลื่อมพระบาท มีพระสติสัมปชัญญะ สมัยนั้น ต้นสาละทั้งคู่ผลิดอกสะพรั่งนอกฤดูกาล ดอกไม้เหล่านั้นร่วงหล่นโปรยปรายลงมาบูชาพระศรีระของพระตถาคตเจ้า นอกจากนี้ยังมีดอกมณฑารพและจุนแห่งจันท์อันเป็นทิพย์โปรยปรายลงมาบูชาพระศรีระของพระตถาคตเจ้า ดนตรีและเสียงบรรเลงเพลงอันเป็นทิพย์ก็ระโคมอยู่ในอากาศเพื่อบูชาพระตถาคตเจ้า

ข้อ ๑๙๙ พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งกะท่านพระอานนท์ว่า แม้จะมีดอกสาละนอกฤดูกาล ดอกมณฑารพ จุนแห่งจันท์ อันเป็นทิพย์ โปรยปรายจากเบื้องบนมาเพื่อบูชาพระองค์หรือดนตรีและเสียงบรรเลงเพลงอันเป็นทิพย์บรรเลงในอากาศเพื่อบูชาพระองค์ กระนั้นก็ไม่ชื่อว่า เป็นการสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อมพระองค์อย่างแท้จริง แต่ถ้าผู้ใด จะเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกาก็ตาม ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบตามธรรม ผู้นั้นจึงจะชื่อว่าสักการะ เคารพ

นับถือ บุษยาพระองค์ด้วยการบูชาอย่างยอด เพราะฉะนั้นจึงควรใส่ใจเรื่องการปฏิบัติ ปฏิบัติชอบตามธรรมจะดีกว่า

ข้อ ๒๐๐ ขณะนั้น ท่านพระอุปัชฌายะยืนถวายงานพัดพระผู้มีพระภาคเจ้าเฉพาะพระพักตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้ท่านพระอุปัชฌายะถอยออกไปจากที่เฉพาะพระพักตร์ ท่านพระอานนท์เห็นเช่นนั้นจึงคิดว่า ท่านพระอุปัชฌายะเคยรับใช้ใกล้ชิดพระผู้มีพระภาคเจ้ามาช้านาน เหตุใดพระองค์จึงทรงให้ท่านพระอุปัชฌายะถอยออกไปเสีย ท่านพระอานนท์จึงทูลถามถึงสาเหตุที่ทรงไล่ให้ท่านพระอุปัชฌายะถอยไป พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า เพราะมีเทวดาจำนวนมากใน ๑๐ โลกธาตุมาประชุมกันเพื่อจะเยี่ยมเยียนพระองค์ สาลวันอันเป็นอุทยานของพวกเจ้ามัลละเมืองกุสินาราวัดโดยรอบได้ ๑๒ โยชน์ เนื่องแน่นไปด้วยเทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่ ไม่มีที่ว่างแม้เพียงปลายขนสัตว์เส้นหนึ่ง พวกเทวดาไม่พอใจที่พากันมาไกลเพื่อจะเยี่ยมเยียนพระตถาคตเจ้าที่กำลังจะปรินิพพานในปัจฉิมยามแห่งราตรีในวันนี้แหละ แต่ถูกท่านพระอุปัชฌายะยืนบัง ทำให้พวกเทวดาไม่เห็นพระตถาคตเจ้าเป็นครั้งสุดท้าย

ข้อ ๒๐๑ ท่านพระอานนท์ทูลถามว่าพวกเทวดาเป็นอย่างไร คิดอย่างไรกันบ้าง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่าเทวดาบางพวกเนรมิตแผ่นดินไว้บนอากาศ สยายผม ประคองแขนทั้ง ๒ คร่าครวญ ล้มลงกลิ้งเกลือกไปมา ดังคนท่าขาด จำพันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจะเสด็จปรินิพพานเสียเร็วนัก พระองค์ผู้เป็นดวงตาแห่งโลกจักจากไปเสียเร็วนัก ส่วนพวกเทวดาที่ปราศจากราคะแล้ว มีสติสัมปชัญญะ อटकั้น ปลงธรรมสังเวชว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง จะหาแก่นสารอะไรได้ในสังขารนี้

ข้อ ๒๐๒ ท่านพระอานนท์ทูลว่า เมื่อก่อน พวกภิกษุผู้อยู่จำพรรษาในทิศทั้งหลายพากันมาเฝ้าพระตถาคตเจ้า ท่านยังได้เห็น ได้นั่งใกล้ภิกษุเหล่านั้นผู้เป็นที่เจริญใจ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าจากไป ท่านก็จะไม่เห็น ไม่ได้นั่งใกล้พวกภิกษุผู้เป็นที่เจริญใจอีกแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสถึงสังเวชนียสถาน ๔ แห่งอันเป็นที่ควรไปเยี่ยมชมสำหรับกุลบุตรผู้มีศรัทธา ได้แก่

๑. สถานที่ประสูติของพระตถาคตเจ้า
๒. สถานที่ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ
๓. สถานที่ทรงแสดงพระธรรมจักรให้เป็นไป (แสดงปฐมเทศนา)
๔. สถานที่ปรินิพพานแล้วด้วยอนุปาทิสถนิพพานธาตุ

ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้มีศรัทธาจักมาดูด้วยระลึกว่าพระตถาคตเจ้าประสูติ ณ ที่นี้ ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ณ ที่นี้ ทรงแสดงพระธรรมจักรให้เป็นไป ณ ที่นี้ เสด็จ

ปรีณิพพานด้วยอนุภาติเสสนิพพานธาตุ ณ ที่นี้ ชนเหล่าใดเที่ยวจาริกไปยังเจดีย์ มีจิตเลื่อมใสแล้ว
สิ้นชีวิตลง ชนเหล่านั้นจะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ในภพหน้า

ข้อ ๒๐๓ ท่านพระอานนท์ทูลถามว่าจะพึงปฏิบัติกับผู้นอญอย่างไร พระผู้มีพระภาค
เจ้าตรัสว่า ไม่พึงเห็น ถ้าเห็นก็ไม่พึงเจรจาด้วย เมื่อจะต้องเจรจาดูด้วยก็พึงตั้งสติให้ดี

ข้อ ๒๐๔ ท่านพระอานนท์ทูลถามถึงวิธีปฏิบัติต่อพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์ตรัสว่าไม่ต้องวุ่นวายกับการบูชาสรีระของพระองค์ ขอให้พยายามในประโยชน์ของตน
เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร กษัตริย์ พราหมณ์ หรือคฤหบดีผู้เป็นบัณฑิต ผู้เลื่อมใสในพระองค์มี
อยู่ เขาทั้งหลายจักกระทำการบูชาสรีระของพระองค์

ข้อ ๒๐๕ ท่านพระอานนท์ทูลถามว่าพวกนั้นจะพึงปฏิบัติในพระสรีระของพระตถาคต
เจ้าอย่างไร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าพึงปฏิบัติในสรีระตถาคต เหมือนที่เขาปฏิบัติในพระบรมศพ
พระเจ้าจักรพรรดิ โดยเขาห่อพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้าใหม่แล้วห่อทับด้วยสำลีบริสุทธิ์
แล้วห่อทับด้วยผ้าใหม่อีกชั้น ห่อเช่นนี้ด้วยผ้าและสำลีย่างละ ๕๐๐ ชั้น แล้วเชิญพระบรมศพลง
ในรางเหล็กอันเต็มด้วยน้ำมันครอบด้วยรางเหล็กอีกอัน แล้วสร้างจิตกาธานด้วยไม้หอมล้วน ถวาย
พระเพลิงพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิ สร้างสถูปของพระเจ้าจักรพรรดิไว้ที่หนทางใหญ่ ๔ แพร่ง
พวกกษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิตเป็นต้นพึงปฏิบัติในสรีระพระตถาคตเจ้าเหมือนที่ปฏิบัติพระบรมศพพระ
เจ้าจักรพรรดิ พึงสร้างสถูปของตถาคตไว้ที่หนทางใหญ่ ๔ แพร่ง ผู้นำมาลัย ของหอมหรือจุมมา
ถวายมาอภิวัต หรือยังจิตให้เลื่อมใสในสถูปนั้นจักได้รับประโยชน์และความสุขสิ้นกาลนาน

ข้อ ๒๐๖ ตรัสกับท่านพระอานนท์ต่อไปว่า ผู้ควรสร้างสถูปให้ (อุปารบุคคล) มี ๔
จำพวก ได้แก่ ๑) พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒) พระปัจเจกพุทธเจ้า ๓) สาวกของพระ
ตถาคตเจ้า ๔) พระเจ้าจักรพรรดิ ชนเป็นอันมากเกิดความเลื่อมใสว่าเป็นสถูปของพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าพระองค์นั้น นี่เป็นสถูปของพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น นี่เป็นสถูปของสาวกของพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าพระองค์นั้น นี่เป็นสถูปของพระธรรมราชาผู้ทรงธรรมนั้น เมื่อตายไปย่อมบังเกิดในสุคติโลก
สวรรค์

ข้อ ๒๐๗ ลำดับนั้น ท่านพระอานนท์เข้าไปยังวิหารยืนเหนียวไม้คันทวยร้องให้อยู่
เรายังเป็นเสขบุคคลมีกิจที่จะต้องทำอยู่ แต่พระศาสดาซึ่งเป็นผู้อนุเคราะห์เรากำลังจะปรีณิพพาน
เสีย พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามพวกภิกษุว่าท่านพระอานนท์ไปไหน พวกภิกษุทูลว่าท่านพระ
อานนท์ไปยืนเหนียวไม้คันทวยในวิหารร้องให้เสียตายที่ตนเองยังเป็นเสขบุคคล มีกิจที่จะต้องทำ
อยู่ แต่พระบรมศาสดาจักปรีณิพพานเสียก่อน พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงรับสั่งให้ภิกษุรูปหนึ่งไปตาม
ท่านพระอานนท์มา ครั้นท่านพระอานนท์มานั่งเรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสปลอบ

ท่านว่าอย่าเศร้าโศก รำไรไปเลย ความเป็นต่าง ๆ ความพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้นต้องมี สิ่งใดเกิดแล้ว มีแล้ว บั๊จจัยปรุ้งแต่งแล้ว ก็ต้องสลายไปเป็นธรรมดา เป็นไปไม่ได้ที่จะปรารถนาให้สิ่งนั้นสิ่งนี้อยู่ดังเดิมตลอดไป ท่านอานนท์อุปัฏฐากรัตนาคตด้วยกาย วาจา ใจ อันประกอบด้วยเมตตา ซึ่งเป็นประโยชน์เกื้อกูล เป็นความสุข เป็นหนึ่งไม่มีสองมาช้านาน ท่านอานนท์ได้ทำบุญไว้แล้ว ขอให้ประกอบความเพียรเถิด อีกไม่นานก็จักเป็นผู้ไม่มีกิเลสหมักหมมในสันดาน

ข้อ ๒๐๘ จากนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายทั้งในอดีตและที่จักมีในอนาคต มีภิกษุผู้อุปัฏฐากรัตนาคตเหมือนพระอานนท์ของเรา พระอานนท์เป็นบัณฑิต ย่อมรู้ว่าเวลานี้เหมาะที่จะเข้าไปเฝ้าพระตถาคต เวลานี้สำหรับพวกภิกษุ เวลานี้สำหรับพวกภิกษุณี เวลานี้สำหรับพวกอุบาสก เวลานี้สำหรับพวกอุบาสิกา เวลานี้สำหรับพระราชชา เวลานี้สำหรับมหาอำมาตย์ เวลานี้สำหรับพวกเดียรถีย์ เวลานี้สำหรับพวกสาวกเดียรถีย์

ข้อ ๒๐๙ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งน่าอัศจรรย์ที่ไม่เคยมีมาก่อน ๔ ประการดังต่อไปนี้นี้มีอยู่ในท่านพระอานนท์

๑. หมูภิกษุณินดีที่จะเข้าไปพบและฟังธรรมจากท่านพระอานนท์ก็ยังไม่เต็มอิมแม้ท่านจะนั่งไป
๒. หมูภิกษุณียินดีที่จะเข้าไปพบและฟังธรรมจากท่านพระอานนท์ก็ยังไม่เต็มอิมแม้ท่านจะนั่งไป
๓. หมูอุบาสกยินดีที่จะเข้าไปพบและฟังธรรมจากท่านพระอานนท์ก็ยังไม่เต็มอิมแม้ท่านจะนั่งไป
๔. หมูอุบาสิกายินดีที่จะเข้าไปพบและฟังธรรมจากท่านพระอานนท์ก็ยังไม่เต็มอิมแม้ท่านจะนั่งไป

คุณลักษณะของพระอานนท์ ๔ ประการนี้เป็นเช่นเดียวกับที่มีอยู่ในพระเจ้าจักรพรรดิได้แก่

๑. หมูกษัตริย์ยินดีที่จะเข้าไปเฝ้าและรับฟังพระราชดำรัสของพระเจ้าจักรพรรดิก็ยังไม่เต็มอิมแม้พระองค์จะทรงนั่งไป
๒. หมูพราหมณียินดีที่จะเข้าไปเฝ้าและรับฟังพระราชดำรัสของพระเจ้าจักรพรรดิก็ยังไม่เต็มอิมแม้พระองค์จะทรงนั่งไป
๓. หมูกบถบดียินดีที่จะเข้าไปเฝ้าและรับฟังพระราชดำรัสของพระเจ้าจักรพรรดิก็ยังไม่เต็มอิมแม้พระองค์จะทรงนั่งไป

๔. หม่อมสมณะยินดีที่จะเข้าไปเฝ้าและรับฟังพระราชดำรัสของพระเจ้าจักรพรรดิก็ยังไม่เต็มอ้อมแม้พระองค์จะทรงนิ่งไป

ข้อ ๒๑๐ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระอานนท์ได้ทูลว่าขออย่าให้พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพานในเมืองเล็ก เมืองดอน กิ่งเมืองนี้เลย ขอให้เสด็จไปปรินิพพานในนครใหญ่อื่นๆ คือ กรุงจัมปา กรุงราชคฤห์ กรุงสาวัตถี กรุงสาเกต กรุงโกสัมพี หรือกรุงพาราณสี กษัตริย์ พราหมณ์ คฤหบดี ที่เลื่อมใสอย่างยิ่งในพระตถาคตเจ้าจำนวนมากในเมืองเหล่านี้จะได้สักการบูชาพระสรีระของพระตถาคต

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า อย่าได้กล่าวว่ กุสินาราคือเมืองเล็ก เมืองดอน กิ่งเมืองเลย เพราะในชาติปางก่อน มีพระเจ้าจักรพรรดิทรงพระนามว่ามหาสุทฺธสนะ ผู้ทรงธรรม เป็นพระธรรมราชา เป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต ทรงชนะแล้ว มีราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ เมืองกุสินารานี้มีนามว่า กุสาวดี เป็นราชธานีของพระเจ้ามหาสุทฺธสนะ ด้านยาวทิศบูรพาและทิศประจิม ๑๒ โยชน์ ด้านกว้างทิศทักษิณและทิศอุดร ๗ โยชน์ กุสาวดีราชธานีเป็นเมืองที่มั่งคั่งรุ่งเรือง มีประชากรหนาแน่น และมีอาหารอุดมสมบูรณ์เช่นเดียวกับอาถมันทาราชธานีแห่งเทพเจ้าทั้งหลาย เป็นเมืองที่มั่งคั่ง รุ่งเรือง มีประชากรมาก มียักษหนาแน่น และมีอาหารอุดมสมบูรณ์ กุสาวดีราชธานีมิได้เสียจากเสียงทั้ง ๑๐ ประการ ทั้งกลางวันและกลางคืน คือ เสียงช้าง เสียงม้า เสียงรถ เสียงกลอง เสียงตะโพน เสียงพิณ เสียงขบร้อง เสียงกังสดาล เสียงประโคม และเสียงเชื้อเชิญว่า เชิญบริโภค เชิญดื่ม เชิญกิน ไปเกิดอานนท์ เธอจงเข้าไปในเมืองกุสินารา แล้วแจ้งข่าวพวกเจ้ามัลละว่า พระตถาคตจักปรินิพพานในปัจฉิมยามแห่งราตรีในวันนี้ พวกท่านจงรีบออกไปกันเถิดจะได้ไม่เสียใจภายหลังว่า พระตถาคตได้ปรินิพพานในเขตของพวกเรา แต่พวกเราไม่ได้เฝ้าพระตถาคตเป็นครั้งสุดท้าย ท่านพระอานนท์ทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคแล้ว เข้าไปในเมืองกุสินาราลำพังผู้เดียว

ข้อ ๒๑๑ ขณะนั้น พวกเจ้ามัลละประชุมกันที่สภาด้วยกรณีกิจบางอย่าง ท่านพระอานนท์เข้าไปยังสภาแล้วแจ้งแก่พวกเจ้ามัลละว่า พระตถาคตจักเสด็จปรินิพพานในปัจฉิมยามแห่งราตรีในวันนี้ พวกท่านจงรีบออกไปเฝ้าพระตถาคตเป็นครั้งสุดท้ายเถิด พวกเจ้ามัลละพร้อมด้วยโอรส สุนิสาและปชาบดีได้สดับคำนี้ของท่านพระอานนท์แล้ว เป็นทุกข์เสียพระทัย บางพวงสยายพระเกศา ประคองหัตถ์ทั้ง ๒ คร่ำครวญ กลิ้งเกลือกไปมาตั้งคนทำชาด จำพันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจักเสด็จปรินิพพานเร็วเกินไป พระสุตเจ้าจักเสด็จปรินิพพานเร็วเกินไป พระองค์ผู้เป็นดังดวงตาแห่งโลกจักเสด็จจากไปเสียเร็วนัก แล้วพากันเสด็จเข้าไปยังศาลวันไปหาท่านพระอานนท์ ท่านพระอานนท์คิดว่า ถ้าให้พวกเจ้ามัลละถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าทีละองค์ๆ ก็จักมิได้

ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยกัน จะสว่างเสียก่อน ถ้ากระไร เราควรจะจัดให้พวกเจ้ามัดละถวายเป็นพระผู้มีพระภาคเจ้าตามลำดับสกุลโดยกราบทูลว่า เจ้ามัดละขอนี้พร้อมด้วยโอรสชายา บริษัทและอำมาตย์ ขอถวายบังคมพระบาททั้ง ๒ ของพระผู้มีพระองค์ด้วยเศียรเกล้า แล้วท่านพระอานนท์ก็จัดให้พวกเจ้ามัดละเข้าถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าตามที่คิดไว้จนครบทุกพระองค์เสร็จสิ้นในช่วงปฐมยามเท่านั้น

ข้อ ๒๑๒ ขณะนั้น บริพาชกชื่อสุภัททะอาศัยอยู่ในเมืองกุสินาราได้ข่าวว่า พระสมณโคดมจักปรินิพพานในปัจฉิมยามแห่งราตรีในวันนี้แหละ เขาคิดว่า เราได้ยินจากบริพาชกผู้เฒ่าผู้แก่ ซึ่งเป็นอาจารย์และบูรพาจารย์กล่าวว่า พระตถาคตเจ้าจะอุบัติในโลกเป็นบางครั้งบางคราว พระสมณโคดมจักปรินิพพานในปัจฉิมยามแห่งราตรีในวันนี้แหละ เรามีข้อสงสัยบางประการและเราเชื่อว่าพระสมณโคดมจะทรงสามารถแสดงธรรมแก่ข้อสงสัยนี้ได้ จากนั้น จึงเข้าไปยังศาลวันไปหาท่านพระอานนท์แล้วขอโอกาสเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แต่ท่านพระอานนท์ได้ปฏิเสธสุภัททบริพาชกว่า อย่ารบกวนพระตถาคตเลย พระองค์ทรงลำบากพอแล้ว สุภัททบริพาชกขออ้อมถึง ๓ ครั้ง แต่ก็ถูกท่านพระอานนท์ปฏิเสธทั้ง ๓ ครั้ง

ข้อ ๒๑๓ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงได้ยินการเจรจาระหว่างท่านพระอานนท์กับสุภัททบริพาชก จึงตรัสเรียกท่านพระอานนท์มารับสั่งว่า อย่าห้ามสุภัททะ อนุญาตให้เขาเข้ามาถามปัญหาแก่พระองค์ได้ เพราะเขามุ่งเพื่อความรู้อย่างยิ่ง มิใช่มุ่งมารบกวน เขาได้รับฟังการตอบปัญหาแล้วก็จักรู้แจ้งโดยพลัน ท่านพระอานนท์จึงบอกสุภัททบริพาชกให้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ เขาได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้าตามธรรมเนียมแล้วทูลถามว่า บรรดาสมณพราหมณ์ที่เป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ มีชื่อเสียง มียศ เป็นเจ้าลัทธิ ได้รับยกย่องว่าเป็นคนดี ได้แก่ บุรณกัสสป มักขลิโคศล อชิตเกสสัมพล ปุกุทกัจจายนะ สัตถุชัยเวฬุฐบุตร นิครนฐนาฏบุตร ทุกท่านนี้ได้ตรัสรู้ตามคำประกาศของตนๆ หรือว่าทุกท่านไม่ได้ตรัสรู้ หรือว่าบางท่านไม่ได้ตรัสรู้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า อย่าถามเช่นนี้เลย ขอให้ท่านจงตั้งใจฟังธรรมที่เราจะแสดงให้ฟังดีกว่า

ข้อ ๒๑๔ เมื่อสุภัททบริพาชกทูลรับพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ในธรรมวินัยใด ไม่มีอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ในธรรมวินัยนั้น ไม่มีสมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ หรือที่ ๔ ในธรรมวินัยใด มีอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ในธรรมวินัยนั้น มีสมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ หรือที่ ๔ ในธรรมวินัยนี้ มีอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ในธรรมวินัยนี้เท่านั้น มีสมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ หรือที่ ๔ ลัทธิอื่นๆ ว่างจากสมณะผู้รู้แจ้ง หากภิกษุเหล่านี้ประพฤติโดยชอบ โลกก็จะไม่ว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย

สุภัททะ เราบวชเมื่ออายุได้ ๒๙ ปี แสงสว่างว่า
อะไรคือความดี เราบวชมาจนบัดนี้นับได้ ๕๐ ปีกว่า
แม้สมณะผู้แสดงธรรมที่นำไปพันทุกซี่ยังไม่มี
นอกจากธรรมวินัยนี้

สมณะที่ ๒ ที่ ๓ หรือที่ ๔ ก็มีได้มี ลัทธิอื่นว่างจากสมณะผู้รู้แจ้ง หากภิกษุเหล่านี้พึง
ประพฤติโดยชอบ โลกก็จะไม่ว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย

ข้อ ๒๑๕ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว สุภัททปริพาชกทูลว่า พระดำรัส
ของพระองค์แจ่มแจ้งนัก เปรียบได้กับบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง
หรือส่องแสงไฟในที่มืด โดยตั้งใจว่าผู้มีตาดีจะมองเห็นได้ พระองค์ทรงประกาศพระธรรมได้
หลากหลาย ข้าพระองค์ขอยึดพระผู้มีพระภาคเจ้า พระธรรม และพระภิกษุสงฆ์เป็นสรณะ และขอ
บรรพชาอุปสมบทกับพระองค์ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า สุภัททะ ผู้ที่นับถือศาสนาอื่นมาก่อนถ้า
ต้องการบรรพชาอุปสมบทในธรรมวินัยนี้ ผู้นั้นต้องอยู่ปริวาส ๔ เดือน เมื่อครบ ๔ เดือน ถ้าหมูภิกษุ
เต็มใจแล้ว จึงให้บรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุ แต่ต้องพิจารณาความแตกต่างแห่งบุคคลประกอบ สุ
ภัททปริพาชกทูลว่าถ้าเช่นนั้นเขาก็เต็มใจที่จะอยู่ปริวาสจนครบ ๔ เดือน เมื่อหมูภิกษุเต็มใจแล้วจึง
จะขอบรรพชาอุปสมบท

พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งท่านพระอานนทบริวารให้กับสุภัททปริพาชก ท่านพระอานนท
ทูลรับสนองพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว สุภัททปริพาชกได้กล่าวกะท่านพระอานนทว่า
เป็นลาภของท่าน ท่านโชคดีแล้วที่พระศาสดาทรงมอบหมายให้บวชอันเตวาลิกในที่เฉพาะพระ
พักตร์ สุภัททปริพาชกได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่นานก็ปลีกตัวไปอยู่แต่
ผู้เดียว เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มุ่งมั่น ไม่นานนักก็บรรลุธรรมที่ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า อันเป็น
เป้าหมายสูงสุดที่กุลบุตรทั้งหลายออกจากเรือนมาบวช ด้วยปัญญาอันยิ่ง ด้วยตนเอง รู้ชัดว่าชาติ
สิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ท่านสุภัท
ทะได้เป็นอรหันต์รูปหนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย นับเป็นสาวกองค์สุดท้ายที่ทันเห็นพระผู้มี
พระภาคเจ้า

จบวาระสำหรับสาธยายตอนที่ ๕

ข้อ ๒๑๖ ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ามีรับสั่งกะท่านพระอานนทว่า บางทีพวกเขา
จะพึงมีความคิดว่า พระธรรมวินัยไม่มีพระศาสดาแล้ว พระศาสดาของพวกเขาไม่มี พวกเขาไม่ควร
คิดเช่นนั้น ธรรมและวินัยอันใด เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่พวกเขา ธรรมและวินัยอันนั้นจักเป็น

ศาสดาของพวกเขา เมื่อเราจากไป บัดนี้ พวกภิกษุยังเรียกกันว่า “อาวุโส” เมื่อเราจากไปแล้ว ไม่ควรเรียกกันแบบนี้ ภิกษุผู้แก่กว่าควรเรียกชื่อหรือตระกูลของภิกษุผู้อ่อนกว่า หรือจะเรียกว่า “อาวุโส” ก็ได้ ส่วนภิกษุผู้อ่อนกว่าควรเรียกภิกษุผู้แก่กว่าว่า “ภันเต” หรือ “อาัยสมา” เมื่อเราจากไป ถ้าสงฆ์ปรารถนาจะถอนสิกขาบทเล็กน้อยเสียบ้างก็ได้ และเมื่อเราจากไปให้ลงพรหมทัณฑ์แก่ภิกษุชื่อฉันนะ ท่านพระอานนท์ทูลถามว่า พรหมทัณฑ์นั้นเป็นเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า พระฉันนะจะพูดอะไรก็ได้ตามที่ตนปรารถนา ภิกษุทั้งหลายไม่พึงว่ากล่าวตักเตือน ไม่พึงสั่งสอน

ข้อ ๒๑๗ ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่าใครมีความสงสัยเคลือบแคลงในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ในมรรค หรือในข้อปฏิบัติ ก็ให้ถาม อย่าได้เสียตายภายหลังว่า พระศาสดาอยู่เฉพาะหน้าเราแล้ว ยังมีอาจุทูลถามพระองค์ได้ในที่เฉพาะพระพักตร์ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ถึง ๓ ครั้งแล้ว ภิกษุเหล่านั้นพากันนิ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า บางทีพวกเขาไม่ถามเพราะเคารพในพระศาสดา แม้หากใครมีเพื่อนภิกษุก็จงบอกแก่เพื่อนภิกษุเถิด เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุพวกนั้นก็พากันนิ่ง ท่านพระอานนท์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมาก่อน ข้าพระองค์เลื่อมใสในภิกษุสงฆ์อย่างนี้เพราะแม้ภิกษุรูปเดียวก็ไม่มี ความสงสัยเคลือบแคลงในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ในมรรค หรือในข้อปฏิบัติ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า อานนท์ เธอพูดเพราะความเลื่อมใส ตถาคตยังรู้ในข้อนี้เหมือนกันว่า แม้ภิกษุรูปเดียวก็ไม่มี ความสงสัยเคลือบแคลงในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ในมรรค หรือในข้อปฏิบัติ บรรดาภิกษุ ๕๐๐ รูปนี้ ภิกษุรูปที่ต่ำที่สุดก็เป็นโสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้ที่จะตรัสรู้ในภายหน้าแน่นอน

ข้อ ๒๑๘ จากนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนพวกเขาว่า สังฆารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา พวกเขาจงเป็นอยู่ด้วยความไม่ประมาทเถิด นี่เป็นพระปัจฉิมวาจาของพระตถาคต

ข้อ ๒๑๙ จากนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเข้าปฐมฌาน ออกจากปฐมฌาน ทรงเข้าทุติยฌาน ออกจากทุติยฌาน ทรงเข้าตติยฌาน ออกจากตติยฌาน ทรงเข้าจตุตถฌาน ออกจากจตุตถฌาน ทรงเข้าอากาสัญญายตนสมาบัติ ออกจากอากาสัญญายตนสมาบัติ ทรงเข้าวิญญูณัญญายตนสมาบัติ ออกจากวิญญูณัญญายตนสมาบัติ ทรงเข้าอากิญจัญญายตนสมาบัติ ออกจากอากิญจัญญายตนสมาบัติ ทรงเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ออกจากเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ แล้วทรงเข้าสัพพัญญูเวทิตถิโรธสมาบัติ ท่านพระอานนท์ถามท่านพระอนุรุ

ทระว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพานหรือยัง ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า ยังไม่เสด็จปรินิพพาน
ทรงเข้าสัจญญาเวทิตนโรธสมาบัติ

ต่อมา พระผู้มีพระภาคเจ้าออกจากสัจญญาเวทิตนโรธสมาบัติ ทรงเข้าเนวสัจญญานา
สัจญญาตณสมาบัติ ออกจากเนวสัจญญานาสัจญญาตณสมาบัติ ทรงเข้าอาภิกขุสัจญญาตณสมาบัติ
ออกจากอาภิกขุสัจญญาตณสมาบัติ ทรงเข้าวิญญาณัญญาตณสมาบัติ ออกจากวิญญาณัญญาตณสมาบัติ
ทรงเข้าอากาสนัญญาตณสมาบัติ ออกจากอากาสนัญญาตณสมาบัติ ทรงเข้าจตุตถ
ฌาน ออกจากจตุตถฌานทรงเข้าตติยฌาน ออกจากตติยฌาน ทรงเข้าทุติยฌาน ออกจากทุติย
ฌาน ทรงเข้าปฐมฌาน ออกจากปฐมฌาน ทรงเข้าทุติยฌาน ออกจากทุติยฌาน ทรงเข้าตติยฌาน
ออกจากตติยฌาน ทรงเข้าจตุตถฌาน ออกจากจตุตถฌาน แล้วเสด็จดับขันธปรินิพพานในลำดับ
ถัดมา

ข้อ ๒๒๐ ขณะที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานได้เกิดแผ่นดินไหวใหญ่
เกิดความขนพองสยองเกล้าน่าสะพึงกลัว ทั้งกลองทิพย์ก็ดังกระหึ่ม

ทำวสหมบดีพรหมได้กล่าวคาถาความว่า
สรรพสัตว์จักต้องทอดทิ้งร่างกายไว้ในโลก ขนาดพระ
บรมศาสดาที่หาบุคคลจะเปรียบเทียบมิได้ในโลก
ผู้เข้าถึงสภาวะความจริง ผู้บรรลุลหธรรม
ตรัสรู้เองโดยชอบเช่นนี้ก็ยังปรินิพพาน

ข้อ ๒๒๑ ทำวสัฏกจะจอมเทพได้กล่าวคาถาความว่า
สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีความเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็น
ธรรมดา บังเกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไป การระงับสังขารเหล่านั้น
เป็นสุข

ข้อ ๒๒๒ ท่านพระอนุรุทธะได้กล่าวคาถาความว่า
ลมหายใจเข้าออกของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้มีพระทัยตั้งมั่น คงที่ ไม่มีแล้ว พระมุนีผู้ไม่หวั่นไหว
ทรงไฝ่สันติ ปรินิพพานเสียแล้ว พระองค์มีพระทัย
ไม่หวั่นไหว ทรงอดกลั้นเวทนาได้ มีพระทัยหลุดพ้นแล้ว
เหมือนดวงประทีปที่เคยโชติช่วงดับไปฉะนั้น

ข้อ ๒๒๓ ท่านพระอานนทีได้กล่าวคาถาความว่า
ขณะที่เมื่อพระสัมพุทธเจ้าผู้มีพระอาการล้ำเลิศทุกอย่าง

บรินิพพานแล้ว ได้เกิดเหตุอัศจรรย์ นำสะพึงกลัว

ชวนให้ชนพองสยองเกล้า

ข้อ ๒๒๔ บรรดาภิกษุทั้งหลายที่ยังมีราคะ ภิกษุเหล่านั้น บางพวกประคองแขนทั้งสอง คร่ำครวญ ล้มลงกลิ้งเกลือกไปมาดังคนทำขาด จำพันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จบรินิพพานเสีย เร็วนัก พระสุคตเจ้าเสด็จบรินิพพานเสียเร็วนัก พระองค์ผู้เป็นดังดวงตาแห่งโลกมาด่วนเสด็จจาก ไปเสียแล้ว ส่วนบรรดาภิกษุที่ปราศจากราคะแล้วก็ตั้งสติสัมปชัญญะ อดกลั้นปลงธรรมสังเวชว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ จะหาแก่นสารอะไรได้ในสังขารนี้

ข้อ ๒๒๕ ลำดับนั้น ท่านพระอนุรุทธะเตือนสติภิกษุทั้งหลายว่า พวกท่านอย่าเศร้าโศก อย่ารำไรไปเลย เรื่องนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบอกไว้ก่อนแล้วไม่ใช่หรือว่า ความพลัดพรากจาก ของรักของชอบใจทุกอย่างต้องมี เพราะฉะนั้น จะหาความแน่นอนในของรักของชอบใจนี้ได้ที่ไหน เป็นไปไม่ได้ที่จะห้ามมิให้สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งแล้ว มีอันต้องสลายไปเป็นธรรมดาให้คงอยู่ตลอดไป ท่านทั้งหลาย พวกเทวดากำลังตำหนิอยู่ ท่านพระอานนทเถระถามว่า พวกเทวดาเป็นอย่างไร คิดอะไร กันอยู่ ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า เทวดาบางพวกเนรมิตแผ่นดินบนอากาศ สยายผมประคองแขนทั้ง ๒ ร้องให้คร่ำครวญ ล้มลงกลิ้งเกลือกไปมาดังคนทำขาด จำพันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จ บรินิพพานเสียเร็วนัก พระสุคตเจ้าเสด็จบรินิพพานเสียเร็วนัก พระองค์ผู้ทรงเป็นดังดวงตาแห่งโลก มาด่วนเสด็จจากไปเสียแล้ว ส่วนเทวดาที่ปราศจากราคะแล้ว มีสติสัมปชัญญะ อดกลั้นได้ ปลง ธรรมสังเวชว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง จะหาแก่นสารอะไรได้ในสังขารนี้ จากนั้น ท่านพระอนุรุทธะ และท่านพระอานนทเถระช่วยกันแสดงธรรมตลอดราตรีที่ยังเหลืออยู่นั้น ท่านพระอนุรุทธะบอกท่านพระ อานนทเถระให้เข้าไปเมืองกุสินาราเพื่อแจ้งข่าวการบรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้าแก่พวกเจ้ามัลละ ท่านพระอานนทเถระทำตามที่ท่านพระอนุรุทธะบอกแล้ว เข้าไปเมืองกุสินาราโดยล้าพัง

ข้อ ๒๒๖ ขณะนั้น พวกเจ้ามัลละกำลังประชุมกันสภาด้วยวาระเรื่องการบรินิพพาน ท่านพระอานนทเถระเข้าไปยังสภา แล้วแจ้งข่าวการบรินิพพานแก่พวกเจ้ามัลละ พอพวกเจ้ามัลละกับ โอรส สุณิสาและประชาชนได้ทราบข่าวก็เป็นทุกข์เสียพระทัย เบี่ยมไปด้วยความทุกข์ใจ บางพวก สยายพระเกศา ประคองหัตถ์ทั้ง ๒ คร่ำครวญล้มลงกลิ้งเกลือกไปมาดังคนทำขาด ทรงจำพันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จบรินิพพานเสียเร็วนัก พระสุคตเจ้าเสด็จบรินิพพานเสียเร็วนัก พระองค์ผู้ เป็นดังดวงตาแห่งโลกมาด่วนเสด็จจากไปเสียแล้ว

ข้อ ๒๒๗ จากนั้น พวกเจ้ามัลละตรัสสั่งให้เตรียมของหอม มาลัยและเครื่องดนตรี บรรดามีในเมืองกุสินาราไว้ให้พร้อม แล้วทรงถือเอาของหอม มาลัย และเครื่องดนตรีทั้งปวงกับผ้า ๕๐๐ คู่ เสด็จเข้าไปยังศาลวันตรงไปยังพระสรีระพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วสักการะบูชาพระสรีระ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยการพ้อนรำ ขับร้อง ประโคม มาลัยและของหอม ดาดเพดานผ้า ตกแต่ง
 โรงมณฑลตลอดวัน จากนั้น พวกเจ้ามัลละดำริกันว่า วันนี้พลบค่ำเสียแล้ว จะทำการถวายพระ
 เพลิงพุทธสรีระไม่ทัน พรุ่งนี้จึงค่อยถวายพระเพลิง พวกเจ้ามัลละทำการสักการะบูชาพระสรีระ
 พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยการพ้อนรำ ขับร้อง ประโคม มาลัยและของหอม ดาดเพดานผ้า ตกแต่งโรง
 มณฑลตลอดวันที่ ๒ วันที่ ๓ วันที่ ๔ วันที่ ๕ วันที่ ๖ ครั้นถึงวันที่ ๗ จึงดำริว่า พวกเรา
 สักการะบูชาพระสรีระพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยการพ้อนรำ ขับร้อง ประโคม มาลัยและของหอม จัก
 อัญเชิญไปทางทิศใต้แห่งพระนคร แล้วเชิญไปภายนอกพระนคร ถวายพระเพลิงพระสรีระทางทิศ
 ใต้พระนคร

ข้อ ๒๒๘ ขณะนั้น เจ้ามัลละผู้ใหญ่ ๘ องค์สรรเสริญเกล้าแล้วทรงบัญชาใหม่ด้วยตั้ง
 พระทัยว่าจักยกพระสรีระพระผู้มีพระภาคเจ้าแต่มีอาจะยกขึ้นได้ พวกเจ้ามัลละจึงถามท่านพระ
 อนุรุทธว่า เหตุใดเจ้ามัลละผู้ใหญ่ ๘ องค์นี้จึงมีอาจะยกพระสรีระพระผู้มีพระภาคเจ้าขึ้นได้ ท่าน
 พระอนุรุทธะตอบว่า ความประสงค์ของพวกท่านขัดกับความประสงค์ของพวกเทวดา พวกเจ้า
 มัลละถามว่าพวกเทวดาประสงค์อย่างไร ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า พวกท่านประสงค์จะ
 สักการะบูชาพระสรีระพระผู้มีพระภาคเจ้า อัญเชิญไปทางทิศใต้แห่งพระนคร แล้วอัญเชิญไป
 ภายนอกพระนคร ถวายพระเพลิงพระสรีระพระผู้มีพระภาคเจ้าทางทิศใต้พระนคร แต่พวกเทวดามี
 ความประสงค์ที่จะสักการะบูชาพระสรีระพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยการพ้อนรำ ขับร้อง ประโคม
 มาลัยและของหอมอันเป็นทิพย์ จักอัญเชิญไปทางทิศเหนือแห่งพระนคร แล้วเข้าไปสู่พระนครทาง
 ประตูทิศเหนือ อัญเชิญผ่านกลางพระนคร ออกประตูทิศตะวันออก แล้วถวายพระเพลิงพระสรีระ
 พระผู้มีพระภาคเจ้า ที่มกุฏพันธนเจดีย์ของพวกเจ้ามัลละ ด้านทิศตะวันออก พวกเจ้ามัลละจึง
 กล่าววาท่าเช่นนั้นก็ขอให้เป็นไปตามความประสงค์ของพวกเทวดาเถิด

ข้อ ๒๒๙ ขณะนั้น เมืองกุสินาราเคลื่อนกราดไปด้วยดอกมณฑารพประมาณถึงเข้า
 กระจ่ายไปเรื่อยต่อเรื่อย บ่อของโสโครกและกองขยะ พวกเทวดาและพวกเจ้ามัลละต่าง
 สักการะบูชาพระสรีระพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยการพ้อนรำ ขับร้อง ประโคม มาลัยและของหอม
 ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ อัญเชิญพระสรีระไปทางทิศเหนือแห่งพระนคร เข้าไปยังพระ
 นครทางประตูทิศเหนือ ผ่านกลางพระนครแล้วออกประตูทิศตะวันออก วางพระสรีระพระผู้มีพระ
 ภาคเจ้าที่มกุฏพันธนเจดีย์

ข้อ ๒๓๐ จากนั้น พวกเจ้ามัลละได้ถามท่านพระอานนท์ว่าควรจะมีปฏิบัติเช่นไรต่อพระ
 สรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านพระอานนท์ตอบว่าให้ปฏิบัติในพระสรีระพระตถาคต
 เช่นเดียวกับที่ปฏิบัติในพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิ เมื่อพวกเจ้ามัลละถามว่าปฏิบัติในพระบรม

ศพระเจ้าจักรพรรดิอย่างไร ท่านพระอานนทจึงตอบว่า ใช้ผ้าใหม่ห่อพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิ แล้วคั่นด้วยสำลีบริสุทธิ์ แล้วห่อทับด้วยผ้าใหม่ ทำอย่างนี้จนหมดผ้าและสำลีสรวม ๑,๐๐๐ ชั้น แล้วอัญเชิญพระบรมศพลงในรางเหล็กที่เต็มด้วยน้ำมัน ครอบด้วยรางเหล็กอีกอัน จากนั้นทำจิตกาธานด้วยไม้หอมล้วน ครั้นถวายพระเพลิงพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิแล้ว สร้างสถูปของพระเจ้าจักรพรรดิไว้ที่หนทางใหญ่ ๔ แพร่ง นี่คือวิธีปฏิบัติในพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิสำหรับพระสรีระพระตถาคตก็ให้ปฏิบัติทำนองเดียวกันนี้ ชนเหล่าใดนำมาลัย ของหอม หรือจุมมาอาภิวาท หรือเกิดความเลื่อมใสในพระสถูปนั้น การทำเช่นนี้จักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่ชนเหล่านั้นสิ้นกาลนาน พวกเจ้ามัลละจึงสั่งการให้เตรียมสำลีบริสุทธิ์ไว้ให้พร้อม ห่อพระสรีระพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยผ้าใหม่ แล้วคั่นด้วยสำลี แล้วห่อทับด้วยผ้าใหม่ ทำนองนี้จนครบผ้าและสำลีได้ ๑,๐๐๐ ชั้น แล้วอัญเชิญลงในรางเหล็กที่เต็มด้วยน้ำมัน ครอบด้วยรางเหล็กอีกอัน แล้วทำจิตกาธานด้วยไม้หอมล้วน แล้วจึงอัญเชิญพระสรีระพระผู้มีพระภาคเจ้าขึ้นสู่จิตกาธาน

ข้อ ๒๓๑ สมัยนั้น ท่านพระมหากัสสปะพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เดินทางไกลจากเมืองปาวามาสู่เมืองกุสินารา แวะพักข้างทางที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง ขณะนั้น อาชีวกคนหนึ่งถือดอกมณฑารพในเมืองกุสินาราเดินทางไกลมุ่งหน้าสู่เมืองปาวา ท่านพระมหากัสสปะเห็นอาชีวกนั้นมาแต่ไกล จึงถามอาชีวกนั้นว่าทราบข่าวพระศาสดาบ้างหรือไม่ อาชีวกตอบว่า พระสมณโคดมปรินิพพานได้ ๗ วันแล้ว ดอกมณฑารพนี้เราถือมาจากที่นั่น บรรดาภิกษุเหล่านั้น ผู้ที่ยังมีโรคะ บางพวกประสงค์จะแหงนทั้ง ๒ คร่ำครวญ ล้มลงกลิ้งเกลือกไปมาตั้งคนเท้าขาดรำพันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพานเสียเร็วนัก พระสุคตเจ้าเสด็จปรินิพพานเสียเร็วนัก พระองค์ผู้ทรงเป็นดวงตาแห่งโลกมาด่วนเสด็จจากไปเสียแล้ว ส่วนผู้ที่ปราศจากโรคะแล้ว มีสติสัมปชัญญะ อดกลั้น ปลงธรรมสังเวชว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง จะหาแก่นสารอะไรได้ในสังขารนี้

ข้อ ๒๓๒ ขณะนั้น หลวงตาชื่อสุภททะนั่งอยู่ในที่นั้นด้วย ได้กล่าววาทะภิกษุทั้งหลายว่า พวกท่านอย่าเศร้าโศก อย่าคร่ำครวญไปเลย พวกเราพ้นดีแล้ว ด้วยว่าพระมหาสมณะนั้นคอยจู้จี้กับพวกเราว่า สิ่งนี้ควร สิ่งนี้ไม่ควรแก่เธอ บัดนี้ พวกเราจะทำอะไรก็ได้ตามใจปรารถนา ท่านพระมหากัสสปะปลอบภิกษุทั้งหลายว่า พวกท่านอย่าเศร้าโศก อย่าคร่ำครวญไปเลย พระผู้มีพระภาคเจ้าเคยตรัสสอนไว้แล้วไม่ใช่หรือว่าความพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้นต้องมี เพราะฉะนั้น จะหาความแน่นอนในของรักของชอบใจนี้ได้ที่ไหน เป็นไปไม่ได้ที่จะไปห้ามสิ่งที่จะต้องแตกสลายเป็นธรรมดาให้คงอยู่ตลอดไป

ข้อ ๒๓๓ สมัยนั้น เจ้ามัลละผู้ใหญ่ ๔ พระองค์ สระสรงเกล้าแล้วทรงนุ่งผ้าใหม่ด้วยตั้งใจว่าจักจุดไฟให้ติดจิตกาธานของพระผู้มีพระภาคเจ้า แต่ไม่อาจจุดให้ติดได้จึงถามท่านพระอนุรุทธะว่าเป็นเพราะเหตุใดพวกเจ้ามัลละผู้ใหญ่ทั้ง ๔ องค์จึงไม่สามารถจุดไฟติดได้ ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า เพราะขัดกับความประสงค์ของพวกเทวดา เมื่อพวกเจ้ามัลละถามว่าพวกเทวดามีความประสงค์เช่นไร ท่านพระอนุรุทธะจึงตอบว่าความประสงค์ของพวกเทวดาคือให้รอกจนกว่าท่านพระมหากัสสปะพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูปเดินทางมาถึงเมืองกุสินารา จิตกาธานของพระผู้มีพระภาคเจ้าจะยังไม่ติดไฟจนกว่าท่านพระมหากัสสปะจะถวายบังคมพระบาททั้ง ๒ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า พวกเจ้ามัลละจึงยอมให้เป็นไปตามความประสงค์ของพวกเทวดา

ข้อ ๒๓๔ ลำดับนั้น ท่านพระมหากัสสปะเข้าไปถึงมกุฏพันธเจดีย์ตรงไปยังจิตกาธานของพระผู้มีพระภาคเจ้า ห่มจีวรเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ประนมอัญชลี กระทำประทักษิณจิตกาธาน ๓ รอบ แล้วเปิดทางพระบาทถวายบังคมพระบาททั้ง ๒ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า แม้ภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านั้นก็ทำเช่นเดียวกัน เมื่อท่านพระมหากัสสปะและภิกษุ ๕๐๐ รูปถวายบังคมแล้ว จิตกาธานของพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ติดไฟขึ้นเอง

ข้อ ๒๓๕ ขณะที่เพลิงลุกไหม้นั้น ไม่ปรากฏเก้าหรือเขม่าแห่งพระอวัยวะคือ พระฉวี พระจัมมะ พระมัสสะ พระนหารู หรือพระลลิกา คงเหลืออยู่เฉพาะพระสรีระเท่านั้น เช่นเดียวกันกับการเผาเนยใสและน้ำมันที่ไม่ปรากฏเก้าหรือเขม่า และบรรดาผ้า ๕๐๐ คู่เหล่านั้น มีเพียง ๒ ผืนเท่านั้นที่ไฟไม่ไหม้ คือ ผืนในสุดกับผืนนอกสุด เมื่อพระสรีระถูกไฟไหม้แล้ว ท่อน้ำก็ไหลหลั่งมาจากอากาศดับจิตกาธานของพระผู้มีพระภาคเจ้า น้ำพุ่งออกมาจากต้นสาละดับจิตกาธาน พวกเจ้ามัลละดับจิตกาธานด้วยน้ำหอมล้นๆ จากนั้น พวกเจ้ามัลละจัดกำลังพลหอกไว้รอบสภาล้อมด้วยกำแพงธนู สักการบูชาพระบรมสารีริกธาตุตลอด ๗ วัน ด้วยการพ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี และพวงมาลัย

ข้อ ๒๓๖ พระเจ้าอชาตศัตรูแห่งมคธ พวกกษัตริย์ลิจฉวีเมืองเวสาลี พวกกษัตริย์ภูลีเมืองอัลกัปปะ พวกกษัตริย์โกถิยะเมืองรามคาม พราหมณ์ผู้ครองเมืองเวฐฐีที่ปะกะ และพวกกษัตริย์มัลละเมืองปาวา ต่างได้ทรงทราบข่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จบริณีพพานที่เมืองกุสินาราจึงทรงส่งทูตไปหาพวกเจ้ามัลละเมืองกุสินาราว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นกษัตริย์ แม้พวกเราก็เป็นกษัตริย์ พวกเราควรจะได้พระบรมสารีริกธาตุพระผู้มีพระภาคเจ้าบ้าง จักได้สร้างพระสถูปแล้วเฉลิมฉลองพระธาตุ พวกกษัตริย์ศากยะเมืองกบิลพัสดุ์ก็ได้ทรงทราบข่าวเช่นกันจึงส่งทูตไปขอแบ่งพระธาตุโดยอ้างว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระญาติผู้ประเสริฐของพวกตน ดังนั้น ก็ควรได้

ส่วนแบ่งพระธาตุบ้าง เมื่อกษัตริย์และพราหมณ์ว่ามาดังนี้แล้ว พวกเจ้ามัลละเมืองกุสินาราได้ตรัสตอบคณะทูตเหล่านั้นว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพานในเขตของพวกเรา พวกเราจักไม่ยอมแบ่งพระบรมสารีริกธาตุให้

ข้อ ๒๓๗ เมื่อพวกเจ้ามัลละตรัสอย่างนี้ โทณพราหมณ์ได้พูดกะคณะทูตเหล่านั้นว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย โปรดฟังคำชี้แจงของข้าพเจ้าสักกนิท พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายทรงถือหลักขันติ การจะประหัตประหารกันเพราะพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าผู้เป็นบุคคลชั้นยอดเช่นนี้ไม่ดีเลย ขอเราทั้งหลายจงยินยอมพร้อมใจแบ่งพระธาตุออกเป็น ๘ ส่วนเถิด พระสถูปจะได้แพร่หลายไปทั่วทุกทิศ ประชาชนจำนวนมากเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าผู้มีพระจักขุ

ข้อ ๒๓๘ คณะทูตเหล่านั้นตอบว่า ถ้าเช่นนั้นขอให้ท่านนั้นแหละแบ่งพระบรมสารีริกธาตุเป็น ๘ ส่วนเท่าๆ กัน ให้เรียบบร้อยเถิด โทณพราหมณ์รับคำแล้วแบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วนเท่ากันเรียบบร้อย จึงกล่าวกะคณะทูตเหล่านั้นว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ขอพวกท่านจงให้ทะนານแก่ข้าพเจ้าเถิด ข้าพเจ้าจักสร้างพระสถูปและเฉลิมฉลองทะนານบ้าง ทูตเหล่านั้นก็ได้ให้ทะนานแก่โทณพราหมณ์ พวกเจ้าโมริยะะเมื่อปีปผลิวันได้สดับข่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพานที่เมืองกุสินารา จึงส่งทูตไปหาพวกเจ้ามัลละเมืองกุสินาราว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นกษัตริย์ แม้เราก็เป็นกษัตริย์ เราควรจะได้ส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุบ้าง จะได้สร้างพระสถูปและเฉลิมฉลองพระธาตุ พวกเจ้ามัลละตอบว่า พวกเราได้แบ่งกันไปหมดเสียแล้ว พวกท่านจงนำพระอังคารไปแทนเถิด พวกทูตจึงได้นำพระอังคารไป

ข้อ ๒๓๙ ต่อมา พระเจ้าอชาตศัตรูได้สร้างพระสถูปและเฉลิมฉลองพระบรมสารีริกธาตุที่กรุงราชคฤห์ พวกกษัตริย์ลิจจวีเมืองเวสาลีก็ได้สร้างพระสถูปและเฉลิมฉลองที่เมืองเวสาลี พวกกษัตริย์ศากยะเมืองกบิลพัสดุ์ก็ได้สร้างพระสถูปและเฉลิมฉลองที่เมืองกบิลพัสดุ์ พวกกษัตริย์อุลลือเมืองอัลกัปปะก็ได้สร้างพระสถูปและเฉลิมฉลองที่เมืองอัลกัปปะ พวกกษัตริย์โกถิยะเมืองรามคาม ก็ได้สร้างพระสถูปและเฉลิมฉลองที่เมืองรามคาม พราหมณ์ผู้ครองเมืองเวฐฐูที่ปกะก็ได้สร้างพระสถูปและเฉลิมฉลองที่เมืองเวฐฐูที่ปกะ พวกเจ้ามัลละเมืองปาวาก็ได้สร้างพระสถูปและเฉลิมฉลองที่เมืองปาวา พวกเจ้ามัลละเมืองกุสินาราก็ได้สร้างพระสถูปและเฉลิมฉลองที่เมืองกุสินารา โทณพราหมณ์ก็ได้สร้างพระสถูปและเฉลิมฉลองทะนาน พวกกษัตริย์โมริยะะเมื่อปีปผลิวัน ก็ได้สร้างพระสถูปและเฉลิมฉลองพระอังคารที่เมืองปีปผลิวัน พระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุมี

๘ แห่ง รวมเป็น ๑๐ แห่งกับพระสถูปบรรจุนานและพระสถูปบรรจุนางการ การแบ่งพระบรมสารีริกธาตุและการก่อพระสถูปมีที่มาเช่นนี้แล

ข้อ ๒๔๐ พระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาคเจ้ามีทั้งหมด ๘ ทะนาน

โดย ๗ ทะนานบูชากันอยู่ในชมพูทวีป ส่วนพระบรมสารีริกธาตุอีกทะนานหนึ่งของพระผู้ประเสริฐสูงสุดกว่ามนุษย์ พวกนาคราชบูชากันอยู่ที่รามคาม พระเขี้ยวแก้วองค์หนึ่งทวยเทพชั้นดาวดึงส์บูชา ส่วนอีกองค์หนึ่งบูชากันอยู่ที่คันธารบุรี อีกองค์หนึ่งบูชากันอยู่ที่แคว้นของพระเจ้ากาลิงคะ อีกองค์หนึ่งพระยานาคบูชากันอยู่ด้วยเดชแห่งพระบรมสารีริกธาตุนั้นแล แผ่นดินนี้ประดับแล้วด้วยนักพรตผู้ประเสริฐที่สุด พระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาคเจ้าอันปวงชนสักการะกันดีแล้ว พระพุทธเจ้าพระองค์ใด อันจอมเทพจอมนาค และจอมคนบูชาแล้ว อันจอมคนผู้ประเสริฐสุดบูชาแล้วเหมือนกัน ขอท่านทั้งหลายจงประนมมือไหว้พระบรมสารีริกธาตุนั้นๆ พระพุทธเจ้าทั้งหลายหาได้ยากโดยใช้เวลา ๑๐๐ กับพระทนต์ ๔๐ องค์ พระเกศาและพระโลมาทั้งหมด พวกเทวดาอัญเชิญไปองค์ละองค์ๆ สืบต่อกันไปทั่วทั้งจักรวาล **จบมหาปริณิพพานสูตร อันเป็นสูตรลำดับที่ ๓**

๒.๒ รูปแบบโครงสร้างของมหาปริณิพพานสูตร

ในตอนนี้จะกล่าวถึงรูปแบบโครงสร้างของมหาปริณิพพานสูตรใน ๓ ประเด็นใหญ่ๆ คือ

๑) เกณฑ์การจัดหมวดหมู่ของมหาปริณิพพานสูตร ๒) ข้อความซ้ำๆ กันที่ปรากฏในมหาปริณิพพานสูตร และ ๓) การเพิ่มเติมเนื้อหาในมหาปริณิพพานสูตร ตามลำดับดังนี้

๒.๒.๑ เกณฑ์การจัดหมวดหมู่ในมหาปริณิพพานสูตร

อันดับแรกนี้ควรทำความเข้าใจหลักเกณฑ์ที่พระสังคีติการจารย์ใช้สำหรับแบ่งหมวดหมู่พระสูตรต่างๆ ในพระสูตรตันตปิฎกก่อน เนื่องจากท่านผู้รวบรวมพระสูตรตันตปิฎกมุ่งรักษาพระธรรมวินัยให้ถูกต้องตรงตามพุทธประสงค์มากที่สุดเท่าที่จะทำได้และเพื่อเป็นการแบ่งหน้าที่กัน

รับผิดชอบตามความถนัดในการสืบทอดพระธรรมวินัย จึงมีการจัดแบ่งหมวดหมู่พระสูตรต้นตปิฎก โดยใช้เกณฑ์ดังนี้^๑

๑) แบ่งตามขนาดของเนื้อหา

เกณฑ์นี้เป็นการแบ่งหมวดหมู่โดยไม่ได้คำนึงถึงเนื้อหาสาระว่าพระสูตรนั้นๆ จะเป็นเรื่องอะไรอยู่ในแนวเดียวกันหรือไม่ แต่เน้นพระสูตรที่มีเนื้อหาขนาดยาวก็จัดรวมกลุ่มไว้ในหมวด “ทีฆนิกาย” ซึ่งแปลว่าประมวลพระสูตรที่มีเนื้อหายาว มีทั้งหมด ๓๔ สูตร ซึ่งใช้พื้นที่ในการพิมพ์เป็นเล่มพระไตรปิฎกได้ ๓ เล่ม ส่วนพระสูตรที่มีเนื้อหาขนาดปานกลางก็จัดรวมไว้ในหมวด “มัชฌิมนิกาย” ซึ่งแปลว่าประมวลพระสูตรที่มีเนื้อหาขนาดปานกลาง มีทั้งหมด ๕๒ สูตร ส่วนนี้ใช้พื้นที่สำหรับพิมพ์เป็นเล่มพระไตรปิฎกได้ ๓ เล่ม

๒) แบ่งตามประเด็น หัวข้อ หรือประเภท

พระสูตรใดที่มีเนื้อหาอยู่ในประเด็นเดียวกันหรือเรื่องราวอยู่ในแนวเดียวกัน ท่านจัดรวมไว้ใน “สังยุตตนิกาย” ซึ่งแปลว่า ประมวลพระสูตรที่มีเนื้อหาในแนวเดียวกัน เช่น พระสูตรที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับเทวดาต่างๆ ก็จัดไว้ในหมวด “เทวดาสังยุตต์” (รวมเรื่องเทวดา) เรื่องราวที่เกี่ยวกับพระเจ้าปเสนทิโกศลก็จัดไว้ใน “โกศลสังยุตต์” (รวมเรื่องพระเจ้าปเสนทิโกศล) พระสูตรในกลุ่มนี้รวมทั้งหมดมี ๗,๗๖๒ สูตร ใช้พื้นที่ในเล่มพระไตรปิฎก ๕ เล่ม

๓) แบ่งตามจำนวนหลักธรรม

เนื้อหาส่วนนี้เป็นการจัดลำดับตามจำนวนหัวข้อธรรมไว้เป็นหมวดหมู่ นับแต่ธรรมะที่มีข้อเดียวเรื่อยไปจนถึงหมวด ๑๑ เช่น ธรรมอันทำให้งาม ๒ อย่าง คือ ขันติและโสรัจจะ ก็จัดไว้ในทุกนิบาต (หมวด ๒) พระรัตนตรัยก็จัดไว้ในหมวดติกนิบาต (หมวด ๓) การจัดประเภทนี้เรียกว่า “อังคุตตรนิกาย” มีทั้งหมด ๙,๕๕๗ สูตร ส่วนนี้ใช้พื้นที่ในพระไตรปิฎก ๕ เล่ม

๔) รวมหมวดเบ็ดเตล็ด

เนื้อหาที่ไม่สามารถจัดหมวดหมู่ตามลักษณะ ๓ ประการข้างต้นนั้นยังมีเหลืออยู่อีกจำนวนมากถึง ๑๕ หมวด ท่านจึงนำมาจัดเป็นหมวดหมู่โดยแยกเป็นคัมภีร์ย่อยๆ ได้ ๑๕ คัมภีร์

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **รู้จักพระไตรปิฎกให้ชัด ให้ตรง (กรณีพระคัมภีร์)**, (นครปฐม: วัดญาณเวศกวัน, ๒๕๕๘), หน้า ๖๙-๗๐.

เช่น ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน รวมแล้วเรียกว่า “ขุททกนิกาย” แปลว่า ประมวลหลักคำสอน เบ็ดเตล็ด ส่วนนี้ใช้พื้นที่ในพระไตรปิฎกถึง ๙ เล่ม

ด้วยการถือตามเกณฑ์จัดหมวดหมู่ข้างต้นนี้ มหาปรินิพพานสูตรจึงได้รับการจัดเรียงไว้ที่นิกาย มหาวรรค ในพระไตรปิฎกบาลีเล่มที่ ๑๐ ซึ่งเป็นเล่มที่บรรจุไว้เฉพาะพระสูตรสำคัญ ๑๐ พระสูตรของมหาวรรคเท่านั้น จะเห็นได้ว่ามหาปรินิพพานสูตรเข้าเกณฑ์ตามการจัดประเภทตามลักษณะเนื้อหาของพระสูตรที่มีขนาดยาว จึงได้รับการจัดเรียงไว้เป็นพระสูตรลำดับที่ ๓ ในบรรดา ๑๐ พระสูตรที่มีอยู่ในหมวด “มหาวรรค” คือ ตอนที่ขึ้นชื่อพระสูตรขึ้นต้นด้วยคำว่า “มหา” อันสื่อถึงความหมายว่าเป็นพระสูตรขนาดยาว หรือที่ยิ่งใหญ่ หรือสำคัญ เช่น มหาปทานสูตร มหานิทานสูตร ยกเว้นชนวนสภสูตร สักกปัญหสูตร และปายาสีราชัญญสูตร ที่แม้จะมีเนื้อหา ยาวแต่ท่านก็ไม่ได้เพิ่มคำว่า “มหา” นำหน้า

ดังได้กล่าวมาแล้วว่ามหาปรินิพพานสูตรเป็นบันทึกเล่าเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า นับแต่หลังพรรษาที่ ๔๔ โดยเริ่มต้นพระสูตรที่เขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ เรื่อยมาจนกระทั่งเสด็จจำพรรษาสุดท้ายที่ซึ่งเป็นพรรษาที่ ๔๕ ณ เวฬุคาม ทรงประชวรหนัก ทรงปลงพระชนมายุสังขาร เสวยสุกรมัททวะ เสด็จดับขันธปรินิพพาน และจบลงด้วยการแจกพระบรมสารีริกธาตุ ด้วยความที่มีเนื้อหาขนาดยาวเช่นนี้ พระสังคีติกจารย์จึงได้จัดแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๖ ตอน หรือ ๖ ภาณวาร คือ การแบ่งเป็นตอนๆ เพื่อสะดวกในการทรงจำและสาธยาย ดังนี้

๑. ปฐมภาณวาร นับจากเริ่มต้นพระสูตรข้อ ๑๓๑ ที่กล่าวถึงพระเจ้าอชาตศัตรูทรงดำริจะยึดครองแคว้นวัชชี เป็นต้นไปจนถึงข้อที่ ๑๕๔ ซึ่งกล่าวถึงตอนที่พระพุทธเจ้ากับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่หายตัวข้ามแม่น้ำคงคาฝั่งมคธไปยังฝั่งวัชชี

๒. ทุตติภาณวาร เริ่มจากข้อ ๑๕๕ ตอนที่พระพุทธเจ้าทรงชวนท่านพระอานนท์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่มุ่งหน้าสู่โกฏิกามซึ่งอยู่ในเขตแดนแคว้นวัชชีไปจนถึงข้อที่ ๑๖๕ ตอนที่พระพุทธเจ้าทรงหายประชวรแล้วตรัสสอนให้สาวกต้องพึ่งตนเองโดยการยึดพระธรรมเป็นที่พึ่งสำคัญ

๓. ตติยภาณวาร เริ่มจากข้อ ๑๖๖ ตอนที่พระพุทธเจ้าตรัสชวนท่านพระอานนท์ไปยังป่าวาลเจดีย์และตรัสอานิสงส์ของการเจริญอิทธิบาท ๔ ถึงข้อที่ ๑๘๕ ตอนที่พระพุทธเจ้าตรัสพระ

คาถาที่ว่าพระองค์ทรงชรภาพามากแล้ว อีกไม่นานก็จะทรงจากไป ขอให้สาวกทั้งหลายอย่าประมาทจะได้ทำทุกซีให้สิ้นไปไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีก

๔. จตุตถภาณวาร เริ่มจากข้อ ๑๘๖ ตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปบิณฑบาตที่เมืองเวสาลีเสร็จแล้วทอดพระเนตรดูเมืองเวสาลีเป็นครั้งสุดท้ายก่อนจะเสด็จไปยังภัณฑคามถึงข้อที่ ๑๘๗ ตอนที่ทรงเปล่งพระอุทานว่าผู้ให้ยอมเจริญไปด้วยบุญ ผู้สำรวจยอมไม่ก่อเวร คนฉลาดยอมละบาป เพราะไม่มีราคา โทสะ โมหะ จึงนิพพาน หลังจากที่ตรัสสั่งให้พระอานนท์ไปปลอบใจนายจุนทะที่ถวายสุกรมัททวะว่าเป็นการถวายที่ถูกต้องและได้บุญมาก

๕. ปัญจภาณวาร เริ่มจากข้อ ๑๘๘ ตอนที่พระพุทธเจ้าตรัสชวนท่านพระอานนท์ไปยังศาลวันของพวกเจ้ามัลละที่กุสินาราแล้วประทับนอนสี่ไฮยาสน์ที่ได้ต้นสาละคู่ ถึงข้อ ๒๑๕ ตอนที่สุภทัตทปริพาชกเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าและได้บวชเป็นพระสาวกองค์สุดท้ายที่ได้เห็นพระองค์

๖. ฉกฺขุสภาณวาร เริ่มจากข้อ ๒๑๖ ตอนที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งเสียให้พระธรรมวินัยเป็นศาสดาแทนหลังจากที่พระองค์จากไป ถึงข้อที่ ๒๔๐ ข้อสุดท้ายของพระสูตรซึ่งเป็นการสรุปว่าพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าใครที่เห็นได้ฉกฺขุไปสักการบูชาบ้าง

จะเห็นได้ว่าการแบ่งเนื้อหาออกเป็นตอนๆ หรือภาณวารนั้นอำนวยความสะดวกอย่างยิ่งสำหรับภิกษุผู้ทำหน้าที่ทรงจำ ถวายทอด และสืบทอดเนื้อหาดั้งเดิมของพระสูตรไว้ไม่ให้คลาดเคลื่อนหรือคลาดเคลื่อนน้อยที่สุด โดยที่แต่ละท่านหรือแต่ละกลุ่มที่ทรงจำได้เมื่อนำมาสวดสาธยายร่วมกันจะต้องแม่นยำและมีเนื้อหาตรงกัน หากท่านใดหรือกลุ่มใดทรงจำคลาดเคลื่อนก็จะไม่สามารถสวดสาธยายให้เข้ากับท่านอื่นหรือกลุ่มอื่นได้ ท่านองเดียวกับการสวดมนต์ในปัจจุบันนี้ที่ต้องสวดข้อความเดียวกันพร้อมกันจึงจะทำให้การสวดนั้นเป็นไปโดยราบรื่นได้

๒.๒.๒ ข้อความซ้ำๆ กันที่ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร

โดยทั่วไปในพระไตรปิฎกก็มีข้อความหรือเนื้อหาซ้ำๆ กันตามสำนวนนิยมในวรรณคดีบาลี ยิ่งพระสูตรที่มีความยาวมากเท่าไรก็ยิ่งมีข้อความหรือเนื้อหาซ้ำๆ กันมากตามไปด้วย ในมหาปรินิพพานสูตรก็เช่นเดียวกัน มีข้อความหรือประโยคซ้ำๆ กันต่างกรรมต่างวาระหลายแห่ง ดังได้ประมวลเฉพาะตอนที่สำคัญมานำเสนอต่อไปนี้

๑. ประโยคที่บรรยายถึงธรรมเนียมของผู้ที่มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าในทำนองว่า “ได้สนทนาปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้าพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกัน แล้วจึงนั่งหรือยืน ณ ที่สมควร”^๒ ดังตอนที่วัสสการพราหมณ์เข้ามาเฝ้าพระพุทธเจ้าในข้อที่ ๑๓๑ ตอนที่มหาอำมาตย์สุนิระและวัสสการพราหมณ์เข้ามาเฝ้าขณะที่พระพุทธเจ้าเสด็จถึงหมู่บ้านปาฏลิกามในข้อที่ ๑๕๓ และตอนที่สุภทัตทปริพาชกมาขอเข้าเฝ้าก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพานที่สาละวัน เมืองกุสินารานในข้อที่ ๒๑๓

๒. “ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าขณะประทับอยู่ ณ...(ชื่อสถานที่) ทรงแสดงธรรมตรัสย่ำเรื่องไตรสิกขาแก่ภิกษุทั้งหลายอย่างนี้ว่า ศิลเป็นอย่างไร สมาธิเป็นอย่างไร ปัญญาเป็นอย่างไร สมาธิที่มีศิลปะเป็นพื้นฐาน ปัญญาที่มีสมาธิเป็นพื้นฐาน จิตใจที่มีปัญญาเป็นพื้นฐาน ย่อมมีผลานิสงส์มาก ทำให้หลุดพ้นจากกิเลสที่หมักหมมในสันดาน คือ กาม ภพ และอวิชชา ได้โดยชอบ”^๓

ข้อความนี้เริ่มปรากฏในมหาปรินิพพานสูตรข้อที่ ๑๔๒ ตั้งแต่ตอนที่พระพุทธเจ้าประทับที่เขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ หลังจากทรงแสดงอภิธานยธรรมหมวดสุดท้าย พระองค์ก็ตรัสเน้นย้ำให้ภิกษุสงฆ์เห็นความสำคัญของหลักไตรสิกขา คือ ศิล สมาธิ ปัญญา ต่อมาขณะที่ประทับที่อัมพลัฏฐิกาที่ตรัสข้อความข้างต้นซ้ำอีกในข้อ ๑๔๓ และตรัสข้อความนี้ซ้ำอีกหลายแห่งคือ ที่ปาวาริกัมพวัน หมู่บ้านนาสันหาข้อ ๑๔๗ ที่โกฏิกาม แคว้นวัชชีข้อ ๑๕๕ ที่ตำหนักอิฐ นาทิกคามข้อ ๑๕๙ ที่อัมพปาลีวัน เมืองเวสาลีข้อ ๑๖๒ ที่ภัณฑคามข้อ ๑๘๖ และที่โกคนคร ข้อ ๑๘๘ ตามลำดับ

๓. มารมากราบทูลให้พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานในข้อ ๑๖๘ กล่าวถึงตอนที่มารมากราบทูลให้พระองค์ปรินิพพานเนื่องจากสาวกของพระองค์ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ประพฤติปฏิบัติธรรมได้ดี มีความเก่งกล้าสามารถชี้แจงแสดงธรรมและคอยปกป้องพระ

^๒ ภควตา สทุธิ สมุโมทิ สมุโมทนียํ กถํ สาราณียํ วิตฺติสาเรตฺวา เอกมนฺตํ นิสฺสิทิ (หรือ ในกรณีที่มาหาอำมาตย์สุนิระและวัสสการพราหมณ์เข้าเฝ้าใช้ อฏฺฐิสฺสุ ยิน)ฯ

^๓ ตตฺตฺวปี สฺสุทํ ภควา(ระบุถึงสถานที่) วิหรนฺโต เอตฺเทว พหุลํ ภิกฺขุณฺโณ ฐมฺมึ กถํ กโรติ อิติ สิลํ อิติ สมาธิ อิติ ปญฺญา สิลปริภาวิโต สมาธิ มหปฺพลโต โหติ มหานิสฺโส สมาธิปริภาวิตา ปญฺญา มหปฺพลา โหติ มหานิสฺสา ปญฺญาปริภาวิตํ จิตฺตํ สมฺมเทว อาสเวหิ วิมฺจุจฺติ เสยฺยถิทํ กามาสวา ภวาสวา อวิชฺชาสวาติฯ

ศาสนาไว้ได้ อีกทั้งพระศาสนาของพระองค์ก็เจริญแพร่หลาย มั่นคงแล้ว พระพุทธเจ้าจึงตรัสตอบมารไปว่าพระองค์จะปรินิพพานในอีก ๓ เดือนข้างหน้า ข้อความดังกล่าวนี้มีเนื้อหาตรงกับข้อ ๑๗๕ แต่ในข้อนี้เป็นข้อความที่พระพุทธเจ้าทรงเล่าให้ท่านพระอานนท์ฟังว่าครั้งหนึ่งเมื่อตรัสรู้ใหม่ๆ พระองค์ประทับอยู่ที่ใต้ต้นอชปาลนิโครธ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ที่อุรุเวลาเสนานิคม มีมารเคยมาทูลให้ปรินิพพานแต่พระองค์ปฏิเสธเนื่องจากพระองค์ทรงต้องการให้สาวกของพระองค์ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบและเก่งกล้าสามารถเผยแผ่และปกป้องพระศาสนาได้เสียก่อน แต่มาตอนนี้มารก็มาทวงสัญญาว่าถึงเวลาที่พระองค์ต้องปรินิพพานแล้ว เพราะพระสาวกมีความพร้อมทุกประการ จึงทรงรับคำของมารแล้วว่าจะปรินิพพานในอีก ๓ เดือนข้างหน้า

๔. ข้อความที่แสดงถึงความอิมอกอิมใจหลังจากได้สดับพระธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้ามักจะบรรยายทำนองเดียวกันว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชี้แจงให้...(ชื่อบุคคลหรือกลุ่มคน) เห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เราใจให้อาจหาญแก้อั้วกล้า ปลอดภัยโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา”^๔ ซึ่งความหมายในภาษาไทยอาจตรงกับคำว่าสร้างความประทับใจให้ตนเอง โดยเริ่มตั้งแต่ทรงสร้างความประทับใจในธรรมะให้กับกลุ่มอุบาสกอุบาสิกาที่ปาฏลิกามาในข้อที่ ๑๕๑ ต่อมาเป็นนางอัมพาลีคณิกาและพวกเจ้าลิจฉวีแห่งเมืองเวสาลีในข้อที่ ๑๖๑ นายจุนทัมมารบุตรผู้ถวายสุกรมัททวะในข้อที่ ๑๘๙ และปุ๊กกุสมัลลบุตรในข้อที่ ๑๙๔ ตามลำดับ

๕. ข้อความในข้อที่ ๑๘๕ ที่ชาวพุทธคุ้นเคยที่สุดข้อความหนึ่งว่า “ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมารับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนเธอทั้งหลายว่าสังฆารทั้งหลายมีความเสื่อมเป็นธรรมดา ทุกท่านจงดำรงชีวิตด้วยความไม่ประมาทเถิด”^๕ ซ้ำกับข้อความในข้อ ๒๑๘ เพียงแต่ในข้อนี้มีข้อความต่อท้ายว่า “นี้เป็นปัจฉิมวาจาของพระตถาคตเจ้า”

๖. ประโยคอุปมาอุปไมยที่ปุ๊กกุสมัลลบุตรและสุภัททปริพาชกแสดงความชื่นชมต่อพระพุทธเจ้าหลังจากได้ฟังธรรมจบว่า “แจ่มแจ่มยิ่งนัก แจ่มแจ่มยิ่งนัก พระองค์ทรงประกาศธรรม

^๔ ภควา...(ระบุชื่อผู้ที่ประทับใจในธรรม) ฐมฺมึยา กถาย สนฺทสฺสเสสิ สฺมาทเปสิ สฺมุตฺเตเชสิ สฺมฺป-
หึเสสิฯ

^๕ อถ โข ภควา ภิกฺขุ อามฺนฺเตสิ หนฺนทานิ ภิกฺขเว อามฺนฺตยา มิ วั วยธฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน
สมฺปาเทถฯ

โดยประการต่าง ๆ เปรียบเหมือนคนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิดไว้ บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องแสงไฟในที่มืด โดยตั้งใจว่าผู้มีตาดีจะมองเห็นได้ ข้าพระองค์นี้ขอยึดพระพุทฺธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ”^๖ โดยปุ๊กกุสมัลลบุตรกล่าวเช่นนี้ในข้อ ๑๙๔ และสุภัททปริพาชกกล่าวในข้อ ๒๑๕ ต่างกันในตอนท้ายข้อความแต่เพียงว่าปุ๊กกุสมัลลบุตรแสดงตนเป็นอุบาสก ในขณะที่สุภัททปริพาชกขอบรรพชาอุปสมบท

๗. ตอนที่แสดงถึงอาการเศร้าโศกของบรรดาผู้ที่เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทฺธเจ้าทั้งก่อนและหลังจากที่พระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน โดยมีคำบรรยายถึงอาการเศร้าโศกในรูปประโยคทำนองเดียวกันว่า “สหายผม ประคองแขนทั้ง ๒ ข้าง ร้องไห้ คร่ำครวญ กลิ้งเกลือกไปมาดั่งคนเข้าขาด จำพันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพานเร็วเกินไป พระสุคตเจ้าเสด็จปรินิพพานเร็วเกินไป พระองค์ผู้เป็นดวงตาแห่งโลกมาด่วนเสด็จจากไปเสียแล้ว” อาการเศร้าโศกเช่นนี้ในพระสูตรข้อ ๒๑๑ อยู่ในรูปประโยคอนาคตกาลเฉพาะ ๓ ประโยคท้าย^๗ เนื่องจากใช้บรรยายตอนที่พวกเจ้ามัลลระู้ข่าวก่อนที่พระพุทฺธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน และ ๓ ประโยคท้ายดังกล่าวอยู่ในรูปประโยคอดีตกาลเมื่อใช้บรรยายอาการเศร้าโศกหลังจากที่ทราบข่าวว่าพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว โดยเริ่มจากพวกภิกษุในข้อที่ ๒๒๔ เทวดาทั้งหลายในข้อที่ ๒๒๕ พวกเจ้ามัลลระในข้อที่ ๒๒๖ และบรรดาภิกษุที่ติดตามพระมหากัสสปะมาจากเมืองปาวาในข้อที่ ๒๓๑ ตามลำดับ

จะเห็นได้ว่าข้อความหรือเนื้อหาที่มีขนาดยาวในภาษาบาลีนั้นหากจะสรุปเอาเฉพาะสารัตถะหรือความหมายแท้ๆ แล้วบางทีอาจเหลือเพียงนิดเดียว การที่มีข้อความหรือประโยคซ้ำกันเช่นนี้ถือเป็นเรื่องหรือเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของภาษาบาลี เพราะสมัยก่อนเป็นหน้าที่ของพระสาวกที่ต้องท่องจำและสวดสาธยายพร้อมกัน พอจำรูปแบบของข้อความหรือประโยคหนึ่งได้ถ้า

^๖ อภิกกุนต์ ฆนเต อภิกกุนต์ ฆนเต เสยฺยถาปิ ฆนเต นิคุชิตฺติ วา อุกกุชฺเชยฺย ปฏิจฺจนฺนํ วา วิวเรยฺยมุฬฺหุสฺส วา มคฺคํ อัจฉิเชยฺย อนุทธาเร วา เตลปฺปชฺโชติ ธาเรยฺย จกฺขุมฺนโต รูปานิ ทกฺขณฺติ เอวเมว ภาควตา อนนฺกปริยาเยน ธมฺโม ปกาสิโต เอสาหิ ฆนเต ภาควนฺตํ สรณํ คจฺจามิ ธมฺมญฺจ ภิกฺขุสงฺฆญฺจ...

^๗ อยู่ในรูปอนาคตกาลว่า “อติชิปปิ ภควา ปรีนิพฺพายิสฺสตี, อติชิปปิ สฺคโต ปรีนิพฺพายิสฺสตี, อติชิปปิ จกฺขุมา โลก อนฺตรธายิสฺสตี” และอยู่ในรูปประโยคอดีตกาลว่า “อติชิปปิ ภควา ปรีนิพฺพุโต, อติชิปปิ สฺคโต ปรีนิพฺพุโต, อติชิปปิ จกฺขุมา โลก ปรีนิพฺพุโต”ฯ

ทบทวนหรือสาธยายไปพบข้อความหรือประโยคนั้นในข้ออื่นๆ ในพระสูตรเดียวกัน หรือแม้แต่ในพระสูตรหรือนิกายอื่น หรือปฏิภาณอื่น ก็ยังคงใช้รูปประโยคเดิม เพียงแต่เปลี่ยนชื่อบุคคลหรือสถานที่ที่เกี่ยวกับพระสูตรนั้นๆ

๒.๒.๓ การเพิ่มเติมเนื้อหาในมหาปรินิพพานสูตร

ประเด็นต่อมาที่จะพิจารณา คือ มหาปรินิพพานสูตรนี้เป็นการรวบรวมเรียบเรียงตั้งแต่นั้นจนจบบริบูรณ์เบ็ดเสร็จครั้งเดียวโดยบุคคลท่านเดียวคือท่านพระอานนท์ในคราวสังคายนาครั้งที่ ๑ แล้วไม่มีการแก้ไขเพิ่มเติมอีกหรือไม่

หากถือตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ คัมภีร์สำคัญที่บรรจุคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ากว่าจะสำเร็จออกมาเป็นพระไตรปิฎกตามที่ปรากฏเช่นทุกวันนี้ น่าจะผ่านกาลเวลายาวนานไม่น้อยกว่า ๒๐๐ ปีหลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน จนมาถึงสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชจึงได้ขอสรุปเป็นพระไตรปิฎกสมบูรณ์ ไม่ต้องแก้ไขหรือเพิ่มเติมอีกต่อไปโดยเล่มสุดท้ายที่ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของพระไตรปิฎกคือคัมภีร์กถาวัตถุซึ่งรจนาโดยพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระหลังการสังคายนาครั้งที่ ๓ ราว พ.ศ.๒๓๕^๔ อาจกล่าวได้ว่าพระไตรปิฎกเป็นผลสืบเนื่องมาจากการ“สังคายนา” ซึ่งก็คือ การร่วมกันพิจารณากลั่นกรอง ตรวจสอบ จัดประเภทคำสั่งสอนให้เป็นหมวดหมู่ และลงมติรับรองยึดถือร่วมกัน ข้อความในพระไตรปิฎกจึงไม่ใช่ข้อความที่เป็นพระพุทธพจน์ทั้งหมด เพราะบางส่วนก็เป็นหลักธรรมที่แสดงโดยพระสาวกหรือแม้แต่เป็นภาษิตของเทวดาที่พระพุทธเจ้าทรงรับรองว่าถูกต้อง แม้แต่พระสูตรที่บันทึกว่าเป็นพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าเองก็ยังมีข้อความที่แต่งเพิ่มเติมอย่างน้อยก็ในตอนต้นพระสูตรและปิดท้ายพระสูตร ดังคำขึ้นต้นของทุกพระสูตรรวมทั้งมหาปรินิพพานสูตรที่ว่า “เอวมเม สุต” ข้าพเจ้า (พระอานนท์) ได้สดับมาดังนี้ว่า... ส่วนในตอนปิดท้ายพระสูตรก็มักจะมีบทสรุปว่าเรื่องราวตอนท้ายจบลงอย่างไร

กล่าวเฉพาะมหาปรินิพพานสูตรก็น่าจะไม่ใช่พระสูตรที่รวบรวมโดยท่านพระอานนท์เพียงรูปเดียวและประมวลไว้เพียงครั้งเดียวเบ็ดเสร็จตอนทำสังคายนาครั้งที่ ๑ แต่พระสาวกรุ่น

^๔เสฐียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๑๐-๑๑.

ต่อมาอาจจะเพิ่มเติมเนื้อหาอื่นๆ เข้ามาจนกลายเป็นพระสูตรขนาดยาวดังเช่นที่ปรากฏในปัจจุบัน และอาจเป็นไปได้ว่ามีการเพิ่มเติมเรื่อยมาจนมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรที่ประเทศศรีลังกา แล้ว^๙ ดังจะขอแยกพิจารณาเป็น ๒ ส่วนต่อไปนี้

๑) ส่วนที่เป็นเนื้อหาดั้งเดิม

เนื้อหาแท้ๆ และดั้งเดิมของมหาปรินิพพานสูตรไม่ได้มีขนาดยาวเช่นปัจจุบัน อาจเป็นการรวบรวมเนื้อหาเกี่ยวกับช่วงท้ายพระชนมชีพของพระพุทธเจ้ามาจากสังยุตตนิกายบ้าง อังคุตตรนิกาย ขุททกนิกาย เช่น คัมภีร์อุทานบ้าง มาเรียบเรียงเป็นมหาปรินิพพานสูตร หรืออาจเป็นการนำปรินิพพานสูตรในสังยุตตนิกาย^{๑๐} ที่มีเนื้อหาขนาดสั้นโดยปรินิพพานสูตรดังกล่าวเริ่มต้นพระสูตรตอนที่พระพุทธเจ้าประทับใต้ต้นสาละคู่แล้วตรัสปัจฉิมวาจา จากนั้นจึงทรงเข้ารูปฌานและอรุณฌานแล้วเสด็จดับขันธปรินิพพานหลังจากออกจากจตุตถฌาน จบลงด้วยการกล่าวคาถาไว้อาลัยของพระพรหม ท้าวสักกะ ท่านพระอานนท์ และท่านพระอนุรุทธะ ตามลำดับ ต่อมาอาจมีการเพิ่มเติมเนื้อหาหรือขยายความจนกลายเป็นพระสูตรขนาดยาวคือมหาปรินิพพานสูตรแล้ว นำมาจัดไว้ในทีมนิกายตามเกณฑ์ ซึ่งสอดคล้องกับพระมติของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ที่ทรงเห็นว่าเนื้อหาในบางพระสูตรในทีมนิกายเก่าแก่ดั้งเดิมและน่าจะเป็นพุทธดำรัสจริง ยกเว้นพระสูตรที่มีคำขึ้นต้นว่า “มหา” ในมหาวรรค^{๑๑}

Winternitz เสนอว่าดั้งเดิมจริงๆ น่าจะมีเพียงเนื้อหาหลักโดยเฉพาะในภาณวารที่ ๒ ที่พระพุทธเจ้าทรงประชวรหนักที่เวฬุคาม ทรงสามารถบรรเทาอาการประชวรนั้นได้ตลอดพรรษาสุดท้าย และตรัสกับท่านพระอานนท์ว่าในหลักพระธรรมวินัยพระองค์ไม่ได้ปิดบังอำพรางอะไร (อาจริยมุญฺหิ) พระองค์ได้ตรัสบอกทุกอย่างแล้ว ไม่ควรหวังพึ่งพระองค์ตลอดเวลา ทุกคนต้องพึ่งตนเองเป็นหลัก ให้พยายามเพื่อดับทุกข์ด้วยตนเอง ต่อมาตรัสให้ภิกษุสงฆ์ถามทุกเรื่องที่ยัง

^๙ Petegama Gnanarama, *The Mission Accomplished*, Singapore: Ti-Sarana Buddhist Association, ๑๙๙๗, หน้า ๒๖.

^{๑๐} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๘๖/๑๘๙-๑๙๑.

^{๑๑} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, *ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท*, (มหาเถรสมาคมจัดพิมพ์เนื่องในงานออกพระเมรุพระศพสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสโน), ๒๕๓๒), หน้า ๔.

สงสัยหรือค้ำคาใจ แต่สุดท้ายไม่มีใครทูลถามอะไร ต่อมาเป็นตอนที่เกี่ยวกับการเสวยสุกรมัททวะ แล้วประชวรหนัก ตอนที่รับสั่งให้ปูผ้าสังฆาฏิ ๔ ชั้น ตอนที่ทรงกระหายน้ำและขอให้ท่านพระอานนท์ตักน้ำมาให้เสวย ตอนที่ลงสรงน้ำที่แม่น้ำกุฎา ตอนที่รับสั่งให้ท่านพระอานนท์ไปปลดอบใจ นายจุนทะไม่ให้กังวลเกี่ยวกับการถวายสุกรมัททวะ ตอนที่ท่านพระอุปัฏฐากวางงานพัด และ ตอนที่ท่านพระอานนท์เคี้ยวโคก^๒

อาจกล่าวได้ว่าตอนที่นำเชื่อว่าเป็นเนื้อหาเก่าแก่ดั้งเดิมในมหาปรินิพพานสูตรน่าจะอยู่ในรูปของการเรียบเรียงเป็นร้อยแก้ว (Narrative Style) โดยกล่าวถึงพระพุทธเจ้าที่มีบุคลิกลักษณะเป็นมนุษยธรรมดา (Human Personality) ที่มีอาการเจ็บป่วยได้เหมือนคนทั่วไป

๒) เนื้อหาที่เพิ่มเติมภายหลัง

ได้แก่ประเด็นเรื่องเหลือเชื่อเหนือธรรมชาติ เรื่องตั้งชื่อประตูดุโคดมและท่าโคดม ซึ่งความจริงน่าจะเป็นชื่อที่ตั้งภายหลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว สาเหตุ ๔ ประการที่ทำให้แผ่นดินไหว การบูชาพระบรมสารีริกธาตุหรือพระสถูปสำหรับบุคคล ๔ จำพวก และสังเวชนียสถาน ๔ แห่งที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า โดยเฉพาะเรื่องสังเวชนียสถาน เช่น ต้นโพธิ์ที่ตรัสรู้ เหตุใดจึงไม่เคยปรากฏว่าเป็นต้นไม้สำคัญในช่วงที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่หรือ บันที่กหลังจากนั้นในช่วง ๒๐๐ ปีแรกโดยเฉพาะหลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน ไม่ปรากฏว่ามีผู้นิยมไปนมัสการจนถือเป็นประเพณีบ้าง ต่อมาเรื่องการถวายพระเพลิงพุทธสรีระ เช่นเดียวกับพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิ และการบูชาพระเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุหรือ อัฐิธาตุของพระอรหันต์น่าจะเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่เริ่มได้รับความนิยมในสมัยพระเจ้าอโศก เป็นไปได้ที่ว่าคณะผู้รวบรวมเรียบเรียงพระสูตรนี้พยายามที่จะแทรกเหตุการณ์หรือความเชื่อในยุคร่วมสมัยกับตนเข้าไปด้วย ดังเช่นปรากฏในคัมภีร์มหาวงศ์ซึ่งเป็นพงศาวดารของประเทศศรีลังกาที่พยายามเชื่อมโยงไปถึงพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งยังทรงพระชนม์อยู่ว่าทรงมีพุทธพยากรณ์ว่าในอนาคตจะมีพระมหากษัตริย์พระนามว่าพระเจ้าทุฏฐคามินีสว่างพระสุวรรณมาลิกเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระองค์ไว้ในแผ่นดินศรีลังกา นอกจากนี้ความนิยมในแนวคิดเรื่องพระเจ้า

^๒ Winternitz, M., History of Indian Literature Vol.II, หน้า ๓๙, อ้างใน Petegama Gnanarama, The Mission Accomplished, หน้า ๒๓-๒๖.

จักรพรรดิของชาวพุทธที่ถือว่าพระเจ้าจักรพรรดิคือผู้นำในอุดมคติที่ทรงศัพิดราชธรรมจนนำพิดิถวายพระเพลิงพุทธสรีระไปเทียบเท่ากับพิดิถวายพระเพลิงพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิก็น่าจะเพิ่มเติมเข้ามาในยุคพระเจ้าอโศกเช่นกัน^{๑๓}

อาจกล่าวได้ว่าเนื้อหาในมหาปริณิพพานสูตรตอนที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าในฐานะอภิมนุษย์ที่มีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ (Super-human Qualities) เช่น ตอนหายตัวข้ามแม่น้ำคงคา ตอนแผ่นดินไหวหลังจากทรงปลงพระชนมายุสังขารแล้ว หรือตอนที่ทรงแนะนำให้ปฏิบัติต่อพระพุทธรูปเช่นเดียวกับพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิ หรือตอนเกิดปาฏิหาริย์ช่วงถวายพระเพลิงพุทธสรีระ ไม่น่าจะเป็นเนื้อหาดั้งเดิม น่าจะเป็นส่วนที่เพิ่มเติมเข้ามาในภายหลัง

จากที่นำเสนอข้างต้นนี้ ผู้วิจัยเห็นด้วยว่าอาจมีบางส่วนหรือหลายส่วนที่เพิ่มเติมเข้ามาในมหาปริณิพพานสูตรภายหลัง แต่ก็ยังคงจำเป็นต้องศึกษาเนื้อหาทั้งหมดของพระสูตรดั้งเดิม ไม่ควรตัดทิ้งหรือละเลยเพียงเพราะคิดว่าน่าจะเป็นส่วนที่เพิ่มเข้ามาภายหลัง ขึ้นอยู่กับผู้ที่ศึกษาพระสูตรนี้ว่าจะต้องการข้อมูลส่วนไหนไปทำอะไรแล้วใช้ข้อมูลนั้นให้ตรงกับวัตถุประสงค์ของตนก็จะอำนวยความสะดวกสูงสุดได้ หากถือตามเจตนารมณ์ดั้งเดิมของพระพุทธศาสนาแท้ๆ ที่มุ่งสอนเรื่องทุกข์และความดับทุกข์ก็ยังคงมีสาระตงด้านนี้ในมหาปริณิพพานสูตรฉบับบริบูรณ์ ดังที่ท่านพุทธทาส ภิกขุ เสนอว่าสำหรับผู้ที่ต้องการแก่นแท้ในการศึกษาพระไตรปิฎกก็สามารถตัดประเด็นอื่นๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องออกไปได้หมด เช่น เรื่องอิทธิปาฏิหาริย์เหลือเชื่อต่างๆ จนเหลือเพียงประเด็นเดียวที่เป็นดังเพชรแท้คือ “การไม่ยึดมั่นถือมั่น”^{๑๔} ซึ่งที่สุดแล้วก็คือการรู้จักทุกข์และการดับทุกข์นั่นเอง

๒.๓ ข้อความในมหาปริณิพพานสูตรที่เกี่ยวข้องกับพระสูตร นิกาย หรือปิฎกอื่น

เนื่องจากมหาปริณิพพานสูตรมีเนื้อหาครอบคลุมเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาประมาณ ๑ ปีท้ายพระชนมชีพของพระพุทธเจ้า เป็นบันทึกเล่าเรื่องราวที่ต่างจากพระสูตรอื่นๆ

^{๑๓} Petegama Gnanarama, *The Mission Accomplished*, Singapore: Ti-Sarana Buddhist Association, ๑๙๙๗, หน้า ๑๘-๒๓.

^{๑๔} พุทธทาส ภิกขุ, *เพชรในพระไตรปิฎก*, อ่างใน เสฐียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยาย *พระไตรปิฎก* พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๑๓.

โดยที่พระสูตรอื่นๆ มักจะบันทึกเฉพาะเรื่องใดเรื่องหนึ่งเพียงเรื่องเดียวหรือเฉพาะบุคคลเพียงคนเดียวหรือกลุ่มบุคคลเพียงกลุ่มเดียว คือจะกล่าวเฉพาะตอนที่พระพุทธเจ้าทรงพบกับใคร ตรัสอะไรไปบ้าง และผลสุดท้ายเป็นอย่างไร แต่ในมหาปริณิพพานสูตรนี้เป็นบันทึกเล่าเรื่องแบบต่อเนื่องขนาดยาว (Series) จึงมีความแตกต่างหลากหลายทั้งเหตุการณ์ ทั้งบุคคลหรือกลุ่มบุคคล และหลักธรรมที่เกี่ยวข้อง เนื้อหาที่บันทึกไว้ในมหาปริณิพพานสูตรหลายแห่งจึงไปปรากฏอยู่ในพระสูตรนิกาย หรือปฏิภกอื่นที่มีเนื้อหาเดียวกัน บรรณบุคคลเดียวกัน และสถานที่เดียวกัน ยิ่งกว่านั้นบางแห่งยังเป็นส่วนขยายบางตอนในมหาปริณิพพานสูตรให้มีรายละเอียดเพิ่มขึ้นอีกด้วย ดังนั้นในตอนนี้จะเชื่อมโยงให้เห็นว่าเนื้อหาในมหาปริณิพพานสูตรไปปรากฏอยู่ในพระสูตร นิกาย หรือปฏิภกอื่นตรงไหนอย่างไรบ้าง

๒.๓.๑ วิสสการพราหมณ์เข้าเฝ้า

ในตอนต้นของพระสูตรเล่าถึงพระเจ้าอชาตศัตรูแห่งมคธทรงประสงค์จะยกทัพไปปราบแคว้นวัชชี แต่ต้องการจะทรงทราบว่าพระพุทธเจ้าจะทรงคิดเห็นอย่างไรต่อเรื่องนี้ จึงรับสั่งให้มหาอำมาตย์ชื่อวิสสการพราหมณ์ไปเฝ้าและทูลถามหยั่งเชิงดู เมื่อวิสสการพราหมณ์เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วทูลถามตามที่ได้รับสั่งมา พระพุทธเจ้าก็ไม่ตรัสตอบโดยตรงแต่ตรัสถามท่านพระอานนท์เกี่ยวกับอบิธานิยธรรม ๗ ประการของชาววัชชีที่ละข้อว่าพวกเขายังถือปฏิบัติอยู่หรือไม่ ท่านพระอานนท์ก็ทูลว่ายังคงถือปฏิบัติดีอยู่ พระพุทธเจ้าจึงทรงหันมาตรัสกับวิสสการพราหมณ์ว่า ครั้งหนึ่งที่สารันทเขตต์เมืองเวสาลีพระองค์เคยตรัสหลักธรรมเหล่านี้แก่ชาววัชชีมาก่อนแล้ว หากพวกเขายังถือปฏิบัติดีอยู่ก็จักไม่มีความเสื่อม วิสสการพราหมณ์ได้ฟังแล้วก็สรุปเองว่าพระเจ้าอชาตศัตรูไม่ควรไปรบกับพวกวัชชีตราบไต่ที่พวกเขายังรักษาอบิธานิยธรรมเหล่านี้ไว้ได้ แล้วก็ทูลลาพระพุทธเจ้าไป

เนื้อหาตอนนี้ตรงกับข้อความในสารันทสูตร วัชชีวรรค ในสังตกนิบาต อังคุตตรนิกาย ^{๑๕} โดยในพระสูตรดังกล่าวมีการจัดเรียงเหตุการณ์ตอนที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนอบิธานิยธรรม ๗ ประการแก่พวกเจ้าลิจฉวีขณะที่พระองค์ประทับที่สารันทเขตต์ เมืองเวสาลี ซึ่ง

^{๑๕} อ.จ.สตตก. (บาลี) ๒๓/๒๑/๑๔-๑๕.

รายละเอียดตรงนี้ไม่ปรากฏในมหาปริณิพพานสูตรปรากฏแต่เพียงว่าพระพุทธเจ้าทรงทำความถึงว่าครั้งหนึ่งที่สารันทเจดีย์พระองค์เคยตรัสอธิษฐานนิยธรรมเหล่านี้ให้เจ้าลิจฉวีฟัง เนื้อความที่เหลือนับแต่พระเจ้าอชาตศัตรูทรงคิดจะปราบแคว้นวัชชีจนถึงวัสสการพราหมณ์มาเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อทูลถามหยั่งเชิงเรื่องเกี่ยวกับวัชชีจนถึงทูลลากลับปรากฏในวัสสการสูตร^{๑๖} ซึ่งเป็นพระสูตรที่ถูกจัดเรียงไว้ต่อจากสารันทสูตร

๒.๓.๒ อปริหานิยธรรม

เมื่อวัสสการพราหมณ์ทูลลาไปแล้ว พระพุทธเจ้ารับสั่งให้ประชุมภิกษุทั้งหมดที่อาศัยในเขตกรุงราชคฤห์แล้วทรงแสดงภิกขุอธิษฐานนิยธรรม ๗ ประการ หรือหลักธรรมที่ทำให้มีแต่ความเจริญสำหรับภิกษุ ๗ ประการต่อเนื่องกัน & ชุด ข้อความนี้ปรากฏในวัชชีวรรคในสังตกนิบาต อังคุดตริกนิกายเช่นกัน^{๑๗} โดยเริ่มที่อธิษฐานนิยธรรม ๗ ชุดแรกที่ขึ้นต้นด้วยข้อว่าหมั่นประชุมกันเป็นประจำ ตามด้วยชุดที่ ๒ ที่ขึ้นต้นว่าการไม่มัวเมาหมกมุ่นในการทำงานจนเกินไป ชุดที่ ๓ เป็นผู้มีศรัทธา มีหิริโอตตัมปะ เป็นต้น ชุดที่ ๔ ตรงกับโพชฌงค์ ๗ คือ การเจริญสติสัมโพชฌงค์ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ เป็นต้น และชุดที่ ๕ การเจริญอนิจจังสัญญา อนัตตสัญญา เป็นต้น ตามลำดับ แต่ที่ต่างจากมหาปริณิพพานสูตรคือตอนต้นที่เริ่มด้วยข้อความว่า สมัยหนึ่งหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับบนยอดเขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ ณ ที่นั้น พระองค์รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า... ในขณะที่ในมหาปริณิพพานสูตรเริ่มต้นด้วยข้อความว่าเมื่อวัสสการพราหมณ์ทูลลากลับไป พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งให้ท่านพระอานนท์ไปเรียกประชุมภิกษุทั้งหลายที่อาศัยในกรุงราชคฤห์มาประชุมกันที่หอนั้นเมื่อมาพร้อมกันแล้ว ท่านพระอานนท์ก็ไปทูลเชิญพระผู้มีพระภาคเจ้าให้มาพบภิกษุทั้งหลายแล้วจึงได้ตรัสอธิษฐานนิยธรรมที่ละหมวด ข้อความที่เหลือก็เหมือนกัน

๒.๓.๓ ท่านพระสารีบุตรเข้าเฝ้า

ขณะที่พระพุทธเจ้าประทับที่ป่าวาริภัมพวัน ท่านพระสารีบุตรเข้ามาเฝ้าแสดงความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าว่าไม่ว่าจะในอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคต ยากที่จะหาสมณะพราหมณ์ใด

^{๑๖} อ.ส.ต.ต.ก. (บาลี) ๒๓/๒๒/๑๕-๑๙.

^{๑๗} อ.ส.ต.ต.ก. (บาลี) ๒๓/๒๓-๒๗/๑๙-๒๒.

กว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าในเรื่องสัมโพธิญาณ พระพุทธเจ้าตรัสถามว่าท่านรู้ใจของพระพุทธเจ้าทั้งหลายหรือว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต ปัจจุบัน และอนาคตมีศีล มีธรรม มีปัญญา มีวิหารธรรม และหลุดพ้นจากกิเลสอย่างนี้ อย่างนี้ ท่านพระสารีบุตรทูลว่าท่านไม่ได้รู้ใจของพระพุทธเจ้าทั้งหลายแต่อาศัยคิดตรองตามแนวทางธรรม คือ การที่แต่ละพระองค์ไม่ว่าจะในอดีต ปัจจุบันหรืออนาคตจะตรัสรู้ได้ก็ต้องละนิวรณ์ ๕ เจริญสติปัฏฐาน ๔ และโพชฌงค์ ๗ เช่นเดียวกัน ข้อความนี้ตรงกับข้อความในสัมปสาทนียสูตร ปาฏิกวรรค ทีฆนิกาย^{๑๘} และนาลันทวรรค สังยุตตนิกาย^{๑๙} ในนาลันทสูตรเหมือนกับข้อความในมหาปรินิพพานสูตรต่างกันบ้างในตอนท้ายของนาลันทสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสชื่นชมท่านพระสารีบุตรแล้วตรัสบอกให้ท่านกล่าวแนวทางธรรมเช่นนี้สำหรับพุทธบริษัทที่ยังสงสัยกลางแคลงใจในพระตถาคตได้หายสงสัย

ส่วนเนื้อหาในสัมปสาทนียสูตรนั้นในตอนต้นพระสูตรมีเนื้อหาตรงกันไปจนถึงตอนจบของตอนที่มิในมหาปรินิพพานสูตรแล้วต่อด้วยข้อความอีกหลายข้อที่ท่านพระสารีบุตรแสดงข้อนำเสื่อมใสในพระพุทธเจ้า ๑๕ ข้อ เช่น ทรงมีกุศลธรรม ทรงบรรลุธรรมด้วยความเพียรความบากบั่นไม่ทรงเกี่ยวข้องด้วยกาม แล้วท่านพระสารีบุตรก็ย้ำว่าไม่มีใครเสมอด้วยพระพุทธเจ้าในเรื่องตรัสรู้ จากนั้นพระอุทายก็ทูลสรรเสริญพระพุทธเจ้าว่าเป็นที่น่าอัศจรรย์ที่ทรงมีความมักน้อย สันโดษ ละเมียดละไม ทั้งๆ ที่ทรงมีอุทยานาภามากแต่ก็ไม่ทรงโอ้อวด และในตอนจบของสัมปสาทนียสูตรก็เหมือนข้อความในนาลันทสูตรที่ตรัสชื่นชมท่านพระสารีบุตรและตรัสให้ท่านกล่าวเช่นนี้กับพุทธบริษัทที่ยังไม่หายสงสัยในพระตถาคตเจ้า

๒.๓.๔ โปรดชาวบ้านปาฏลिकามและมหาอำมาตย์สุนิระและวัสสการพราหมณ์

พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์รับนิมนต์พักที่เรือนรับรองของชาวบ้านปาฏลิกาม ทรงแสดงโทษของคนทุศีล ๕ ประการ และอานิสงส์ของคนมีศีล ๕ ประการ ทรงแสดงธรรมโปรดชาวบ้านปาฏลิกามให้เกิดศรัทธาเสื่อมใสในธรรมแล้ว สมัยนั้น มหาอำมาตย์ของมคธคือสุนิระและวัสสการพราหมณ์กำลังสร้างเมืองใหม่ที่ปาฏลิกามล่าป้องกันพวกวัชชี พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ว่าในอนาคตปาฏลิกามจักเป็นมหานครที่เจริญรุ่งเรือง แต่จักพินาศเพราะอันตราย ๓ ประการ คือ

^{๑๘} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๔๑-๑๖๓/๘๕-๑๐๐.

^{๑๙} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๗๘/๑๓๘-๑๔๐.

เพราะไฟ น้ำ หรือเพราะแตกสามัคคี สุนีระกับวัสสการพราหมณ์จึงเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าทูล
นิมนต์พระองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ให้รับภัตตาหาร ณ ที่พักของตน เมื่อพระองค์เสวยเสร็จแล้วจึง
เสด็จข้ามแม่น้ำคงคาพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ข้อความเหล่านี้ตรงกับที่บันทึกไว้ในปาฏลิกคามยสูตร
คัมภีร์อุทาน^{๒๐} นอกจากนี้ข้อความดังกล่าวยังตรงกับที่บันทึกไว้ในปาฏลิกคามวัตตและสุนีระวัสสการ
วัตต ในภัสสขชขันธกะ มหาวรรค พระวินัยปิฎก^{๒๑} อีกด้วย

๒.๓.๕ อริยสัจ ๔

ขณะที่พระพุทธเจ้าประทับที่โกฏิกามพระองค์ตรัสอริยสัจ ๔ กับภิกษุทั้งหลายว่าเพราะ
ไม่รู้แจ้งอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค จึงทำให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดสิ้นกาลนาน ต่อเมื่อ
ได้รู้แจ้งอริยสัจ ๔ แล้วจึงตัดตัณหาได้เด็ดขาด ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป ข้อความนี้ตรงกับ
ที่ปรากฏในภัสสขชขันธกะ มหาวรรค^{๒๒} ที่แสดงว่าพระพุทธเจ้าเสด็จออกจากปาฏลิกคามไปยังโกฏี
คามแล้วได้ตรัสอริยสัจ ๔ กับหมู่ภิกษุจำนวนมากที่นั่น

๒.๓.๖ ทรงตอบคำถามว่าตายแล้วไปไหน

ขณะที่พระพุทธเจ้าประทับที่นาทิกคาม ท่านพระอานนท์ทูลถามคติภพของผู้สิ้นชีวิตที่
นาทิกคามว่าคนชื่อนั้นชื่อนี้ตายแล้วไปเกิดที่ไหน พระพุทธเจ้าทรงตรัสบอกคติภพของแต่ละคน
ตามรายชื่อที่ท่านพระอานนท์ทูลถาม แล้วทรงสรุปยอดว่ามีชาวบ้านนาทิกะ ๕๐ กว่าคนบรรล
ุธรรมเป็นพระอนาคามีตายแล้วจะไม่มาเกิดอีกจะนิพพานในภพนั้นเลย อีก ๙๖ คนบรรลุธรรมเป็น
พระสกทาคามีจะมาเกิดอีกหนเดียวก็จะนิพพาน อีก ๕๑๐ คนบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบันจะมา
เกิดอีกไม่เกิน ๗ ชาติก็จะนิพพาน ข้อความตอนนี้ได้ถูกนำไปขยายต่อในชนวนสกุสูตร^{๒๓} ซึ่งกล่าวถึง
การที่พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์คติภพของชาวบ้านนาทิกะโดยสรุปเป็นภาพรวม แต่ไม่ได้ระบุเป็น
รายชื่อเหมือนในมหาปรินิพพานสูตร และมีที่ต่างกันบ้างคือจำนวนตัวเลขที่ระบุว่าชาวบ้านนาทิกะ
จำนวนกี่คนเป็นอะไรตายแล้วไปเกิดที่ไหน ดังตารางเทียบต่อไปนี้

^{๒๐} ชุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๗๖/๓๓๑-๓๓๗.

^{๒๑} วิ.ม. (บาลี) ๕/๒๔๕-๒๔๖/๖๐-๖๔.

^{๒๒} วิ.ม. (บาลี) ๕/๒๔๗/๖๔-๖๕.

^{๒๓} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๗๓-๒๙๒/๑๗๒-๑๘๘.

มหาปริณิพพานสูตร	ชนวสภสูตร
จำนวนกว่า ๕๐ คนเป็นพระอนาคามี ไม่มาเกิดอีกแต่จะนิพพานในภพนั้น	ข้อความตรงกัน
จำนวน ๙๖ คน (ชาติกา นวุติ) เป็นพระสกทาคามี จะกลับมาเกิดอีกหนเดียวจึงจะนิพพาน	จำนวนกว่า ๙๐ คน (ชาติกา นวุติ) เป็นพระสกทาคามี จะกลับมาเกิดอีกหนเดียวจึงจะนิพพาน
จำนวน ๕๑๐ คน (ทสชาติเรกานิ ปญจสตานิ) เป็นพระโสดาบันมีอนาคตไม่ตกต่ำ จะต้องตรัสรู้ได้ในภายหน้าแน่นอน	จำนวนกว่า ๕๐๐ คน (สชาติเรกานิ ปญจสตานิ) เป็นพระโสดาบันมีอนาคตไม่ตกต่ำ จะต้องตรัสรู้ได้ในภายหน้าแน่นอน

ในชนวสภสูตรขยายความต่อไปจากมหาปริณิพพานสูตรว่าท่านพระอานนท์ทูลเลียบเคียงให้พระพุทธเจ้าตรัสพยากรณ์ภพภูมิของชาวมคชที่ล่วงลับไปแล้วบ้างเพราะชาวมคชจำนวนมากรวมทั้งพระเจ้าพิมพิสารล้วนเป็นผู้นับถือพระรัตนตรัยยิ่ง ซึ่งต่อมาพระพุทธเจ้าก็ทรงทราบถึงคติภพของชาวมคชแล้วตรัสเล่าถึงยักษ์ชื่อชนวสภะซึ่งก็คืออดีตพระเจ้าพิมพิสาร กษัตริย์แห่งมคชผู้ล่วงลับที่ไปเกิดเป็นยักษ์ในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช ได้เข้ามาเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วทูลเล่าถึงเรื่องที่ตนได้เข้าไปยังธรรมสภาที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้ประจักษ์ว่าผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาล้วนไปเกิดที่นั่นและรุ่งเรืองยิ่งกว่าเทพอื่นๆ และได้มีโอกาสฟังธรรมจากสัทนังกุมารพรมที่นำหลักธรรมเรื่องอิทธิบาท ๔ การบรรลุโอกาส ๓ สติปฏิฐาน ๔ และบริวารแห่งสมาธิ ๗ ประการของพระพุทธเจ้าไปแสดงแก่หมู่เทพ และสัทนังกุมารพรมยังได้สรุปว่าชาวมคชผู้เลื่อมใสในพระรัตนตรัยจำนวนมากที่ตายแล้วล้วนไปเกิดในสุคติทั้งสิ้น

๒.๓.๗ สติปฏิฐาน ๔

พระพุทธเจ้าเสด็จพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ไปยังสวนมะม่วงของนางอัมพปาลี เมืองเวสาลี พระองค์ทรงแสดงสติปฏิฐาน ๔ แก่ภิกษุทั้งหลายว่าพึงมีชีวิตอยู่ด้วยความรู้ตัวทั่วพร้อม พิจารณาเห็นกายในกาย เห็นเวทนาในเวทนา เห็นจิตในจิต และเห็นธรรมในธรรม มีความเพียร มีสติสัมปชัญญะกำจัดอกุศลและโทมนัสเสีย ภิกษุจะได้ชื่อว่า มีสติสัมปชัญญะก็โดยการ

ทำความเข้าใจตัวทั้วพร้อมในทุกอิริยาบถ ข้อความนี้สอดคล้องกับข้อความในสติปัฏฐานสังยุตต์ อัมพ-
ปาลีวรรค ในสังยุตตนิกาย^{๒๔}

๒.๓.๘ นางอัมพปาลีถวายภัตตาหารและสวณมะม่วง

นางอัมพปาลีศรัทธาได้ข่าวว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาที่สวณมะม่วงของตนจึงไปเฝ้าฟัง
ธรรมจนเกิดความเลื่อมใสแล้วจึงทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ให้รับถวายภัตตาหาร
ในวันรุ่งขึ้น ในขณะที่เดียวกันพวกเจ้าลิจฉวีก็รู้ว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาเวสาลีเช่นกันจึงพากันไป
เฝ้าเพื่อทูลนิมนต์ให้รับภัตตาหาร สวณทางกับนางอัมพปาลีที่กำลังเดินทางกลับพอดีจึงทักทายกัน
และได้ทราบว่ นางได้ทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าแล้ว ก็รู้สึกเสียดายจึงพากันไปเฝ้าพระพุทธเจ้าและทูล
นิมนต์พระองค์ แต่พระองค์ตรัสปฏิเสธเพราะได้รับนิมนต์นางอัมพปาลีไว้ก่อนแล้ว ครั้นรุ่งเช้านาง
อัมพปาลีได้ถวายภัตตาหารแด่พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์และยังได้ถวายสวณมะม่วงของตน
ให้เป็นอารามของสงฆ์อีกด้วย ข้อความนี้สอดคล้องกับที่บันทึกไว้ในภัสสขขันธกะ พระวินัยปิฎก^{๒๕}
โดยในพระวินัยปิฎกแยกเป็น ๒ เรื่องต่อเนื่องกัน คือ อัมพปาลีวัตถุแล้วตามด้วยลิจฉวีวัตถุ

๒.๓.๙ เหตุการณ์ตอนปลงพระชนมายุสังขาร

พระพุทธเจ้าตรัสชวนท่านพระอานนท์ไปพักผ่อนกลางวันที่บ้านวาเลียมเจดีย์แล้วตรัสเรื่อง
การเจริญอิทธิบาท ๔ ว่าถ้าหากผู้ใดเจริญอิทธิบาท ๔ ดีแล้วประสงค์จะดำรงอยู่ตลอดก็ทำได้
ซึ่งเป็นการบอกใบ้ให้พระอานนท์ทูลอาราธนาให้พระองค์ดำรงอยู่ตลอดกับ ตรัสถึง ๓ รอบ แต่ท่าน
พระอานนท์ไม่ทราบ สุดท้ายมารก็ถือโอกาสมาทูลให้เสด็จดับขันธปรินิพพาน พระองค์จึงทรง
รับปากกับมารว่าจะปรินิพพานในอีก ๓ เดือนข้างหน้า แล้วทรงปลงพระชนมายุสังขาร พลันก็เกิด
แผ่นดินไหวหนัก ท่านพระอานนท์ตกใจจึงไปทูลถาม พระองค์ได้ตรัสเหตุที่ทำให้แผ่นดินไหว ๘
ประการ ข้อความนี้ตรงกับข้อความที่ปรากฏในภูมิบาลสูตร อังคุตตรนิกาย^{๒๖}

^{๒๔} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๖๗/๑๒๓-๑๒๔.

^{๒๕} วิ.ม. (บาลี) ๕/๒๘๘-๒๘๙/๖๕-๖๗.

^{๒๖} อ.จ.อ.ฐ.ภ. (บาลี) ๒๓/๗๐/๒๕๕-๒๖๐.

ส่วนข้อความต่อมาในมหาปริณิพพานสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสกับท่านพระอานนท์ในเรื่องสังคมา(บริษัท) ๘ ประเภทมีสังคมาษัตริย์ เป็นต้น และตามด้วยอภิภายตนะ ๘ ประการ และวิโมกข์ ๘ ประการ ก็ปรากฏข้อความเหมือนกันในภูมิจาลวรรค^{๒๗} แต่ในภูมิจาลวรรคได้เรียงประเด็นเหล่านี้ไว้ในลำดับก่อนที่พระพุทธเจ้าจะตรัสชวนท่านพระอานนท์ไปยังป่าวาลเจดีย์ และที่แตกต่างอีกข้อความก็คือในประโยคแรกเป็นการตรัสกับภิกษุทั้งหลายไม่ได้ตรัสกับท่านพระอานนท์ ดังตารางเปรียบเทียบต่อไปนี้

มหาปริณิพพานสูตร	ภูมิจาลวรรค อังคุตตรนิกาย
อภฺรฺสุ ไซ อิมมา อานนฺท ปริสาฯ อานนฺท บริษัทฺมี ๘ ประเภทเหล่านี้แล...	อภฺรฺสุมา ภิกฺขเว ปริสาฯ ภิกษุทั้งหลายบริษัทฺมี ๘ ประเภทเหล่านี้แล...
อภฺรฺสุ ไซ อิมานิ อานนฺท อภิภายตนาณิฯ อานนฺท อภิภายตนะมี ๘ ประการเหล่านี้แล...	อภฺรฺสุมานิ ภิกฺขเว อภิภายตนาณิฯ ภิกษุทั้งหลาย อภิภายตนะมี ๘ ประการเหล่านี้...
อภฺรฺสุ ไซ อิเม อานนฺท วิโมกฺขาฯ อานนฺท วิโมกฺขมี ๘ ประการเหล่านี้แล...	อภฺรฺสุมา ภิกฺขเว วิโมกฺขาฯ ภิกษุทั้งหลาย วิโมกฺขมี ๘ ประการเหล่านี้...

๒.๓.๑๐ ธรรม ๔ ประการ

ขณะที่พระพุทธเจ้าประทับที่ภัณฑคามได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าเพราะไม่รู้แจ้งธรรม ๔ ประการ คือ อริยศีล อริยสมาธิ อริยปัญญา และอริยวิมุตติ จึงทำให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดสิ้นกาลนาน ต่อเมื่อได้ทำให้แจ้งธรรม ๔ ประการดังกล่าวจึงทำให้ตัดต้นเหตุได้เด็ดขาด ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป ข้อความนี้มีเนื้อหาตรงกับที่บันทึกไว้ในอนุพุทธสูตร ภัณฑคามวรรค จตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย^{๒๘}

^{๒๗} อภฺ.อภฺรฺสุก. (บาลี) ๒๓/๖๕/๒๕๒-๒๕๓ (อภิภายตนะ ๘), ๖๖/๒๕๓-๒๕๔ (วิโมกข์ ๘), และ ๖๙/๒๕๕ (สังคมา ๘ ประเภท).

^{๒๘} อภฺ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑/๑-๒.

๒.๓.๑๑ มหาปเทศ ๔

พระพุทธเจ้าประทับที่โกคนครตรัสเรื่องมหาปเทศ ๔ แก่ภิกษุทั้งหลาย คือ ๑) หากมีภิกษุอ้างว่าตนได้รับฟังมาจากพระพุทธเจ้า ๒) อ้างว่าตนได้รับฟังมาจากคณะสงฆ์ ๓) อ้างว่าตนได้รับฟังมาจากเหล่าพระเถระผู้เป็นพหูสูต ผู้ทรงธรรมทรงวินัย และ ๔) อ้างว่าตนได้รับฟังมาจากภิกษุรูปหนึ่งผู้เป็นพหูสูต ผู้ทรงธรรมทรงวินัย ว่าสิ่งที่ตนรับมานั้นล้วนเป็นธรรมเป็นวินัย เป็นคำสั่งสอนของพระบรมศาสดา ก็ยังไม่ฟังขึ้นชมหรือคัดค้าน แต่ฟังตรวจสอบทั้งข้อความและถ้อยคำ (ปทพยุถุชานานิ) ว่าถูกต้องสอดคล้องกับพระสูตรพระวินัยหรือไม่ ถ้าสอดคล้องกันก็จึงค่อยเชื่อถือ มหาปเทศทั้ง ๔ ประการนี้ปรากฏในมหาปเทศสูตร จตุกกนิบาต อังคุตตรนิกายเช่นกัน^{๒๙} แต่มีศัพท์บาลีที่แตกต่างกันบ้างเล็กน้อยในตอนเกริ่นนำก่อนจะเข้าสู่มหาปเทศทั้ง ๔ ประการ ซึ่งในตอนต้นพระสูตรนี้ไม่ได้แตกต่างกันในเนื้อหาสาระหลักแต่ประการใด ดังตารางเปรียบเทียบข้างล่างนี้

มหาปรินิพพานสูตร	มหาปเทศสูตร
ตตฺร สุทฺถํ ภควา โภคนคร เวหฺรติ อานนฺทเจติเยชฺช ตตฺร โข ตตฺร โข ภควา ภิกฺขุ อามนฺเตสิ จตฺตารโหเม ภิกฺขเว มหาปเทศ เทเสสฺสามิ ตํ สุณฺณถ สาธุกํ มนสิกโรถ ภาสิสฺสามีติชฺช เอวํ ภนฺเตติ โข เต ภิกฺขุ ภควโต ปจฺจสุ	เอกํ สมยํ ภควา โภคนคร เวหฺรติ อานนฺทเจติเยชฺช ตตฺร โข ภควา ภิกฺขุ อามนฺเตสิ ภิกฺขโวติชฺช ภาทฺเตติ เต ภิกฺขุ ภควโต ปจฺจสุโสสุชฺช ภควา เอตทโวจชฺช จตฺตารโหเม ภิกฺขเว มหาปเทศ เทเสสฺสามิ ตํ สุณฺณถ สาธุกํ มนสิกโรถ ภาสิสฺสามีติชฺช เอวํ ภนฺเตติ โข เต ภิกฺขุ ภควโต ปจฺจสุโสสุชฺช ภควา เอตทโวจ อธิ ภิกฺขเว ภิกฺขุ...

๒.๓.๑๒ นายจุนทะถวายสุกรมัททวะ

พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เสด็จยังเมืองปาวาประทับที่สวนมะม่วงของนายจุนทะ นายจุนทะรู้ข่าวจึงเข้าไปเฝ้าฟังธรรมจนเกิดความเลื่อมใสแล้วนิมนต์ให้รับภัตตาหารในวันรุ่งขึ้น นอกจากจะจัดเตรียมอาหารไว้มากมายแล้วเขายังจัดเตรียม “สุกรมัททวะ” ไว้ถวายด้วย แต่พระพุทธเจ้ารับสั่งให้ถวายสุกรมัททวะเฉพาะพระองค์เท่านั้น อาหารอื่น ๆ ให้ถวายภิกษุสงฆ์ เมื่อเสวยแล้ว พระองค์รับสั่งให้เขาฟังสุกรมัททวะทั้งทั้งหมด จากนั้นไม่นานพระองค์ก็ประชวรถ่ายเป็นพระโลหิต (ปักขันทีกาพาธ) อย่างหนักจึงตรัสชวนท่านพระอานนตเสด็จมุ่งหน้าสู่เมืองกุสินารา แต่

^{๒๙} อ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๔๐/๑๙๑-๑๙๔.

ระหว่างทางทรงเหนื่อยล้าอ่อนแรงประทับพักได้ไม่รับสั่งให้ท่านพระอานนท์ไปตักน้ำที่ลำธารมาให้
 เสวย แต่ท่านพระอานนท์ทูลว่าเกวียน ๕๐๐ เล่มเพิ่งผ่านไป น้ำขุ่นมาก พระพุทธเจ้าทรงยืนยันให้
 ไปตักมาถวายถึง ๓ ครั้ง สุดท้ายท่านพระอานนท์ก็นำบาตรไปตักมาถวายก็พบว่าน้ำในลำธารกลับ
 ใสสะอาดจรรย ข้อความตอนนี้อยู่สอดคล้องกับจุนทสูตร ปาฏลิตคามยวรรค คัมภีร์อุทาน^{๓๐} แต่ที่
 แตกต่างคือ ต่อจากตอนนี้อยู่ในมหาปริณิพพานสูตรกล่าวถึงปุกกุสมัลลบุตรผ่านมาพบพระพุทธเจ้าก็
 เข้ามาสนทนาด้วยแล้วเส้อมใสจึงถวายผ้าสังคิรวรรณ แต่ในจุนทสูตรไม่ปรากฏเรื่องปุกกุสมัลลบุตร
 แต่อย่างใด

ต่อมาในมหาปริณิพพานสูตรหลังจากกล่าวถึงปุกกุสมัลลบุตรแล้วก็กล่าวถึงตอนที่
 พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังแม่น้ำกุฎา ทรงสนานพระวรกายและทรงดื่มน้ำแล้วรับสั่งให้พระจุนทกะปู
 ผ่าสังฆาฏี ๔ ชั้นถวายแล้วทรงพักผ่อนโดยมีท่านพระจุนทกะนั่งเฝ้า ต่อมาทรงรับสั่งให้ท่านพระ
 อานนท์ไปปลอบใจนายจุนทะที่ถวายสุกรมัททวะว่าไม่ต้องกังวลใจเรื่องที่พระองค์เสวยสุกรมัททวะ
 แล้วก็ประจบอย่างหนัก ให้ถือว่าบิณฑบาต ๒ คราวที่ถือว่ามีอันสงฆ์มากเท่ากันคือ บิณฑบาตที่
 ถวายก่อนตรัสรู้และที่ถวายก่อนปริณิพพาน ท่านพระอานนท์ก็ทำตามรับสั่งแล้ว ข้อความตอนนี้อยู่
 ปรากฏในจุนทสูตร คัมภีร์อุทานเช่นกัน แต่มีที่แตกต่างกันเล็กน้อยคือ ชื่อของแม่น้ำ โดยในมหา
 ปริณิพพานสูตรระบุชื่อว่าแม่น้ำกุฎา (กุกุณที) ในขณะที่ในจุนทสูตรระบุว่าชื่อแม่น้ำกุกุฎา (กุกุฎา
 นที)

๒.๓.๑๓ สังเขพนียสถาน ๔

ขณะที่พระพุทธเจ้าประทับสี่หเสยาที่ได้ต้นสาละคู่ที่สาละวัน เมืองกุสินารา ท่านพระ
 อานนท์ทูลว่า เมื่อก่อน พวกภิกษุผู้อยู่จำพรรษาในทิศทั้งหลายพากันมาเฝ้าพระตถาคตเจ้า ท่านยัง
 ได้เห็น ได้นั่งใกล้ภิกษุเหล่านั้น ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าจากไป ท่านก็จะไม่ได้เห็นภิกษุเหล่านั้นอีก
 แล้ว พระพุทธเจ้าจึงตรัสถึงสังเขพนียสถาน ๔ แห่งที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปเยี่ยมชม ได้แก่

๑. สถานที่ประสูติ
๒. สถานที่ตรัสรู้
๓. สถานที่ทรงแสดงปฐมเทศนา

^{๓๐} พุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๗๕/๓๒๕-๓๓๐.

๔. สถานที่ปรินิพพาน

บรรดาผู้มีศรัทธาจักมาดูแลระลึกถึงว่าพระพุทธเจ้าประสูติตรงนี้ ตรัสรู้ธรรมตรงนี้ ทรงแสดงพระธรรมครั้งแรกตรงนี้ เสด็จดับขันธปรินิพพานตรงนี้ ผู้จาริกแสวงบุญไปยังเจดีย์ด้วยจิตเลื่อมใส เมื่อสิ้นชีวิตก็จะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ในภพหน้า

ข้อความดังกล่าวเฉพาะที่ระบุถึงสังเวชนียสถาน ๔ แห่งตรงกับที่ปรากฏในสังเวชนียสูตร จตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย^{๓๑} ตอนว่าด้วยสังเวชนียสถาน ๔ แห่งเช่นกัน แต่ในจตุกกนิบาตนี้ไม่ได้ระบุว่าตรัสที่ไหน ปรากฏเพียงข้อความที่เป็นพระดำรัสที่ตรัสกับภิกษุทั้งหลาย (ภิกษุเว) ซึ่งต่างจากมหาปรินิพพานสูตรที่ตรัสกับท่านพระอานนท์ (อานนุท) และในจตุกกนิบาตนี้มีข้อความสั้นกว่ามากโดยเป็นการสรุปเพียงว่าสังเวชนียสถานทั้ง ๔ นั้นได้แก่ที่ประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และที่ปรินิพพานของพระตถาคตเจ้าที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดูให้เกิดธรรมสังเวชนาเท่านั้น ดังนั้น หากมองจากมุมมองของจตุกกนิบาต อาจเป็นไปได้ว่าพระพุทธเจ้าตรัสข้อความนี้กับภิกษุทั้งหลายในที่อื่นเวลาอื่นแล้วทรงนำประเด็นดังกล่าวมาตรัสซ้ำกับท่านพระอานนท์ในตอนใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพานอีกครั้งก็ได้ หรือตรัสกับภิกษุทั้งหลายซึ่งรวมทั้งท่านพระอานนท์อยู่ในที่นั้นด้วยตอนใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพานก็ได้ หากมองจากมุมมองของมหาปรินิพพานสูตร อาจเป็นไปได้เช่นกันว่าพระพุทธเจ้าตรัสข้อความนี้กับท่านพระอานนท์โดย ณ ที่นั้นก็มีภิกษุทั้งหลายเฝ้าอยู่ด้วย แต่พระสังคีติกาจารย์นำไปจัดหมวดหมู่ไว้ต่างนิกายกันจึงมีข้อแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยดังกล่าว

๒.๓.๑๔ ฎปรابطบุคคล ๔ จำพวก

พระพุทธเจ้าตรัสกับท่านพระอานนท์ว่าฎปรابطบุคคล คือ บุคคลที่คู่ควรแก่สอุปหรือเจดีย์มี ๔ จำพวก ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวกของพระพุทธเจ้า และพระเจ้าจักรพรรดิ คนจำนวนมากมีจิตเลื่อมใสว่าเป็นสอุปของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น นี่เป็นสอุปของพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น นี่เป็นสอุปของสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น นี่เป็นสอุปของพระธรรมราชาผู้ทรงธรรมนั้น เมื่อตายไปย่อมบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ข้อความดังกล่าวตรงกับที่ปรากฏในจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย^{๓๒} แต่ต่างกันตรงที่ในจตุกกนิบาตเป็นข้อความที่ตรัสกับภิกษุทั้งหลายและมีข้อความสั้นกว่าในมหาปรินิพพานสูตรโดยจบลงแต่เพียงข้อความว่าฎปรابطบุคคล ๔ จำพวกมีใครบ้างเท่านั้น ข้อสังเกตในเรื่องฎปรابطบุคคลนี้ก็เช่นเดียวกันกับสังเวชนีย

^{๓๑} อจ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๑๘/๑๓๖-๑๓๗.

^{๓๒} อจ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๔๗/๒๗๒.

สถาน ๔ แห่ง คือ ในจตุกกนิบาตไม่ได้ระบุว่าตรัสที่ไหน ดังนั้น หากมองจากมุมมองของจตุกกนิบาตก็อาจตรัสกับภิกษุทั้งหลายมาก่อนในที่อื่นที่ไม่ใช่ใต้ต้นสาละคู่ที่กุสินารา แล้วทรงนำมาตรัสซ้ำอีกที่ให้ท่านพระอานนท์ฟัง หรือตรัสกับภิกษุทั้งหลายซึ่งมีท่านพระอานนท์รวมอยู่ในนั้นด้วย หากมองจากมุมมองของมหาปริณิพพานสูตรก็อาจเป็นไปได้เช่นกันว่าตรัสกับท่านพระอานนท์โดยที่มีภิกษุทั้งหลายอยู่ตรงนั้นด้วย เวลาที่พระสังคีติกาจารย์นำข้อความนี้ไปจัดไว้ต่างนิกายกันจึงมีข้อความแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยดังกล่าว

๒.๓.๑๕ อดีตอันรุ่งเรืองของเมืองกุสินารา

ท่านพระอานนท์ทูลเสนอว่าพระพุทธเจ้าไม่ควรปรินิพพานในเมืองเล็กๆ เช่นที่กุสินาราแห่งนี้ แต่ควรเสด็จไปปรินิพพานที่เมืองใหญ่ ๆ เช่น ที่กรุงราชคฤห์ กรุงสาวัตถี หรือกรุงโกสัมพี เพราะที่เมืองเหล่านี้มีพระราชและคหบดีที่มีความศรัทธาเลื่อมใสและมีกำลังทรัพย์จำนวนมากพร้อมที่จะสักการบูชาพระพุทธเจ้าได้อย่างบริบูรณ์ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่าอย่าเพิงดูเบาเมืองกุสินาราว่าเป็นเมืองเล็ก ไม่สำคัญ แล้วจึงตรัสเล่าอดีตที่เคยรุ่งเรืองของเมืองกุสินาราสมาัยที่พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหาสุทิสสนะทรงปกครอง ซึ่งรายละเอียดเกี่ยวกับพระเจ้าจักรพรรดิมหาสุทิสสนะนี้ได้รับการเรียบเรียงไว้ต่อจากมหาปริณิพพานสูตรในชื่อว่ามหาสุทิสสนสูตร

เนื้อหาโดยย่อของมหาสุทิสสนสูตร^{๓๓} มีอยู่ว่า กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว เมืองกุสินาราเคยมีชื่อว่ากรุงกุกสาวดีเป็นราชธานีที่เจริญรุ่งเรืองยิ่งโดยมีพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหาสุทิสสนะปกครอง พระเจ้ามหาสุทิสสนะทรงมีรัตนะ (แก้ว) ๗ ประการ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว ขุนคลังแก้ว และขุนพลแก้ว นอกจากนี้ยังทรงมีคุณสมบัติพิเศษ ๔ ประการ คือ มีพระรูปร่างม आयูยืน มีโรคน้อย และเป็นที่รักยิ่งของพลกนิกร พระเจ้ามหาสุทิสสนะทรงใฝ่ในศีลธรรมความดีงามต่าง ๆ ไม่ทรงยึดมั่นถือมั่นในทรัพย์สมบัติหรืออำนาจใดๆ แม้พระมหะสีของพระองค์จะทรงร้องขอให้ทรงเอาพระทัยใส่กับทรัพย์สมบัติและใช้พระราชอำนาจจัดการบ้านเมืองเพียงไร พระองค์ก็พอพระทัยที่จะบำเพ็ญเพียรภาวนาจนบรรลุฌานชั้นสูง และเมื่อพระองค์เสด็จสวรรคตแล้วก็ทรงบังเกิดในพรหมโลก ในตอนท้ายพระสูตรนี้ พระพุทธเจ้าตรัสสรุปว่าพระองค์คือพระเจ้ามหาสุทิสสนะในครั้งนั้น แม้จะทรงมีทั้งทรัพย์สมบัติและอำนาจหรือบิรวารมากมายเพียงใด

^{๓๓} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๔๑-๒๗๒/๑๔๘-๑๗๑.

แต่ก็ไม่ได้หลงใหลในสิ่งเหล่านั้น เพราะทุกสิ่งทุกอย่างไม่เที่ยง แล้วตรัสพระคาถาปิดท้ายว่า “อนิจจา วต สงฺขาราน... เตสํ วูปสโม สุโขติฯ” ซึ่งคาถานี้ก็ตรงกับคาถาที่ทำวสัฏกะจอมเทพได้กล่าวไว้ อาลัยในมหาปริณิพพานสูตร^{๓๔} ตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานใหม่ๆ จึงอาจเป็นไปได้ว่า ทำวสัฏกะได้ฟังพระคาถานี้จากพระพุทธเจ้าก่อนแล้วจำไปกล่าวเพื่อเป็นการไว้อาลัยในตอนที่พระพุทธเจ้าปรินิพพาน

๒.๓.๑๖ ลีลาการปรินิพพาน

ตอนที่พระพุทธเจ้าใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพานได้ตรัสพระปัจฉิมวาจาให้ภิกษุทั้งหลายไม่ประมาทแล้วทรงเข้าและออกฌานชั้นต่าง ๆ นับแต่ปฐมฌานเรื่อยไปจนถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน และย้อนกลับมาจนถึงระหว่างรูปฌานกับอรูปฌานแล้วเสด็จดับขันธปรินิพพานในระหว่างนี้ จากนั้นได้เกิดแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ สหัมบดีพรหม ทำวสัฏกะจอมเทพ ท่านพระอนุรุทธะ และท่านพระอานนท์ต่างกล่าวคาถาไว้อาลัยท่านละ ๑ คาถาตามลำดับ ข้อความนี้ตรงกับที่ปรากฏในปริณิพพานสูตร พรหมสังยุตต์ สคาถวรรค สังยุตตนิกาย^{๓๕} แต่ข้อความสลับกันตรงที่ในสังยุตตนิกาย ท่านพระอานนท์กล่าวคาถาไว้อาลัยก่อนท่านพระอนุรุทธะ เนื้อหาที่เหลือตรงกัน

๒.๓.๑๗ หลวงตาสุภัททะกล่าวล้วงเกินพระพุทธเจ้า

หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ ๗ วัน ท่านพระมหากัสสปะพร้อมด้วยบริวารซึ่งหนึ่งในนั้นคือหลวงตาสุภัททะได้เดินทางมาจากเมืองปาวาเพื่อร่วมพิธีถวายพระเพลิงพุทธสรีระ และระหว่างทางได้พบกับอาชีวกคนหนึ่งถือดอกมณฑารพเดินมาจากเมืองกุสินารา ท่านจึงถามข่าวเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า เมื่อได้ทราบว่าคุณองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานได้ ๗ วันแล้ว บรรดาบริวารของท่านที่ยังไม่สิ้นกิเลสต่างก็ร้องไห้คร่ำครวญเสียดายที่พระบรมศาสดาจากไป ในขณะที่หลวงตาสุภัททะได้ยินข่าวนี้ก็กลับพูดห้ามไม่ให้ร้องไห้คร่ำครวญว่าพระพุทธเจ้าจากไปก็ดีแล้วต่อไปนี้จะได้ไม่ต้องมีใครมาคอยห้ามไม่ต้องมีใครคอยจุกจิกกวนใจ อยากจะทำสิ่งใดก็จะทำได้ทำ

^{๓๔} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๒๑/๑๓๗.

^{๓๕} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๘๖/๑๘๙-๑๙๑.

ตามสบาย ท่านพระมหากัสสปะจึงปลอบใจบริวารของท่านว่าอย่าเศร้าโศกเสียใจไปเลยเพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าได้เคยตรัสสอนไว้ว่าสรรพสิ่งล้วนต้องต้องผู้พังแตกสลาย ต้องพลัดพรากจากสิ่งรักที่ชอบใจเป็นธรรมดา

ข้อความในลักษณะนี้ปรากฏในจุลลวรรค พระวินัยปิฎกเช่นกัน แต่ต่างกันตรงที่ในมหาปริณีพพานสูตรเป็นข้อความเชิงบรรยายเหตุการณ์ ในขณะที่ในพระวินัยปิฎกท่านพระมหากัสสปะเป็นผู้เล่าเหตุการณ์ดังกล่าวให้ภิกษุทั้งหลายฟังก่อนจะมีการสังคายนาครั้งแรกหลังพุทธปรินิพพานแล้ว ๓ เดือน และในตอนท้ายเรียงลำดับข้อความกันเล็กน้อย คือ ในมหาปริณีพพานสูตรบรรยายถึงความเศร้าโศกเสียใจของภิกษุทั้งหลายที่ได้ทราบข่าว หลวงตาสุภทัตตะก็ได้กล่าวห้ามไม่ให้เศร้าโศก แล้วตามด้วยข้อความที่บรรยายว่าท่านพระมหากัสสปะปลอบใจบริวารให้คลายเศร้าโศก แต่ในวินัยปิฎก ท่านพระมหากัสสปะเล่าว่าท่านได้ปลอบใจไม่ให้บริวารของท่านเศร้าโศก ต่อมาหลวงตาสุภทัตตะจึงกล่าวห้ามไม่ให้เศร้าโศกเพราะสิ้นพระพุทเจ้าแล้วก็จะได้ไม่มีใครคอยห้ามนั้นห้ามนี้ ในวินัยปิฎกยังมีข้อความต่อไปว่าท่านพระมหากัสสปะปรารภเหตุนี้ชวนภิกษุทั้งหลายทำสังคายนาเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดพวกนอกธรรมนอกวินัยเข้มแข็งขึ้นในอนาคต^{๓๖}

จากที่ประมวลมาข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่าข้อความบางตอนหรือหลายตอนในมหาปริณีพพานสูตรไปปรากฏในพระสูตรอื่น นิกายอื่น หรือปิฎกอื่น ที่บันทึกเหตุการณ์หรือหลักธรรมตอนช่วงท้ายพระชนมชีพของพระพุทธเจ้าไว้อย่างบรรสานสอดคล้องกัน แม้จะมีแตกต่างกันบ้างก็เป็นเพียงข้อความเล็กๆ น้อยๆ ไม่ได้แตกต่างกันโดยสาระสำคัญแต่ประการใด ซึ่งความเชื่อมโยงกันนี้อาจสรุปได้เป็นแนวทางดังนี้

๑. จากย่อไปขยาย คือ มีการนำเนื้อหาบางตอนที่กล่าวไว้โดยย่อในมหาปริณีพพานสูตรไปตั้งขยายความเป็นสูตรใหม่ เท่าที่ค้นพบได้แก่ ๑) มหาสุทฺถสนสูตร ขยายความเรื่องอดีตที่เคยรุ่งเรืองของเมืองกุสินาราสมัยที่มีพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหาสุทฺถสนะทรงปกครอง และ ๒) ชนวกฺกสูตรขยายความเรื่องสัมปรายภพของชาวนาทิกคามและต่อด้วยสัมปรายภพของชาว

^{๓๖} วิ.จ. (บาลี) ๗/๔๓๗/๒๗๔-๒๗๕.

มคธโดยเฉพาะคติภพของพระเจ้าพิมพิสาร โดยทั้ง ๒ สูตรถูกจัดเรียงเรียงไว้ต่อจากมหา
 ปรินิพพานสูตรตามลำดับ และ ๓) สัมปสาทินยสูตรที่นำเนื้อหาตอนที่ท่านพระสารีบุตรเข้าเฝ้า
 แสดงความชื่นชมในพระพุทธเจ้าที่นำลันทาไปขยายต่อโดยท่านพระสารีบุตรแสดงข้อนำเสื่อมไล
 ในพระพุทธเจ้า ๑๕ ข้อ เช่น ทรงมีกุศลธรรม ทรงบรรลุธรรมด้วยความเพียรความบากบั่น ไม่ทรง
 เกี่ยวข้องด้วยกาม แล้วท่านพระสารีบุตรก็ย้ำว่าไม่มีใครเสมอด้วยพระพุทธเจ้าในเรื่องตรัสรู้
 จากนั้นในตอนท้ายพระสูตร พระอุบายก็ทูลสรรเสริญพระพุทธเจ้าว่าเป็นที่น่าอัศจรรย์ที่ทรงมีความ
 มกน้อย สันโดษ ละเมียดละไม ทั้งๆ ที่ทรงมีฤทธานุภาพมากแต่ก็ไม่ทรงโอ้อวด

๒. จากขยายไปย่อ คือ เนื้อหาขนาดยาวในมหาปรินิพพานสูตรบางตอนพอไปปรากฏ
 ในนิกายอื่นโดยเฉพาะอังคุตตรนิกายก็มักจะย่อลงเหลือเฉพาะหัวข้อธรรมสำคัญ โดยเฉพาะ
 อย่างยิ่งตอนกล่าวถึงสังเวชนียสถาน ๔ แห่งและอุปารบุคคล ๔ จำพวก พอไปปรากฏในจตุกก
 นิบาต อังคุตตรนิกายก็เหลือเพียงข้อความว่าสถานที่ทั้ง ๔ แห่งและบุคคล ๔ จำพวกนั้นมีอะไรบ้าง
 ไม่ได้กล่าวถึงบริบทที่ตรัสข้อความดังกล่าวเหมือนในมหาปรินิพพานสูตร ทั้งนี้คงเป็นเพราะระบบ
 การแบ่งนิกายที่ชัดเจนว่าข้อความใดที่อยู่ในทีมนิกายก็ต้องมีเนื้อหายาว ถ้าอยู่ในอังคุตตรนิกายก็
 มีเฉพาะหัวข้อธรรมแต่ละประเด็น

อย่างไรก็ตาม ถ้าพิจารณาจากข้อความหรือเนื้อหาสาระสำคัญก็จะพบว่าเหมือนกัน
 คือ ส่วนใหญ่ที่พบมักจะเป็นข้อความหรือเนื้อหาเดียวกันที่ปรากฏในชื่อสูตร นิกาย หรือปิฎก
 ต่างกัน ต่างแต่คำขึ้นต้นและลงท้ายเนื่องจากบันทึกไว้ในระบบต่างกัน เช่น ในมหาปรินิพพานสูตร
 มักเป็นข้อความเชิงบรรยายว่าพระพุทธเจ้าประทับตามความพอพระทัยในที่นั้นๆ แล้วก็ตรัสชวน
 ท่านพระอานนท์พร้อมภิกษุสงฆ์เสด็จต่อไปยังที่นั่นที่นี่ พอข้อความตอนใดตอนหนึ่งไปปรากฏใน
 สูตร นิกาย หรือปิฎกอื่น ก็มักเริ่มต้นสูตรด้วยข้อความว่า เอมมุเม สุตฺข เอกิ สมฺย ภควา... ข้าพเจ้า
 (พระอานนท์) ได้สดับมาดังนี้ว่า สมฺยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า... ส่วนที่เหลือก็มีข้อความ
 เหมือนกัน นอกจากนี้อาจมีต่างกันบ้างเล็กน้อย เช่น สังขยา (จำนวน) นิบาต (สร้อยคำ) และ
 อาลปนะ (คำเรียก) ดังเช่นในมหาปรินิพพานสูตรหลายแห่ง เป็นข้อความที่ตรัสโดยระบุชื่อท่าน
 พระอานนท์ (อานนฺท) แต่ในสูตรอื่นหรือนิกายอื่นระบุชื่อภิกษุทั้งหลาย (ภิกฺขเว) แต่ข้อที่แตกต่าง
 กันนี้เป็นเพียงเรื่องเล็กน้อย เพราะไม่ได้แตกต่างกันที่หลักธรรมที่เป็นสาระสำคัญแต่ประการใด

การเชื่อมโยงให้เห็นเนื้อหาในมหาปริณิพพานสูตรที่สัมพันธ์กับพระสูตร นิกาย หรือ
ปิฎกอื่นนี้แสดงให้เห็นถึงความแม่นยำน่าเชื่อถือของผู้ทรงจำแต่ละท่านที่ช่วยกันรักษาและ
ถ่ายทอดสืบต่อกันมา ทั้งๆ ที่แต่ละปิฎกหรือแต่ละพระสูตรมีผู้รับหน้าที่ทรงจำและสืบทอดแตกต่าง
กัน แต่เมื่อนำมาเทียบกันดูแล้วก็พบว่าข้อความสอดคล้องไปในแนวเดียวกัน แม้อาจมีรายละเอียด
แตกต่างกันบ้าง เช่น เนื้อหาตอนต้นและตอนท้ายของแต่ละพระสูตร ก็ถือว่าเป็นเรื่องปลีกย่อย
ไม่ใช่แตกต่างกันในสาระสำคัญแต่ประการใด

บทที่ ๓

วิเคราะห์เชิงปรัชญาในมหาปรินิพพานสูตร

ในบทนี้เป็นการนำเสนอประเด็นสำคัญ ๒ เรื่อง คือ ปรัชญากับพระพุทธศาสนาและแนวคิดทางปรัชญาในมหาปรินิพพานสูตรตามลำดับ

๓.๑ ปรัชญากับพระพุทธศาสนา

ก่อนที่จะวิเคราะห์ว่าในมหาปรินิพพานสูตรมีเรื่องใดบ้างที่สามารถนำมาพิจารณาในเชิงปรัชญาสาขาต่างๆ ได้ เราควรทำความเข้าใจเบื้องต้นให้ตรงกันก่อนว่าปรัชญาในที่นี้หมายความว่าแค่นั้นและเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาอย่างไรบ้าง

คำว่า “ปรัชญา” หรือ Philosophy เป็นคำที่มีความหมายซับซ้อนที่สุดคำหนึ่ง เนื่องจากยังไม่มีคำจำกัดความใดเป็นที่ยอมรับเพียงหนึ่งเดียวได้ เช่น บ้างก็ว่าปรัชญาหมายถึงการมองดูโลกและชีวิตแบบลึกซึ้ง บ้างก็ว่าปรัชญาเป็นวิธีการคิดและแสวงหาความรู้โดยใช้เหตุผล บ้างก็ว่าปรัชญาเป็นวิธีการวิเคราะห์ความรู้และภาษาในศาสตร์ต่างๆ ให้กระจ่างแจ้งเพื่อช่วยให้เกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้ ยังไม่นับเมื่อมีการนำคำว่าปรัชญามาใช้ในภาคภาษาไทยที่ใช้กันไป ในลักษณะต่างๆ กันอีก เช่น ใช้คำว่าปรัชญาในความหมายว่าเป็นหลักการดำเนินชีวิตหรือวัตถุประสงค์ในการทำอะไบบางอย่างที่น่าไปสู่ผลที่ดีงาม เช่น ปรัชญาของมหาวิทยาลัยหรือของโรงเรียน หรือใช้คำว่าปรัชญาในความหมายว่าเป็นคำคม คติสอนใจ หรือคำพูดสั้นๆ ที่มีความหมายลึกซึ้งกินใจ เช่น ปรัชญาของเขาคือจงกินเพื่ออยู่ ไม่ใช่อยู่เพื่อกิน^๑

อย่างไรก็ตาม แม้ความคิดเห็นในเรื่องความหมายของ “ปรัชญา” จะมีแตกต่างหลากหลาย แต่ก็ดูเหมือนจะมีการยอมรับร่วมกันว่าปรัชญามีลักษณะสำคัญคือการวิเคราะห์วิพากษ์ และสังเคราะห์ให้เกิดความรู้ใหม่ๆ ขึ้นมาโดยยึดหลักเหตุผลเพื่อตอบสนองของความอยากรู้

^๑ ประยงค์ จันทรแดง, *ปรัชญาเพื่อชีวิต*, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๘), หน้า ๑.

อยากรู้อยากเห็นของมนุษย์ (Curiosity)^๒ ซึ่งความอยากรู้อยากเห็นของมนุษย์ดังกล่าวก็มีตั้งแต่เรื่องใกล้ตัว เช่น ชีวิตคืออะไร ชีวิตที่ดีที่สุดคืออะไร ฯลฯ ไปจนถึงเรื่องไกลตัวเช่น อะไรเป็นสิ่งแรก (ปฐมธาตุ) ที่เกิดขึ้นในจักรวาลนี้ สิ่งต่างๆ ดำเนินไปได้อย่างไร ฯลฯ จนอาจกล่าวได้ว่าปรัชญาเป็นเรื่องครอบคลุมจักรวาลเท่าที่มนุษย์อยากจะทำและคิดหาคำตอบได้ ดังในประเทศกรีซโบราณที่เป็นบ่อเกิดของอารยธรรมตะวันตก ปรัชญาเกิดขึ้นเมื่อมีนักคิดกลุ่มหนึ่งไม่พอใจคำอธิบายของศาสนาเกี่ยวกับโลกและชีวิตโดยการอ้างอิงความเชื่อในเรื่องอำนาจของเทพเจ้าหรือพลังเหนือธรรมชาติ พวกเขาจึงพยายามคิดหาคำอธิบายใหม่ที่มีเหตุมีผลโดยอาศัยการหมั่นสังเกตหรือพิจารณาสิ่งต่างๆ รอบตัวแทนที่จะเชื่อตามที่คนทั่วไปยอมรับตามคัมภีร์ทางศาสนา จนต่อมาทำให้เกิดนักปรัชญาชื่อก้องโลกอย่างโสกราตีส (Socrates) เพลโต (Plato) และอริสโตเติล (Aristotle) และตามมาด้วยความเจริญก้าวหน้าของการแสวงหาความรู้จนแตกแขนงเป็นศาสตร์หลากหลายสาขา

ความอยากรู้อยากเห็น ความอยากรู้อยากหาคำตอบในเรื่องต่างๆ ที่สงสัย ไม่เข้าใจ เป็นแรงจูงใจสำคัญที่ทำให้มนุษย์ไม่ยอมอยู่เฉย มุ่งแสวงหาความรู้ไปเรื่อยๆ โดยไม่สิ้นสุด ประกอบกับการที่มนุษย์มีความสามารถที่จะคิดหรือใช้เหตุผลได้ มนุษย์ทุกคนที่สงสัยใคร่รู้ คิดอย่างเป็นเหตุเป็นผล แล้วเสนอคำตอบและพร้อมจะรับฟังข้อโต้แย้งของผู้ที่เห็นต่างจึงเป็นนักปรัชญาได้^๓ ในอารยธรรมตะวันตก นักปรัชญาแตกต่างจากคนทั่วไป เพราะเป็นคนรักความรู้เป็นชีวิตจิตใจ (Lover of Wisdom) และมีความสุขจากการแสวงหาความรู้มากกว่าอย่างอื่น การมุ่งมั่นหาความรู้ทำให้นักปรัชญาเป็นนักวิพากษ์วิจารณ์และไม่ยอมรับหรือทำอะไรที่ไม่สมเหตุผล

ในขณะที่ศาสนาเน้นการเข้าถึงความจริงหรือความรู้โดยการเปิดเผยตัวเองของความจริงโดยการ

^๒ วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล, **ปรัชญากับความอยากรู้อยากเห็น**, (ออนไลน์).

แหล่งที่มา: http://www.crs.mahidol.ac.th/thai/philosophy_currious.htm (๓ พฤษภาคม ๒๕๕๘).

^๓ สมภาร พรหมทา (ออนไลน์) กล่าวไว้ในทำนองเดียวกันนี้ว่า “ประเทศไทยมีปรัชญาหรือนักปรัชญาเป็นของตนเองไหม สำหรับผม ทันทีที่มีคนไทยเขียนหนังสือแสดงความคิดเห็นของตนอย่างเป็นระบบ เป็นตัวของตัวเอง ใช้เหตุผล เพื่อแสดงว่าเขาคิดอย่างไรกับชีวิตมนุษย์ โลก และสังคม ปรัชญาไทยก็เกิด จะดีจะเลวก็ตาม เราก็คงพูดได้ว่าเรามีนักคิดหรือความคิดของเราเอง หนังสือเล่มนี้น่าจะเป็นเล่มแรกๆ ที่ผมตั้งใจให้เป็น “งานทางปรัชญา” ที่มาจากผมแท้ๆเลย ไม่หวังผลอะไรมาดอกครับ ดีได้ วิจารณ์ได้ แย้งได้ ปฏิเสธได้หมด”

แหล่งที่มา: <http://www.stc.arts.chula.ac.th/wisdommag/> (๑๔ ธันวาคม ๒๕๕๘).

วิวรณ์หรือ Revelation ในกรณีของศาสนาที่นับถือพระเจ้า (เทวนิยม) หรือโดยการประจักษ์แจ้งหรือสัมผัสความจริงนั้นด้วยตัวเอง (ตรัสรู้) ในกรณีศาสนาที่ปฏิเสธพระเจ้า (อเทวนิยม)

จากที่กล่าวมาข้างต้นนี้ดูเหมือนว่าปรัชญาจะไปกันไม่ได้กับศาสนา เพราะศาสนาและปรัชญา มีสมมุติฐานในเรื่องความรู้และความจริงแตกต่างกัน กล่าวคือ ปรัชญาเห็นว่าจะรู้ความจริงได้ก็ด้วยอาศัยการคิดตามหลักเหตุผล (Reason) ในขณะที่ศาสนาเชื่อว่าสามารถเข้าถึงความรู้หรือความจริงได้โดยอาศัยการเปิดเผยจากความจริงหรือต้องเข้าถึงความจริงนั้นด้วยตัวเอง ซึ่งอธิบายได้ยากหรืออธิบายไม่ได้ตามหลักเหตุผล ดังได้เกิดกรณีการเผชิญหน้าระหว่างปรัชญากับศาสนาคริสต์

โดยเหตุที่ศาสนาคริสต์เป็นศาสนาแห่งศรัทธา ในขณะที่ปรัชญาเป็นเรื่องของการใช้เหตุผลวิเคราะห์และวิพากษ์วิจารณ์ ดังนั้นในระยะแรกเมื่อศาสนาคริสต์มีอิทธิพลในยุโรปจึงมีอคติต่อปรัชญา บางครั้งถึงกับถือว่านักปรัชญาเป็นศัตรูของศาสนาคริสต์ แต่ไม่ว่าศาสนาจะมีทัศนคติอย่างไรต่อปรัชญา ความนิยมศึกษาปรัชญาก็ไม่ได้เสื่อมไปในสมัยกลางของยุโรป นักวิชาการศาสนาคริสต์แก้ปัญหาการเผชิญหน้าระหว่างปรัชญาและศาสนาด้วยการนำปรัชญาของเพลโตและอริสโตเติลซึ่งเป็นที่ยอมรับของปัญญาชนในสมัยนั้น มาบูรณาการเข้ากับคำสอนในศาสนาคริสต์ เพื่อให้ศาสนานี้มีเหตุผลสนับสนุนศรัทธา เกิดการใช้ปรัชญาอธิบายคำสอนศาสนาในกรอบของศรัทธาที่เรียกว่าเทววิทยา (Theology) มีผลให้ปรัชญาและศาสนาผสมกลมกลืนเข้าด้วยกัน ก่อให้เกิดการศึกษาศาสนาคริสต์เชิงปรัชญาขึ้น ดังได้เกิดนักบุญผู้ยิ่งใหญ่ เช่น เซนต์ออกัสติน (St. Augustine) และเซนต์ทอมมัส อะควินัส (St. Thomas Aquinas) การใช้ปรัชญาในกรอบของศรัทธาทำให้ข้อเสนอละเอียดลึกซึ้ง เช่น ข้อพิสูจน์ความมีอยู่จริงของพระเจ้า มีเหตุผลน่าเชื่อถือยิ่งขึ้นและสามารถโน้มน้าวใจของปัญญาชนให้หันมาสนใจศาสนาคริสต์มากขึ้น^๔

ดังนั้น ปรัชญากับศาสนาจึงไม่ควรแยกจากกัน เพราะถ้าศาสนาหันหลังให้กับปรัชญา ศาสนาก็จะเน้นแต่ศรัทธาความเชื่อที่แข็งทื่อ ตายตัว ไม่เปิดกว้างรับการวิเคราะห์และวิพากษ์วิจารณ์จากผู้เห็นต่าง ซึ่งลักษณะเช่นนี้จะนำไปสู่ลัทธิสุดโต่งรุนแรง (Fundamentalism)

^๔ วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล, **ปรัชญากับความอยากรู้อยากเห็น**, (ออนไลน์).

แหล่งที่มา: http://www.crs.mahidol.ac.th/thai/philosophy_currious.htm (๓ พฤษภาคม ๒๕๕๘).

ได้ง่าย และถ้าปรัชญาไม่สนใจวิเคราะห์ วิพากษ์วิจารณ์ประเด็นที่เกี่ยวกับชีวิตหรือความทุกข์หรือปัญหาชีวิตซึ่งเป็นปัญหาสำคัญที่ทุกศาสนาอาสาเข้ามาตอบและแก้ไขก็จะทำให้ปรัชญาหมดความรุ่มรวยซับซ้อนและหมดประเด็นสำคัญที่มีความหมายต่อชีวิตมนุษย์ไปด้วย

เมื่อหันมาพิจารณาปรัชญาและศาสนาในซีกโลกตะวันออกโดยเฉพาะอินเดียที่เป็นหนึ่งในบ่อเกิดอารยธรรมที่สำคัญของโลกตะวันออก มีการเรียกปรัชญาว่า “ธรรมะ” (Darsana) หมายถึง การมองเห็นความจริงและพยายามที่จะเข้าถึงความจริง^๕ “ธรรมะ” หรือที่ตรงกับคำว่า “ทฤษฎี” ในภาษาบาลี คือ ความพยายามที่จะเข้าใจและเข้าถึงความจริง แรกๆ เกิดจากเหล่านักพรตหรือพระฤๅษีผู้คิดสงสัยเรื่องโลกและความเป็นไปของโลก โดยแนวคิดสำคัญได้ถูกบันทึกไว้ในคัมภีร์พระเวท (Vedas) ซึ่งสรุปได้ว่าโลกและสรรพสิ่งไม่มีกฎเกณฑ์ (Chaos) แต่เกิดขึ้นและเป็นไปตามอำนาจที่ยิ่งใหญ่เหนือธรรมชาติคือเทพเจ้าต่างๆ คัมภีร์พระเวทจึงเป็นบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของเทพเจ้าต่างๆ หลายองค์ โดยแต่ละองค์ล้วนมีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ต่างๆ กัน เช่น บางองค์เป็นผู้สร้างโลก บางองค์บันดาลให้ฝนตกได้ บางองค์ประทานความอุดมสมบูรณ์ มนุษย์จำเป็นต้องพึ่งพิงเทพเจ้าเหล่านั้นด้วยการบูชาเช่นสรวงเอาใจเทพเจ้าต่างๆ เพื่อประโยชน์สุขและความอยู่รอดของพวกตน คัมภีร์พระเวทเป็นฐานให้นักคิดรุ่นหลังได้พัฒนาแนวคิดที่ลึกซึ้งและเป็นระบบยิ่งขึ้นดังปรากฏในคัมภีร์อุปนิษัท (ราว ๑,๐๐๐ ปี - ๕๐๐ ปีก่อนคริสตกักราช) ซึ่งถือเป็นพัฒนาการทางความคิดและเหตุผลต่อจากคัมภีร์พระเวท ต่อมามีกลุ่มนักคิดที่เห็นต่างประกาศแยกตัวออกมา คือ กลุ่มจารวาก พระพุทธเจ้า และศาสนตามหาวิระ

ลักษณะเด่นของปรัชญาอินเดียไม่มีเส้นแบ่งระหว่างศาสนา ตำนาน ความเชื่อ และเหตุผล แต่เป็นการมองทุกอย่างเป็นเรื่องรวม ไม่แบ่งแยกอะไรที่อธิบายได้และอธิบายไม่ได้ เพราะถือว่าคำฟังเพียงภาษาหรือเหตุผลไม่อาจอธิบายความจริงได้ทั้งหมด บางครั้ง ความจริงต้องเข้าถึงได้ด้วยประสบการณ์ตรง ด้วยจิตวิญญาณ หรือด้วยญาณพิเศษ (Intuition) จึงทำให้ผู้ที่เข้าถึงความจริง เช่น พระฤๅษีหรือนักพรต พุทธอะไรที่ดูเหมือนขัดแย้งกับเหตุผล ภาษาของปรัชญาอินเดีย

^๕ Maya Das and D.C. Bhattacharyya Shastri, *Indian philosophical systems: Their basic unity and relevance today*, in *Indian Philosophical Systems*, (Calcutta, India: The Ramakrishana Mission Institute of Culture, ๑๙๙๗), หน้า ๙๓.

จึงอยู่เหนือตรรกะโดยเฉพาะแบบตรรกะของโลกตะวันตก เพราะไม่ได้เน้นอธิบายความจริงซึ่งเป็นเรื่องใหญ่เกินกว่าจะอธิบายด้วยเหตุผลได้ แต่ต้องการให้แต่ละคนเข้าถึงและสัมผัสความจริงนั้นโดยตรง ปรัชญาอินเดียจึงเต็มไปด้วยตำนาน เทพนิยาย บทกวี และภาษาสัญลักษณ์ต่างๆ ที่สะท้อนออกมาจากประสบการณ์ตรงของจิตใจ บ่อยครั้งที่ต้องตีความ หรือถอดรหัสเพื่อเข้าถึงแก่นแท้ของความจริงนั้น^๖

เมื่อกล่าวเฉพาะพระพุทธศาสนาซึ่งมีจุดเริ่มต้นจากการที่เจ้าชายสิทธัตถะทรงสนพระทัยเกี่ยวกับปัญหาในเชิงลึกของชีวิตนั้นคือความทุกข์และทางพ้นจากทุกข์ และเมื่อได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้วพระองค์ก็ทรงยืนยันที่จะทรงแสดงธรรมเพื่อให้คนรู้จักทุกข์และทางพ้นทุกข์เท่านั้น ดังพุทธดำรัสว่า “ในอดีตก็ดี ในปัจจุบันก็ดี เราสอนแต่เรื่องทุกข์กับความดับทุกข์เท่านั้น”^๗ ท่าทีเช่นนี้ต่างจากนักปรัชญาตะวันตกที่เริ่มสนใจเรื่องปัญหาส่วนตัว เช่น อะไรคือปฐมธาตุ คุณธรรมคืออะไร การปกครองที่ดีควรเป็นอย่างไร แล้วคิดหาคำตอบโดยอาศัยเหตุผลในการนำเสนอและโต้แย้งกันเพื่อตอบสนองความสงสัยใคร่รู้ ประเด็นที่แตกต่างต่อมาคือคำตอบที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบพุทธศานิกชนต้องถือเป็นมาตรฐานสมบูรณ์แบบ ไม่มีข้อบกพร่อง และไม่บังควรที่จะวิพากษ์วิจารณ์โต้แย้งแล้วเสนอคำตอบใหม่^๘ เพราะหากใครทำเช่นนี้ก็แสดงว่าไม่มีศรัทธาในพระบรมศาสดา (ตถาคตโพธิสัทธา) และเป็นกาจัดตั้งศาสนาหรือลัทธิขึ้นมาใหม่ นอกจากนี้ พระพุทธเจ้าเองก็คงไม่ประสงค์จะให้คำสั่งสอนของพระองค์อยู่ในลักษณะเป็นข้อถกเถียงทางปรัชญาแต่แรก ดังที่ทรงเตือนให้บรรดาสาวกเร่งปฏิบัติธรรมบำเพ็ญเพียรเพื่อพ้นทุกข์โดยไม่ควรไปเสียเวลากับปัญหาอภิปรัชญาหรืออภิปยากตปัญหา

^๖ เสรี พงศ์พิศ, **ปรัชญาชีวิตคิดนอกกรอบ**, (กรุงเทพมหานคร: พลังปัญญา, ๒๕๔๙), หน้า ๖-๗.

^๗ ม.มู. (บาลี) ๑๒/๒๔๖/๒๐๘.

^๘ ตัวอย่างชาวพุทธที่มีแนวคิดเช่นนี้ เช่นท่าทีของคณะสงฆ์ในคราวปฐมสังคายนาที่แถลงการณ์ร่วมกันว่าจะไม่บัญญัติสิ่งใดเพิ่มเติมและไม่ล้มล้างสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ แต่จะยอมรับและประพฤติตามที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ทุกประการ (วิ.จ. (บาลี) ๗/๒๐๐/๓๑๙) ซึ่งท่าทีเช่นนี้ทำให้ชาวพุทธกลุ่มนี้ถูกเรียกว่า “เถรวาท” อันเป็นที่รู้จักกันต่อมาว่าเป็นกลุ่มที่มุ่งรักษาและสืบทอดคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าให้บริสุทธิ์ตามรูปแบบที่จัดรักษาไว้ในพระไตรปิฎกบาลี

อัปยาคตปัญหาจัดเป็นปัญหาประเภทอันทคาคิกทิกฎฐิ คือ เป็นความเห็นที่สุตโต้งด้านใดด้านหนึ่งมี ๑๐ ประเด็น ได้แก่ ๑) โลกเที่ยงหรือ ๒) โลกไม่เที่ยงหรือ ๓) โลกมีที่สุดหรือ ๔) โลกไม่มีที่สุดหรือ ๕) วิญญาณกับร่างกายเป็นอย่างเดียวกันหรือ ๖) วิญญาณกับร่างกายเป็นคนละอย่างกันหรือ ๗) ตายแล้วเกิดใหม่หรือ ๘) ตายแล้วดับสูญหรือ ๙) ตายแล้วทั้งเกิดใหม่และไม่เกิดใหม่หรือ และ ๑๐) ตายแล้วจะว่าเกิดใหม่ก็ไม่ใช่ จะว่าไม่เกิดใหม่ก็ไม่ใช่หรือพระพุทเจ้าทรงให้เหตุผลที่ไม่ทรงตอบปัญหาเหล่านี้ว่า^๙

...มาลुकยบุตร เพราะเหตุอะไร เราจึงไม่ตอบประเด็นปัญหานั้น เพราะเรื่องนั้นไม่มีประโยชน์ ไม่เป็นจุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่ทำให้เกิดความหน่าย ความคลายกำหนด ความดับ ความสงบ ความรู้ยิ่ง ความรู้แจ้ง (และ) เพื่อให้ถึงนิพพาน เหตุนั้น เราจึงไม่ตอบปัญหานั้น มาลुकยบุตร อะไรเล่าที่เราตอบ มาลुकยบุตร ความเห็นว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เรื่องดั่งนี้เราตอบ เพราะเหตุอะไร เราจึงตอบ เพราะมีประโยชน์ เป็นจุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความหน่าย ทำให้เกิดความหน่าย ความคลายกำหนด ความดับ ความสงบ ความรู้ยิ่ง ความรู้แจ้ง (และ) เพื่อให้ถึงนิพพาน...

จะเห็นได้ว่าอัปยาคตปัญหาเป็นปัญหาไกลตัว ตอบไปก็เสียเวลาเปล่าเพราะจะเกิดการโต้แย้งถกเถียงกันโดยอ้างเหตุผล ไปต่างๆ นานา รู้ไปก็ไม่ทำให้นำไปสู่การปฏิบัติให้เกิดมรรคผลใดๆ ได้ เราควรใช้เวลาที่อยู่อย่างจำกัดนี้ทำความเข้าใจเรื่องทุกข์และหาทางแก้ทุกข์ซึ่งเป็นปัญหาเร่งด่วนสำคัญจะดีกว่า เปรียบเสมือนคนที่ถูกยิงด้วยลูกศรอาบยาพิษ แทนที่จะรีบให้คนพาไปหาหมอเพื่อรักษาก่อน แต่กลับประวิงเวลารอจนกว่าจะรู้ว่าใครเป็นคนยิง ยิงด้วยลูกศรชนิดไหน ยิงมาจากทิศทางใด ซึ่งกว่าจะรู้คำตอบ ผู้ที่ถูกยิงก็อาจจะตายเสียก่อน

นอกจากนี้ พระพุทเจ้ายังทรงสอนให้ไม่หลงเชื่อถือข้อมูลอะไรง่าย ๆ โดยที่ยังไม่ได้พิจารณาพิจารณาตรวจสอบให้ถ่องแท้อรอบด้านเสียก่อน ดังปรากฏในกาลามสูตรที่ทรงแสดงกัฆานิชฐาน ๑๐ ประการ คือ วิธีปฏิบัติในเรื่องที่ควรสงสัยหรือหลักความเชื่อ ได้แก่ อย่าเพิ่งเชื่อถืออะไรโดยง่าย

^๙ ม.ม. (บาลี) ๑๓/๑๒๘/๑๐๓.

๑) ด้วยการฟังเขาวัว (มา अनुสุสเวน) ๒) ด้วยการเชื่อถือสืบๆกันมา (มา ปรมุปราย) ๓) ด้วยการเชื่อตามเสียงเล่าลือ (มา อิติกราย) ๔) ด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์ (มา ปิฎกสมุปทานน) ๕) ด้วยการอ้างหลักตรรกะ (มา ตกุกเหตุ) ๖) ด้วยการอนุมาน (มา นยเหตุ) ๗) ด้วยการคิดตรองตามหลักเหตุผล (มา อากาการปริวิตกุกน) ๘) ด้วยเห็นว่าเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว (มา ทิฎฐินิษุฎมานุกขนุติยา) ๙) ด้วยมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้ (มา ภาพุพรูปตาย) และ ๑๐) ด้วยนับถือว่าท่านผู้ให้ข้อมูลเป็นครูของเรา (มา สมโณ โน ครูติ) ต่อเมื่อใด รู้เข้าใจด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านั้น เป็น อกุศล เป็นกุศล มีโทษ ไม่มีโทษ เป็นต้นแล้ว จึงควรละหรือถือปฏิบัติตามนั้น^{๑๐} จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงเตือนไม่ให้ด่วนเชื่อบรรดาข้อมูลหรือแหล่งอ้างอิงที่ดูเหมือนจะน่าเชื่อถือ ซึ่งใน ๑๐ ประการนี้มีวิธีการทางปรัชญาปรากฏอยู่ ๓ ข้อ คือ ตรรกะ การอนุมาน และการคิดตรองตามหลักเหตุผล รวมอยู่ด้วย

อย่างไรก็ตาม การสรุปว่าพระพุทธเจ้าไม่ทรงให้ความสำคัญกับปัญหาทางปรัชญาด้วย ตัวอย่างเพียงเรื่องอภัยกตปัญหาและไม่ให้เชื่อถือวิธีการหาความจริงแบบปรัชญาดังในกาลามสูตรอาจยังไม่ถูกต้องนัก เนื่องจากยังมีปัญหาทางปรัชญาและวิธีการทางปรัชญาอีกมากมายที่ปรากฏในพระไตรปิฎก โดยเฉพาะการวิพากษ์แนวคิดทางปรัชญาของศาสนาพราหมณ์ ดังเรื่อง ทิฎฐิหรือทัศนะทางปรัชญา ๖๒ ประการของพวกนักคิดร่วมสมัยกับพระพุทธองค์ในพรหมชาลสูตร^{๑๑} เรื่องกำเนิดและวิวัฒนาการของโลกและสังคมในปาฎิกสูตรและอัคคิณฺณสูตร^{๑๒} และแนวคิดของนักคิดร่วมสมัยโดยเฉพาะ “ครูทั้ง ๖” ในสามัญญผลสูตร^{๑๓} จากกรณีนี้ที่พระพุทธเจ้าทรงนำแนวคิดหรือทัศนะทางปรัชญาของกลุ่มอื่นที่อยู่ร่วมสมัยเดียวกันมาแสดง วิพากษ์ วิจารณ์ ดังกล่าวนี้ก็เพื่อทรงชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างแนวคิดอื่นกับแนวคิดของพระองค์ และเมื่อทรงแสดงแนวคิดทางปรัชญาของกลุ่มอื่นจบลงแล้วก็จะทรงชักนำเข้าหาหลักธรรมตามแนวของพระองค์ซึ่งเน้นความเข้าใจเรื่องทุกข์และหลักปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ต่อไป โดยทรงปฏิเสธการโต้แย้งกันทางความคิดในเรื่องที่หาข้อสรุปได้ยากตามหลักเหตุผลแบบปรัชญาซึ่งสุดท้ายแล้วไม่ได้เกิดผลในการปฏิบัติเพื่อดับทุกข์

^{๑๐} อ.ต.ก. (บาลี) ๒๐/๖๖/๑๘๔.

^{๑๑} ที.สี. (บาลี) ๙/๑-๑๔๙/๑-๔๖.

^{๑๒} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑-๔๘/๑-๒๙ และ ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๑๐-๑๔๐/๖๘-๘๔.

^{๑๓} ที.สี. (บาลี) ๙/๑๕๐-๒๕๓/๔๗-๘๖.

นอกจากนี้ หลังการเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้า เหล่าพระสาวกแม้จะยอมรับพระไตรปิฎกว่าเป็นเสมือนตัวแทนของพระองค์และยึดถือปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัยเป็นแนวทางดำเนินชีวิต แต่ก็เกิดมีการถกเถียงโต้แย้งในหลักพระธรรมวินัยจนเกิด “พุทธปรัชญา” สำนักต่างๆ ที่ตีความพระธรรมวินัยและยึดถือปฏิบัติแตกต่างกันขึ้น ซึ่งปัญหาเหล่านี้ไม่เกิดขึ้นในสมัยที่พระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่เพราะผู้ที่สงสัยไม่เข้าใจก็สามารถไปเฝ้าทูลถามข้อข้องใจต่างๆ ได้จากพระองค์โดยตรง นอกจากนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมด้วยบุคลิกของผู้ตรัสรู้จริง ไม่ใช่ทรงแสดงหลักธรรมในลักษณะของนักปรัชญาที่เน้นเหตุผล^{๙๔} และเป็นธรรมดาที่ “ตัวจริงเสียงจริง มีประสบการณ์จริง” พูดหรือแสดงย่อมมีน้ำหนักชวนให้น่าเชื่อถือกว่าคนที่พูดจากข้อมูลที่ศึกษามาหรือมีหลักวาทศิลป์พูดโน้มน้าวให้เชื่อเพียงอย่างเดียว แต่เมื่อพระองค์ปรินิพพานไปแล้ว มีการรวบรวมพระธรรมวินัยไว้ในพระไตรปิฎกจำนวนมาก เนื่องจากหลักธรรมที่ทรงแสดงมีความแตกต่างหลากหลายเพราะทรงแสดงแก่บุคคลต่างกรรมต่างวาระกัน สำนวนภาษาและวิธีอธิบายก็แตกต่างกันตามความเหมาะสมแก่ผู้ฟังแต่ละคนในขณะที่พระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่นั้น บางครั้งก็ทรงแสดงข้อความเพียงสั้นๆ แก่ผู้ฟังที่มีสติปัญญาดี เขาก็เข้าใจแจ่มแจ้ง แต่ถ้าผู้มีปัญญาน้อยมาอ่านพบข้อความนั้นในพระไตรปิฎกภายหลังก็ไม่อาจเข้าใจได้หรือเข้าใจเป็นอย่างอื่นไปจากที่พระพุทธเจ้าทรงประสงค์

สถานการณ์เช่นนี้จึงทำให้เกิดผู้รู้ทางพระพุทธศาสนาระดับต่างๆ เช่น พระอรหันตถาจารย์ พระภิกษุจารย์ พระอนุภิกษุจารย์ พระเถระอาจารย์ ซึ่งล้วนแล้วแต่ได้รับยกย่องว่าเป็นปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาทำหน้าที่อธิบายขยายความในพระไตรปิฎกให้แจ่มแจ้งและเป็นระบบยิ่งขึ้น ซึ่งการอธิบายพระไตรปิฎกนี้เป็นการทำหน้าที่อย่างน้อย ๒ ประการ คือ ๑) วิเคราะห์หลักคำสอนโดยใช้หลักเหตุผลเพื่อชี้ให้คนทั่วไปเห็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามีเหตุผลน่าเชื่อถือยิ่งขึ้น และ ๒) เชื่อมโยงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงแสดงไว้ต่างกรรมต่างวาระให้เป็นระบบ สอดคล้องไปในแนวเดียวกัน ไม่มีหลักการใดที่ขัดแย้งกันเอง (Consistency) ทั้งนี้เพื่อให้คำสั่งสอนของ

^{๙๔} แสง มนวิฑูร, **พุทธปรัชญา** ใน **รวมบทความของศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร**, (คณะศิษย์พิมพ์เป็นธรรมบรรณการในงานพระราชเพลิงศพศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร ณ ฌาปนสถานคุรุสภา วัดสระเกศ, ๒๐ เมษายน ๒๕๑๗), หน้า ๒๓-๒๔.

พระพุทธเจ้าเกิดความสมเหตุสมผลในการตอบใจที่สำคัญสำหรับดำเนินชีวิตเพื่อดับทุกข์หรือให้มีทุกข์น้อยที่สุด จึงอาจกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาในลักษณะนี้จัดเป็นปรัชญาชีวิต ดังที่พระมหาประยูร ธรรมจิตโต^{๑๕} กล่าวไว้ว่า “พุทธปรัชญาเถรวาทไม่ได้มีขึ้นเพียงเพราะต้องการสนองความไม่รู้เรื่องโลกและชีวิตเพียงอย่างเดียว พุทธปรัชญาเกิดขึ้นเพราะต้องการให้คำตอบว่าทำไมมนุษย์ต้องบำเพ็ญเพียรเพื่อไปนิพพาน ในกรณีนี้ ปรัชญามีไว้เพื่อเสริมฐานันท์ให้การปฏิบัติธรรม แนวคิดปรัชญาที่จำเป็นต่อการปฏิบัติธรรม เช่น เบญจขันธ์ ไตรลักษณ์ อริยสัจ ๔ จะได้รับความสนใจเป็นพิเศษจากฝ่ายเถรวาท”

นอกจากนี้ ความเจริญเติบโตของการศึกษาศาสตร์ใหม่ที่ใช้วิธีวิทยาแบบตะวันตก (Methodology) โดยเฉพาะวิธีการแบบวิทยาศาสตร์ (Scientific Method) เข้ามาศึกษาศาสตร์ต่าง ๆ โดยเฉพาะเจาะลึกให้เกิดความรู้ความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน (Specialization) ทำให้เกิดการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปใช้เรียนใช้สอนกันในฐานะเป็นวิชาหนึ่ง คือ เน้นการเรียนแบบเป็นข้อมูลความรู้ชุดหนึ่งที่ไม่จำเป็นต้องปฏิบัติตามก็ได้ หรือไม่ต้องเชื่อถือตามก็ได้ โดยที่ผู้เรียนหรือผู้สอนอาจกำหนดให้วิพากษ์วิจารณ์พุทธธรรมไว้ในฐานะเป็นวรรณคดี ประวัติศาสตร์ การเมืองการปกครอง จิตวิทยา หรือแม้แต่เป็นปรัชญา ก็ขึ้นอยู่กับหลักสูตรการศึกษาของแต่ละสถาบันการศึกษา เมื่อพระพุทธศาสนาถูกจัดวางไว้ในฐานะเป็นวิชาการเต็มตัวเช่นนี้จึงเป็นเรื่องธรรมดาที่จะพิจารณาพระพุทธศาสนาในฐานะเป็น “พุทธปรัชญา” ก็ได้

ในขณะที่ปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาในบ้านเรายุคปัจจุบัน โดยเฉพาะท่านพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) มองว่า ปรัชญากับพระพุทธศาสนาเป็นคนละเรื่องกัน เพราะปรัชญาเป็นเรื่องของการคิดหาเหตุผลเพื่อมาถกเถียงกันเพื่อสรุปหรือสันนิษฐานเป็นคำตอบ โดยเรื่องที่ถกเถียงกันนั้นอาจไม่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตจริงก็ได้ เช่น ถกเถียงกันว่าจักรวาลเกิดขึ้นเมื่อไรและจะสิ้นสุดเมื่อไร และนักปรัชญามีหน้าที่เพียงคิดหาเหตุผลความจริง ไม่จำเป็นต้องดำเนินชีวิตตามหลักการที่ตนคิดก็ได้ ในขณะที่ศาสนาเป็นเรื่องของการปฏิบัติหรือดำเนินชีวิตหรือนำมาใช้ให้เกิด

^{๑๕} พระมหาประยูร ธรรมจิตโต, **พุทธปรัชญาเถรวาท**, ใน **มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๑๐๐ ปีแห่งการสถาปนา**, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ จัดพิมพ์ในงานฉลองครบรอบ ๑๐๐ ปีแห่งการสถาปนา, ๒๕๓๒), หน้า ๒๙.

ประโยชน์จริง การปฏิบัตินั้นต้องมีหลักการที่ยอมรับว่าเป็นจริงแน่นอนพร้อมทั้งจุดหมายอย่างชัดเจนด้วย ฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึงไม่ใช่ปรัชญา เพราะชาวพุทธทุกคนเชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ที่ทรงสอนเรื่องการดำเนินชีวิตที่เมื่อถึงที่สุดแล้วจะนำไปสู่ความพ้นทุกข์^{๑๖} ซึ่งสอดคล้องกับที่ท่านได้เขียนไว้ในความนำของหนังสือพุทธธรรมว่า แม้ท่านจะได้รับอาราธนาให้เขียนพุทธธรรมในหมวดปรัชญา ท่านก็จะไม่เขียนในฐานะเป็นปรัชญาที่จะมุ่งให้เกิดผลเพียงการถกเถียงกันตามหลักเหตุและผลเพื่อสนองความต้องการทางปัญญาเท่านั้น แต่ท่านจะเขียนในฐานะที่เป็นพุทธธรรมที่นำไปสู่การปฏิบัติในชีวิตจริง ส่วนใครจะตีความเนื้อหาของพุทธธรรมให้ครอบคลุมไปในทางปรัชญาก็ขึ้นอยู่กับขอบข่ายของปรัชญาเองว่าจะรวมทั้งพุทธธรรมด้วยหรือไม่^{๑๗}

จากข้อความข้างต้นนี้ดูเหมือนท่านพระพรหมคุณาภรณ์ไม่เห็นด้วยกับการนำหลักพุทธธรรมไปถกเถียงโต้แย้งในบริบทของปรัชญาเพราะไม่เกิดประโยชน์ในทางปฏิบัติในชีวิตจริง เป็นเพียงการสำเร็จความใคร่จากการใช้เหตุผลถกเถียงกันเท่านั้น การที่ท่านคิดเห็นเช่นนี้ถือเป็นเรื่องธรรมดาเนื่องจากท่านเป็นพระภิกษุซึ่งเป็นผู้ที่อยู่สูงสุดในสุดของพระพุทธรูปศาสนามีหน้าที่โดยตรงที่จะรักษาและสืบทอดเจตนารมณ์ดั้งเดิมในความเป็นศาสนาที่ต้องเน้นการนำหลักคำสอนไปใช้ได้จริง อย่างไรก็ตาม ท่านยังเปิดโอกาสในตอนท้ายว่าขึ้นอยู่กับวงการปรัชญาที่จะเข้ามาหยิบยกเอาประเด็นในหลักพุทธธรรมไปโต้แย้งถกเถียงกันเองตามอัธยาศัย ซึ่งตรงนี้เองที่ตรงกับลักษณะของปรัชญาคือความสงสัยใคร่รู้ในทุกเรื่องและเรื่องที่สำคัญที่วงการปรัชญาให้ความสนใจใคร่รู้มาตั้งแต่โบราณก็คือเรื่องโลกและชีวิตซึ่งพระพุทธศาสนาเองก็กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้อย่างพร้อมมูลจึงเข้าทางของปรัชญาที่จะขอเข้ามาร่วมวงถกเถียงโต้แย้งตามหลักเหตุผลเพื่อให้ได้คำตอบที่สมเหตุสมผล โดยที่ชาวพุทธเองอาจได้ประโยชน์จากข้อสรุปของการถกเถียงนี้โดยบังเกิดความชัดเจนในประเด็นที่จะนำไปประพฤติปฏิบัติให้เกิดประโยชน์สูงสุดในชีวิตของตนเองต่อไป

^{๑๖} Bhikkhu P.A. Payutto, A Constitution for Living and The Pali Canon: What a Buddhist must know, Bangkok: The World Buddhist University Publication, ๒๐๐๘), หน้า ๘๙-๙๐.

^{๑๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑.

เมื่อกล่าวมาถึงตรงนี้ จะเห็นได้ว่าปรัชญาเป็นความพยายามของมนุษย์ที่จะตอบสนองความสงสัยใคร่รู้ในทุกเรื่องเกี่ยวกับตัวเองหรือนอกตัวเองโดยอาศัยความคิดและการโต้แย้งทางความคิดอย่างเป็นเหตุเป็นผลก่อนที่จะกลายเป็นโลกทัศน์ของแต่ละบุคคล ในขณะที่ศาสนาเน้นความเชื่อในความจริงที่ถูกต้องสมบูรณ์ชุดหนึ่งที่ในบางศาสนาเชื่อว่าพระเจ้าได้ทรงเปิดเผยให้รู้ผ่านตัวแทนคือศาสดา (Prophet) หรือในบางศาสนาที่เชื่อว่าเป็นความจริงที่ศาสดาค้นพบด้วยตัวเองและแสดงไว้ ซึ่งความจริงดังกล่าวนี้เกี่ยวกับชีวิตโดยตรงซึ่งถ้าใครเชื่อและปฏิบัติตามก็จะสามารถเข้าถึงจุดหมายสูงสุดคือความจริงหรือสุขอันเป็นนิรันดร์ ปรัชญามีส่วนเกี่ยวข้องกับศาสนาในลักษณะถ้อยที่ถ้อยอาศัยกันและกัน กล่าวคือ ปรัชญาเข้ามาตั้งข้อสงสัยและวิพากษ์วิจารณ์ตามหลักเหตุผลเพื่อให้ความเชื่อทางศาสนานั้นสมเหตุสมผลและเป็นระบบความคิดที่สอดคล้องกัน ไม่ให้หลักความเชื่อใดขัดแย้งกันเองในระบบคำสอนชุดเดียวกัน ปรัชญาก็ได้ประโยชน์ตรงที่ได้ขยายพื้นที่ครอบคลุมมาในวงการศาสนาโดยเฉพาะประเด็นเกี่ยวกับโลกและมนุษย์ และเคารพทำทัชของศาสนาในบางประเด็นโดยเฉพาะเรื่องประสบการณ์ทางจิตขั้นสูงที่ไม่สามารถอธิบายให้ชัดเจนตามหลักเหตุผลเพราะต้องเข้าถึงความรู้หรือสัมผัสความจริงนั้นด้วยตนเอง ในขณะที่วงการศาสนาเองก็ได้ประโยชน์ที่เปิดโอกาสให้หยิบยกประเด็นที่น่าสนใจมาวิพากษ์วิจารณ์ให้ชัดเจนอันจะเป็นผลดีที่ให้เกิดความเชื่อที่สมเหตุสมผลและมีทำที่ไม่สุดโต่งเกินไปต่อคำตอบหรือความเชื่ออื่นที่ต่างจากที่ตนเองเชื่อถือ

๓.๒ การวิเคราะห์แนวคิดทางปรัชญาในมหาปรินิพพานสูตร

การวิเคราะห์มหาปรินิพพานสูตรในตอนนี้เป็นความพยายามที่จะหยิบยกประเด็นในพระสูตรดังกล่าวที่เห็นที่น่าสนใจและสามารถวิเคราะห์ตามกรอบของสาขาทางปรัชญา คือ จริยศาสตร์ (Ethics) อภิปรัชญา (Metaphysics) ตรรกศาสตร์ (Logic) และญาณวิทยา (Epistemology) ตามลำดับเนื้อหาต่อไปนี้

๓.๒.๑ จริยศาสตร์

จริยศาสตร์ หรือ Ethics ถือเป็นสาขาหนึ่งของปรัชญาที่มุ่งแสวงหาคำตอบเกี่ยวกับคุณค่าหรือการประเมินค่าการกระทำต่างๆ (Values) ของมนุษย์ใน ๒ เรื่องสำคัญ คือ ๑) อะไรคือสิ่งที่

ดีที่สุดในชีวิต (Summum Bonum หรือ Highest Good) และ ๒) จะใช้อะไรเป็นเกณฑ์ในการตัดสิน หรือชี้แนะทิศทาง การดำเนินชีวิตว่าอย่างไร ถูกหรือผิด ดีหรือชั่ว ควรหรือไม่ควร หรือในทางกลับกัน การที่จะได้กฎเกณฑ์เพื่อมาตัดสินหรือชี้แนะว่าอะไรถูก-ผิด ดี-ชั่ว ควร-ไม่ควร นั้นเป็นผลมาจากความ เชื่อในคุณค่าข้อแรกที่เราให้คุณค่ากับเรื่องนั้นๆ ว่าถูกต้อง ดีงาม หรือเหมาะสม ดังนั้น การกระทำ ใดๆ ก็ตามที่จะนำเราไปสู่สิ่งที่เราเชื่อว่าจะดีงาม กระทำนั้นๆ ก็ถือว่าถูกต้อง การกระทำใดที่ทำให้เรา พลาดหรือไปไม่ถึงสิ่งที่เราถือว่าดีงาม การกระทำนั้นๆ ก็ถือว่าไม่ถูกต้อง เช่น ถ้าเราถือว่าความสุข สบายคือสิ่งที่ดีที่สุดในชีวิต อะไรที่จะนำเราไปสู่ความสุขสบายหรือที่จะทำให้เรามีความสุขสบายก็ ต้องถือว่าเป็นเกณฑ์ที่ถูกต้อง^{๑๔}

ในวงการจริยศาสตร์การหาคำตอบว่าสิ่งที่ดีที่สุดในชีวิตคืออะไร เราเกิดมาแล้ว ควรจะแสวงหาอะไรเพื่อให้บรรลุถึงชีวิตที่ดีที่สุด ไม่ใช่เรื่องง่าย เพราะหากพิจารณาแบบผิวเผินทุกคนก็จะตอบตรงกันว่า “ความสุข” ชีวิตต้องการความสุข ไม่มีใครไม่ยอมมีความสุข แต่หากถามต่อไปว่าแล้วความสุขที่ว่าเป็นคืออะไร แค่นั้นถึงจะเรียกว่ามีความสุข คำตอบที่ได้ก็จะแตกต่างกัน หลากหลาย ไม่อาจมีความสุขเพียงอย่างเดียวที่ทุกคนเห็นตรงกันได้ อย่างไรก็ตาม หากประมวล คำตอบเรื่องความสุขก็สามารถแบ่งเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ คือ ๑) ความสุข ได้แก่ ความสะดวกสบาย เรียกว่ากลุ่มสุขนิยม (Hedonism) และ ๒) ความสุขไม่ใช่เพียงแค่ความสะดวกสบาย แต่มีอะไร มากกว่านั้น เรียกว่ากลุ่มอสุขนิยม (Non-Hedonism) ซึ่งมี ๓ กลุ่มย่อยคือ วิมุตินิยม (Salvationism) ปัญญานิยม (Rationalism) และอัตถิภาวนิยม (Existentialism) แนวคิดสำคัญของแต่ละกลุ่มสรุปได้ดังนี้

๑. กลุ่มสุขนิยม เห็นว่าความสุขคือ ความสะดวกสบายทางประสาทสัมผัส เช่น ตาได้ดูอะไรสวยๆ หูได้ฟังอะไรเพราะๆ จมูกได้กลิ่นหอมνάดม ลิ้นได้ลิ้มรสของอร่อยถูกใจ และผิวหนังได้รับการสัมผัสที่นุ่มนวลน่าหลงใหล แนวคิดนี้ถือว่าความสะดวกความสบายหรือการพ้นจากความทุกข์ยากลำบากทางกายเป็นสิ่งที่ดีที่สุดในชีวิต ทุกคนทำทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อความสุข สบายเป็นจุดหมายสุดท้าย ทุกคนต่างต่อสู้ดิ้นรนเพื่อแสวงหาความสบายใส่ตัวเอง

^{๑๔} วิทย์ วิศทเวทย์, **จริยศาสตร์เบื้องต้น**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๒), หน้า ๑๔๕.

สมภาร พรหมทา, **สาระสำคัญของพุทธจริยศาสตร์**, ใน **สารนิพนธ์พุทธศาสนบัณฑิต**, เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องมหาจุฬายา กับ การบริการวิชาการแก่สังคม ๕-๗ มกราคม ๒๕๓๖ ณ หอประชุมพุทธมณฑล นครปฐม, หน้า ๔๘-๔๙.

๒. กลุ่มอสุขนิยม กลุ่มนี้มีทัศนคติว่าความสุขที่แท้จริง ไม่ใช่สิ่งที่ทำให้เกิดความ สะดวกสบายหรือสุขสบายเท่านั้น แต่ชีวิตที่ดีที่สุดน่าจะมีอะไรมากกว่าความสุขสบาย โดยแนวคิด ในกลุ่มนี้แบ่งเป็น ๓ กลุ่มย่อย ได้แก่

๑) วิมุตตินิยม กลุ่มนี้เห็นว่าการทำงานที่มนุษย์มักหลงยึดติดอยู่กับสุขที่ไร้สาระ เช่น กิน ดื่ม เที่ยว จะยิ่งทำให้ชีวิตตกต่ำ เพราะธรรมชาติมนุษย์มักจะไม่ไปในทางต่ำจึงทำให้เกิดปัญหา มากมาย มนุษย์จึงควรเอาชนะตนเองให้ได้ ด้วยการรู้จักหักห้ามใจและใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย แสวงหาปัจจัยพื้นฐานสำหรับดำรงชีพเท่าที่จำเป็น ไม่ทะเยอทะยานจนเกินพอดี เพื่อจะได้มีเวลา ผักหัสดัดเกล้าจิตใจให้สะอาดและมีพลังพอที่จะเอาชนะกิเลสตัณหาต่าง ๆ

๒) ปัญญานิยม เห็นว่ามนุษย์ควรแสวงหาปัญญาหรือหาทางเพิ่มพูนสติปัญญาความรู้ เพื่อให้รู้จักใช้ปัญญาไตร่ตรองสิ่งต่างๆ จนเกิดความเข้าใจอันลึกซึ้งต่อชีวิตและโลก จนสามารถ สัมผัสหรือรู้สึกถึงมิติที่ละเอียดอ่อนลึกซึ้ง สวยงาม

๓) อุตถิภาวนิยม เสนอว่า สิ่งที่มีค่าที่สุดสำหรับชีวิตคือความมีอิสระเสรีที่จะ “เลือก เป็น” หรือ “เลือกที่จะไม่เป็น” ตามความต้องการที่แท้จริงของตนเอง ไม่ใช่หลอกตัวเอง ดังที่คน ส่วนใหญ่มักทำสิ่งต่างๆ ตามความเคยชินหรือตามกระแสของสังคม ซึ่งไม่ได้เกิดจากอิสระเสรีภาพ ที่แท้จริงของตนเอง สิ่งที่แสดงถึงอิสระเสรีภาพที่แท้จริงคือการทำงานที่มนุษย์สามารถเลือกได้เสมอไม่ว่า จะตกอยู่ในสถานการณ์ใดและรู้จักรับผิดชอบผลทุกอย่างที่เกิดจากการเลือกของตนอย่างเต็มที่^{๑๙}

สำหรับกลุ่มอุตถิภาวนิยมนี้อาจมีประเด็นให้พิจารณาว่า ในเมื่อเน้นการใช้ชีวิตตาม วิธีทางที่ตนเองเลือกแล้วอย่างเสรี ถ้าหากเลือกชีวิตแบบสุขนิยม คือ เลือกที่จะใช้ชีวิตให้มีความสุข ทางประสาทสัมผัสโดยเกิดจากความต้องการจริงๆ ของตนเอง กรณีนี้อาจถือได้ว่าไม่ขัดแย้งกับ หลักอุตถิภาวนิยมถ้าเป็นการเลือกอย่างเสรีของตนเอง ไม่ใช่หลอกตัวเอง เนื่องจากอุตถิภาวนิยม เป็นแนวคิดที่เน้นกระบวนการเพื่อให้ได้รูปแบบชีวิตตามที่ใจปรารถนา มากกว่าจะเน้นว่าเป็นวิถี ชีวิตแบบไหน ขอเพียงว่าการเลือกวิถีชีวิตแบบนั้นให้เกิดจากความต้องการอย่างเสรีของตนเอง จริงๆ หากตีความอย่างนี้ อุตถิภาวนิยมก็อาจไปกันได้กับแนวคิดสุขนิยม จึงอาจแยกเป็นแนวคิด หนึ่งต่างหากจากสุขนิยมและอสุขนิยมได้เช่นกัน

เมื่อได้กรอบสำหรับพิจารณาประเด็นทางจริยศาสตร์แล้ว ต่อไปนี้จะพิจารณาแนวคิด ดังกล่าวในมหาปริณิพพานสูตรโดยมุ่งหาคำตอบว่า ๑) อะไรคือความดี และ ๒) มีอะไรจะตัดสินหรือ

^{๑๙} ประยงค์ จันทร์แดง, **ปรัชญาเพื่อชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๘), หน้า ๗๑-๗๕.

ชี้แนะเพื่อให้เข้าถึงความดีนั้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าเป้าหมายของชีวิตคืออะไร และแนวทางที่จะบรรลุถึงเป้าหมายดังกล่าวนั้นคืออะไร

โดยที่พระสูตรทุกพระสูตรในพระไตรปิฎกล้วนเน้นสารัตถะเดียวกัน คือ เรื่องธรรมะหรือคุณค่าของชีวิตตามแนวทางของพระพุทธองค์ ในมหาปริณิพพานสูตรก็เช่นเดียวกัน พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักธรรมเพื่อให้เกิดความดีงามและความสุขแก่บุคคลหรือคณะบุคคลต่างๆ ตามรายทางเสด็จนับแต่บ้นยอดเขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ไปสิ้นสุดที่โคนต้นสาละคูในศาลาโนทยานของพวกเจ้ามัลละเมืองกุสินารา โดยหลักธรรมดังกล่าวครอบคลุมตั้งแต่ข้อปฏิบัติขั้นพื้นฐานเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคม ไปจนถึงข้อปฏิบัติขั้นสูงเพื่อมุ่งขัดเกลาจิตใจให้หมดจดจากกิเลสบรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดคือนิพพาน ดังจะได้ประมวลมานำเสนอต่อไปนี้

อภิธานิยธรรม

ในตอนต้นของมหาปริณิพพานสูตรมีการกล่าวถึงปัญหาความขัดแย้งระหว่างมหาอำนาจ ๒ ขั้วในยุคนั้น คือ แคว้นมคธกับแคว้นวัชชี โดยกล่าวถึงพระเจ้าอชาตศัตรูแห่งมคธที่ต้องการจะพิชิตแคว้นวัชชีและต้องการจะรู้ว่าพระพุทธเจ้าทรงคิดเห็นอย่างไรต่อเรื่องนี้ จึงได้ส่งวัสสการพราหมณ์ซึ่งเป็นอำมาตย์ผู้ใหญ่ให้ไปทูลถามพระพุทธองค์ขณะประทับที่เขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ ซึ่งอยู่ในเขตปกครองของพระเจ้าอชาตศตวรรษนั้นเอง ก่อนอื่นเราจะมาสำรวจดูว่าสถานการณ์ทางการเมืองยุคนั้นเป็นอย่างไรเพื่อประกอบการพิจารณาว่าเหตุใดพระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงหลักอภิธานิยธรรม

ในสมัยพุทธกาล แคว้นที่มีความสำคัญตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมีทั้งหมด ๑๖ แคว้น ซึ่งเรียกว่า “โสฬสมหาชนบท” อันประกอบไปด้วยอังคะ มคธะ กาสี โกลละ วัชชี มัลละ เจตี วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสนะ อัสสกะ อวันตี คันธาระ กัมโปชะ รวมกับอีก ๕ แคว้นย่อย ได้แก่ สักกะ โกลิยะ ภัคคะ วิเทหะ และอุตตราปะตะ^{๒๐} ในระยะแรกๆ แต่ละแคว้นต่างก็เป็นแคว้นอิสระโดยไม่ได้อยู่ภายใต้การปกครองของแคว้นอื่นๆ พระมหากษัตริย์หรือผู้นำแคว้นที่ต้องการขยายอำนาจก็ทำสงครามสู้รบระหว่างแคว้นเพื่อแย่งชิงอำนาจกันอยู่เป็นระยะ แคว้นที่มีความเข้มแข็งมีแสนยานุภาพทางการรบมากก็สามารถผนวกเอาดินแดนอื่นเข้ามาครอบครองได้มากจน

^{๒๐} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **พุทธประวัติ เล่ม ๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๓, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๘๐), หน้า ๓.

กลายเป็นมหาอำนาจในที่สุด ในช่วงปลายพุทธกาลอาจแบ่งมหาอำนาจที่เป็นเสมือนคู่แข่งกัน ออกเป็น ๒ ค่ายใหญ่ คือ ค่ายราชาธิปไตยหรือสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Monarchy) กับค่าย สยามคัศธรรม (Republic) โดยค่ายราชาธิปไตยนั้นคืออาณาจักรมคธที่มีพระเจ้าอชาตศัตรูปกครอง กับค่ายสยามคัศธรรมที่ปกครองโดยกลุ่มเจ้าลิจฉวี (ลิจฉวีราชาโน) แห่งแคว้นวัชชี

ในตอนปลายพุทธกาลส่อเค้าว่าฝ่ายสมบูรณาญาสิทธิราชย์กำลังจะเป็นฝ่ายชนะ ในขณะที่ฝ่ายสยามคัศธรรมกำลังจะเพลี่ยงพล้ำ โดยเหตุผลสำคัญ ๒ ประการ คือ^{๒๐}

๑. สมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบที่มีอำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาด มีศูนย์รวมอยู่ที่ พระมหากษัตริย์เพียงองค์เดียว และมีจุดมุ่งหมายหลักคือการขยายอาณาเขตเพื่อแผ่พระราชอำนาจ ออกไปให้มากที่สุด ในขณะที่ฝ่ายสยามคัศธรรมไม่ได้มีอำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาดอยู่ที่ใครคนใดคนหนึ่ง แต่อาศัยทำตามเสียงส่วนใหญ่ของคณะผู้ปกครองที่จะลงมติในเรื่องใดเรื่องหนึ่งและมีจุดมุ่งหมาย หลักคือความสงบสุขและอยู่ดีกินดีของประชาชนเป็นหลัก ไม่ได้เน้นรุกรานแคว้นอื่นเพื่อแผ่ขยาย อาณาเขต

๒. ฝ่ายสยามคัศธรรมจะเข้มแข็งดำรงอยู่ได้ต้องอาศัยวินัยและความสามัคคีเป็นหลัก โดย จะต้องมีการวางระเบียบวินัยหรือกฎกติกาที่เที่ยงธรรมและมีความสามัคคีพร้อมเพรียงร่วมแรงร่วมใจ กัน ซึ่งวินัยและความสามัคคีอาจเป็นได้ทั้งจุดแข็งและจุดอ่อนที่สามารถยุ้งให้แตกแยกกันได้ง่าย ดังที่ภายหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ ๓ ปี แคว้นวัชชีก็พ่ายแพ้แก่มคธเพราะแตกสามัคคีกัน

สาเหตุหลักที่มคธต้องการจะปราบแคว้นวัชชีนั้นเกิดจากข้อพิพาทเรื่อง ทรัพย์ากรธรรมชาติบริเวณพรมแดน โดยในอรรถกถากล่าวไว้ว่า สาเหตุของศึกสงครามครั้งนี้ สืบเนื่องมาแต่หมู่บ้านแห่งหนึ่งชื่อปัญฐานคามใกล้แม่น้ำคงคา โดยที่ทั้ง ๒ แคว้นตกลงแบ่งกรรมสิทธิ์ กันคนละครึ่ง คือได้สิทธิ์ครอบครองฝ่ายละครึ่งโยชน์ และบริเวณหมู่บ้านแห่งนี้ได้เกิดมี ทรัพย์ากรธรรมชาติที่มีค่ามาก (มหคฺชภณฺฑ) โดยคำว่า “ทรัพย์ากรธรรมชาติที่มีค่ามาก” นี้มีการ สันนิษฐานไปต่าง ๆ เช่น บ้างก็ว่าน่าจะเป็นพืชชนิดหนึ่งที่มีกลิ่นหอมมาก และเมื่อถึงเวลาน้ำชะลง

^{๒๐} พระราชวรมณี (ประยูรท์ ปยุตฺโต), พระพุทธศาสนากับสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง ใน ศาสน ปรัชญา, (สมเด็จพระพุทธมาจารย์จัดพิมพ์ถวายเป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพพระธรรมเจดีย์ เจ้าอาวาส วัดทองนพคุณ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ๗ พฤษภาคม ๒๕๒๒), หน้า ๑๓.

มากี่พาเอากลิ่นหอมนี้ลงมาในแม่น้ำ ทำให้ที่ตรงนั้นมีชื่อเสียงเป็นอย่างมาก^{๒๒} บ้างก็ว่าได้แก่ บ่อเพชรพลอยที่เชิงเขาแถบแม่น้ำคงคาซึ่งอยู่ระหว่างเขตแดนของ ๒ รัฐ^{๒๓}

อย่างไรก็ตาม ทรัพยากรธรรมชาติมีค่ามากนี้เกิดจากเชิงเขาบริเวณหมู่บ้านปฏิญานคาม อันเป็นรอยต่อระหว่างทั้ง ๒ แคว้น แต่พวกเจ้าลิจจวีฉวยโอกาสไปเก็บและขนทรัพยากรอันมีค่าเหล่านั้นไปหมดแต่เพียงฝ่ายเดียวก่อนที่พวกมคธจะไปถึงทุกครั้งไป^{๒๔} เหตุการณ์เช่นนี้ทำให้พระเจ้าอชาตศัตรูทรงพิโรธและเคียดแค้นมากจึงรับสั่งให้เตรียมกองทัพให้พร้อมไว้ แต่ยงวันเกรงฝ่ายราชินีที่มีฤทธิ์มากและมีอำนาจมาก เพราะเจ้าลิจจวีทั้งหลายเป็นผู้มีความชำนาญการ มีความชำนาญในการยิงธนูอย่างแม่นยำ

ความน่าเกรงขามของแคว้นวัชชีที่พระเจ้าอชาตศัตรูทรงรับรู้ว่าจะเกิดจากระบอบสามัคคีธรรม ที่ปกครองด้วยคณะราชาที่เรียกว่า เจ้าลิจจวี ที่มาจากวงศ์ต่างๆ โดยมีหัวหน้าหรือประมุขที่ได้รับการคัดเลือกจากบรรดาเจ้าลิจจวีขึ้นมาเป็นผู้นำ มีการบริหารผ่านระบบรัฐสภาที่เรียกว่า สันฐาคร มีผู้บริหารสำคัญอยู่ ๗ ตำแหน่ง คือ ผู้ปฏิบัติหน้าที่ตัดสินคดีความ เรียกว่า วินิจจยมหาอำมาตย์ ผู้เชี่ยวชาญทางกฎหมาย เรียกว่า โวหาริกะ ผู้เชี่ยวชาญแบบแผนประเพณี เรียกว่า สุตตธระ หรืออินโตการิกะ ผู้วินิจฉัย ๘ ตระกูล เรียกว่า อัญญสุกลิกเสนาบดี ตำแหน่งสำคัญทางการปกครองเรียกว่าอุปราช ตำแหน่งสำคัญระดับผู้นำ เรียกว่า ราชา ตำแหน่งสูงสุด นอกจากตำแหน่งดังกล่าวแล้ว ยังมีอีก ๒ ตำแหน่ง ได้แก่ ตำแหน่งขุนคลัง หรือเหรัญญิก มีหน้าที่ดูแลจัดสรรทรัพย์สมบัติ เรียกว่า ภัณฑาคาริกะ และตำแหน่งอัญญสุกลิกะ ได้แก่ ตำแหน่งผู้วินิจฉัยคดีของเจ้าลิจจวี ประกอบด้วยสมาชิก ๘ คนเผ่า ได้แก่ เผ่าลิจจวี เผ่าวิเทหะ เผ่าชญาตริกะ เผ่าวัชชี เผ่าอุคระ เผ่าโกคะ เผ่าเการวะ และเผ่าอีกสวากะ^{๒๕}

คณะผู้บริหารซึ่งจำกัดเฉพาะกลุ่มของเจ้าลิจจวีมีการผลัดกันดำรงตำแหน่งตามวาระ เมื่อครบวาระแล้วก็มี การคัดสรรกันใหม่โดยผ่านระบบการเลือกตั้ง ส่วนการบริหารประเทศด้วย

^{๒๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **จาริกบุญ จาริกธรรม**, พิมพ์ครั้งแรก, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๙.

^{๒๓} ดนัย ไชยโยธา, **พระมหากษัตริย์กับพระพุทธศาสนาในประวัติศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๒๕.

^{๒๔} **ที.ม.อ.** (บาลี) ๒/๑๑๕.

^{๒๕} สมิตพิล เนตรนิมิต, **ภาพลักษณ์ของพระสงฆ์ในอริยวินัย: วิถีชีวิตและบทบาทของพระสงฆ์**, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๔๔.

ภารกิจเร่งด่วนหรือภารกิจสำคัญๆ ไม่ว่าจะเป็นการออกกฎหมายหรือการทำสงคราม ประมุขก็จะเรียกประชุมบรรดาสมาชิกเพื่อปรึกษาหารือที่สภา แคว้นวัชชีนีอมนำเอาพระพุทธรูปที่เรียกว่า วัชชีอธิธานิยธรรมที่พระพุทธรูปองค์เคยตรัสสอนไว้ ๗ ประการมายึดถือเสมือนหนึ่งเป็นธรรมนุญแห่งรัฐ ได้แก่

๑. หมั่นประชุมกันเป็นประจำ
๒. พ้องเพรียงกันประชุม พ้องเพรียงกันเลิกประชุม และพ้องเพรียงกันทำกิจต่าง ๆ
๓. ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ ไม่ถอนสิ่งที่ยังบัญญัติไว้แล้ว ประพฤติปฏิบัติในวัชชีธรรม

อันเป็นของเก่า

๔. เคารพเชื้อพงชาวัชชีผู้แก่เฒ่า
๕. ไม่ล่วงละเมิดข่มเหงสตรีทั้งที่มีสามีแล้วและที่ยังเป็นสาวโสด
๖. เคารพนับถือเจตีย์ของชาววัชชีทั้งภายในและภายนอก ไม่ละเลยพลีกรรมอันเป็นธรรมที่เคยให้หรือเคยทำ
๗. รักษาคุ้มครองพระอรหันต์ทั้งหลายให้ท่านพึงพอใจที่จะมาหาและอยู่ด้วยนานๆ

ชาววัชชียึดหลักการบริหารและการพัฒนาตามหลักวัชชีอธิธานิยธรรมดังกล่าวอย่างเคร่งครัดจึงทำให้แคว้นวัชชีมีความแข็งแกร่งที่แม้แต่มหาอำนาจร่วมสมัยเช่นมคดียังเกรงขาม และแคว้นวัชชียังมีความอุดมสมบูรณ์มั่งคั่ง เช่น มีนครโสภณีนีผู้เลื่องชื่อเช่นนางอัมพาลี มีการใช้ชีวิตอย่างโอ่อ่าหรูหราเช่นพวกเจ้าลิจฉวีที่แต่งองค์ทรงเครื่องประหนึ่งเทวดาจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ก็มีปาน^{๒๖}

ในท่ามกลางสถานการณ์ตึงเครียดของ ๒ แคว้นมหาอำนาจดังกล่าว พระพุทธรูปที่ไม่ตรัสตอบโดยตรงเมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูทรงส่งวัสสการพราหมณ์มาทูลถามเพื่อหยั่งเชิง แต่ทรงหันไปสนทนากับพระอานนทถึงหลักวัชชีอธิธานิยธรรมที่พระองค์เคยตรัสสอนชาววัชชีมาก่อนว่า หลักธรรมทุกข้อชาววัชชียังคงรักษาไว้ด้วยดีหรือไม่ ซึ่งท่านพระอานนทได้ทูลตอบว่าชาววัชชียังคงรักษาหลักอธิธานิยธรรมทั้ง ๗ ประการไว้ด้วยดีทุกประการ พระพุทธรูปจึงตรัสสรุปว่าถ้ากระนั้นชาววัชชีก็จะยังคงเอกราชไว้ได้ ไม่เสื่อมถอย วัสสการพราหมณ์ได้สดับเช่นนี้ก็ได้อธิษฐานว่าแคว้นวัชชียังเข้มแข็ง ยังไม่ถึงเวลาที่มคธจะรบกับวัชชี นอกจากจะใช้วิธีเจรจาปรองดองหรือไม่ก็ใช้วิธียุยงให้แตกแยกกันเสียก่อน

^{๒๖} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๑/๘๘.

ประเด็นนี้พระพุทโธโฆศาจารย์ตั้งเป็นคำถามและตอบเองว่าพระพุทโธองค์ไม่ทรงทราบหรือว่าการตรัสเช่นนี้เป็นเสมือนชี้โพรงให้กระรอก เสมือนตรัสบอกใบ้ให้ฝ่ายมคธรู้ ตอบว่าที่ตรัสเช่นนี้ก็เพื่ออนุเคราะห์ชาววัชชีต่างหาก คือ ถ้าพระองค์ไม่ตรัสตอนนี้อีกไม่นานเลยมคธก็จะพิชิตวัชชีได้ แต่เมื่อพระองค์ตรัสเช่นนี้กว่าที่มคธจะยึดวัชชีได้ก็จะสามารถยึดเวลาออกไปได้อีก ๓ ปี ซึ่งชีวิตชาววัชชีในระยะ ๓ ปีอาจมีค่ามากในการเร่งรีบทำความดีสั่งสมบุญกุศลไว้เป็นที่พึ่งของตนได้^{๒๘}

ในเรื่องนี้ ฝ่ายที่เห็นว่าพระพุทโธองค์ทรงเข้าข้างมคธเพราะตรัสเป็นนัยให้วัชชการพราหมณ์รู้ถึงจุดแข็งจุดอ่อนของวัชชีเพื่อไปวางแผนรบ เช่น พระมโน เมตตตานนุโท กล่าวว่ “นำประหลาดใจว่า (พระพุทโธเจ้า) ทรงแนะนำวัชชการพราหมณ์ทางอ้อมผ่านทางการสนทนากับพระอานนทให้วัชชการพราหมณ์ได้ยิน...พราหมณ์ผู้นี้เมื่อได้ยินคำสนทนาเข้าแล้วสามารถนำมาสรุปเป็นกลยุทธ์ได้เลยว่าแคว้นวัชชีจะแตกได้โดยอาศัยการยุยงให้คนในแตกกันก่อน”^{๒๙} ส่วนฝ่ายที่เห็นว่าพระพุทโธองค์ไม่ได้ตรัสเข้าข้างฝ่ายไหน แต่ตรัสหลักการที่เป็นกลางๆ คือ หลักธรรม เช่น เสฐียรพงษ์ วรรณปก^{๓๐} และนาวาเอก ทองย้อย แสงสินชัย^{๓๑} โดยที่ทั้ง ๒ ท่านเห็นว่าพระพุทโธองค์ไม่ได้ทรงบอกใบ้ให้วัชชการพราหมณ์ไปตีพวกวัชชี เพราะพระพุทโธองค์ทรงเปี่ยมด้วยพระเมตตากรุณาต่อสรรพสัตว์อยู่แล้ว ทรงต้องการแสดงอานิสงส์ของความสามัคคีเพื่อให้เกิดความรักใคร่ปรองดองกัน ซึ่งไม่ว่าใครหรือกลุ่มใดก็ตามหากมีความสามัคคีก็เป็นเรื่องดีทั้งนั้น ส่วนที่วัชชการพราหมณ์คิดได้เองว่าจะต้องวางแผนไปยุยงวัชชีให้แตกกันแล้วค่อยโจมตีนั้นเป็นความคิดของวัชชการพราหมณ์เอง เหตุผลของฝ่ายหลังนี้สอดคล้องกับมติของพระพุทโธโฆศาจารย์ดังได้กล่าวมาก่อนหน้านี้

ในความเห็นของผู้วิจัยเห็นว่าพระพุทโธเจ้าไม่ได้ทรงเอนเอียงเข้าข้างฝ่ายใด เพียงแต่ทรงต้องการแสดงหลักการที่เป็นกลางๆ ที่ฝ่ายใดก็ได้หากู้จักนำไปใช้ก็จะเกิดประโยชน์มากบ้างน้อยบ้างตามแต่ปริมาณและคุณภาพของการทำตาม เพราะธรรมะเป็น “อกาลิก” เป็นหลักปฏิบัติกลางๆ ที่

^{๒๘} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๒๑.

^{๒๙} พระมโน เมตตตานนุโท, **พระพุทโธเจ้าปรินิพพานด้วยโรคอะไร** ใน นิตยสารศิลปวัฒนธรรม เดือนกรกฎาคม ๒๕๔๓, อ้างใน นาวาเอก ทองย้อย แสงสินชัย, **ความจริงในมหาปรินิพพานสูตร (กรณีพระมโน)**, (กรุงเทพมหานคร: เปรียญธรรมสมาคมแห่งประเทศไทย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๒๑.

^{๓๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, **วาระสุดท้ายของพระพุทโธองค์ บันทึกอย่างละเอียดในมหาปรินิพพานสูตร**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๘), หน้า ๒๒.

^{๓๑} นาวาเอก ทองย้อย แสงสินชัย, **ความจริงในมหาปรินิพพานสูตร (กรณีพระมโน)**, (กรุงเทพมหานคร: เปรียญธรรมสมาคมแห่งประเทศไทย, ๒๕๔๓), หน้า ๙-๑๐.

เน้นให้เกิดประโยชน์กับทุกคนที่นำมาไปประพฤติปฏิบัติอย่างถูกต้อง โดยไม่มีข้อแม้ว่าจะต้องอยู่ฝ่ายนั้นฝ่ายนี้ เพียงแต่รูปแบบของหลักการบริหารธรรมนั้นอาจเน้นหนักไปทางรูปแบบที่พระองค์ทรงคุ้นเคยนับแต่ประสูติจนเสด็จออกผนวช คือ รูปแบบสามัคคีธรรม ดังเป็นที่ทราบกันทั่วไปว่าแคว้นสักกะหรือศากยะที่เป็นมาตุภูมิของพระองค์นั้นปกครองในระบบสามัคคีธรรมเช่นเดียวกับแคว้นวัชชี โดยระบบสามัคคีธรรมนี้ไม่ได้มีองค์อธิปัตย์ (Sovereign) ที่รวบรวมอำนาจเพียงผู้เดียวเหมือนระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ใช้อำนาจผ่านตัวแทนที่ได้รับการเลือกสรรมาโดยมีการปรึกษาหารือกิจการต่างๆ กันในสภา ตัวอย่างรูปแบบสามัคคีธรรมที่ทรงนำมาปรับใช้อย่างหนึ่งก็คือ เมื่อตรัสรู้และประกาศหลักธรรมจนมีผู้ปฏิบัติตามจำนวนมากแล้วทรงตั้งสังคมสงฆ์ขึ้น

คำว่า สงฆ์ หรือ สงฆ ตามรูปศัพท์ หมายถึง ผู้ฆ่ากิเลสด้วยดี^{๑๑๐} ในความหมายที่ใช้กันในวัฒนธรรมอินเดียดั้งเดิมก่อนสมัยพุทธกาล หมายถึง กลุ่ม หมู่ คณะ ชุมชน โดยเฉพาะหมายถึงรูปแบบการปกครองแบบชนเผ่า (Tribal Political Organization) หรือ แบบสาธารณรัฐ (Republican State) ในดินแดนแถบตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย โดยที่พระพุทธองค์ทรงปรับมาใช้กับองค์ภิกษุสงฆ์ของพระองค์ภายหลัง^{๑๑๑} โดยที่ “สงฆ์” นี้มีการจัดตั้งขึ้นอย่างมีระบบระเบียบ มีอุดมคติ มีจุดมุ่งหมายที่จะอยู่ร่วมกันอย่างสงบเพื่อประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ดีงาม กล่าวเฉพาะในทางพระพุทธศาสนาก็คือ กลุ่มพระที่ปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาเพื่อฝึกฝนพัฒนาตนให้เจริญยิ่งขึ้นไปในศีล สมาธิ และปัญญา^{๑๑๒} สงฆ์ดังกล่าวนี้มี ๒ ประเภท ได้แก่

๑. สาวกสงฆ์ (สาวกสงฆ์) ได้แก่ บรรดาพระสาวกตั้งแต่ระดับที่ดำรงอยู่ในโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกทาคามีมรรค สกทาคามีผล อนาคามีมรรค อนาคามีผล อรหัตตมรรค และอรหัตตผล ตามลำดับ ซึ่งล้วนเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ (สุปฏิปันโน) ปฏิบัติตรง (อุสุปฏิปันโน) ปฏิบัติตามแนวทางอริยมรรคมีองค์ ๘ (ญายปฏิปันโน) และปฏิบัติสมควร (สามีจิปฏิปันโน) ด้วยเหตุนี้จึงมีสิทธิ์อันชอบธรรมที่จะรับของถวาย (อาहुเนยฺย) ควรได้รับการต้อนรับ (ปาหุเนยฺย) ควร

^{๑๑๐} วิเคราะห์ตามรูปศัพท์ว่า สฺ สฎฺฐุ หนตฺติ สงฺฆเ (สฺ+หน = ฆาต + ภูวิ ปัจจัย+สฺ วิภตฺติ) บุญสืบ อินสาร, พจนานุกรมบาลี-ไทย ธรรมบพภาค ๑-๔, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิส่งเสริมสามเณรในพระสังฆราชูปถัมภ์ วัดพระรามเก้ากาญจนาภิเษก, ๒๕๕๕), หน้า ๗๓๗.

^{๑๑๑} Piyasena Dissanayake, Political Thoughts of the Buddha, (Colombo, Sri Lanka: Department of Cultural Affairs, ๑๙๗๗), หน้า ๓๒.

^{๑๑๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), จัดระเบียบสังคม ตามคตินิยมแห่งสังฆะ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๓.

ได้รับของที่เขานำมาทำบุญอุทิศ (ทกุชเณยโย) ควรแก่การกราบไหว้ (อนุชลิกรณโย) และเป็นนาบุญที่ยอดเยี่ยมของโลก (อนุตฺตโร ปณฺณุกเขตฺโต โลกิสฺส)

๒. ภิกษุสงฆ์/ภิกษุณีสงฆ์ (ภิกษุสงฺโฆ/ภิกษุณีสงฺโฆ) ได้แก่ หมู่ภิกษุหรือภิกษุณีที่มีจำนวนตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไปซึ่งสามารถดำเนินกิจการต่าง ๆ ทางพระวินัยได้ตามที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ เช่น บางกรณีอาจใช้จำนวนภิกษุ ๔ รูป (จตุรวรรค) บางกรณีอาจใช้ ๕ รูป (ปัญจวรรค)^{๓๔}

สงฆ์ประเภทแรกเป็นสงฆ์ในระดับอุดมคติหรืออริยสงฆ์ คือ กลุ่มพระสาวกที่ตั้งใจปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุมรรคผลนิพพานตามลำดับ ในประเด็นนี้เสฐียรพงษ์ วรรณปก เห็นว่า คำว่าสาวกสงฆ์หรืออริยสงฆ์ นี้ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะผู้ที่บวชเป็นพระเท่านั้น แต่หมายรวมถึงคฤหัสถ์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบและละกิเลสได้ เนื่องจากในทางคุณธรรมคฤหัสถ์ก็มีสิทธิ์เป็นอริยสงฆ์ได้ แต่คฤหัสถ์แม้จะเป็นอริยสงฆ์ก็ต้องเคารพพระแม่ที่เป็นปุถุชน และพระอรหันต์ที่พรรษาน้อยกว่าก็ต้องเคารพพระปุถุชนที่พรรษามากกว่า เนื่องจากเป็นธรรมเนียมที่ต้อง “อนุเคราะห์พระวินัย” (วินยานุคฺคหยา)^{๓๕} ทรรศนะนี้ขัดแย้งกับฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ที่เห็นว่า ในมหายานถือว่าชาวพุทธทุกคนไม่ว่าจะเป็นพระหรือฆราวาสล้วนเท่าเทียมกันเพราะมีหน้าที่สืบทอดพระพุทธศาสนาเหมือนกัน เช่น ในวิมลเกียรติเทศสูตรที่พระโพธิสัตว์ชื่อวิมลเกียรติแม่เป็นฆราวาสก็เทศน์สอนพระได้ พระเจี๊วญไปต้องทำความเคารพแม่ฮ่องเต้ด้วย แม้สมัยกรุงธนบุรี พระเจ้าตากสินก็ทรงมีเชื้อสายเจี๊วญ ดังนั้น จึงไม่แปลกที่พระองค์จะทรงมีทรรศนะว่าพระที่เป็นปุถุชนสามารถไหว้คฤหัสถ์ที่เป็นพระโสดาบันได้^{๓๖}

ในความเห็นของผู้วิจัยเห็นด้วยกับแนวคิดของเสฐียรพงษ์ วรรณปก เนื่องจากหากพิจารณาจากการบรรลุธรรม ทุกคนไม่ว่าจะเป็นพระหรือคฤหัสถ์ล้วนสามารถบรรลุได้เท่ากัน มีสิทธิ์เป็นพระอริยบุคคลเช่นกัน แต่โดยมารยาททางสังคมจำเป็นต้องมีธรรมเนียมปฏิบัติบางอย่างที่สังคมถือว่าเป็นความดีงามและสมาชิกควรทำเพื่อให้เกิดความเรียบร้อย ดังนั้นคฤหัสถ์แม้จะมีคุณธรรมสูงส่งเพียงใดก็ต้องทำความเคารพพระที่แม่จะพึงบวชในวันนั้น

^{๓๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๙๕-๒๙๖.

^{๓๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, **พุทธศาสนา: ทรรศนะและวิจารณ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๓๘), หน้า ๒๙๔-๒๙๗

^{๓๖} ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, **พระพุทธศาสนาสมัยกรุงธนบุรี ใน ภิกษุณีวรมัย กบิลสิงห์, ใครฆ่าพระเจ้าตากสิน?** พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ: บริษัท ส่องสยาม จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๒๕๒-๒๕๓.

ส่วนประเภทที่ ๒ นั้นเป็นสงฆ์ในทางวินัยหรือสมมติสงฆ์ หมายถึง กลุ่มพระที่ผ่านพิธีกรรมหรือขั้นตอนการบวชและยึดถือวินัยตามพุทธบัญญัติ อย่างไรก็ตาม สมมติสงฆ์สามารถเลื่อนชั้นเป็นอริยสงฆ์ได้ถ้าเริ่มดำรงตนในแนวทางปฏิบัติตั้งแต่ชั้นโสดาปัตติมรรคเป็นต้นไป พระพุทธเจ้าแม้จะทรงเคารพพระธรรมเป็นหลัก แต่เมื่อสังคมสงฆ์ที่ทรงตั้งขึ้นมีความเจริญก้าวหน้าโดยลำดับ พระองค์ก็ทรงเคารพสังคมสงฆ์ด้วย^{๓๗} และทรงเตือนว่าไม่ควรฝากความหวังว่าจะให้พระองค์บริหารจัดการสงฆ์ ไม่ควรหวังยึดพระองค์เป็นหลัก (มมฺหุเทสิโก) เพราะพระองค์ทรงชราภาพและต้องจากไปตามเวลาอันควร^{๓๘} นอกจากนี้ยังทรงสรรเสริญการถวายทานแก่สงฆ์ว่ามีผลานิสงส์มากยิ่งขึ้นกว่าทานที่ถวายแก่ระดับปัจเจกบุคคล ไม่ว่าจะป็นพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า หรือพระอรหันต์^{๓๙} เนื่องจากการถวายแด่พระพุทธเจ้า หรือพระปัจเจกพุทธเจ้า หรือพระอรหันต์ เป็นการถวายเจาะจงบุคคล (ปาฏิบุคลิกทาน) ที่ผู้ถวายอาจถวายด้วยอำนาจอคติ โดยเฉพาะฉันทาคติ ความรักใคร่หรือความชอบส่วนบุคคล ดังที่พระนางมหาปชาบดีโคตมีประสงค์จะถวายผ้าใหม่ ๑ คู่ที่พระนางตั้งใจทอดด้วยตนเองแด่พระพุทธองค์ แต่ทรงแนะนำให้พระนางถวายแด่สงฆ์แทนเพราะถวายแก่สงฆ์ก็เหมือนกับถวายแก่พระองค์ด้วยนั่นเอง^{๔๐}

พระพุทธเจ้าได้ทรงมอบอำนาจอธิปไตยให้บรรดาภิกษุหรือภิกษุณีเป็นผู้ดูแลปกครองกันเอง โดยเคารพนับถือกันตามลำดับอาวุโส เป็นรูปแบบการปกครองที่มอบอำนาจให้กับภิกษุสงฆ์ หรือสงฆ์เป็นใหญ่ในการดำเนินการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังฆมณฑลหรือในเขตที่อาศัยที่อยู่ร่วมกันที่เรียกว่าอารามแต่ละแห่ง ซึ่งสมาชิกของอารามนั้นสามารถเลือกภิกษุเป็นตัวแทนที่รูปขึ้นอยู่กว่าในแต่ละกิจกรรมมีข้อกำหนดให้ใช้การลงสมัครจำนวนเท่าใดดำเนินการ การลงสมัครที่ได้รับการคัดเลือกขึ้นมาก็จะเป็นผู้ใช้อำนาจตามหลักพระธรรมวินัยที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ผ่านที่ประชุมสงฆ์ในเขตสีมาหรือเทียบได้กับสภาที่กำหนดเขตแดนชัดเจน วัฒนธรรมการปกครองแบบตัวแทนผ่านระบบสภาดังกล่าวปรากฏชัดในแนวคิดเรื่องอธิปไตยที่พระพุทธองค์ทรงแสดงตั้งแต่พวกเจ้าลิจฉวีแห่งวัชชีในชื่อว่า “วัชชีอธิปไตย” และที่ทรงแสดงแก่ภิกษุในชื่อว่า “ภิกษุอธิปไตย” ชุดแรก^{๔๑} ดังปรากฏในตอนต้นของมหาปรินิพพานสูตร

^{๓๗} อจ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๑/๒๕.

^{๓๘} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๕/๙๑.

^{๓๙} ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๓๗๙-๓๘๐/๓๒๓-๓๒๕.

^{๔๐} ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๓๗๖/๓๒๑-๓๒๒. “สฺเม เต ทินเน อหฺนฺเจว ปุชฺชิตฺวา ภวิสฺสามิ สฺมเ จาติ”ฯ

^{๔๑} อธิปไตยที่ทรงแสดงแก่ภิกษุในมหาปรินิพพานสูตรมีทั้งสิ้น ๖ ชุด เฉพาะอธิปไตยที่ทรงแสดงแก่ภิกษุในชื่อว่า “วัชชีอธิปไตย” ชุดแรกเท่านั้นที่สอดคล้องกับระบอบสามัคคีธรรมเพราะเป็นดังธรรมนุญทของสมาชิกในสังคมที่พึงมีปฏิสัมพันธ์

สาระสำคัญของอภิธานิยธรรมที่ทรงแสดงแก่เจ้าลิจฉวีและภิกษุเหล่านั้นตรงกันเกือบทุกข้อ อาจมีต่างกันบ้างตรงข้อที่ ๕ ถึงข้อที่ ๗ ดังตารางเทียบต่อไปนี้

ข้อ	วัชชืออภิธานิยธรรม	ภิกษุอภิธานิยธรรม
๑.	หมั่นประชุมกันเป็นประจำ	หมั่นประชุมกันเป็นประจำ
๒.	จะทำการใดก็ให้พร้อมเพรียงกัน	จะทำการใดก็ให้พร้อมเพรียงกัน
๓.	ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ ไม่ถอนสิ่งที่บัญญัติไว้แล้ว ประพฤติปฏิบัติในวัชชธรรมอันเป็นของดั้งเดิม	ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้ามิได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้แล้ว ประพฤติปฏิบัติในสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้
๔.	นับถือและรับฟังผู้อาวุโสกว่า	นับถือและรับฟังภิกษุผู้อาวุโสกว่า
๕.	ไม่ดูคร่ำครวญในใจสตรี	ไม่ตกอยู่ในอำนาจตัณหา
๖.	สักการะเจดีย์ทั้งในเมืองและนอกเมือง	ยินดีพอใจในเสนาสนะป่า
๗.	ยินดีต้อนรับและคุ้มครองพระอรหันต์	ยินดีต้อนรับเพื่อนร่วมศาสนา (เพื่อนพรหมจรรย์)

ระบอบสามัคคีธรรมและระบอบสังฆดังกล่าวมามากมีผู้เข้าใจว่าอาจเป็นอุดมการณ์หรืออุดมคติทางการเมืองการปกครองแบบหนึ่งของพระพุทธเจ้า โดยรูปแบบเช่นนี้ไม่ได้ให้อำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาดที่พระองค์ แต่เป็นเรื่องของสงฆ์ที่จะดำเนินการ ดังที่พระองค์ทรงสั่งเสียก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพานว่าไม่มีใครเป็นศาสดาแทนพระองค์ มีแต่พระธรรมวินัยที่ทรงแสดงไว้และบัญญัติไว้เท่านั้นจะเป็นศาสดา เป็นแนวปฏิบัติ แม้แต่จะถอนสิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ ก็ขึ้นอยู่กับมติของสงฆ์เป็นหลัก

อย่างไรก็ตาม ปรีชา ช้างขวัญยืน ได้ตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับหลักอภิธานิยธรรมนี้ ไว้ว่า หลัก ๓ ข้อแรกที่กล่าวถึงการประชุมหารือและร่วมกันคิดร่วมกันทำของหลักอภิธานิยธรรมมักจะตีความว่าเป็นการปกครองแบบประชาธิปไตย อันที่จริง หลักดังกล่าวเป็นเพียงการบริหารงานโดยการประชุม ซึ่งการประชุมก็มีไหมีเฉพาะแต่ในระบบประชาธิปไตยเท่านั้น ในสังคมแบบชนเผ่า

ต่อกัน ส่วนอีก ๕ ข้อที่เหลือเป็นข้อปฏิบัติทางธรรมในระดับปัจเจกเพื่อให้แต่ละคนบรรลุเป้าหมายสูงสุดคือนิพพาน

เช่น สังคมพวกอารยันในยุคเวรอน ก็มีสภาและมีการประชุม รัฐราชาธิปไตยก็มีสภาและมีการประชุมเช่นกัน ที่ประชุมนี้ใช้อย่างเป็นทางการก็ได้ และเป็นเผด็จการก็ได้ และแม้ว่าหลักทั้ง ๓ ข้อนี้จะมีลักษณะค่อนข้างไปทางราชาธิปไตย คือ เน้นการยอมรับมติร่วมกันและการเคารพในข้อตกลงซึ่งได้ทำไว้ก่อนแต่ก็เป็นเพียงหลักการหาข้อสรุปด้วยการประชุม มิใช่หลักการเรื่องอำนาจอธิปไตยอันเป็นหลักการสำคัญทางการเมือง และมีได้ระบุว่าเป็นเรื่องนิติบัญญัติซึ่งจะเป็นหลักพิสูจน์ว่าใครคือผู้ปกครอง แต่มีลักษณะเป็นการประชุมของฝ่ายบริหารมากกว่า สภาของพวกลิจควิกก็มีสภาของผู้แทนราษฎร แต่เป็นสภาของคนชั้นสูง ซึ่งเป็นเครือญาติกันมากกว่า ซึ่งโดยรูปแบบแล้วมิใช่การปกครองแบบราชาธิปไตย ยิ่งพิจารณาหลักการข้ออื่นอีกด้วยแล้วยังไม่ปรากฏว่าจะอะไรเป็นลักษณะของราชาธิปไตยที่แท้เลย แม้ข้อที่ว่าด้วยการคุ้มครองสตรีก็มีไม่เกิดจากความคิดในเรื่องความเสมอภาคระหว่างสตรีกับบุรุษ แต่เป็นเรื่องที่ไม่ให้รังแกสตรี คือไม่ดูแคลาเอามาเป็นลูกเมีย ซึ่งจะทำให้เกิดการพยาบาลทำร้ายจากบุรุษที่คุ้มครองสตรีนั้นอยู่ แต่ก็มีได้หมายความว่ามีความเท่าเทียมชายเพราะยังสอนให้ชายอยู่ในฐานะผู้คุ้มครองสตรี

ประเด็นต่อมาคือ ความเข้าใจว่าอภิธานิธรรมเป็นธรรมที่พระพุทธรองค์ทรงสอนแก่ผู้ปกครองรัฐแบบสามัคคีธรรมทำนองเดียวกับที่สอนทศพิธราชธรรมแก่ผู้ปกครองรัฐแบบราชาธิปไตย ข้อนี้เป็นความจริงในแง่ที่ปรากฏข้อเท็จจริงในพระสูตรเช่นนั้น แต่เมื่อพิจารณาแล้วก็เห็นว่าคำสอนที่ปรากฏชัดเจนว่าช่วยสร้างความเข้มแข็งให้แก่รัฐแบบสามัคคีธรรมซึ่งมักมีจุดอ่อนในเรื่องสามัคคี ก็คือ คำสอนสามข้อแรกซึ่งซึ่งเกี่ยวกับการประชุมปรึกษาหารือร่วมกันอยู่เสมอ และไม่ใช้อำนาจในการปกครอง การบริหารงานแบบนี้จำเป็นสำหรับการปกครองที่ไม่มีใครมีอำนาจเด็ดขาดและแต่ละกลุ่มมีอำนาจน้อยไม่พองันต์ตัวจากการรุกรานภายนอกได้ เมื่อต้องผนึกกำลังกันก็ต้องรับฟังความคิดเห็นความเห็นของกันและกัน แต่หลักทั้งสามนี้ก็ใช้ในการประชุมขุนนางเพื่อบริหารรัฐแบบราชาธิปไตยเช่นกัน

ดังนั้นแม้จุดประสงค์ในการสอนและหลักธรรม ๓ ข้อแรกนั้นจะเหมาะสมสำหรับรัฐสามัคคีธรรม แต่เมื่อพิจารณาถึงประโยชน์แล้วมิใช่เหมาะเฉพาะแก่รัฐสามัคคีธรรมเท่านั้น รัฐแบบอื่นๆ ก็นำไปใช้ได้ แม้ข้อ ๔ ข้อที่เหลือก็ยังไม่ใช่ลักษณะเฉพาะสำหรับรัฐสามัคคีธรรมเท่านั้น แต่เหมาะสำหรับรัฐที่ดีทุกชนิด เพราะการเคารพนับถือผู้ใหญ่และรับฟังความคิดเห็นของท่านก็ดี การให้เกียรติและคุ้มครองสตรีก็ดี ไม่ใช่เรื่องเฉพาะรัฐแบบสามัคคีธรรมเท่านั้น แต่เป็นหลักทั่วไปในการบริหารรัฐให้เจริญรุ่งเรืองเสียมากกว่า ในทำนองเดียวกันผู้ปกครองทั้งหลายในรัฐสามัคคีธรรม

ก็จำเป็นต้องถือทศพิธราชธรรมด้วย แม้ว่าตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก พระพุทธองค์จะทรงสอนธรรมนั้นเพื่อรัฐแบบราชาธิปไตยก็ตาม^{๔๒}

ผู้วิจัยเห็นด้วยกับมติของปรีชา ช้างขวัญยืน ด้วยเหตุที่ว่าพระพุทธองค์ไม่ได้ตั้งพระทัยที่จะสอนปรัชญาการเมืองระบบใดระบบหนึ่งชัดเจน เป็นแต่สอนหลักธรรมเฉพาะเรื่องเฉพาะคราว แต่เนื่องจากรัฐมีไว้เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ประชาชนและความสุขที่แท้ต้องเป็นความดีงามตามหลักพุทธศาสนา เมื่อคำสอนของพุทธศาสนาไม่มุ่งที่ระบบการเมืองว่าระบบใดดีที่สุด แต่เน้นการสอนบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการเมืองโดยเฉพาะผู้มีอำนาจ เช่น ผู้ปกครองและข้าราชการ โดยมีได้ทรงพยายามเข้าแทรกแซงหรือเปลี่ยนระบบการปกครองของรัฐนั้นๆ เป็นการให้ความสำคัญแก่ตัวบุคคลผู้มีหน้าที่ปกครองมากกว่า โดยจุดเน้นก็คือเมื่อบุคคลใดเป็นคนดีแล้ว ไม่ว่าจะปกครองด้วยระบบใดก็จะเกิดความดีงามและความสุขทั้งสิ้น แนวคิดเช่นนี้อาจเป็นอุดมคติเกินไปที่เชื่อว่าถ้ามีคนดีแล้วทุกอย่างจะดีเอง แต่การถือว่าระบอบการเมืองที่ดีจะเปลี่ยนคนให้ดีและมีความสุขได้หมดโดยไม่จำเป็นต้องมีผู้ปกครองที่ดีก็เป็นอุดมคติที่เกิดขึ้นได้ยากพอๆ กัน

หลักอธิปไตยธรรมชุดแรกนี้เรียกว่า ราชอธิปไตยธรรมหรือวัชชีอธิปไตยธรรม ถือเป็นธรรมนิยมปฏิบัติทางฝ่ายบ้านเมืองเพื่อให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองและมั่นคง ดังที่พระพุทธองค์ตรัสรับรองกับท่านพระอานนท์ต่อหน้าวัสสการพราหมณ์ว่าตราบไต่ที่ชาววัชชียังคงรักษาธรรมนิยมปฏิบัติทั้ง ๗ ประการนี้ไว้ได้ตราบนั้นชาววัชชีก็จะมีแต่ความเจริญมั่นคง ไม่มีเสื่อม ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าหลักธรรมนี้เป็นความสุขระดับมหัพภาคคือระดับสังคม ซึ่งถ้าทำได้ดังนี้ก็เกิดผลคือความสามัคคีปรองดองและความเจริญมั่นคงอันเป็นเป้าหมายที่ทุกสังคมต้องการ

อธิปไตยธรรมสำหรับภิกษุ

เมื่อวัสสการพราหมณ์ทูลลาไปหลังจากได้ฟังอธิปไตยธรรมข้างต้นแล้ว พระพุทธเจ้าทรงรับสั่งให้ภิกษุสงฆ์ในกรุงราชฤกษ์ประชุมกัน แล้วทรงแสดงหลักของอธิปไตยธรรมสำหรับภิกษุสงฆ์ซึ่งเรียกว่าภิกษุอธิปไตยธรรมเพื่อความเจริญมั่นคงสำหรับภิกษุสงฆ์จำนวน ๖ ชุด ดังนี้

อธิปไตยธรรมชุดที่ ๑

๑. หมั่นประชุมกันเป็นประจำ
๒. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม และพร้อมเพรียงกันทำกิจที่สงฆ์พึงทำ

^{๔๒}ปรีชา ช้างขวัญยืน, *ทรงสนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร: โครงการตำรา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๘๖-๘๘.

๓. ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้ามิได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่พระพุทธเจ้าได้บัญญัติไว้
ถือปฏิบัติมั่นคงตามสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้

๔. สักการะ เคารพ นับถือ บูชาภิกษุผู้เป็นเถระ มีประสบการณ์มาก บวชมานาน เป็น
บิดาแห่งสงฆ์ เป็นผู้นำสงฆ์ และสำคัญว่าถ้อยคำของท่านเหล่านั้นควรที่จะรับฟัง

๕. ไม่ตกอยู่ในอำนาจแห่งตัณหาที่ก่อให้เกิดภพใหม่

๖. ยินดีพอใจในเสนาสนะป่า (ที่อยู่อาศัยอันสงบ เยียบสงบ)

๗. ตั้งใจว่าทำอย่างไรเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายผู้มีศีลตั้งงามที่ยังไม่มากก็จะฟังมา ที่มา
แล้วฟังอยู่อย่างผาสุก

อภิธานิยธรรมสำหรับภิกษุชุดแรกนี้ลือมาจากชุดที่ตรัสแก่เจ้าลิจฉวีต่างแต่เพียง
รายละเอียดเล็กน้อยดังแสดงเปรียบเทียบไว้แล้วในตารางข้างต้น จะเห็นได้ว่าหลักการทั้ง ๗ ข้อที่
ตรัสแก่ภิกษุนี้เป็นมรรคหรือแนวทางที่นำไปสู่ความสุขโดยแยกเป็น ๒ ระดับ คือ ตั้งแต่ข้อ ๑ ถึงข้อ
๔ เป็นจริยธรรมระดับสังคัม ทำให้เกิดความสามัคคีปรองดองและความเจริญมั่นคงของสังคัมภิกษุ
สงฆ์ และตั้งแต่ข้อ ๕ ถึงข้อ ๗ เป็นระดับปัจเจก มุ่งให้ภิกษุแต่ละรูปสามารถควบคุมจิตใจไม่ให้เป็น
ทาสของกิเลส ให้อารมณ์สงบ และมีมิตรภาพต่อเพื่อนภิกษุด้วยกันถือเป็นความสุขแบบวิมุติ
นิยม

อภิธานิยธรรมชุดที่ ๒

๑. ไม่ชอบ ไม่ยินดี ไม่หมั่นประกอบความเป็นผู้ชอบการงาน

๒. ไม่ชอบ ไม่ยินดี ไม่หมั่นประกอบความเป็นผู้ชอบการพูดคุย

๓. ไม่ชอบ ไม่ยินดี ไม่หมั่นประกอบความเป็นผู้ชอบการนอนหลับ

๔. ไม่ชอบ ไม่ยินดี ไม่หมั่นประกอบความเป็นผู้ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่

๕. ไม่มีความปรารถนาชั่ว ไม่ตกไปสู่อำนาจแห่งความปรารถนาชั่ว

๖. ไม่มีมิตรสหายและเพื่อนชั่ว

๗. ไม่ถึงความหยุดชะงักในระหว่างเพียงเพราะบรรลुकุณวิเศษขั้นต่ำ

อภิธานิยธรรมชุดที่ ๓

๑. มีศรัทธา (มีความเชื่อมั่นในพระรัตนตรัย)

๒. มีหิริ (มีความละอายต่อการที่จะทำบาป)

๓. มีโอตตปัปะ (มีความเกรงกลัวเมื่อเล็งเห็นผลของบาป)

๔. เป็นพหูสูต (หมั่นศึกษาหาความรู้)

๕. ปรารถนาความเพียร

๖. มีสติตั้งมั่น

๗. มีปัญญา

อภิธานิยธรรมชุดที่ ๔ ชุดนี้เป็นหลักเดียวกันกับโพชฌงค์ ๗ คือ

๑. เจริญสติสัมโพชฌงค์ (รู้ตัวทั่วพร้อมทุกขณะ)
๒. เจริญธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ (พิจารณาไตร่ตรองธรรม)
๓. เจริญวิริยสัมโพชฌงค์ (มีความเพียรไม่ย่อท้อ)
๔. เจริญปีติสัมโพชฌงค์ (มีความเอิบอímในธรรม)
๕. เจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (รู้จักระงับใจไม่ให้ฟูเมื่อเกิดปีติ)
๖. เจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ (มีจิตเป็นสมาธิ)
๗. เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ (รู้จักวางใจเป็นกลาง)

อภิธานิยธรรมชุดที่ ๕

๑. หมั่นทำความเข้าใจว่าทุกอย่างไม่มีเที่ยง
๒. หมั่นทำความเข้าใจว่าทุกอย่างหาตัวตนที่แท้จริงไม่มี (อนัตตตา)
๓. หมั่นทำความเข้าใจถึงความไม่งามของร่างกาย
๔. หมั่นทำความเข้าใจถึงโทษแห่งกาม
๕. หมั่นทำความเข้าใจถึงการละตัณหา
๖. หมั่นทำความเข้าใจถึงการปราศจากคามใคร่ในภพ
๗. หมั่นทำความเข้าใจถึงความดับสนิทแห่งกิเลส

อภิธานิยธรรมชุดที่ ๖ มีเพียง ๖ ข้อ ซึ่งต่างจากหลักอภิธานิยธรรม ๕ ชุดที่ผ่านมาที่มีชุดละ ๗ ข้อ

๑. จะทำอะไรก็ทำด้วยเมตตา
๒. จะพูดอะไรก็พูดด้วยเมตตา
๓. จะคิดอะไรก็คิดด้วยเมตตา
๔. รู้จักแบ่งกันกินแบ่งกันใช้
๕. มีความประพฤติดีเท่าเทียมกัน
๖. มีความคิดเห็นเท่าเทียมกัน

จากหลักอภิธานิยธรรมที่ตรัสสอนภิกษุ นับแต่ชุดที่ ๒ จนถึงชุดที่ ๖ เป็นการเน้นความสุขแบบวิมุตตินิยมระดับปัจเจก เพราะเน้นการพัฒนาอบรมคุณธรรมของปัจเจกบุคคลให้เจริญก้าวหน้า ไม่เสื่อมถอย เช่น ให้อริ่ความสงบ ไม่หมกมุ่นมัวเมาในการเข้าสังคมจนเกินไป ไม่คบ

เพื่อนชั่ว ให้รู้จักมีความละเอียดและเกรงกลัวต่อการทำความชั่ว (หิริและโอตตปปะ) ซึ่งข้อปฏิบัติเช่นนี้เป็นแนวทางสำคัญที่ก่อให้เกิดการพัฒนาตนเองให้เข้าถึงความสุขสูงสุดคือนิพพานได้

ไตรสิกขา

หลักธรรมที่ตรัสย้ำบ่อยครั้งที่สุด (พหุลาอนุสาสนี) ในมหาปริณิพพานสูตร คือ ไตรสิกขา ซึ่งหมายถึง ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษาเพื่อฝึกหัดและอบรมกาย วาจา จิตใจ และปัญญาให้สูงขึ้นตามลำดับจนสามารถหลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลาย โดยข้อความที่ตรัสย้ำทุกแห่งนั้นมีว่า “ศีลมีเป็นอย่างนี้ สมาธิเป็นอย่างนี้ ปัญญาเป็นอย่างนี้ สมาธิที่มีศีลเป็นฐาน ปัญญาที่มีสมาธิเป็นฐาน จิตใจที่มีปัญญาเป็นฐาน ย่อมมีผลานิสงส์มาก ทำให้หลุดพ้นจากกิเลสที่หมักหมมในสันดาน คือ กามภพ และอวิชชา ได้โดยชอบ” อย่างไรก็ตาม พระพุทธองค์ไม่ตรัสอธิบายรายละเอียดว่าศีล สมาธิ ปัญญา ดังกล่าวนี้เป็นอย่างไรบ้าง อาจเป็นเพราะหลักไตรสิกขานี้มีปรากฏรายละเอียดดาดำขึ้นทั่วไปในพระไตรปิฎกแล้ว ในพระสูตรนี้จึงกล่าวไว้เพียงสั้นๆ อย่างไรก็ตาม เพื่อให้เข้าใจความหมายของไตรสิกขา ผู้วิจัยได้ประมวลสรุปสาระสำคัญได้ดังต่อไปนี้

๑. ศีล หรือเรียกในชื่อเต็มว่า ศีลสิกขา ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษาในเรื่องศีล ได้แก่ ระเบียบวินัย กฎ กติกา ขนบธรรมเนียม และประเพณีอันเป็นมาตรฐานกลางทางสังคมเป็นแนวทางให้สมาชิกในสังคมมีความประพฤติให้เป็นอันเดียวกัน เป็นข้อปฏิบัติของสังคมสำหรับฝึกหัดขัดเกลาด้วยการควบคุมพฤติกรรม ด้านกาย วาจาให้เป็นปกติ และอาชีพให้มีความถูกต้องตามหลักของสัมมาชีพ^{๔๓}

๒. สมาธิ หรือเรียกในชื่อเต็มว่า จิตตสิกขา ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษาในเรื่องจิตใจ คือ การมีสมาธิ ได้แก่ ความตั้งมั่นแห่งจิตและการควบคุมจิตใจให้มีความมั่นคงและเข้มแข็งไม่ไหวหวั่นไหวส่ายไปกับอารมณ์ คือสิ่งที่ยั่วยุที่ผ่านเข้ามาปะทะกับชีวิตโดยผ่านอินทรีย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

^{๔๓} เฉพาะไตรสิกขาข้อแรก คือ ศีล ในมหาปริณิพพานสูตรนี้ พระพุทธองค์ทรงหมายเอาจุติปริสุทธิศีล ๔ ประการ (ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๑๓๘) ได้แก่ ๑) ปาฏิโมกขสังวรศีล การสำรวมระวังในพระปาฏิโมกข์ อันเป็นประมวลสิกขาบท คือ ข้อบัญญัติทั้งหลายที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้สำหรับภิกษุ ๒) อินทริยสังวรศีล การสำรวมระวังอินทริยคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ไม่ให้กิเลสครอบงำ ๓) อาชีวะปริสุทธิศีล การเลี้ยงชีพสุจริต ไม่ทำอนธนา คือ การประพฤติไม่สมควรเลี้ยงชีพ เช่น ประจบประแจงคฤหิษฐ์ และ ๔) ปัจจัยสันนิสิตศีล การรู้จักบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ ด้วยสติ ไม่ใช้สอยด้วยอำนาจกิเลสตัณหา

๓. ปัญญา หรือเรียกในชื่อเต็มว่า ปัญญาศึกษา ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษาในเรื่องปัญญา ได้แก่ การฝึกอบรมปัญญาและการพัฒนาปัญญาด้วยการศึกษาและการปฏิบัติเพื่อความรู้แจ้ง สรรพสิ่งตามความเป็นจริง เป็นความรู้บริสุทธิ์ บริบูรณ์ไม่เจือปนด้วยกิเลส ตัณหา และอุปาทาน

ไตรสิกขาถือเป็นเกณฑ์ตัดสินทางจริยศาสตร์แนวพุทธที่จะยึดถือเป็นแนวทางสำหรับการพัฒนากาย จิตใจ และปัญญา เพื่อให้เข้าถึงความดีและความสุขในชีวิต โดยอาจนับตั้งแต่ว่าความสุขแบบโลกๆ แบบสุขนิยม ไปจนถึงความสุขแบบวิมุตตินิยมซึ่งตามหลักพระพุทธศาสนา ได้แก่พระนิพพานซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต ทั้งนี้ผลที่จะเกิดนั้นขึ้นอยู่กับศักยภาพในการปฏิบัติว่าทำได้มากน้อยและถูกต้องตรงตามหลักการเพียงใด ไตรสิกขาเป็นการแสดงแนวทางในการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามขั้นตอน โดยเริ่มจากการพัฒนากายให้เป็นปกติตามหลักของศีล เมื่อมีศีลแล้วก็จะทำให้จิตตั้งมั่น ไม่ซัดส่าย มีสมาธิ ซึ่งจิตใจที่มีสมาธิเป็นพื้นฐานก็ง่ายที่จะพัฒนาปัญญาในการพิจารณาไตร่ตรองสรรพสิ่งตามความเป็นจริง

โทษของผู้ไม่มีศีลและอานิสงส์ของผู้มีศีล

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จถึงปาฏลีคาม คณะอุบาสกอุบาสิกาในปาฏลีคามมาเฝ้า พระพุทธองค์จึงทรงแสดงโทษหรือข้อเสียของผู้ที่ไม่รักษาศีล ๕ ประการ ดังนี้

๑. ถึงความเสื่อมโภคทรัพย์
๒. ชื่อเสียงเสียหาย
๓. จะไปที่ใดก็ไม่แก่แล้วกล้า เก้อเขิน ไม่อาจหาญ
๔. เวลาใกล้ตาย มีสติหลงลืม
๕. เมื่อตายไปแล้วก็จะไปเกิดในทุคติ

ส่วนอานิสงส์หรือข้อดีหรือประโยชน์ของผู้สามารถรักษาศีลได้มี ๕ ประการ ซึ่งตรงกันข้ามกับโทษของผู้ไม่มีศีล ดังนี้

๑. มีโภคทรัพย์มาก
๒. มีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับ
๓. จะไปที่ไหน ๆ ก็แก่แล้วกล้า ไม่เก้อเขิน อาจหาญ
๔. ตายอย่างมีสติ
๕. ตายแล้วไปสู่สุคติ

หลักการข้างต้นนี้เป็นการแสดงถึงผลของการรักษาศีล ๕ ข้อสำหรับคฤหัสถ์ ซึ่งถ้าหากใครสามารถรักษาศีลไว้ได้ก็จะเกิดความสุขแบบสุขนิยม ๕ ประการเช่น มีโภคทรัพย์ มีชื่อเสียงที่ดี

แต่หากไม่รักษาศีลก็จะพบกับความเสื่อมเสีย ๕ ประการตรงกันข้ามกับผู้ที่สามารถรักษาศีลได้ บริบูรณ์ ศีลจึงเป็นหลักปฏิบัติที่จำเป็นสำหรับผู้ที่ยังใช้ชีวิตแบบฆราวาสวิสัยทั่วไป เนื่องจากสังคม ต้องมีระเบียบวินัยหรือศีลขั้นพื้นฐานอย่างน้อย ๕ ข้อเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความวุ่นวาย แต่ศีลนั้นมี ข้อแตกต่างจากกฎหมายบ้านเมืองตรงที่มีโทษหรืออันสงส์ครอบคลุมทั้งชาตินี้และชาติหน้า คือ แม้ตายไปแล้วก็มีสุคติเป็นที่รองรับสำหรับผู้มีศีล และมีทุคติเป็นที่รองรับสำหรับคนทุศีล ในขณะที่ กฎหมายมีบทกำหนดเฉพาะโทษในชาติปัจจุบันเท่านั้น นอกจากนี้ ศีลยังเป็นข้อปฏิบัติขั้นต้นที่จะ นำไปสู่เป้าหมายสูงสุดคือพระนิพพานอีกด้วย (สีเลน นิพพุตี ยนฺติ)

อริยสัจ ๔

เมื่อเสด็จถึงโกฏิกาม พระพุทธองค์ได้ตรัสอริยสัจ ๔ กับเหล่าภิกษุว่าเพราะไม่รู้แจ้งความ จริง ๔ ประการจึงทำให้ต้องเที่ยวเร่ร่อนไปในวัฏสงสารตลอดกาลอันยาวนาน อริยสัจ ๔ ประการ นับเป็นหลักธรรมสำคัญที่สุดที่รวบรวมเอาทั้งหลักการเกี่ยวกับความดีและความสุขรวมทั้งแนวทางที่ จะให้บรรลุถึงความดีและความสุขโดยสมบูรณ์นั้นด้วย ได้แก่

๑. ทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่เกิด แก่ เจ็บ และตาย ความเศร้าโศก ความรำไรรำพัน การได้ ของที่ไม่ชอบใจ หรือการพลัดพรากจากของที่รักของที่ชอบ หรือโดยสรุปก็คือ ความยึดมั่นถือมั่นใน ันธ์ ๕ ว่าเป็น “ตัวกู-ของกู” นั้นเอง

๒. สมุทัย หรือเรียกในชื่อเต็มว่า ทุกขสมุทัย ได้แก่ ต้นเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ โดยสาเหตุ นั้นเนื่องมาจากตัณหา คือ ความอยาก ๓ ประการ ได้แก่ ๑) อยากได้กามคุณ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (กามตณฺหา) ๒) อยากได้ในภาวะของตัวตนที่จะได้จะเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง อยาก เป็นนั่นเป็นนี่ (ภวตณฺหา) และ ๓) อยากไม่ให้มี อยากไม่ให้เป็น อยากหนีจากภาวะที่ตนไม่ชอบ (วิภวตณฺหา)

๓. นิโรธ หรือเรียกในชื่อเต็มว่า ทุกขนิโรธ คือ ความดับสิ้นแห่งทุกข์ เป็นภาวะที่ตัณหา ดับสิ้นไป หลุดพ้นจากอำนาจตัณหา ปลอดภัย ไม่ติดข้อง เป็นอิสระ ซึ่งก็คือนิพพานนั่นเอง

๔. มรรค หรือเรียกอย่างเป็นทางการว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา คือ ข้อปฏิบัติอันเป็น แนวทางให้ถึงความดับทุกข์ แต่นิยมเรียกสั้นๆ ว่า มรรค มรรคนี้เป็นข้อปฏิบัติที่เป็นทางสายกลาง หรือมัชฌิมาปฏิปทา เพราะไม่เกี่ยวข้องกับทางสุดโต่ง ๒ ประการ คือ ๑) การปฏิบัติประเภทที่ย่อ หย่อนเกินไป ปล่อยร่างกายและจิตใจหมกมุ่นมัวเมาอยู่ในกามารมณ์ (กามสุขลลิกานุโยโค) และ ๒) การปฏิบัติประเภทที่ตึงเกินไป มีการทำตนให้ได้รับความยากลำบากจนเกินไป การทรมานตน อย่างหนัก (อตุตถิกิลมถานุโยโค)

ตามหลักอริยสัจ ๔ นี้จะเห็นได้ว่า ความสุขที่แท้จริง คือ สุขแบบอริยนิยาม ได้แก่ การสิ้นทุกข์ หรือการไม่มีต้นเหตุคือความอยาก ซึ่งอาจเรียกว่านิโรธหรือนิพพาน อันเป็นภาวะที่จิตปลอดโปร่งโล่ง เป็นอิสระ ไม่ติดข้อง ไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจของกิเลสตัณหาใดๆ ถือเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา^{๔๔} และการที่จะเข้าถึงภาวะแห่งความสุขดังกล่าวได้ก็ด้วยอาศัยมรรคหรืออริยมรรคนั้นเอง โดยที่มรรคนั้นเป็นเอกลักษณ์เฉพาะที่มีในพระพุทธศาสนาเท่านั้นและตราบไต่ที่ยังมีการศึกษาและปฏิบัติตามหลักการนี้อย่างถูกต้อง ตราบนั้นโลกนี้ก็จะมีว่างจากพระอรหันต์^{๔๕} เมื่อเป็นพระอรหันต์แล้วก็คือผู้ที่เข้าถึงความสุขประเภทอริยนิยามนั่นเอง

มรรคหรืออริยมรรค หมายถึง เส้นทางหรือวิธีการอันประเสริฐซึ่งมีองค์ประกอบ ๘ ประการ เปรียบได้กับถนนที่สมบูรณ์หนึ่งสายที่ต้องมีองค์ประกอบหลายอย่าง เช่น หิน กรวด ทราวย ลูกกรง ยางหรือคอนกรีต เป็นลำดับขั้นจนปรากฏเป็นตัวถนน และองค์ประกอบอื่นๆ เช่น เครื่องหมาย ป้ายบอกทาง และโคมไฟ เป็นต้น ผู้ที่ใชรถใช้ถนนต้องอาศัยส่วนประกอบเหล่านี้ไปพร้อมกัน เช่นเดียวกับผู้ที่ต้องการดำเนินชีวิตให้บรรลุถึงความดีและความสุขที่แท้จริงก็ต้องอาศัยอริยมรรคมีองค์ ๘ อย่างบูรณาการไปพร้อมๆ กัน ไม่ได้แยกทำเป็นข้อๆ หรือทำทีละข้อ โดยองค์ประกอบของอริยมรรคทั้ง ๘ นั้นมีคำว่า “ถูกต้อง” ตอนท้าย หรือภาษาบาลีว่า สัมมา.. กำกับข้างหน้าทุกข้อ ดังนี้

๑. สัมมาทิฐิ มีความเห็นถูกต้อง
๒. สัมมาสังกัปปะ มีความดำริหรือคิดถูกต้อง
๓. สัมมาวาจา พูดจาถูกต้อง
๔. สัมมากัมมันตะ ประพฤติถูกต้อง
๕. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพถูกต้องหรือประกอบสัมมาอาชีพ
๖. สัมมาวายามะ พยายามถูกต้อง

^{๔๔} มีคำอธิบายถึงภาวะของนิพพานนี้ไว้มากมายในพระไตรปิฎก โดยมีทั้งคำอธิบายในเชิงบวก เช่น สุขใดไหนเล่าจะเท่าความสงบหรือนิพพาน นิพพานเป็นบรมสุข (ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๐๒-๒๐๔/๕๒-๕๓) เป็นที่สุดแห่งทุกข์ (ขุ.อุ. (บาลี) ๒๕/๗๑, ๗๔/๒๑๒, ๒๑๔) ท่านผู้ไกลจากกิเลสอยู่ที่ใด ที่นั่นไซ้รัคือที่อันรื่นรมย์ (ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๙๘/๓๔) และคำอธิบายในเชิงลบ เช่น ภาวะที่ดับสนิทแห่งราคะ โทสะ โมหะ (ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๓๑๔/๒๓๑) ภาวะที่ไม่มีดิน น้ำ ไฟ ลม ไม่มีอากาศ ไม่มีวิญญาณ ไม่มีอากิญจัญญาตนะ ไม่มีเนวสัญญานา สัญญาตนะ ไม่มีโลกนี้ ไม่มีโลกหน้า ไม่มีดวงอาทิตย์ ไม่มีดวงจันทร์ (ขุ.อุ. (บาลี) ๒๕/๗๑/๒๑๒).

^{๔๕} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๔/๑๓๒-๑๓๓.

๗. สัมมาสติ ตั้งสติถูกต้อง

๘. สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นถูกต้อง^{๔๖}

อริยมรรคมีองค์ ๘ กับไตรสิกขาเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก เพราะไตรสิกขาเป็นส่วนที่แสดงขั้นตอนการปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมโดยเริ่มต้นจากส่วนที่มองเห็นได้ง่าย คือ การฝึกหัดขัดเกลาพฤติกรรมทางกายและวาจา (ศีล) ต่อมาเป็นการฝึกหัดขัดเกลาทางจิตใจ (สมาธิ) และฝึกทางปัญญาเป็นขั้นสุดท้าย ในขณะที่อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นส่วนที่แสดงเนื้อหาสาระของระบบการปฏิบัติทั้งหมด เป็นการแจ่มแจ้งให้เห็นองค์ประกอบทั้ง ๘ ว่าคืออะไรบ้าง เป็นการแนะนำให้เห็นความสำคัญขององค์ประกอบทั้ง ๘ เริ่มต้นจากเรื่องภายในจิตใจคือความเห็นถูกต้องและความดำริถูกต้องก่อนแล้วค่อยมาถึงเรื่องพฤติกรรมทางกายและวจากับความตั้งมั่นแห่งจิตภายหลัง แต่ยังไม่ได้ชี้แนะว่าจะเริ่มลงมือปฏิบัติตรงไหนก่อนหรือหลังอย่างไร อาจกล่าวได้ว่าอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นภาควิชาการหรือภาคทฤษฎี ส่วนไตรสิกขาเป็นภาคปฏิบัติ^{๔๗} เมื่อนำคำสอนทั้ง ๒ หมวดมาเทียบกัน สามารถเทียบเคียงกันได้ดังนี้

อริยมรรคมีองค์ ๘	เทียบกับ	ไตรสิกขา
สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ	เทียบกับ	ศีล
สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ	เทียบกับ	สมาธิ
สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ	เทียบกับ	ปัญญา

จากตารางนี้แสดงให้เห็นว่า ไตรสิกขาเข้ามามีบทบาทในการจัดเรียงลำดับว่าอันไหนควรปฏิบัติก่อนหรือหลัง ดังจะเห็นได้จากการนำองค์ประกอบทั้ง ๘ ของอริยมรรคมาจัดหมวดหมู่เรียงลำดับเทียบกับศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งเริ่มต้นจากส่วนที่หยาบไปหาส่วนที่ละเอียด หรือจากส่วนที่เห็นชัดเจนไปสู่สิ่งที่ละเอียดประณีตลึกซึ้ง ความสัมพันธ์ของศีล สมาธิ และปัญญา สามารถอธิบายตามลำดับได้ คือ ๑) เมื่อบุคคลมีพฤติกรรมทางกายและวาจาสะอาดบริสุทธิ์ ก็เกิดความอิมใจและเชื่อมั่นในความดีงามของตน มีความองอาจกล้ากล้า ไม่ต้องคอยหวาดระแวง ไม่ต้อง

^{๔๖} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓/๑๓.

^{๔๗} ประยงค์ จันทร์แดง, ปาฏิหาริย์ชีวิตตามแนวพุทธ, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์สัมปชัญญะ, ๒๕๕๖), หน้า ๙๘-๙๙.

หลบๆ ซ่อนๆ เพราะกลัวถูกลงโทษจากผลแห่งความประพฤติไม่ดีของตน ทั้งไม่ต้องกลัวคำครหา นินทาเพราะสังคมไม่ยอมรับ ๒) จิตใจก็จะปลอดโปร่ง ไม่ฟุ้งซ่านวุ่นวายใจ จะฝึกหัดขัดเกลา เพื่อให้เกิดสมาธิทำได้ง่ายขึ้น ๓) เมื่อจิตได้รับการฝึกจนเกิดความสงบนิ่งแน่วแน่แล้ว การคิดการ พินิจพิจารณาสิ่งต่างๆ ก็มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นซึ่งก็เท่ากับเป็นการบ่มเพาะปัญญาให้แก่กล้าขึ้น เรื่อยๆ จนถึงขั้นรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงจนหลุดพ้นจากกิเลส บรรลุถึงสุข สูงสุดคือพระนิพพานได้

สติปัฏฐาน ๔

พระพุทธองค์ตรัสเรื่องสติปัฏฐาน ๔ แก่พระอานนท์ขณะกำลังพักที่อัมพปาลีวัน เขต เมืองเวสาลี เพื่อฝากเตือนให้ภิกษุรู้จักฟังตนเอง ไม่ต้องหวังพึ่งพระองค์ตลอดเวลา คำว่า สติปัฏฐาน คือ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติ ข้อปฏิบัติที่เน้นความตื่นตัว ความรู้ตัวทั่วพร้อม เป็นการตั้งสติ กำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นเท่าทันตามความเป็นจริง การมีสติกำกับดูสิ่งต่างๆ และความ เป็นไปทั้งหลายโดยรู้เท่าทันตามสภาวะของมันโดยไม่ถูกครอบงำด้วยความยินดี ยินร้าย ที่ทำให้ มองเห็นเพียงไปตามอำนาจของกิเลส เป็นการฝึกใช้สติด้วยความรู้ตัวทั่วพร้อมพิจารณาเรื่องต่างๆ ๔ ประการ ได้แก่

๑. กายานุปัสสนา การใช้สติพิจารณากายให้รู้เห็นตามเป็นจริง โดยวิธีต่างๆ วิธีใดวิธี หนึ่งที่สำคัญ เช่น อานาปานสติ การตั้งสติพิจารณาลมหายใจเข้าและลมหายใจออก มีสติรู้ชัดว่า ขณะใดลมหายใจเข้า-ออกสั้นหรือยาว จนจิตสงบเป็นสมาธิ อิริยาบถ ตั้งสติพิจารณาการ เคลื่อนไหวในอิริยาบถต่างๆ ของร่างกาย สัมผัสบัญญัติ คือ มีความรู้ตัวทั่วพร้อม ไม่ปล่อยใจไปตาม สิ่งเร้าที่เข้ามากระทบประสาทสัมผัส กำหนดรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และจิตใจ และปฏิกุศลมนสิการ คือ การพิจารณาร่างกายและองค์ประกอบต่าง ๆ ของร่างกายว่าเป็นของไม่สะอาด ไม่สวยงาม เต็มไปด้วยสิ่งปฏิกุศลที่ต้องหมั่นทำความสะอาดอยู่เสมอ

๒. เวทนานุปัสสนา มีสติพิจารณาเวทนา คือ ความรู้สึก ให้รู้เท่าทันว่าสุขเวทนา คือ ความรู้สึกสุขสบาย หรือทุกข์เวทนา คือ ความรู้สึกไม่สบาย หรืออุเบกขาเวทนา คือ ความรู้สึกอย่าง กลาง เป็นความรู้สึกเป็นอย่างกลาง ๆ คือไม่เป็นตามอำนาจของความสุขและทุกข์ เป็นผู้มีอำนาจ เห็นความสุข ความทุกข์ หรือกลางๆ

๓. จิตตานุปัสสนา การใช้สติพิจารณาดูจิตของตนว่าเป็นอย่างไรในแต่ละขณะ ให้รู้ชัด ว่าจิตมีความโลภ ความโกรธ ความหลง หรือจิตมีความโปร่งใส ผ่องแผ้ว หรือขุ่นมัว

๔. ถ้ามานุษัสสนา การตั้งสติพิจารณาธรรมทั้งหลาย ได้แก่ นิรวรณ & ชันถ & อายตนะ ๑๒ โพชฌงค์ ๗ และอริยสัจ ๕ ว่าธรรมเหล่านี้คืออะไร เกิดขึ้น เจริญบริบูรณ์ ดับไป ในตัวเองอย่างไรบ้าง^{๔๘}

การพิจารณาตรวจสอบดูกาย เวทนา จิต และธรรมดังกล่าวทำให้จิตใจตั้งมั่นเป็นสมาธิ และเกิดปัญญาที่มีความรู้ชัดว่ากาย เวทนา จิต และธรรมนี้ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา หรือไม่ใช่ “ตัวกู ของกู” สรรพสิ่งเป็นไปตามเหตุปัจจัย จะช่วยให้บรรเทาความยึดมั่นในกาย เวทนา จิต และธรรมให้หมดสิ้นไปได้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงความสำคัญของสติปัฏฐานว่า การบำเพ็ญสติปัฏฐาน เป็นทางสายเอก เพื่อความบริสุทธิ์ ข้ามพ้นไปจากความทุกข์ บรรลุธรรมอันสูงสุด คือ นิพพาน^{๔๙} จะเห็นได้ว่าสติปัฏฐาน ๔ นี้เป็นเกณฑ์แนวทางให้เกิดการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบจนสามารถบรรลุถึงความดีสูงสุดคือนิพพานนั่นเอง

อิทธิบาท ๔

พระพุทธองค์ตรัสบอกใบ้ให้ท่านพระอานนท์ทราบ ว่า ถ้าพระองค์เจริญอิทธิบาท ๔ ให้สมบูรณ์ มั่นคงดีแล้วก็จะสามารถมีพระชนมายุยืนได้ถึงหนึ่งกัปหรือมากกว่าหนึ่งกัปก็ได้ คำว่า อิทธิบาท ๔ ที่ปรากฏในมหาปริณิพพานสูตรนี้แม้ว่าพระพุทธองค์จะไม่ได้ทรงระบุว่าคืออะไรบ้าง เพราะเป็นการตรัสแบบรู้กันกับท่านพระอานนท์ จึงทรงระบุเฉพาะคำว่าอิทธิบาท ๔ แต่เราก็สามารถสืบค้นรายละเอียดเกี่ยวกับหลักธรรมสำคัญนี้ได้ไม่ยาก ดังนี้

๑. ฉันทะ มีใจรัก มีความพอใจเต็มใจที่จะทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยไม่เห็นแก่อาภิสสินจ้าง หรือรางวัลตอบแทนอย่างใดอย่างหนึ่ง

๒. วิริยะ พากเพียรทำ มีความอุตสาหะ พยายาม ไม่ย่อท้อ

๓. จิตตะ เอาจิตฝึกฝึ มีความตั้งใจ มุ่งมั่น ไม่ฟุ้งซ่านเลือนลอย

๔. วิมังสา ตรวจสอบด้วยปัญญา พิเคราะห์ไตร่ตรอง ใคร่ครวญเพื่อหาข้อบกพร่อง ผิดพลาด แล้วคิดหาวิธีแก้ไข^{๕๐}

หลักอิทธิบาททั้ง ๔ ประการนี้ โดยทั่วไปหมายถึง เคล็ดลับที่จะนำไปสู่ความสำเร็จ ตามที่มุ่งหวัง สามารถนำไปปรับใช้ในการดำเนินกิจการต่างๆ ในชีวิตประจำวันก็ได้ ดังที่ท่านพระ

^{๔๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส อาร์ พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๔๑.

^{๔๙} ม.อุ. (บาลี) ๑๒/๑๓๓-๑๓๘/๙๖-๙๗ และ อ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๓๔/๒๔๕.

^{๕๐} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๖/๑๙๘ และ อ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๓๖/๒๔๖.

พรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้สรุปเป็นข้อความสั้นๆ เพื่อจำง่ายว่า “รักษาน ฐึ่งาน ใส่ใจงาน และทำงานด้วยสติปัญญา”^{๕๑} พระพุทธองค์ตรัสว่าถ้าใครปฏิบัติได้ ทำได้ครบถ้วนทุกประการแล้ว จะพึงดำรงอยู่ได้ ๑ กัป พระองค์ได้ทรงแสดงวิธีเจริญไว้ว่า พระองค์ทรงนำอิทธิบาทเข้าไปเจริญเจโตสมาธิอันไม่มีนิमित โดยไม่ใส่ใจถึงนิमितทุกอย่าง และเพราะดับเวทนาบางอย่างได้^{๕๒} เมื่อเจริญแล้วจะทำให้มีพระชนมายุยืนได้ถึง ๑ กัป คำว่า ๑ กัปตรงนี้ หมายถึง ช่วงอายุของคนที่อยู่ได้ประมาณ ๑๐๐ ปี ซึ่งเป็นเกณฑ์เฉลี่ยอายุของคนในยุคสมัยนั้น^{๕๓} พระพุทธเจ้าตรัสเป็นกลาง ๆ ไม่ได้ตรัสเฉพาะพระองค์ว่าผู้ใดก็ตามเจริญอิทธิบาท ๔ อย่างนั้น ๆ แล้ว ถ้าหวังก็จะอยู่ได้ตลอดกัป เพราะคนที่อายุยืนนั้นจะต้องมีฉันทะ คือ มีกำลังใจไม่ปรารถนาที่จะทำอะไรสักอย่าง ก็จะทำให้เกิดวิริยะ ความเพียร ความเข้มแข็ง ใจสู้ และเกิดจิตตะ คือ ใฝ่ใจ เอาใจใส่ในสิ่งที่ทำ ไม่ฟุ้งซ่าน และวิมังสา รู้จักใช้ความคิดปัญญาพิจารณาข้อบกพร่องในสิ่งที่ทำแล้วหาทางแก้ไข^{๕๔}

จะเห็นได้ว่าหลักอิทธิบาท ๔ จะเป็นหลักธรรมสำหรับยืดอายุให้ยืนยาวก็ได้ และยังถือเป็นหลักกลางๆ ที่สามารถนำไปใช้ได้ในการดำเนินกิจการต่างๆ ในชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะเรียนหนังสือ ทำงาน หรือประกอบอาชีพต่าง ๆ ตลอดจนสามารถนำไปใช้ในการปฏิบัติธรรมบำเพ็ญเพียรทางจิตเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิต ส่วนจะสามารถบรรลุได้ถึงขั้นใดนั้นขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพของการปฏิบัติของแต่ละบุคคลเป็นหลัก โดยหากจะถือว่าการมีอายุยืนและการทำงานให้สำเร็จตามวัตถุประสงค์เป็นความดีและความสุขก็อาจนับเป็นความดีและความสุขชั้นเบื้องต้น จนกว่าจะสามารถใช้ความมีอายุยืนและการทำงานเพื่อลด ละ เลิก ความเห็นแก่ตัวได้จนเห็นว่าการทำงานกับการปฏิบัติธรรมเป็นเรื่องเดียวกันก็จะสามารถเข้าถึงความดีและความสุขชั้นสูงสุดคือนิพพานเช่นเดียวกัน

หากกล่าวตามบริบทของกลุ่มสุขนิยมและอสุขนิยม กลุ่มสุขนิยมที่ต้องการให้ชีวิตมีความสุขสบายก็ต้องใช้อิทธิบาท ๔ ในการทำมาหาเลี้ยงชีพจนสร้างฐานะทางการเงินและทาง

^{๕๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมนุญชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๖, (กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมาธิการศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรม สภาผู้แทนราษฎร ชุดที่ ๒๑, ๒๕๔๘), หน้า ๓๖.

^{๕๒} **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๑๖๕/๙๑.

^{๕๓} **ที.ม.อ.** (บาลี) ๒/๑๖๗.

^{๕๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พระธรรมปิฎกไขปัญหาเงื่อนไขปรินิพพาน**, ออนไลน์, แหล่งที่มา: http://www.thaidhammajak.com/webboard/detail.php?question_id=12035 (๘ มิถุนายน ๒๕๕๘).

สังคมอย่างมั่นคงเพื่อจะได้มีความสุขทางวัตถุได้ตามต้องการ ส่วนกลุ่มสุขนิยมก็สามารถใช้อิทธิบาท ๔ เพื่อฝึกหัดขัดเกลาตัวเองให้เข้าถึงความสุขทางจิตใจที่ประณีตยิ่งขึ้นตามลำดับ

การบูชา ๒ ประเภท

ขณะที่พระพุทธองค์ทรงสำเร็จสืงไสยาสน์ใต้ต้นสาละในสาลวนโศทยาน เมืองกุสินารา มีดอกสาละนอกฤดูกาลและของทิพย์จากสวรรค์ เช่น ดอกมณฑารพ จุณแห่งจันท์ ร่วงหล่นโปรยปรายลงมายังพระศรีระ และยังมีดนตรีบรรเลงเพลงทิพย์ของชาวสวรรค์ในอากาศเพื่อสักการบูชาพระตถาคตเช่นกัน พระองค์จึงตรัสกับท่านพระอานนท์ว่า “ตถาคตจะชื่อว่าอันบริษัทสักการะเคารพ นบถือ บูชา นอบน้อม ด้วยเครื่องสักการะเพียงเท่านี้ก็หาไม่ ผู้ใดไม่ว่าจะเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่กรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรมอยู่ ผู้นั้นชื่อว่าสักการะ เคารพ นบถือ บูชา นอบน้อม ด้วยการบูชาอย่างยอดเยี่ยม”^{๕๕}

จากพุทธดำรัสข้างต้นนี้ สามารถสรุปการบูชาได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑. อามิสบูชา ได้แก่ การสักการบูชาด้วยวัตถุหรือสิ่งของ เช่น ดอกไม้ ของหอม
๒. ปฏิบัติบูชา ได้แก่ การสักการบูชาด้วยการปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบตามธรรม

จากเนื้อหาตอนนี้จะเห็นว่า พระพุทธองค์ทรงเน้นการบูชาด้วยการประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมที่ทรงสอนไว้ โดยแยกเป็น ๒ กรณี คือ กรณีของบรรพชิต ปฏิบัติบูชาด้วยการปฏิบัติตามสิกขาบทที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้หรือดำเนินชีวิตตามหลักปาริสุทธิศีล ๔ ส่วนกรณีของคฤหัสถ์ สามารถปฏิบัติบูชาด้วยการรักษาศีล ๕ กุศลกรรมบถ ๑๐ และรักษาอุโบสถศีลเดือนละครั้ง นอกจากนี้ยังต้องอุปัฏฐากบิดามารดาและสมณพราหมณ์ผู้ทรงศีลอีกด้วย^{๕๖} ส่วนการสักการบูชาด้วยสิ่งของ เช่น ดอกไม้ ของหอม แม้จะเป็นการยกย่องให้เกียรติ แต่ก็ยังไม่ประเสริฐเท่ากับการปฏิบัติตามที่สอน ดังที่ท่านพุทธทาส ภิกขุ กล่าวว่า “ไม่ทำตามที่สอน อย่มาอ่อนเรียกอาจารย์” หากจะพิจารณาการบูชาว่าเป็นความดีระดับใดก็สามารถแยกได้เป็น ๒ ระดับคือ อามิสบูชาจัดเป็นความดีระดับพื้นฐาน เพราะเป็นการทำความดีด้วยวัตถุสิ่งของซึ่งทำได้ง่ายกว่าความดี

^{๕๕} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๙๙/๑๒๑-๑๒๒.

^{๕๖} มงคล.อ. (บาลี) ๑/๓๐.

ระดับสูง คือ ปฏิบัติบูชา เนื่องจากการปฏิบัติตามธรรมนั้นเป็นเรื่องที่ทำได้ยากกว่าเพราะต้องอาศัยความศรัทธาและความอุทิศอย่างต่อเนื่องจึงจะทำได้สำเร็จ

สังเขปนียสถาน ๔

ขณะที่พระพุทธองค์ประทับที่เสนาสน์ได้ต้นสาละ ท่านพระอานนที่ปรารภว่าถ้าพระพุทธองค์จากไปแล้ว พระสาวกรุ่นหลังก็จะได้ไม่เห็นพระองค์อีก พระพุทธองค์จึงตรัสถึงสถานที่ที่ควรไปดูเพื่อให้เกิดความสังเวช เพื่อจะได้ไม่ประมาท ๔ แห่ง ดังนี้

๑. สถานที่ประสูติ
๒. สถานที่ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ
๓. สถานที่ทรงประกาศพระธรรมจักรอันยอดเยี่ยม (แสดงปฐมเทศนา)
๔. สถานที่เสด็จดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ

คำว่า สังเวช ในที่นี้ไม่ได้มีความหมายในเชิงลบเช่นที่คนไทยส่วนใหญ่เข้าใจกัน เช่นที่มักได้ยินเสมอว่า สังเวชสลดใจ หดหู่ใจ เนื่องจากการสลดหดหู่ใจเป็นนิรวณฺ์ข้อ ๓ คือ ถีนมิทธะ ความหดหู่และเฉื่อยชา ซึ่งความหมายเช่นนี้ไม่ใช่พุทธประสงค์ในการตรัสถึงสถานที่ ๔ แห่งที่ชาวพุทธผู้มีศรัทธาควรไปเยี่ยมชมหลังพุทธปรินิพพาน สังเขปนียสถานในที่นี้ ได้แก่สถานที่ที่ควรไปเคารพสักการะ ควรไปแสวงบุญ เพื่อกระตุ้นเตือนใจให้เกิดพุทธานุสติและเห็นสังขธรรม คือ เห็นไตรลักษณ์ หรือความจริงในความเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ของสรรพสิ่ง เพื่อจะได้ไม่ประมาทัวเมาในชีวิต เร่งขวนขวายทำสิ่งดีงามเพื่อบรรลุนิพพาน^{๕๗} การไปแสวงบุญที่สังเขปนียสถานทั้ง ๔ นี้สามารถพิจารณาความสุขได้เป็น ๒ ระดับขึ้นอยู่กับว่าผู้ไปแสวงบุญทำในระดับใด กล่าวคือ ถ้าเพียงไปดูเพื่อให้ระลึกถึงพุทธคุณแล้วเกิดศรัทธาอิมเธิบใจในผลบุญก็ถือว่าได้บรรลุความสุขแบบสุขนิยม แต่หากไปดูแล้วเกิดธรรมสังเวชคือเข้าใจสังขธรรม ความเป็นจริงตามหลักไตรลักษณ์ แล้วเอาจริงเอาจังไม่ย่อท้อในการประพฤติปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ ก็ย่อมสามารถบรรลุความสุขแบบอสุขนิยมคือนิพพานได้

^{๕๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **จาริกบุญ จาริกธรรม**, พิมพ์ครั้งแรก, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๑๘๓-๑๘๔.

อุปารบุคคล ๔ จำพวก

เมื่อพระอานนทเถาถึงการจัดการกับพระศพ พระพุทธองค์ตรัสว่าพวกภิกษุไม่พึงกังวลให้เร่งทำหน้าที่ของตนเองเป็นหลัก เรื่องพระศพจะมีกษัตริย์ พราหมณ์ และคหบดีผู้เป็นบัณฑิตผู้เลื่อมใสศรัทธาจัดการเอง แล้วพระองค์ก็ตรัสถึงบุคคลผู้ควรแก่การสร้างสถูปหรืออนุสรณ์สถานให้ ๔ จำพวก ได้แก่

๑. พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
๒. พระปัจเจกพุทธเจ้า
๓. พระสาวกของพระตถาคตเจ้า
๔. พระเจ้าจักรพรรดิ

ผู้ที่มาเยี่ยมชมอนุสรณ์สถานของบุคคลทั้ง ๔ ประเภทนี้ด้วยจิตใจที่เลื่อมใส เมื่อตายไปก็จะไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ จากพุทธดำรัสนี้จะเห็นได้ว่า บุคคลจำพวกที่ ๑-๓ เป็นอริยบุคคลผู้สามารถกำจัดกิเลสได้ เป็นตัวอย่างมนุษย์ที่สามารถฝึกฝนพัฒนาตนจนบรรลุถึงความดีและความสุขขั้นสูงสุดคือนิพพาน จึงนับว่าประเสริฐสุดในหมู่มนุษย์ (ทนฺโต เสฏฺฐโฐ มนุสฺเสสุ) จึงควรเป็นที่ยกย่องเป็นตัวอย่างที่ดีของสังคม และควรสร้างสถูปให้ ส่วนจำพวกที่ ๔ เป็นการให้เกียรติยกย่องนักปกครองที่มีความสามารถและมีความดี เพราะพระเจ้าจักรพรรดิตามความหมายทางพระพุทธศาสนา หมายถึง พระมหากษัตริย์ที่ทรงธรรมและเผยแผ่ธรรมเพื่อประโยชน์สุขของมหาชน ทรงเป็นผู้ชนะโดยไม่ต้องใช้อาวุธประหัตประหาร ทรงชนะด้วยธรรม คือ ชนะใจผู้คนด้วยความดี เป็นตัวอย่างของผู้ที่เข้าถึงความสุขแบบสุขนิยามที่ควรสร้างอนุสรณ์สถานให้เป็นที่ปรากฏเช่นกัน

ความไม่ประมาท

ในช่วงสุดท้ายแห่งพระชนมชีพ พระพุทธองค์ได้ตรัสปัจฉิมวาจาสั้นๆ แต่มีความหมายครอบคลุมหลักการทั้งหมดของพระพุทธศาสนาว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลาย

สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด”^{๕๘}

พระปัจจิมวาจานี้แสดงให้เห็นว่าพระพุทธองค์ทรงสรุปหลักคำสอนทั้งหมดที่ทรงแสดงมาตลอดระยะเวลา ๔๕ ปีเหลือเพียงคำสั้นๆ เพียงบทเดียวว่า อย่าประมาทในชีวิต แม้พระพุทธเจ้าได้ประกาศหลักธรรมไว้มากมายหลากหลายเหมาะสมกับบุคคลแต่ละคนหรือแต่ละกลุ่ม แต่หลักธรรมทั้งหมดนั้นสามารถสรุปลงได้ในความไม่ประมาททั้งสิ้น ดังพุทธดำรัสที่ตรัสเปรียบเทียบไว้ว่าเหมือนแม่น้ำสายสำคัญ ได้แก่ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรรภู และมही ทุกสายล้วนไหลไปรวมกันที่มหาสมุทรทั้งหมด มหาสมุทรจึงถือเป็นยอดของแม่น้ำทั้งหลาย ฉะนั้นใด กุศลธรรมทั้งหลายอย่างใดๆ ก็ตาม ย่อมมีความไม่ประมาทเป็นพื้นฐาน ประมวลลงในความไม่ประมาทได้ทั้งหมด ความไม่ประมาท เรียกได้ว่าเป็นยอดของธรรมเหล่านั้น ฉะนั้น”^{๕๙}

ความไม่ประมาท หมายถึง ความเป็นอยู่โดยไม่ขาดสติ มีสติรู้ตัวอยู่เสมอ^{๖๐} ได้แก่ การดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับการกระทำทุกอย่าง การระมัดระวังตัว ไม่ยอมมถำไปในทางเสื่อม ไม่ยอมปล่อยปละละเลย ไม่ยอมพลาดโอกาสในการทำความดี ทำการด้วยความจริงจัง รอบคอบและก้าวหน้าเรื่อยไป โดยมีคู่ตรงข้ามกันคือความประมาท ซึ่งเป็นความชะล่าใจ การขาดความระมัดระวัง การไม่ทำความดีอย่างต่อเนื่อง ทำให้ชีวิตพลาดโอกาสที่จะได้บรรลุถึงความดีและความสุขทั้ง ๒ ชั้น คือ ทั้งระดับพื้นฐานและระดับสูงสุด ดังพุทธดำรัสว่า “ธรรมอันเอกที่จะทำให้ได้รับประโยชน์ ๒ ระดับ คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน (ปฏิฐัมมิมิกัตถะ) และประโยชน์ภายหน้า (สัมปรายิกัตถะ) ก็คือ ความไม่ประมาท”^{๖๑} จะเห็นได้ว่า ความไม่ประมาทหรือการมีสติอยู่เสมอทำให้บรรลุถึงความสุขได้ทั้ง ๒ ประเภท คือ ๑) สุขนิยม ทำให้สามารถใช้ชีวิตและทำงานได้อย่างดีมีประสิทธิภาพ มีความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่ มีครอบครัวและทรัพย์สมบัติตามศักยภาพ และ ๒) อสุขนิยมโดยเฉพาะแบบวิมุตตินิยม ทำให้จิตใจมีสมาธิและปัญญา บรรลุคุณธรรมขั้นสูงสุดคือนิพพานได้

^{๕๘} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๘/๑๓๕.

^{๕๙} อจ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๕/๑๙.

^{๖๐} ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๖๓.

^{๖๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๒๘/๑๐๓.

จากธรรมชาติที่ต่างกัน ในมหาปริณิพพานสูตรที่ได้ประมวลมาข้างต้นนี้ ทำให้ทราบว่า สิ่งที่ดีที่สุดสำหรับชีวิต คือ ความสุขซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น ๒ ระดับ^{๖๒} คือ ๑) ทัศนคติที่มีต่อระดับพื้นฐาน โดยระดับสังคม คือ การมีความสามัคคีปรองดองกัน สามารถอยู่ร่วมกันได้โดยไม่เอาเปรียบกัน ไม่เบียดเบียนกัน เลื้อ้อาทรช่วยเหลือกัน และระดับปัจเจก คือ การตั้งใจประกอบสัมมาอาชีพ รักษาระเบียบวินัย สร้างฐานะให้มั่นคง ระดับนี้สอดคล้องกับความสุขตามแนวคิดของกลุ่มสุขนิยมหรือมีชื่อเรียกเฉพาะทางพระพุทธศาสนาว่า “กามสุข” อันเป็นความสุขที่ยังต้องเกี่ยวข้องกับสิ่งที่น่าปรารถนาทางกาย และ ๒) สัมปรายิกัตถะ/ปรมาตถะ ระดับสูง เน้นการพัฒนาจิตใจหรือสติปัญญา ให้สะอาด สว่าง สงบ ให้สามารถเข้าใจสรรพสิ่งตามความเป็นจริง มีจิตปลอดโปร่ง เป็นอิสระ ไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจกิเลสตัณหา ระดับนี้สอดคล้องกับอสุขนิยมแบบวิมุตตินิยมหรือที่พระพุทธศาสนาเรียกว่า “วิมุตติสุข” ความสุขสงบที่เกิดจากการหลุดพ้นจากอำนาจของกิเลสตัณหา วิธีการหรือแนวทางในการบรรลุถึงเป้าหมายแต่ละขั้นดังกล่าวนี้ คือการดำเนินตามหลักไตรสิกขาหรืออริยมรรคมีองค์ ๘ หรือความไม่ประมาท โดยอาจสรุปความสุขแต่ละระดับที่สามารถบรรลุได้ตามแนวทางไตรสิกขา อริยมรรคมีองค์ ๘ หรือความไม่ประมาท ดังนี้

ความสุขในชีวิต	แนวทางเข้าถึงความสุขในชีวิต
ระดับพื้นฐาน (ทัศนคติที่มีต่อ) ความสุขแบบสุขนิยม	ก. อปบริหานิยธรรมสำหรับฆราวาส ข. ศีล (ข้อที่หนึ่งในหลักไตรสิกขา) ค. สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ (๓ ข้อในอริยมรรคมีองค์ ๘) ง. อิทธิบาท ๔ จ. มีสติ (หลักความไม่ประมาท)
ระดับสูง (สัมปรายิกัตถะและ	ก. อปบริหานิยธรรมสำหรับภิกษุ ข. ศีลสำหรับภิกษุ คือ จตุปาริสุทธิศีล ๔

^{๖๒} ความสุขนี้ เทียบได้กับคำว่า อตถะหรือประโยชน์ หรือเป้าหมายชีวิต ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก โดยในพระสูตรมักจะกล่าวถึงประโยชน์ไว้ ๒ อย่าง คือ ๑) ทัศนคติที่มีต่อ ประโยชน์ในปัจจุบัน หรือประโยชน์ขั้นต้น และ ๒) สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์เบื้องหน้าหรือประโยชน์ขั้นสูง ซึ่งหมายรวมเอาปรมาตถะ คือ ประโยชน์ขั้นสูงสุด ได้แก่ นิพพาน เข้าด้วย. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๑๐.

ปรมาตตะ)	ค. สมาธิและปัญญา (๒ ข้อหลังในหลักไตรสิกขา)
ความสุขแบบวิมุตติ นิยม	ง. สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ (๕ ข้อ ในอริยมรรคมีองค์ ๘) จ. อธิธิบาท ๔ ฉ. มีสติ (หลักความไม่ประมาท), สติปัฏฐาน ๔

๓.๒.๒ อภิปรัชญา

อภิปรัชญา (Metaphysics) เป็นสาขาหนึ่งที่สำคัญของปรัชญาที่สนใจถกเถียงในเรื่องความจริงที่อยู่นอกเหนือไปจากประสาทสัมผัสหรือสามัญสำนึกของมนุษย์ เช่น เรื่องธาตุแท้ของโลก การมีอยู่ของพระเจ้า (God) หรือจิตวิญญาณ ในที่นี้จะพิจารณาเรื่องความจริงเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ ในโลกว่า ระหว่างปรากฏการณ์ที่เราเห็นหรือสัมผัสได้ (Appearance) กับความเป็นจริง (Reality) เป็นสิ่งเดียวกันหรือไม่ ถ้าไม่ใช่ อะไรคือความจริง ซึ่งในประเด็นดังกล่าวมีการถกเถียงกันมายาวนานและมีทัศนะแตกต่างกันหลายหลาย แต่อาจสรุปเป็น ๒ แนวคิดที่ต่างกัน คือ สสารนิยมกับจิตนิยม ดังนี้

๑. สสารนิยมหรือวัตถุนิยม (Materialism) ถือว่าความจริงมีเพียงวัตถุหรือสสารที่สามารถสัมผัสได้และพิสูจน์ให้เห็นจริงได้ทางประสาทสัมผัสเท่านั้น สิ่งใดที่อยู่นอกเหนือจากนี้ถือว่าไม่มีจริง สสารหรือวัตถุได้แก่สิ่งที่มีคุณสมบัติสำคัญร่วมกันบางประการ ที่สำคัญคือ มีตัวตนสัมผัสได้ กินที่ มีขนาด มีน้ำหนัก และสามารถทอนลงเป็นส่วนย่อยสุดได้^{๒๓} ยกตัวอย่างเช่น คน โต๊ะ ต้นไม้ กระจ่าง และโทรศัพท์ อาจดูภายนอกแตกต่างกัน แต่ตัวอย่างทั้งหมดนี้มีคุณสมบัติเหมือนกันคือ มีเนื้อสารอยู่จริง กินที่ มีขนาด มีน้ำหนัก และสามารถใช้ประสาทสัมผัสตรวจสอบความจริงของสิ่งเหล่านี้ได้ ตรงกันข้ามกับผีหรือวิญญาณที่แม้จะมีผู้กล่าวอ้างว่ามีอยู่จริง แต่ไม่ปรากฏเนื้อสาร ไม่มีขนาด ไม่มีน้ำหนัก และที่สำคัญไม่สามารถใช้ประสาทสัมผัสตรวจสอบได้เลย แนวคิดสสารนิยมนี้เป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์ เพราะวิทยาศาสตร์ให้ความสนใจธรรมชาติที่เป็นวัตถุที่สามารถพิสูจน์ทดลองให้เห็นประจักษ์ได้ สสารนิยมอธิบายความจริงของชีวิตว่ามนุษย์ก็คือร่างกาย เพราะเป็นสิ่งจับต้องมองเห็นได้ ไม่มีอะไรนอกจากอวัยวะและระบบประสาทต่างๆ ในร่างกายนี้ ไม่มีอะไรที่เป็นนามธรรมลึกซึ้งมากไปกว่าที่รับรู้ผ่านประสาทสัมผัส เมื่อร่างกายตายลงก็เป็นอันจบสิ้นทุกอย่าง ความเป็นมนุษย์ก็จบลง ไม่มีนรกหรือสวรรค์ในชาติหน้าให้ไปเสวยผล จิต

^{๒๓} สมภาร พรหมทา, มนุษย์กับการแสวงหาความจริงและความหมายของชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๕), หน้า ๔๓.

วิญญาณก็ไม่มี เพราะจิตเป็นเพียงคำที่ใช้เรียกปรากฏการณ์หรือกระบวนการทำงานที่ซับซ้อนของ สสารที่มาประกอบเข้าเป็นตัวเราเท่านั้น

๒. จิตนิยม (Idealism) มีทัศนะว่าสรรพสิ่งที่มองเห็นหรือสัมผัสได้ในลักษณะเป็นวัตถุ หรือสสาร เช่น ร่างกาย ต้นไม้ แก้วใส เป็นความจริงระดับหนึ่ง แต่ยังไม่ใช่ความจริงแท้ที่สุด เนื่องจากยังมีสิ่งอื่นที่เป็นของแท้ ของจริง ที่เป็น “ออสสาร” คือ เป็นสิ่งที่ไม่มีพื้นที่ ไม่มีขนาด ไม่ ขึ้นอยู่กับกาลเวลา (beyond space and time) ซึ่งออสสารนี้อาจเรียกชื่อต่างกันไป เช่น เพลโต อาจเรียกว่า “มโนคติ”(Idea) ศาสนาคริสต์หรืออิสลามอาจเรียกว่า “พระเจ้า” (God) ศาสนาฮินดู อาจเรียกว่า “ปรมาตมัน” (Parmatman) แต่โดยรวมแล้วสิ่งเหล่านี้ไม่ใช่สสารหรือวัตถุที่สามารถ สัมผัสได้หรือพิสูจน์ได้ด้วยประสาทสัมผัส กระนั้น ออสสารเหล่านี้ก็มีอยู่จริง เป็นนิรันดร์ ไม่แปรผัน และเป็นที่มาของบรรดาคุณค่าที่ดีต่างๆ เช่น ความดี ความถูกต้อง ความยุติธรรม^{๒๔} สำหรับชีวิต มนุษย์ ชาวจิตนิยมเห็นว่ามนุษย์มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ ร่างกายกับจิตใจหรือวิญญาณ และ ถือว่าร่างกายสำคัญน้อยกว่าส่วนที่เป็นจิตใจ เนื่องจากจิตใจเป็น “ของแท้ หรือความจริง” ของคน จิตหรือวิญญาณนี้เป็นอมตะ ไม่เสื่อมสลายตายไปพร้อมกับร่างกาย แม้ร่างกายจะตายไป จิตก็จะมีที่ทางอันเหมาะสมของมันเองที่จะสถิตอยู่ ความตายจึงไม่ใช่จุดสิ้นสุดของชีวิต หากแต่เป็นการ เปลี่ยนผ่านสู่ภพภูมิใหม่หรือสภาวะใหม่ แนวคิดแบบจิตนิยมนี้เป็นที่มาของความเชื่อเรื่องปรโลก หรือโลกหน้า รวมทั้งความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์ด้วย

นักคิดคนสำคัญที่ยืนยันว่ามีโลกหน้าและมีวิญญาณเป็นอมตะ ได้แก่ เพลโต โดยเขา เชื่อว่าพระเจ้าสร้างวิญญาณให้มีเหตุผลและความสมบูรณ์เพลิดเพลินอยู่ในโลกแห่งมโนคติ (World of Idea) แต่วันหนึ่งวิญญาณไร้เหตุผล ไม่สมบูรณ์ จึงจำต้องออกจากโลกแห่งมโนคติมา อยู่ในร่างมนุษย์ที่มีข้อจำกัดมากมาย แต่ถ้ามนุษย์คนใดรู้จักใช้วิญญาณอย่างมีเหตุผลในโลกแห่ง มโนคติ เมื่อตายลงวิญญาณที่เข้าถึงมโนคติก็นั่นสู่สรวงสวรรค์ ส่วนวิญญาณที่ขาดเหตุผลเป็น วิญญาณที่ไม่สมบูรณ์เมื่อร่างกายตายลงก็จะไปเกิดเป็นผีเฝ้าป่าช้าหรือสิงอยู่ในร่างสัตว์ เเดรัจฉาน^{๒๕}

^{๒๔} วิทย์ วิศทเวทย์, **ปรัชญาทั่วไป**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๘-๑๙.

^{๒๕} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **ปรัชญากรีก บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๗), หน้า ๑๕๖-๑๕๗.

ในมหาปริณิพพานสูตรกล่าวถึงการมีอยู่ของ “มาร” และ “เทวดา” ที่คนธรรมดาสามัญผู้รู้ไม่ได้หรือสัมผัสไม่ได้ด้วยประสาทสัมผัสธรรมดาซึ่งเป็นประเด็นให้ถกเถียงในเชิงอภิปรายได้ว่ามารและเทวดาดังกล่าวนี้อาศัยอยู่จริงหรือว่าเป็นเพียงตัวละครสมมุติให้มีความโดดเด่นเป็นพิเศษกว่ามนุษย์ทั่วไป โดยในพระสูตรดังกล่าวมีเรื่องเทวดาและมารปรากฏอยู่หลายตอน ได้แก่

๑. ตอนที่เหล่าเทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่ ศักดิ์ปานกลาง และศักดิ์น้อย ต่างมาจับจองที่ตั้งบริเวณที่วัสสการพราหมณ์และสุณีระมหาอำมาตย์กำลังสร้างเมืองใหม่ตรงหมู่บ้านปาฏลีคาม ชายแดนมคธกับวัชชี

๒. ตอนที่มารมาทูลอาราธนาให้พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วทรงปลงอายุสังขาร

๓. ตอนที่ดอกสาละบานสีฟุ้งนอกฤดูกาลและเหล่าเทวดาพากันมาเฝ้าและบันดาลให้มีเครื่องสักการะบูชาอันเป็นทิพย์จากสรวงสวรรค์ เช่น ดอกมณฑารพ จุณจันทร์ และดนตรีสวรรค์ บูชาพระพุทธเจ้าขณะประทับที่ไสยาสน์ที่โคนต้นสาละคู่

๔. ตอนที่เหล่าเทวดาพากันร้องให้คร่ำครวญเสียดายที่พระพุทธเจ้าปรินิพพาน และหลังจากปรินิพพานแล้วเทวดาบันดาลให้พวกเจ้ามัลลชยกพระสิริระไม่ขึ้นและตอนจะประกอบพิธีถวายพระเพลิงพุทธสิริระเทวดาบันดาลให้เจ้ามัลลชยกผู้ใหญ่มิสามารถจุดไฟถวายพระเพลิงพระสิริระได้สำเร็จ

๕. ตอนที่ไฟทิพย์ลุกโชนขึ้นเองเพื่อถวายพระเพลิงพระสิริระหลังจากที่ท่านพระมหากัสสปะพร้อมบริวารถวายบังคมพระสิริระเสร็จ และไฟนั้นได้เผาไหม้พระสิริระโดยไม่มีเขม่าควัน และไฟไหม้เพียงผ้า ๒ ผืนในบรรดาผ้า ๕๐๐ คู่ที่ห่อพระสิริระ แล้วมีที่อน้ำจากอากาศและจากต้นสาละมาดับไฟนั้น

๖. ตอนสุดท้ายของพระสูตรที่กล่าวถึงการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ ปรากฏว่าเหล่าเทวดาได้อัญเชิญพระทนต์ ๔๐ องค์ พระเกศาและพระโลมาทั้งหมดของพระพุทธองค์ไปบูชาต่อๆ กันไปทั่วทั้งจักรวาล

ประเด็นสำคัญที่จะพิจารณาในตอนนั้นก็คือ สิ่งที่เราเรียกว่า “มาร” และ “เทวดา” นั้นคืออะไร มีจริงหรือไม่ เพื่อให้เข้าใจเหตุการณ์ชวนให้พิศวงข้างต้นนี้ จำต้องทำความเข้าใจก่อนว่ามารและเทวดา นี้คืออะไร มีความพิเศษกว่ามนุษย์ทั่วไปอย่างไร

คำว่า “มาร” ถ้าแปลตามรูปศัพท์หมายถึง สภาวะที่ฆ่าให้ตายจากความดี หรืออาจแปลให้เข้าใจง่ายว่า ตัวป่วน ตัวการขัดขวาง ไม่ให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งใจไว้ มารมี ๕ ประเภท ได้แก่ ๑) กิเลสมาร มารคือกิเลส ๒) ฆนธมาร มารคือฆนธ ๕ ๓) อภิสังขารมาร มารคือบุญและบาป ๔) เทวปุตตมาร มารคือเทพบุตร และ ๕) มัจจุมาร มารคือความตาย^{๖๖} มารทั้ง ๕ ประเภทดังกล่าวนี้ สามารถแบ่งเป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ

๑) มารที่มีอยู่ในตัวของทุกคน ได้แก่ สภาวะที่สามารถเกิดขึ้นได้กับทุกชีวิต ไม่ว่าจะเป็น การมีกิเลสตัณหา (กิเลสมาร) ปัญหาสุขภาพกายและจิตใจที่ไม่สบาย (ฆนธมาร) การยึดติดในบุญที่ทำให้หลงมัวเมาในความดีและการทำบาปที่ส่งผลให้ชีวิตตกต่ำของแต่ละคน (อภิสังขารมาร) และ ความตายซึ่งทุกชีวิตจะต้องประสบ(มัจจุมาร)

๒) มารคือเทวดาประเภทหนึ่ง (เทวปุตตมาร) ซึ่งก็คือหัวหน้าพญามารซึ่งอสูรวิเศษที่สถิตอยู่ในสวรรค์ชั้นบริณีมีตวสวัตตีอันเป็นชั้นสูงสุดของกามาพจรสวรรค์ ๖ ชั้น ถือเป็นเทวดาที่อยู่ฝ่ายธรรมที่คอยมารบกวนมนุษย์ไม่ให้ทำความดีโดยประการต่างๆ

ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนามีการกล่าวถึงมารคือเทวดานี้มาผจญหรือมารบกวนพระพุทธเจ้าหรือพระสาวกอยู่เสมอเพื่อเหนี่ยวรั้งให้อยู่ในอำนาจของบ่วงมาร (มารเขยย) จะได้เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ ไม่สามารถเข้าถึงนิพพานได้ มารประเภทนี้เนื่องจากอยู่ในสวรรค์กามาพจรชั้นสูงสุดจึงมีฤทธิ์เดชพิเศษมากมาย ดังปรากฏเรื่องราวของมารมากมายในมารสังยุตต์ ซึ่งรวบรวมไว้เฉพาะเรื่องมารมารบกวนพระพุทธเจ้าและพระสาวกอื่น ๆ ถึง ๒๕ เรื่องเช่น ธิตามาร คือนางตัณหา อรดี และนางราคา แปลงกายเป็นหญิงสาวมายั่วยวนขณะที่เจ้าชายสิทธัตถะกำลัง

^{๖๖} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๒๗๐.

บำเพ็ญเพียรเพื่อไม่ให้ตรัสรู้ธรรม^{๖๗} มารตนหนึ่งมาชักชวนหว่านล้อมให้ภิกษุณีสาวชื่อวิชชาออกไป
ร่วมอภิรมย์คลอเคล้ากับเสียงดนตรีด้วยกัน^{๖๘}

ในตอนที่มาบรรลุอารธนาให้พระพุทธรูปเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานนี้อาจตีความได้ว่า
มารได้เป็น ๒ กรณี คือ ๑) มารคือขันธ ๕ อันหมายถึงสุขภาพร่างกายของพระพุทธรูปเจ้าที่ล่วงเข้าสู่
ปัจฉิมวัย เป็นวัยที่แก่หง่อม เป็นรังแห่งโรค เปรียบกับเกวียนที่เก่าและชำรุด โดยที่พระพุทธรูปองค์ทรงรู้
ว่าสภาพร่างกายในวัย ๘๐ ของพระองค์นั้นร่วงโรยไปมาก และเห็นจะอยู่ต่อไปได้ลำบาก หรือกรณี
๒) หมายถึง เทวบุตรตมาร คือ พญามารจากสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตดีมาบรรลุอารธนาจริงๆ เนื่องจาก
พญามารตนนี้คอยตามติดรบกวนพระพุทธรูปเจ้ามาตั้งแต่วันที่เสด็จออกผนวช ต่อมาเมื่อพระองค์
บำเพ็ญทุกกรกิริยาก็มาในมน้ำวให้เลิกทำ พอใกล้จะตรัสรู้ก็ยกกองกำลังมารมาจัญไม่ให้สำเร็จ
และพอตรัสรู้แล้วใหม่ๆ ก็มาทูลให้ปรินิพพาน แต่ทุกครั้งก็ไม่สามารถกลับใจพระองค์ให้คลายตาม
ตัวเองสักที มาได้โอกาสอีกครั้งตอนที่เห็นว่าทรงชราภาพมากแล้ว และศาสนาของพระองค์ก็เจริญ
แพร่หลายมั่นคงดีแล้ว จึงทูลอารธนาให้เสด็จดับขันธปรินิพพาน^{๖๙}

มารประเภทเทวบุตรตมารนี้ก็คือนั่นเองเนื่องจากมีวิมานหรือที่อยู่อาศัยในสวรรค์ระดับ
กามาพจรชั้นสูงสุดคือชั้นปรนิมมิตวสวัตดี แต่ที่เรียกว่ามารอาจเป็นเพราะอุปนิสัยส่วนหนึ่งที่ยังอิจฉา
ริษยาคนที่ทำความดี ไม่อยากให้ได้ดีไปกว่าตนเอง แต่หากมีอุปนิสัยดี เช่น ใจบุญ ชอบช่วยเหลือ
ผู้อื่น ก็ไม่ถือว่าเป็นมาร แต่อยู่ในสถานะเป็นเทวดา การที่ได้เกิดเป็นเทวดาแสดงว่าชาติก่อนได้เคย
สร้างคุณความดีไว้มากจึงได้ไปเกิดเป็นเทวดาบนกามาพจรสวรรค์ชั้นสูงสุดดังจะได้บรรยายใน
เรื่องเทวดาต่อไป

คำว่า “เทวดา” นั้น ตามรูปศัพท์หมายถึง ผู้เล่นสนุกด้วยกามคุณทั้ง ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น
รส และสัมผัส หรืออีกความหมายหนึ่งคือ ผู้สว่างไสวด้วยสิริของตน^{๗๐} แต่หากพิจารณาจาก

^{๖๗} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๓๗-๑๖๑/๑๒๓-๑๕๓.

^{๖๘} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๖๕/๑๕๗.

^{๖๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, **วาระสุดท้ายของพุทธองค์ บันทึกอย่างละเอียดในมหาปรินิพพาน
สูตร**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๘), หน้า ๖๑-๖๙.

^{๗๐} Jotiya Dhirasekera and W.G.Weeraratne (Editors), *Encyclopaedia of Buddhism*, Vol.IV,
(Sri Lanka: The Government of Sri Lanka, ๒๐๐๐), หน้า ๔๑๓.

ความหมายในพระไตรปิฎก คำว่า เทวดา ใช้เรียกบุคคลหรือสิ่งที่มีมนุษย์นับถือและเคารพบูชาโดยจำแนกเป็น ๕ ประเภท คือ ๑) นักบวช ๒) สัตว์บางชนิด เช่น วัว ช้าง ๓) ธรรมชาติหรือปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่น ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ไฟ ๔) อมนุษย์ คือ สิ่งที่มีชีวมมนุษย์ อยู่ในภาวะกึ่งสัตว์กึ่งเทพ เช่น นาค ยักษ์ คนธรรพ์ และ ๕) เทวดาและพรหม เช่น ทำวจตุโลกบาล พระอินทร์^{๑๑} จากความหมายนี้ เทวดาคือ อะไรก็ตามที่มีมนุษย์เคารพนับถือและบูชา สิ่งนั้นเรียกว่าเทวดาทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ หรือแม้แต่ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่นำกลัวหรือนำพิศวง อย่างไรก็ตาม หากกล่าวเฉพาะในมหาปริณิพพานสูตรนี้ คำว่า เทวดา หมายถึง ชาวสวรรค์ (Heavenly Beings) ที่มีความพิเศษเหนือกว่ามนุษย์ธรรมดา

เหล่าเทวดามีคุณสมบัติพิเศษกว่ามนุษย์ธรรมดาเนื่องมาผลแห่งกรรมดีที่เคยบำเพ็ญมาเมื่อครั้งเป็นมนุษย์ โดยส่วนใหญ่มักจะเป็นผลจากการให้ทานและรักษาศีล ส่วนเมื่อตายไปแล้วจะไปเกิดเป็นเทวดาระดับใดนั้นขึ้นอยู่กับปริมาณและคุณภาพของทานและศีลเป็นหลัก เช่น ให้ของในปริมาณที่เท่ากัน ผลที่ได้ขึ้นอยู่กับว่าของที่ให้นั้นของใครประณีตกว่า ขณะที่ให้นั้นใครมีจิตเลื่อมใสกว่า และให้ของนั้นแก่ใคร ถ้าให้แก่คนที่มีความดีมากก็ได้บุญมากกว่า ความพิเศษของเทวดาที่ต่างจากมนุษย์มี ๔ ด้าน คือ

๑. มีอายุยืนกว่า โดยเทวดาที่มีอายุยืนน้อยที่สุด คือ ๕๐๐ ปีทิพย์ เทียบได้ ๙ ล้านปีของโลกมนุษย์
๒. มีผิวพรรณและรูปร่างงดงาม ไม่ต้องเจ็บป่วยและไม่ต้องแก่ชรา
๓. อุดมไปด้วยความสุขสบายโดยเฉพาะด้านกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสอันเป็นทิพย์
๔. มีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ สามารถเนรมิตหรือดลบันดาลให้สิ่งต่างๆ เป็นไปตามปรารถนา^{๑๒}

เมื่อพิจารณาจากสถานะและคุณสมบัติของมารและเทวดาข้างต้นนี้แล้ว สามารถแยกวิเคราะห์เหตุการณ์เหนือวิสัยสามัญที่เกี่ยวกับมารและเทวดาได้ดังนี้

^{๑๑} พ.จ. (บาลี) ๓๐/๑๒๐/๔๕-๔๖.

^{๑๒} อ.อ.อ. (บาลี) ๒๓/๑๓๒/๒๕๗-๒๕๙ และ ส.ข. (บาลี) ๑๗/๕๔๙-๕๕๓/๓๑๖-๓๑๘.

๑. เรื่องมารมาทูลอาราธนาให้พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน เป็นตอนที่แสดงถึงอุปนิสัยด้านลบของเทวดาที่ไม่ต้องการให้พระพุทธเจ้าดำรงอยู่ได้นาน เพราะยิ่งพระองค์ดำรงพระชนมชีพอยู่ได้นานเท่าใดก็จะทำให้คนทั้งหลายได้บำเพ็ญบุญและฟังธรรมจากพระองค์มากขึ้น อันจะทำให้มารไม่สามารถมาบงการได้

๒. เรื่องแผ่นดินไหว มีการระบุถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดแผ่นดินไหวในมหาปรินิพพานสูตรไว้ ๘ ประการ คือ^{๗๓} ๑) ไหวเพราะแผ่นดินตั้งอยู่บนน้ำ น้ำตั้งอยู่บนลม ลมตั้งอยู่บนอากาศ เวลาที่ลมพายุพัดแรงย่อมทำให้น้ำกระเพื่อม น้ำที่กระเพื่อมย่อมทำแผ่นดินไหวตาม ๒) ไหวเพราะเกิดจากอิทธิฤทธิ์ของสมณะหรือพรหมณ์ หรือเทวดาผู้มีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก ๓) ไหวเมื่อเกิดเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า คือ นับแต่คราวที่จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตเสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา ๔) คราวที่ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา ๕) คราวที่ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ๖) คราวที่แสดงปฐมเทศนา ๗) คราวที่ ปลงอายุสังขาร และ ๘) คราวที่ปรินิพพานด้วยอนุภาติเสสนิพพานธาตุ

เมื่อพิจารณาสาเหตุที่ทำให้แผ่นดินไหวทั้ง ๘ ประการข้างต้น อาจสรุปได้เป็น ๒ แนวทาง คือ เป็นเหตุการณ์ตามธรรมชาติเนื่องจากแผ่นดินตั้งอยู่บนน้ำ เมื่อเกิดลมพายุพัดหมุนก็ทำให้แผ่นดินไหวได้ และเป็นเหตุการณ์ที่เกิดจากการบันดาลของผู้มีฤทธิ์ โดยเฉพาะสมณะพรหมณ์ที่เคยฝึกสมาธิโดยเฉพาะเพ่งดินและน้ำเป็นอารมณ์ก็สามารถบันดาลให้แผ่นดินไหวได้ และเหล่าเทวดาผู้มีฤทธิ์มีอำนาจบันดาลให้เป็นไป ในการที่แผ่นดินไหวครั้งนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าเกิดจากการที่มารซึ่งก็คือเทวดาจากสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตตีมาทูลอาราธนาให้ปรินิพพาน และเมื่อพระองค์ทรงยอมรับก็คงดีใจที่พยายามมารบกวนพระองค์มานานเพิ่งจะทำได้สำเร็จจึงบันดาลให้แผ่นดินไหว ส่วนที่ไหวอีกครั้งตอนเสด็จดับขันธปรินิพพานโดยสมบูรณ์นั้นก็เกิดจากอำนาจของเทวดาบันดาลเช่นกัน แต่ครั้งนี้จะเป็นการบันดาลของเทวดาที่ไม่ใช่ฝ่ายมาร

อย่างไรก็ตาม ในประเด็นเรื่องแผ่นดินไหวนี้ นอกจากจะถือตามตัวอักษรว่า แผ่นดินได้แก่ ผืนแผ่นดินจะสั่นไหวแล้ว ยังอาจตีความได้อีกว่า แผ่นดิน ในกรณีนี้น่าจะรวมถึงบรรดาสรรพสัตว์ที่อาศัยอยู่บนแผ่นดิน โดยเฉพาะมนุษย์ทั้งหลายอีกด้วย คำว่า “แผ่นดินไหว” จึงอาจหมายถึง

^{๗๓} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๗๑/๙๖-๙๗.

บรรดาประชาชนหรือผู้คนทั้งหลายเมื่อได้ทราบเรื่องการปลงอายุสังขารและการเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้าแล้ว ต่างก็รำลือ รำไห้ พุดจากันอย่างกว้างขวาง (Talk of the town) ประหนึ่งว่าเกิดความหวุ่นไหวไปทั่วทั้งแผ่นดินจนกลายเป็น “ธรณีกรรแสง” คือ แผ่นดินซึ่งก็คือประชาชนรำไห้ด้วยความอาลัยรักหรือเสียดายที่พระพุทธเจ้าจากไปนั่นเอง

๓. เรื่องที่ดอกสาละบานนอกฤดูกาลและมีของทิพย์โปรยปรายจากเบื้องบนมาบูชาพระสรีระและมีดนตรีทิพย์บรรเลงในนภากาศ ล้วนเกิดจากอำนาจของเหล่าเทวดาคือชาวสวรรค์ชั้นต่างๆ ที่รู้ข่าวและพากันมาเข้าเฝ้าโดยนำเครื่องสักการบูชาจากสรวงสวรรค์มาด้วยและเนรมิตเครื่องบูชาเหล่านั้นให้มนุษย์ธรรมดาสามารถมองเห็นได้ ไฉน และสัมผัสได้ ดังตัวอย่างตอนที่ท่านพระมหากัสสปะพร้อมด้วยบริวารมองเห็นอาชีวกคนหนึ่งถือดอกไม้สวรรค์ที่ชื่อมณฑารพเดินผ่านมา^{๗๔} แสดงว่าดอกไม้สวรรค์ชนิดดังกล่าวต้องสามารถมองเห็นได้ด้วยสายตาธรรมดาและจับต้องได้ด้วยมือจนอาชีวกสามารถถือเดินไปได้

๔. เรื่องที่เจ้ามัลละผู้ใหญ่ ๘ พระองค์ยกพระศพของพระพุทธองค์ไม่ขึ้น ต่อมาจะจุดไฟถวายพระเพลิงก็ไม่ติด และมีไฟพิเศษลุกโชนเผาพระศพจนเรียบริ้อยแล้วมีน้ำพิเศษพุ่งจากอากาศและจากต้นสาละมาดับไฟ เหตุการณ์พิเศษเช่นนี้ล้วนเป็นอำนาจพิเศษของเหล่าเทวดาที่บันดาลให้เป็นไป จะเห็นได้ว่าเหตุการณ์หรือเรื่องราวที่ดูจะเหลือเชื่อทั้งหลายที่บันทึกไว้ในมหาปรินิพพานสูตรนี้ขึ้นอยู่กับมุมมองของผู้รับรู้ข้อมูล กล่าวคือ หากเป็นชาวสสารนิยมก็ย่อมเห็นว่าเป็นเรื่องที่เหลือเชื่อ ไม่น่าเป็นไปได้ เพราะขัดกับหลักความเป็นจริงที่ทุกสิ่งที่มีอยู่จริงต้องสามารถพิสูจน์ได้ด้วยประสาทสัมผัส เป็นสิ่งที่มีเนื้อสารอยู่จริง กินที่ มีขนาด มีน้ำหนัก และสามารถทอนลงเป็นหน่วยย่อยสุดได้ แต่หากใช้มุมมองแบบจิตนิยมก็จะถือว่าเรื่องมารและเทวดานี้เป็นผลมาจากความจริงที่เป็น “อสสาร” คือ อำนาจแห่งบุญกุศลหรือคุณความดีที่เคยทำไว้สมัยยังเป็นมนุษย์ ซึ่งเมื่อร่างกายตายลง ด้วยผลบุญจึงส่งผลให้วิญญาณได้ไปเกิดเป็นมารหรือเทวดาเสวยสุขอันเป็นทิพย์บนสรวงสวรรค์ และมีศักยภาพพิเศษเหนือวิสัยสามัญของมนุษย์ธรรมดาทำให้สามารถบันดาลให้เกิดสิ่งมหัศจรรย์ต่างๆ ได้ตามปรารถนา แต่ที่ต่างจากแนวคิดของเพลโตก็คือมารหรือเทวดานี้ไม่ได้อยู่ในภาวะเป็นอมตะ ไม่เปลี่ยนแปลง เพราะพระพุทธศาสนาถือว่าทุกอย่างเป็นอนิจจัง ไม่เที่ยงแท้

^{๗๔} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๓๑/๑๔๑-๑๔๒.

แม้แต่จิตหรือวิญญาณ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยที่ทำไว้ กล่าวคือ หากมารหรือเทวดาไม่สั่งสมความดีไว้เพียงพอก็อาจ “ตกสวรรค์” มาอยู่ในภพภูมิที่ต่ำกว่าเช่นมนุษย์ได้ หรือหากทำความดีเพิ่มเติมก็ยังสามารถรักษาสถานะเดิมไว้หรืออาจได้เลื่อนชั้นสู่สวรรค์ที่สูงกว่า หรือหากทำจิตให้ปราศจากกิเลสก็อาจถึงนิพพาน ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏอีกต่อไป

๓.๒.๓ ตรรกศาสตร์

ตรรกศาสตร์เป็นสาขาหนึ่งของปรัชญาที่สนใจเรื่องการใช้เหตุผล ซึ่งถือเป็นเครื่องมือสำคัญอย่างยิ่งในการศึกษาปรัชญา เหตุผลหรือการใช้ตรรกะ (Logic) เป็นกฎเกณฑ์สำคัญในการหาหรือพิสูจน์ความจริงให้ได้ข้อสรุปหรือคำตอบที่มีเหตุผลน่าเชื่อถือ ในมหาปรินิพพานสูตรปรากฏตัวอย่างการใช้ตรรกะแบบนินัยคือการใช้เหตุผลของพระสารีบุตรในการคิดหาคำตอบว่าเหตุใดท่านจึงมีความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ดังต่อไปนี้

ขณะที่พระพุทธเจ้าเสด็จถึงหมู่บ้านนาพันทา ท่านพระสารีบุตรทราบข่าวจึงเข้าไปเฝ้า แล้วกราบทูลว่าตัวท่านเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะไม่มีสมณะหรือพราหมณ์อื่นซึ่งจะรู้เกินไปกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าในทางสัมโพธิญาณทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบัน พระองค์ทรงย้อนถามว่าท่านดวงสรุปเกินไปหรือไม่ ท่านรู้แจ้งด้วยใจตัวเองหรือว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต ในอนาคต และในปัจจุบัน ทรงมีศีลอย่างนี้ มีธรรมอย่างนี้ มีพระปัญญาอย่างนี้ มีวิหารธรรมอย่างนี้ มีวิมุตติอย่างนี้ ท่านพระสารีบุตรทูลว่ามีได้คิดเช่นนั้น พระองค์จึงตรัสถามท่านว่า ถ้าท่านไม่มีญาณเช่นนั้น เหตุใดจึงได้ข้อสรุปเช่นนั้น ท่านพระสารีบุตรทูลตอบว่าตัวท่านไม่มีญาณเพื่อกำหนดรู้ใจของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้นก็จริง แต่ท่านรู้แนวแห่งธรรม เปรียบได้กับเมืองชายแดนของพระราชามีประตู กำแพงและป้อมค่ายแข็งแรง มีทางเข้าช่องเดียว คนเฝ้าประตูเมืองนั้นเป็นคนฉลาด อนุญาตให้เฉพาะคนที่รู้จักเข้าไปได้ เขาเดินตรวจดูเส้นทางรอบเมืองนั้นก็ไม่เห็นช่องว่างที่แม้แต่แมวจะลอดได้ เขาคิดว่า สัตว์ที่ตัวโตทุกชนิดจะเข้าออกเมืองนี้ย่อมเข้าออกทางประตูที่เขาเฝ้านี้ แม้ฉันใด แนวแห่งธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายก็ฉันนั้นเหมือนกัน คือ ทุกพระองค์ทั้งในอดีต ในอนาคต และในปัจจุบัน ล้วนทรงละนิวรณ์ทั้ง ๕ ซึ่งทำให้จิตเศร้าหมอง ทำปัญญาให้ด้อย มีพระทัยตั้งมั่นในสติปัฏฐาน ๔ ทรงเจริญโพชฌงค์ ๗ ตามความเป็นจริง ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว

การใช้เหตุผลของท่านพระสารีบุตรข้างต้นนี้สามารถเทียบเคียงได้กับวิธีแบบนินัย (Deduction) คือ การคิดหาข้อสรุปโดยอ้างอิงจากสิ่งที่ตนเชื่อหรือยอมรับกันอยู่ทั่วไปว่าเป็นจริง

เป็นการคิดขยายความ คิดต่อยอดจากข้อมูลเดิมที่มีอยู่หรือที่รู้จักกันอยู่ทั่วไปแล้วเพื่อให้ได้คำตอบใหม่ โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยประสาธน์สัมพันธ์หรือมีประสบการณ์กับเรื่องนั้นมาก่อน การใช้เหตุผลแบบนิรนัยต้องเริ่มต้นที่หลักการบางอย่างที่ถือกันว่าถูกต้องอย่างไม่มีข้อสงสัยก่อนแล้วค่อยๆ คิดขยายไปสู่ความจริงอื่นๆ อีกนับไม่ถ้วน รูปแบบการอ้างเหตุผลที่รู้จักกันดี คือ แบบ Syllogism ที่ประกอบด้วยข้อความ ๓ ส่วนหรือ ๓ ประโยค คือ ข้ออ้างหลัก (Major Premise) ข้ออ้างรอง (Minor Premise) และข้อสรุป (Conclusion)

ตัวอย่างที่นิยมอ้างเสมอ เช่น

ข้ออ้างหลัก: คนทุกคนต้องตาย

ข้ออ้างรอง: นายเขียวเป็นคน

ข้อสรุป: ดังนั้น นายเขียวต้องตาย

ตามตัวอย่างนี้ หากเรายอมรับข้ออ้าง ๒ ข้อต้นว่าถูกต้องสมเหตุสมผลแล้วก็ต้องยอมรับข้อสรุปว่าเป็นจริงด้วย เพราะเป็นผลที่สืบเนื่องมาจากความจริง ๒ ข้อแรก อย่างไรก็ตาม ในความเป็นจริง หากหลักการในข้ออ้างหลักไม่ถูกต้องอาจนำไปสู่ข้อสรุปที่ผิดพลาดไม่สมเหตุสมผลได้ เช่น

ข้ออ้างหลัก: พวก “เสื้อเหลือง-เสื้อแดง” ชอบประท้วงโดยใช้ความรุนแรง

ข้ออ้างรอง: ดำเป็นพวกเสื้อแดง (หรือเสื้อเหลือง)

ข้อสรุป: ดังนั้น ดำเป็นผู้ชอบประท้วงโดยใช้ความรุนแรง

จากตัวอย่างนี้ ความจริงอยู่ที่ข้ออ้างหลักคือการใช้ความรุนแรง เราไม่อาจสรุปได้โดยที่ยังไม่ได้รู้ชัดเจนดีพอว่าพวกเขาเป็นพวกชอบใช้ความรุนแรงหรือไม่ เราเพียงแค่เคยได้รับทราบจากข่าวว่าเวลาพวกเสื้อเหลืองหรือเสื้อแดงประท้วง มักจะเกิดความรุนแรงขึ้นเสมอ ซึ่งความรุนแรงตามรายงานข่าวนั้นอาจเกิดจากกลุ่มเสื้อเหลืองหรือเสื้อแดงเอง หรือจากคนภายนอกก็ยังไม่ทราบแน่ชัด ดังนั้นข้อสรุปว่าดำเป็นพวกชอบใช้ความรุนแรงก็ถูกต้องตามหลักการอ้างแบบนี้ แต่อาจไม่ถูกต้องตามข้อเท็จจริง เพราะข้ออ้างหลักยังไม่เป็นที่ยอมรับกันทั่วไป

การใช้เหตุผลแบบนิรนัยที่ถือกันว่ามีเหตุผลถูกต้องแม่นยำเชื่อถือได้แก่ วิธีการแบบคณิตศาสตร์ ดังตัวอย่างที่หลักการทางคณิตศาสตร์สมมุติให้

๐ เป็นเลขตั้งต้น ไม่มีค่า

๑ เป็นจำนวนที่ต่อจาก ๐

๒ คือเลข ๑ สองตัวรวมกัน

ถ้านำเลข ๑ รวมกันสี่ครั้งก็จะได้ ๔ ($๑ + ๑ + ๑ + ๑$) คำตอบนี้ถือว่ามีเหตุผลที่แย้งไม่ได้ ไม่ใช่เฉพาะในปัจจุบันนี้เท่านั้น แม้ในอดีตที่ผ่านมาเมื่อนำจำนวน ๑ บวกกัน ๔ ครั้งก็จะได้คำตอบนี้เช่นเดียวกัน และแม้ในอนาคตอีกยาวไกลก็จะคงเป็นจริงเช่นนี้ต่อไปถ้าหลักการคือ การกำหนดค่าให้จำนวนตัวเลข ๙ หลักยังมีค่าเช่นเดิมและคนที่บวกจำนวนเหล่านี้มีความเข้าใจและยอมรับค่าของตัวเลขดังกล่าวก็จะสามารถบวกเลขได้อย่างถูกต้องเสมอ^{๗๕}

สำหรับการอ้างเหตุผลของพระสารีบุตรนั้นสามารถวิเคราะห์ตามหลัก Syllogism ได้ดังนี้

๑) ประโยคเปรียบเทียบของพระสารีบุตร

ข้ออ้างหลัก: ประตูเมืองไม่มีช่องโหว่แม้แต่แมวก็กลอดอกไม่ได้

ข้ออ้างรอง: คนตัวโตกว่าแมว

ข้อสรุป: คนจึงไม่สามารถเล็ดลอดประตูเมืองออกไปได้ถ้าไม่ได้รับอนุญาต

๒) ประโยคแสดงเหตุผลของพระสารีบุตร

ข้ออ้างหลัก: ผู้ที่จะเป็นพระพุทธเจ้าต้องละนิวรณ์ ๕ เจริญสติปัฏฐาน ๔ และโพชฌงค์ ๗ แล้วตรัสรู้อนุตรตรัสสัมโพธิญาณ

ข้ออ้างรอง: พระพุทธเจ้าทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบัน ก็ต้องละนิวรณ์ ๕ เจริญสติปัฏฐาน ๔ และโพชฌงค์ ๗ แล้วตรัสรู้อนุตรตรัสสัมโพธิญาณ

ข้อสรุป: พระองค์ในฐานะพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันก็สามารถละนิวรณ์ ๕ เจริญสติปัฏฐาน ๔ และโพชฌงค์ ๗ แล้วตรัสรู้อนุตรตรัสสัมโพธิญาณเช่นเดียวกัน ดังนั้น จึงควรเลื่อมใส

^{๗๕} ประยงค์ จันทร์แดง, **ปรัชญาเพื่อชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๘), หน้า ๑๐๓-๑๐๕.

จากประโยคข้างต้นนี้ จะเห็นว่าเหตุผลของท่านพระสารีบุตรที่นำไปสู่ข้อสรุปว่าเหตุใดท่านจึงเลือกมโหสถในพระพุทธเจ้านั้นเป็นวิธีการคิดแบบนินัย คือ คิดต่อยอดจากข้อเท็จจริงอย่างหนึ่งที่เป็นจริงและเป็นที่ยอมรับทั่วไปก็จะได้คำตอบที่สอดคล้องกับข้อเท็จจริงนั้น

๓.๒.๔ ญาณวิทยา

ญาณวิทยา (Epistemology) เป็นอีกสาขาหนึ่งของปรัชญาที่สนใจแสวงหาคำตอบในเรื่องความรู้ โดยมักตั้งประเด็นอภิปรายในเรื่องที่ว่าความรู้คืออะไร ความรู้เกิดจากอะไร และจะมีอะไรมาพิสูจน์ว่าสิ่งนั้นเป็นความรู้หรือเป็นเพียงความเชื่อ ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะประเด็นที่มาของความรู้ที่มักมีการอ้างถึงและโต้แย้งกันว่าอันไหนจริงอันไหนเป็นเพียงความเชื่อ ดังนี้

๑. แหล่งข้อมูลที่อ้างอิงได้ (Authority) อาจเป็นบุคคลหรือเอกสารที่เป็นผลมาจากความคิดและประสบการณ์ที่สั่งสมไว้และสืบทอดกันมาจนได้รับการยอมรับในระดับหนึ่ง ความรู้ชนิดนี้จำเป็นต้องรับไว้พิจารณาให้รอบคอบก่อนจึงค่อยเชื่อถือ เพราะเราไม่สามารถคิดหรือหาประสบการณ์เองจนสรุปเป็นคำตอบได้ในทุกเรื่อง แต่กระนั้นการมีแหล่งอ้างอิงก็ถือว่าจำเป็นเพราะกว่าจะตกผลึกเป็นความรู้ให้คนได้อ้างอิงก็ต้องใช้เวลาและความพยายามในการทดลอง พิสูจน์ สร้าง และสั่งสมสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน

๒. สัญชาตญาณ (Instinct) สัญชาตญาณเป็นพฤติกรรมอัตโนมัติที่สัตว์หรือมนุษย์มีเพื่อความอยู่รอด เช่น การรู้จักหาของกินเมื่อหิว การรู้จักกลัวเจ็บกลัวตาย การมีความสัมพันธ์ทางเพศอย่างไรก็ตามยังไม่ชัดเจนว่าสัญชาตญาณนี้เป็นพฤติกรรมอัตโนมัติเพื่อความอยู่รอดหรือเป็นผลจากการเรียนรู้สืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น

๓. ประสบการณ์พิเศษเหนือประสาทสัมผัส (ESP หรือ Extra-sensory Perception) เป็นประสบการณ์พิเศษของบางคนที่ปรากฏชัดเจนเหมือนที่รับรู้ผ่านประสาทสัมผัสธรรมดาของคนทั่วไป เช่น เห็นเหตุการณ์ในอนาคต โจรจิต ลางสังหรณ์ หรือประสบการณ์พิเศษทางศาสนาที่เกิดแก่ผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักศาสนา เช่น นูทียิปต์ ตาทิพย์ ซึ่งความรู้ชนิดนี้เป็นสิ่งที่ศึกษาและฝึกฝนได้และยังสามารถพิสูจน์หรือตรวจสอบได้ในบริบทของเรื่องอำนาจจิต แต่ไม่ใช่ความรู้ที่จะตรวจสอบได้ทั่วไปเหมือนความรู้ทางวิทยาศาสตร์

๔. การระลึกได้ (Recollection) เป็นการระลึกหรือรู้ฟื้นความรู้ความทรงจำที่สืบเนื่องมาจากชาติก่อน ดังที่เพลโตถือว่าเป็นความรู้ก่อนประสบการณ์ (A priori knowledge) ที่อาศัยสติปัญญาในการพิจารณาไตร่ตรอง

๕. อัจฉลติกญาณ (Intuition) เป็นความรู้ชนิดพิเศษที่เกิดขึ้นมาเอง เป็นความคิดใหม่หรือการค้นพบความรู้ใหม่

๖. การวิจรรณหรือการได้รับการเปิดเผยความรู้จากพระเจ้า (Revelation) ความรู้ชนิดนี้เป็นความรู้พิเศษที่เหนืออำนาจของมนุษย์ เพราะเป็นเรื่องที่พระเจ้าหรือสิ่งเหนือธรรมชาติเป็นฝ่ายเปิดเผยผ่านมนุษย์บางคน^{๗๖}

ในมหาปรินิพพานสูตรกล่าวถึงที่มาของความรู้ที่ต้องอาศัยข้อมูลที่อ้างได้ (Authority) คือ ตอนที่พระพุทธเจ้าประทับที่โกศนครและได้ตรัสเรื่องมหาปเทศ คือ แหล่งอ้างอิงสำคัญที่จะใช้ตรวจสอบคำสอนของพระองค์ว่าจริงหรือเท็จ นำเชื่อถือหรือไม่เพียงใด มี ๔ ประการ ได้แก่ ถ้ามีภิกษุกล่าวว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นคำสอนของพระบรมศาสดา โดย ๑) อ้างว่าตนเองได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าก็ดี ๒) อ้างว่าได้สดับรับมาโดยตรงจากคณะสงฆ์ในอาวาสนั้นๆ ก็ดี ๓) อ้างว่าได้สดับรับมาโดยตรงจากพระเถระผู้ทรงคุณวุฒิทั้งหลายในอาวาสนั้นๆ ก็ดี หรือ ๔) อ้างว่าตนได้สดับรับมาจากพระเถระผู้ทรงคุณวุฒิรูปหนึ่งก็ดี ก็อย่าเพิ่งชื่นชมหรือคัดค้านคำกล่าวอ้างของผู้นั้น แต่พึงพิจารณาบทและพยัญชนะเหล่านั้นให้ดีแล้วตรวจสอบดูในสูตรเทียบดูในวินัย ถ้าบทและพยัญชนะเหล่านั้นไม่สอดคล้องกับสูตรหรือวินัย ก็พึงสันนิษฐานว่านี่มิใช่ดำรัสของพระพุทธเจ้า ไม่พึงเชื่อถือ แต่ถ้าบทและพยัญชนะเหล่านั้นสอดคล้องกับสูตรหรือวินัยก็พึงสันนิษฐานว่า นี่เป็นดำรัสของพระพุทธเจ้า^{๗๗}

โดยสรุป คือ อย่าเพิ่งด่วนเชื่อถือเมื่อมีการยกข้ออ้างหรือหลักฐานใน ๔ กรณี คือ

๑. พุทธาปเทศ ยกเอาพระพุทธเจ้าขึ้นอ้าง
๒. สังฆापเทศ ยกเอาคณะสงฆ์ขึ้นอ้าง

^{๗๖} ปรีชา ช่างขวัญยืน, **ปรัชญากับวิถีชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดทำตำราเพื่อการพัฒนาคุณภาพการศึกษาในระดับอุดมศึกษา, สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา, ๒๕๔๙), หน้า ๑๓๐-๑๓๒.

^{๗๗} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๘๗-๑๘๘/๑๐๙-๑๑๑.

๓. สัมผัสพหุสัทธรรพเทส ยกเอาพระเถระจำนวนมากขึ้นอ้าง

๔. เอกธรรพเทส ยกเอาพระเถระรูปหนึ่งขึ้นอ้าง^{๗๘}

ต่อเมื่อได้เทียบเคียงข้อความและเนื้อหาทั้งหมดที่ได้ยินมากับพระวินัยและพระสูตรแล้ว ถ้าข้อความและเนื้อหานั้นสอดคล้อง ไม่ขัดแย้งกับหลักในพระวินัยและพระสูตรก็สามารถสรุปได้ว่าเป็นข้อความที่ถูกต้องและควรเชื่อถือ

ลักษณะการตรวจสอบข้อมูลเพื่อให้เกิดความน่าเชื่อถือดังกล่าวนี้อาจเป็นวิธีการสำคัญที่จะหาข้อเท็จจริงตามระบบที่ถูกต้อง เพื่อให้สามารถ “โยงให้ถึงรากเหง้า เข้าให้ถึงต้นเดิม”^{๗๙} ซึ่งสอดคล้องกับวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ และยังสอดคล้องกับที่พระพุทธโฆसाจารย์ปราชญ์คนสำคัญของพระพุทธศาสนาเถรวาทได้จำแนกลำดับชั้นของการอ้างอิงโดยวางหลักเกณฑ์ในการวินิจฉัยตามลำดับความน่าเชื่อถือของข้อมูลตามลำดับ คือ สูตร สุตตานุโลม อัจฉริยวาท และอัตโนมตี^{๘๐} แม้หลักการดังกล่าวนี้จะใช้เป็นหลักในการวินิจฉัยในทางพระวินัยเพื่อชี้ว่าสิ่งใดถูก สิ่งใดผิด สิ่งใดควร สิ่งใดไม่ควร แต่ผู้วิจัยเห็นว่า หลักเกณฑ์ดังกล่าวก็สามารถปรับใช้ได้ทั่วไปสำหรับการอ้างอิงข้อมูลในประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกันกับพระพุทธศาสนาตามลำดับ ดังนี้

๑) สูตร ได้แก่ การอ้างอิงคัมภีร์พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก

๒) สุตตานุโลม การอ้างอิงพระสูตรหรือข้อความจากปิฎกอื่นที่เกี่ยวข้อง สอดคล้องหรือเชื่อมโยงกันกับประเด็นที่กำลังตรวจสอบ

๓) อัจฉริยวาท การอ้างอิงแนววินิจฉัยที่พระอรหันต์ ๕๐๐ รูปลงมติไว้ตั้งแต่สังคายนาครั้งแรก และหมายรวมการอ้างอิงข้อมูลจากอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์พิเศษอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

๔) อัตโนมตี การแสดงความคิดเห็นของตนเองหลังจากที่ได้วิเคราะห์ข้อมูลต่างๆ จากหลักฐานตามลำดับตั้งแต่ข้อ ๑ ถึงข้อ ๓ อย่างรอบด้าน

^{๗๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส อาร์ พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๒๙.

^{๗๙} อจ. สุตตก. (บาลี) ๒๓/๓/๒. “โยนิโส วิจิเน ธมฺมํ ปญฺญาตุถฺถ วิปสุตฺติ” พึงวิจัยให้ถึงต้นเค้าจึงจะเห็นเนื้อหาแจ่มชัดด้วยปัญญา.

^{๘๐} วิ.ม.อ. (บาลี) ๑/๒๗๑-๒๗๒.

จากหลักเกณฑ์ข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่า การอ้างอิงที่น่าเชื่อถือตามหลักพระพุทธศาสนา นั้นขึ้นอยู่กับหลักฐาน ๒ ระดับ คือ ๑) หลักฐานชั้นต้น (Primary Sources) ได้แก่ ข้อมูลจากพระไตรปิฎก และ ๒) หลักฐานชั้นรอง (Secondary Sources) ได้แก่ ข้อมูลที่ได้จากคัมภีร์รุ่นหลังจากพระไตรปิฎก กล่าวคือ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณพิเศษ และเอกสารทางวิชาการอื่นๆ จากผู้รู้หรือปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา เมื่อประมวลหลักฐานชั้นต้นและชั้นรองมาศึกษาและวิเคราะห์ตามลำดับขั้นแล้วจึงตกผลึกเป็นอัตโนมติ คือ ความเห็นส่วนตัว โดยหากข้อความหรือเนื้อหาใดๆ ก็ตามที่ขัดแย้ง ไม่สอดคล้องกับหลักฐานชั้นต้น คือ สุตตรหรือสุตตานุโลม ก็ถือว่าข้อความนั้นไม่น่าเชื่อถือ ไม่ใช่ธรรมที่ทรงแสดงไว้ ไม่ใช่วินัยที่ทรงบัญญัติไว้ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงฝากไว้ให้เป็นศาสดาแทนพระองค์

นอกจากเรื่องแหล่งข้อมูลที่อ้างได้แล้ว ในมหาปริณิพพานสูตรยังมีเหตุการณ์หลายตอนที่แสดงถึงความรู้ประเภทที่เหนือธรรมชาติ (Extra-sensory Perception) ที่เกิดจากความสามารถพิเศษของพระพุทธเจ้า ดังต่อไปนี้

๑. พระพุทธเจ้าสามารถทอดพระเนตรเห็นชาวสวรรค์คือเทวดาทั้งหลายทั้งระดับสูงระดับกลาง และระดับล่าง ต่างหวงแหน และพากันมาจับจองที่บริเวณปาฎลีคาม และทอดพระเนตรเห็นเหล่าเทวดาที่พากันมาเฝ้าก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพานที่สาลวโนทยาน เมืองกุสินารา

๒. ทรงหายตัวพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ที่ตามเสด็จไปปรากฏที่อีกฝั่งหนึ่งของแม่น้ำคงคา และทรงเล่าว่าเคยหายตัวต่อหน้าบริษัท ๘ จำพวกคือ กษัตริย์ พราหมณ์ คหบดี สมณะ เทวดาชั้นจาตุมมหाराช ชั้นดาวดึงส์ มาร และพรหม โดยที่พวกเขาไม่รู้ว่ใครกันที่หายตัว

๓. ท่านพระอานนท์ทูลถามถึงภพภูมิของพุทธบริษัท ๔ ชวานาทิกคามที่ตายไปแล้วว่าใครไปเกิดที่ไหนบ้างแล้ว พระพุทธองค์ทรงพยากรณ์เป็นรายบุคคลว่าคนนั้นคนนั้นตายไปแล้วไปเกิดที่ไหนอย่างไรบ้าง

๔. ทรงกระหายน้ำหลังจากที่ประชวรหนักด้วยโรคปักขันธิกาพาธหลังเสวยสุกรมัททวะที่นายจุนทะถวาย แต่ท่านพระอานนท์ทูลว่าน้ำในแม่น้ำยังขุ่น ไม่สะอาด พระองค์รับสั่งยืนยันให้ท่านพระอานนท์ไปตักมาถวาย เมื่อท่านพระอานนท์ลงไปตักก็กลายเป็นน้ำใสทันที

๕. โอรสเจ้ามัลละนามว่าปุกกุสะแวะเฝ้าข้างทางก่อนถึงที่บริณีพพาน พระพุทธเจ้าทรงเล่าเรื่องขณะที่พระองค์เสด็จจงกรมอยู่ที่เมืองอาตุมาแล้วมีฟ้าร้องฟ้าผ่าจนชวานา ๒ ฟัน้องพร้อมด้วยโคถึง ๔ ตัวถูกฟ้าผ่าตาย พระองค์ก็ไม่ได้เห็นไม่ได้ยินอะไร

๖. ทอดพระเนตรเห็นเทวดามาเฝ้าขณะประทับสี่หุสยาสน์ที่โคนต้นสาละคู่แล้วตรัสบอกให้ท่านพระอุปัฏฐากะหลีกทางเพื่อให้เทวดาเฝ้า

๗. ทรงรู้ว่าในอดีตกาลนานมาแล้วเมืองกุสินาราเคยเป็นมหานครชื่อกุสวดี เคยมีพระเจ้าจักรพรรดิมหาสุทฺธสนะปกครอง มีความเจริญรุ่งเรืองมาก และพระเจ้ามหาสุทฺธสนะนี่ก็คือพระองค์ในอดีตกาลนั่นเอง ดังนั้นจึงทรงเลือกที่จะบริณีพพานที่เมืองกุสินาราซึ่งเป็นเสมือน “บ้านเก่า” ที่ทรงคุ้นเคย แทนที่จะเสด็จไปบริณีพพานในเมืองใหญ่ๆ ที่มีผู้นับถือพระองค์อยู่อาศัยจำนวนมากในยุคนั้น เช่น มคธหรือโกศล ตามที่ท่านพระอานนท์เสนอ

ความรู้พิเศษเหนือธรรมชาตินี้อาจเป็นเรื่องมหัศจรรย์สำหรับคนทั่วไป แต่สำหรับมหาบุรุษผู้ผ่านการฝึกฝนพัฒนาตนมาเป็นพิเศษเช่นพระพุทธเจ้าถือเป็นเรื่องปกติธรรมดา เพราะแม้มหาบุรุษอื่นๆ เช่น ศาสดาในศาสนาอื่นก็ปรากฏว่ามีฤทธิ์หรือความสามารถพิเศษต่างจากคนทั่วไปเช่นกัน ดังในคัมภีร์ไบเบิลที่ปรากฏตัวอย่างว่าพระเยซูเพียงใช้พระหัตถ์แตะคนเป็นโรคเรื้อนก็หายขาดทันที หญิงคนหนึ่งตกเลือดมานาน ๑๒ ปีพอใช้มือแตะฉลองพระองค์ก็หายขาดจากโรคทันที ทรงจับมือเด็กผู้หญิงคนหนึ่งตายแล้ว หญิงคนนั้นก็ฟื้นชีวิตขึ้น หรือใช้พระหัตถ์แตะไปที่ตาของคนตาบอด ตาของเขาก็หายบอด^{๔๑}

เรื่องที่คนธรรมดา มองว่าทำไม่ได้ เพราะอยู่เหนือความสามารถ แต่สำหรับคนที่ฝึกฝนพัฒนาตนได้ถึงที่สุดก็มองว่าสามารถฝึกฝนและทำได้ เช่น คนที่ฝึกเล่นมายากลจนชำนาญเมื่อมาแสดงให้คนทั่วไปชมก็ทำให้เกิดความอัศจรรย์ใจแก่ผู้ชมได้ หรือนักกีฬาที่ฝึกร่างกายจนแข็งแกร่งก็สามารถใช้ร่างกายเล่นกีฬาต่างๆ เช่น ยิมนาสติก ได้อย่างน่าทึ่ง สำหรับคนที่เป็มหาบุรุษของโลก เช่นพระพุทธเจ้าก็ย่อมต้องผ่านการฝึกฝนพัฒนาพระองค์มาอย่างโชกโชนและสมบูรณ์แบบที่สูงสุดทั้งด้านร่างกายและจิตใจ นับแต่ยังทรงเป็นเจ้าชายสิทธัตถะที่ได้รับการศึกษาอบรมอย่างดีที่สุดถึง ๑๘

^{๔๑} ดูรายละเอียดใน Mathew, ๘:๒-๓; ๙: ๒๐-๒๒, ๒๕, และ ๒๘-๓๐, ใน New Testament, U.S.A: International Bible Society, ๑๙๘๔, หน้า ๙-๑๒.

ศาสตร์ และเมื่อเสด็จออกผนวชแล้วก็ทรงศึกษาค้นคว้าทดลองจนเจนจบในสำนักอาจารย์ที่มีชื่อเสียงที่สุดถึง ๒ สำนักก่อนที่จะปลีกพระองค์ออกมาศึกษาค้นคว้าทดลองตามแนวทางของพระองค์เอง โดยในที่สุดพระองค์ได้รับการยอมรับว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นศาสดาเอกของโลก ที่ทรงผ่านการบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการโดยสมบูรณ์ทั้ง ๓ ชั้น คือ ชั้นบารมีธรรมดา ชั้นอุปบารมี และชั้นปรมัตตบารมี รวมเรียกว่าบารมี ๓๐ ถ้วน^{๔๒} ทรงมีทศพลญาณ ๑๐ ประการ^{๔๓} และมีอภิญญาซึ่งเป็นความรู้ความสามารถพิเศษชั้นสูงอีก ๖ ประการ^{๔๔}

นอกจากนี้ หากพิจารณาจากบริบททางสังคมของปรัชญาและศาสนาในอินเดียก่อนสมัยที่เจ้าชายสิทธัตถะจะเสด็จออกผนวช เหล่านักบวช เช่น ดาบส ปริพาชก ฤาษี ส่วนใหญ่ที่ได้รับความนิยมจากประชาชนจนได้รับการยอมรับเป็นคณาจารย์เจ้าลัทธิก็เพราะได้ฌานและอภิญญาบางประการที่ทำให้มีความรู้ความสามารถพิเศษเหนือคนธรรมดา แต่ไม่ได้มีอภิญญาครบทั้ง ๖ ข้อ ในขณะที่พระพุทธองค์ทรงทำได้ดีกว่า โดยนอกจากจะทรงมีอภิญญาครบทั้ง ๖ ข้อแล้วยังทรงทำได้เพิ่มเติมอีก ๒ ข้อ คือ มโนมยิทธิ มีฤทธิ์ทางใจ และวิปัสสนาญาณ ความหยั่งรู้ในวิปัสสนา รวมแล้ว

^{๔๒} ขุ.พุทธ.(บาลี) ๓๓/๗๖-๗๗/๔๔๖ และ ขุ.จริยา.(บาลี) ๓๓/สโมธานกถา/๖๒๙-๖๓๑. บารมี ๑๐ ประการ ได้แก่ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา

^{๔๓} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๔๘/๑๐๗-๑๑๐. ตถาคตพลญาณหรือทศพลญาณ คือ ความรู้พิเศษที่เป็นกำลังเฉพาะของพระตถาคตเจ้ามี ๑๐ ประการ คือ ๑) สุานฐานญาณ หยั่งรู้อะไรเป็นไปได้อย่างไรและเป็นไปไม่ได้ ๒) กัมมวิปากญาณ หยั่งรู้ผลของการทำดีและทำชั่ว ๓) สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ หยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่สุคติและทุกติทุกประการ ๔) นานาธาตุญาณ หยั่งรู้สภาวะของโลกที่ประกอบด้วยธาตุต่างๆ ๕) นานาธิมุตติกญาณ หยั่งรู้อุปนิสัยของสัตว์ทั้งหลาย ๖) อินทริยปโรปริยัตตญาณ หยั่งรู้ศักยภาพของสัตว์ทั้งหลายว่าย่อหย่อนหรือแก่กล้าเพียงใด ๗) ฌานาภิสังกเลสาทิญาณ หยั่งรู้ความแจ่มใสหรือเศร้าหมองของฌานและสมาบัติ ๘) บุพเพ นิवासานุสติญาณ หยั่งรู้ภพชาติแต่ปางก่อน ๙) จุตูปปาตญาณ หยั่งรู้การเกิดและตายของสรรพสัตว์ และ ๑๐) อาสวักขยญาณ หยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งกิเลส

^{๔๔} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๔๓๑/๓๐๗ และ ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๕๙/๑๔๖-๑๔๗. อภิญญามี ๖ ประการ คือ ๑) อิททวิจิ แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้ ๒) ทิพพโสต มีหูทิพย์ ๓) เจโตปริยญาณ หยั่งรู้ใจคนอื่นได้ ๔) ปุพเพนิวาสานุสติ ระลึกชาติได้ ๕) ทิพพจักขุ มีตาทิพย์ และ ๖) อาสวักขยญาณ มีความรู้ในการทำกิเลสให้หมดสิ้นไป ตั้งแต่ข้อ ๑ ถึงข้อ ๕ จัดเป็น “โลกียอภิญญา” คือ ความรู้ความสามารถพิเศษแบบโลกีย์ เพราะยังไม่ทำให้คนที่มิฤทธิ์เหล่านี้ตัดกิเลสได้ ส่วนข้อสุดท้ายจัดเป็น “โลกุตตรอภิญญา” ความรู้ความสามารถพิเศษชั้นเหนือโลก เพราะสามารถกำจัดกิเลสได้เด็ดขาด

เรียกว่า วิชา ๘ ประการ ซึ่งคุณสมบัติเหล่านี้ทำให้พระองค์เป็นพระบรมศาสดาที่เพียบพร้อมด้วย อภินิหารและความรู้เจนจบในสังขารมม ไม่ใช่เพียงนักปรัชญา จึงทรงสามารถใช้คุณสมบัติพิเศษ เหล่านี้ปราบพยศคณาจารย์เจ้าลัทธิใหญ่ๆ เช่น กลุ่ม ๓ พี่น้องกัสสปะพร้อมบริวาร หรือแม้แต่ อาชญากรจอมโหดเช่นองคุลีมาลได้สำเร็จอย่างงดงาม^{๔๕}

เรื่องเหนือวิสัยสามัญของพระพุทธเจ้าในมหาปรินิพพานสูตรดังกล่าวหากพิจารณาใน บริบทของแหล่งที่มาของความรู้ก็ถือว่าเป็นความรู้ที่เกิดจากอำนาจจิตที่อยู่ในระดับ ESP หรือ Extra-sensory Perception ซึ่งสามารถฝึกฝนพัฒนาให้เกิดความรู้ความสามารถพิเศษได้นานับประการ นับแต่ ฝึกให้มีศักยภาพในการคิด จินตนาการ เกิดสมาธิแน่นแน เกิดพลังจิต จนบรรลุขั้นฌาน ๔ จนเกิด อภิญญาคือความรู้ความสามารถพิเศษ มีศักยภาพพิเศษ ดังนี้

๑. ศักยภาพในการทอดพระเนตรเห็นเทวดาที่ปาฎิการิกที่ดี ที่ได้ต้นสาละคู่ในสาละวนิ ทยาน เมืองกุสินาราก็ดี เป็นความสามารถพิเศษอย่างหนึ่งในบรรดาอภิญญา ๖ ที่เรียกว่า “ทิพพ จักขุ” หรือตาทิพย์ เป็นตาพิเศษที่สามารถมองเห็นสิ่งที่ตาธรรมตามองไม่เห็น เป็นผลพลอยได้จาก การฝึกสมาธิโดยวิธีเพ่งกสิณ ๑๐^{๔๖}

๒. ในการหายตัวข้ามแม่น้ำคงคาหรือหายตัวต่อหน้าบริษัฑทั้ง ๘ ก็ดี การที่น้ำชุ่ม กลายเป็นน้ำใสก็ดี ล้วนเกิดจากอภิญญาข้อที่ ๑ คือ อภิญญา ความสามารถในการแสดงอิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ต่างๆ เช่น ล่องหน หายตัว เนรมิตสิ่งต่างๆ ขึ้นมาได้ การทำเช่นนี้ได้ก็เป็นผลพลอยได้มา จากการบำเพ็ญสมาธิโดยวิธีเพ่งกสิณเช่นกัน

๓. การที่ทรงรู้และพยากรณ์ภพภูมิของบรรดาชาวนาทิกคามที่ตายไปแล้วว่าคนโน้นคนนี้ ไปเกิดเป็นอะไรที่ไหนอย่างไรและความรู้ที่ว่าเมืองกุสินาราในอดีตเคยเป็นเมืองสำคัญชื่อกุสาวดีและ

^{๔๕} พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ, **พุทธานุภาพ จิตตานุภาพ**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เสริม วิทย์บรรณาการ, ๒๕๐๔), หน้า ๓๙-๔๒.

^{๔๖} กสิณ เป็นวิธีการอย่างหนึ่งในการฝึกสมาธิโดยการเพ่งวัตถุ ๑๐ อย่างเป็นอารมณ์ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ สีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว แสงสว่าง และอากาศ เมื่อฝึกจนได้ฌานแล้วก็มีอิทธิฤทธิ์ต่างๆ นานา เช่น ล่องหน หายตัว แปลงร่างหรือเนรมิตสิ่งต่างๆ ได้ตามปรารถนา แต่ฤทธิ์เหล่านี้ยังเป็นเพียงฤทธิ์ชั้นโลกีย์ ไม่ได้ทำ ให้บรรลุถึงนิพพานซึ่งเป็นฤทธิ์ชั้นโลกุตตระ แต่ก็ใช้ฌานที่ได้เป็นฐานไปสู่ญาณ ปัญญา หรือวิชาได้ ดู รายละเอียดใน **วิสุทธิ**. (บาลี) ๑/๒๒๔-๒๒๕.

พระองค์ก็เคยเป็นพระเจ้าจักรพรรดิปกครองเมืองแห่งนี้มาก่อนนั้นเป็นผลจากความรู้พิเศษหรือ
อภิญาข้อบุพเพนิวาสานุสติญาณ คือ ความรู้ในการระลึกชาติในอดีตทั้งของพระองค์เองและของคน
อื่น ๆ

๔. การที่ไม่ทรงได้ยินไม่ทรงได้เห็นฟ้าผ่าคนและวัวตายที่เกิดขึ้นขณะที่เสด็จจรงกรม
บริเวณนั้น เป็นผลของการทำสมาธิขั้นสูงเรียกว่า “สัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ” ที่เมื่อจิตสงบนิ่งแล้วก็
ไม่รับรู้สิ่งใดที่เกิดขึ้น เพราะสัญญาและเวทนาดับสนิท โดยผู้ที่สามารถทำเช่นนี้ได้ก็ต่อเมื่อได้บรรลุ
ธรรมขั้นสูงเป็นพระอนาคามีหรือพระอรหันต์เท่านั้น เหตุการณ์ฟ้าผ่าที่เกิดขึ้นขณะที่พระพุทธองค์
กำลังเสด็จจรงกรม แสดงว่าทรงกำลังพักผ่อนด้วยการเข้าสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติซึ่งเป็นกิจกรรม
ยามว่างข้อหนึ่งในกิจกรรมยามว่างของผู้ที่สิ้นกิเลสแล้ว^{๘๗}

นอกจากนี้ในมหาปริณิพพานสูตรยังกล่าวถึงตอนที่ท่านพระอนุรุทธะซึ่งเป็นพระมหาเถระ
สำคัญที่อยู่ในเหตุการณ์ช่วงปริณิพพานของพระพุทธเจ้ามีญาณพิเศษที่สามารถรู้ได้ว่าพระพุทธเจ้า
ปริณิพพานหรือยัง และในตอนจัดการพระศพของพระพุทธเจ้าท่านสามารถมองเห็นเหล่าเทวดาที่มา
ร้องไห้คร่ำครวญเสียดายการจากไปของพระองค์ จากนั้นก็พากันสักการะบูชาพระศพและรู้ว่า
เทวดาเหล่านั้นต้องการอะไร คือ รู้ว่าเทวดาต้องการให้อัญเชิญพระศพออกไปทางประตูทิศเหนือของ
เมืองกุสินาราในขณะที่พวกเจ้ามัลลจะอัญเชิญไปทางทิศใต้ และรู้ว่าเมื่อตั้งพระศพบนจิตกาธาน
แล้วเหตุใดจึงจุดไฟถวายพระเพลิงไม่ติด

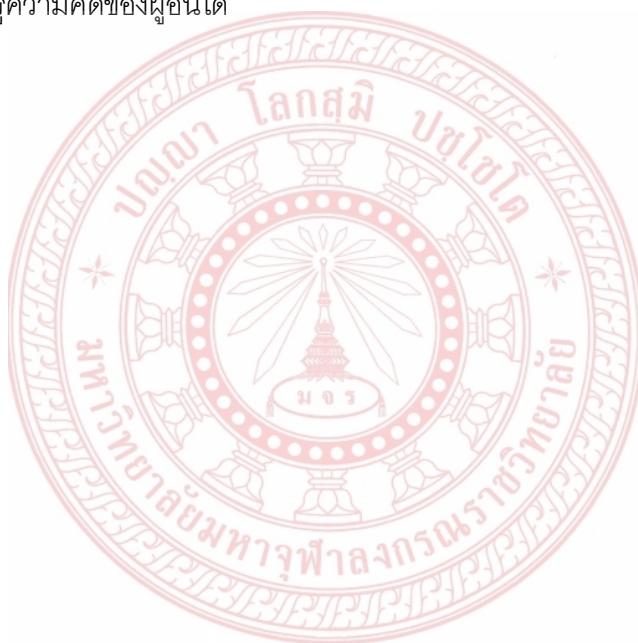
พระอนุรุทธะมีศักดิ์เป็นพระญาติกับพระพุทธเจ้าเนื่องจากท่านเป็นเจ้าชายจากศากยวงศ์
แห่งกบิลพัสดุ์ ออกบวชพร้อมกับเจ้าชายศากยะอีก ๕ พระองค์ คือ เจ้าชายอานนท์ ภัททิยะ กิม พิลละ
ภคุ และเทวทัต รวมเป็น ๗ กับช่างกลบชื่ออุบาลี เมื่อบวชแล้วได้เรียนกรรมฐานจากสำนักของพระ
สารีบุตรแล้วได้ตั้งใจปฏิบัติธรรมจนบรรลุเป็นพระอรหันต์ผู้ทรงอภิญาสำคัญรูปหนึ่งในกลุ่มที่
เรียกว่า “อสีติมหาสาวก” คือ พระมหาสาวกผู้ใหญ่ ๘๐ รูป ท่านได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าให้อยู่
ในเอตทัคคะ คือ เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในทางมีตาทิพย์ (ทิพพจกขุ)^{๘๘} นอกจากมีตาทิพย์แล้ว

^{๘๗} กิจกรรมยามว่างนี้เรียกในภาษาเฉพาะว่า “อนุพพิหาร” คือ ธรรมเป็นเครื่องอยู่ตามลำดับมี
๙ ชั้น ได้แก่ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ

^{๘๘} อจ.เอก. (บาลี) ๒๐/๑๙๒/๒๓.

ท่านยังมีคุณสมบัติพิเศษอีกหลายประการ เช่น มีความคุ้นเคยกับพระพุทธเจ้า สามารถระลึกชาติได้ รู้จติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย และรู้ว่าจะปรินิพพานที่ไหน^{๘๙}

เมื่อพิจารณาจากชีวประวัติโดยย่อข้างต้นของท่านพระอนรุทระแล้ว จะเห็นได้ว่าการที่ท่านสามารถติดตามวาระสุดท้ายของพระพุทธเจ้าจนรู้ว่าปรินิพพานแล้ว ในขณะที่สาวกอื่นๆ ไม่รู้ว่าปรินิพพานหรือยัง และท่านยังมองเห็นเทวดาทั้งหลายตลอดจนรู้ว่าเทวดาต้องการสิ่งใดนั้นไม่ใช่เรื่องแปลก เนื่องจากท่านเป็นพระอรหันต์สำคัญในกลุ่มอสีติมหาสาวกที่ได้รับยกย่องเป็นพิเศษในฐานะผู้มีความเชี่ยวชาญด้านมีตาทิพย์ และท่านก็น่าจะได้อภิญาอื่นๆ อีกโดยเฉพาะข้อ ๓ คือ เจโตปริยญาณ สามารถหยั่งรู้ความคิดของผู้อื่นได้

^{๘๙} พุ.เถร. (ปาติ) ๒๖/๘๙๒-๙๑๙/๓๘๗-๓๑๙.

บทที่ ๔

คุณค่าของมหาปริณิพพานสูตรที่มีต่อสังคมปัจจุบัน

ความตายเป็นสัจธรรมที่เที่ยงแท้สำหรับทุกชีวิต แต่ไม่ใช่ทุกชีวิตที่ตายแล้วจะมี
ความสำคัญหรือยังมีอิทธิพลต่อสังคมอยู่เสมอเหมือนมดคลาญ มีเพียงบางคนเท่านั้นที่ตายแต่เพียง
ร่างกายแต่ยังเหลือเกียรติประวัติให้นุชนคนรุ่นหลังได้จดจำ ยกย่อง และถือเป็นแบบอย่างในการ
ดำเนินชีวิตในสังคมร่วมสมัย พระพุทธเจ้า นับเป็นหนึ่งในมหารุขของโลกที่แม้จะเสด็จดับขันธปริ
นิพพานนานมาแล้วไม่น้อยกว่า ๒,๖๐๐ ปี แต่พระเกียรติคุณยิ่งแผ่ไพศาลกว้างไกลยิ่งกว่าตอนที่
พระองค์ทรงยังพระชนม์เสียอีก ในบทนี้จะได้พยายามศึกษาและประมวลคุณค่าของมหา
ปริณิพพานสูตรซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญที่บันทึกวาระสุดท้ายของพระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้าว่า
ยังคงมีคุณค่าหรืออำนวยความสะดวกต่อสังคมปัจจุบันอย่างไรบ้าง โดยในเบื้องต้นจะทำความเข้าใจ
เรื่องคุณค่าในฐานะเป็นปัญหาทางปรัชญาที่สำคัญแขนงหนึ่งเพื่อใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์
คุณค่าของมหาปริณิพพานสูตรตามลำดับ

๔.๑ คุณค่ากับข้อเท็จจริง

หากมีการแบ่งกลุ่มปัญหาที่ปรัชญาสนใจศึกษาหาคำตอบ เราอาจแบ่งได้คร่าวๆ ได้
เป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มที่สนใจปัญหาเกี่ยวกับข้อเท็จจริง (Fact) หรือความจริง (Reality) เป็นหน้าที่
ของปรัชญาสาขาอภิปรัชญา ญาณวิทยา และตรรกศาสตร์ กับอีกกลุ่มหนึ่งที่สนใจปัญหาเกี่ยวกับ
คุณค่า (Value) โดยมีศัพท์เฉพาะเรียกรวมๆ ว่าคุณวิทยาหรืออักษวิทยา (Axiology) ซึ่งเป็นความ
พยายามของมนุษย์ที่จะแสวงหาคำตอบเกี่ยวกับคุณค่า เป็นหน้าที่ของปรัชญาสาขาจริยศาสตร์
(Ethics) ที่เน้นศึกษาคุณค่าด้านความประพฤติของมนุษย์ และสาขาสุนทรียศาสตร์ (Aesthetics)
ที่สนใจคุณค่าด้านอารมณ์หรือความรู้สึกที่มีความดีมีค่าซึ่งในสิ่งดีงาม

หากพิจารณาแบบผิวเผิน ข้อเท็จจริงและคุณค่าดูเหมือนจะขัดแย้งกัน เพราะอย่างแรก
มุ่งแสดงสภาวะหรือลักษณะของสิ่งต่างๆ ที่ได้เป็นมาแล้วและกำลังเป็นอยู่ตามความเป็นจริง

ในขณะที่คุณค่าแสดงถึงลักษณะที่พึงประสงค์ พึงปรารถนา หรือลักษณะที่ควรจะเป็น ดังตัวอย่าง เปรียบเทียบต่อไปนี้

ข้อเท็จจริง	คุณค่า
ภาพนี้เป็นภาพที่วาดโดยเฉลิมชัย โฆษิต - พิชฌิม์	ภาพที่วาดโดยเฉลิมชัยเป็นภาพที่สวยงาม
นายมีชัย ฤชุพันธุ์ เป็นประธานคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญฉบับล่าสุดของไทย	รัฐธรรมนูญฉบับที่ร่างโดยมีนายมีชัยเป็นประธานเป็นรัฐธรรมนูญที่ดี
นายคำจุงคนตาบอดข้ามถนน	การที่นายคำจุงคนตาบอดข้ามถนนเป็นเรื่องที่น่าสรรเสริญ

จากตัวอย่างข้างต้นนี้จะเห็นว่าในช่องแรกเป็นการระบุถึงว่าจะอะไรเป็นอะไรไปตามข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นแล้ว ส่วนช่องที่ ๒ เป็นการประเมินค่าหรือใส่ความหมายให้กับข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นโดยใช้คำที่มีความหมายสื่อถึง “ค่า” ของสิ่งนั้นหรือการกระทำนั้นแฝงอยู่ เช่นในตัวอย่างมีคำว่า “สวยงาม” “ดี” และ “น่าสรรเสริญ” ในชีวิตประจำวันจำเป็นต้องมีการพิจารณาทั้ง ๒ ด้านนี้ไปด้วยกัน หากสนใจเฉพาะข้อเท็จจริงก็จะทำให้มีแต่ความแข็งทื่อและมีดมน ไม่รู้ว่าอะไรเป็นจุดหมายปลายทางที่พึงปรารถนา และไม่ทราบว่าที่ถกเถียงหาข้อเท็จจริงกันนั้นทำไปเพื่ออะไร แต่หากสนใจแต่เรื่องคุณค่า คือ การแสวงหาเป้าหมายที่พึงประสงค์ แต่หากไม่มีข้อเท็จจริงเป็นข้อมูลประกอบ คุณค่าก็จะกลายเป็นเพียงเป้าหมายในฝัน เพราะห่างจากข้อเท็จจริงหรือไม่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความจริงจึงยากที่จะทำได้สำเร็จ^๑

คุณค่าด้านการกระทำของมนุษย์ที่เรียกว่าจริยศาสตร์ซึ่งเกี่ยวข้องกับคำว่า “ดี” “ควร” หรือ “ถูกต้อง” ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ผ่านมา โดยคุณค่านั้นอาจแบ่งเป็น ๒ ประเภท ดังนี้

๑) คุณค่านอกตัว (Extrinsic Value) ได้แก่ สิ่งใดหรือการกระทำใดๆ ที่ไม่ได้มีค่าสิ้นสุดเบ็ดเสร็จในตัว เป็นแต่เพียงวิถีทางหรืออุปกรณ์ที่จะนำไปสู่จุดมุ่งหมายอื่นๆ เรื่อยไปจนถึงจุดมุ่งหมายสุดท้าย คุณค่าประเภทนี้ขึ้นอยู่กับว่ามันได้นำไปสู่สิ่งอื่นๆ สำเร็จตามความปรารถนา

^๑ วิทยุ วิชาแพทย์, จริยศาสตร์เบื้องต้น, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๒), หน้า ๓-๙.

หรือไม่ เช่น เงินเป็นสิ่งที่มีความีราคา แต่คุณค่าที่แท้จริงของเงินไม่ใช่เพียงแค่มีตัวเงินหรือจำนวนเงิน เพราะมีเงินต้องนำไปซื้อหรือไปทำธุรกรรมอย่างอื่นเพื่อให้สำเร็จตามจุดมุ่งหมายที่ตั้งใจไว้จึงจะถือว่ามีคุณค่า

๒) คุณค่าในตัว (Intrinsic Value) เป็นคุณค่าที่ตรงกับจุดมุ่งหมายสุดท้าย (Ultimate Goal) เป็นเป้าหมายของสิ่งหรือการกระทำที่มีความหมายในตัวเอง ไม่เป็นวิถีหรืออุปกรณ์นำไปสู่สิ่งอื่นอีก เช่น ความพึงพอใจถือว่ามีคุณค่าในตัวของมันเองถ้าพิจารณาแล้วเห็นว่าเป็นคำตอบสุดท้าย เป็นเป้าหมายสุดท้าย ไม่มีสิ่งใดเกินไปกว่านี้ที่ต้องชวนขยายดินรนต่อไปอีก เราอาจเรียกคุณค่าประเภทนี้ว่าคุณค่าที่แท้จริง

ส่วนคุณค่าอีกด้านหนึ่งที่จะกล่าวถึงในตอนนี้คือสุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) หรือทฤษฎีว่าด้วยความงาม (Theory of Beauty) เป็นคุณค่าด้านอารมณ์หรือความรู้สึกซาบซึ้ง ต็มค้ำหรือรื่นรมย์ ในเรื่องที่ดีงามหรือไพเราะทั้งที่เป็นเรื่องธรรมชาติหรือที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นมา ตามความเข้าใจทั่วไป สุนทรียศาสตร์ตรงกับวิชาศิลปะทั่วไป เพราะถือว่าศิลปะเป็นส่วนหนึ่งของสุนทรียศาสตร์ น. ณ ปากน้ำ ได้กล่าวถึงคุณค่าทางสุนทรียะสรุปได้ว่า สุนทรียศาสตร์เป็นศาสตร์ที่ลึกซึ้งเพราะเกี่ยวกับการพัฒนาจิตใจ ถ้าต้องการเป็นผู้ที่ได้ชื่อว่าเจริญแล้วหรือพัฒนาแล้วจำเป็นต้องเรียนรู้ศาสตร์นี้ สุนทรียศาสตร์เป็นเรื่องเดียวกันกับศิลปะ เช่น ฟังเพลงที่ไพเราะ อ่านวรรณกรรมชั้นดี ดูภาพเขียนที่สวยงาม เป็นเรื่องที่คนทุกสาขาอาชีพควรเรียนรู้เพื่อความรื่นรมย์ทางจิตใจ ทำให้ใจเบิกบาน^๒

ความรู้สึกเกี่ยวกับคุณค่าของสิ่งสวยงาม (สุนทรียะ) ทำให้ชีวิตของมนุษย์มีความหมาย มีความสุข และอาจพัฒนาถึงขั้นเกิดความสุขหรือเข้าถึงภาวะที่สูงส่งทางจิตใจได้ แต่อย่างไรก็ตามความรู้สึกดังกล่าวนี้ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบสำคัญ ๓ ส่วนคือ อุปนิสัยการรับรู้ของแต่ละบุคคล ฝีมือในการสร้างสรรค์งานศิลปะ และศิลปะที่ถูกรับรู้ คุณค่าของสุนทรียะจึงหมายถึงประสบการณ์เกี่ยวกับสิ่งสวยงามของแต่ละคนที่รู้สึกได้และประเมินค่าได้โดยการแสดงออกทางพฤติกรรมซึ่งจำแนกได้เป็น ๒ ระดับ คือ^๓

^๒ น. ณ ปากน้ำ (ประยูร อุลุชาฎะ) ศิลปินแห่งชาติสาขาทัศนศิลป์, อ่างใน ประยงค์ จันทรแดง, **ปรัชญาเพื่อชีวิต**, (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๘), หน้า ๙๓.

^๓ มโน พิสุทธิรัตนานนท์, **สุนทรียศาสตร์เบื้องต้น**, (สงขลา: ภารกิจเอกสารและตำรา, กลุ่มงานบริการการศึกษา, มหาวิทยาลัยทักษิณ, ๒๕๔๖), หน้า ๖๐-๖๑.

๑. คุณค่าระดับผัสสะ (Sensation) เป็นขั้นแรกที่อารมณ์ผ่านประสาทสัมผัสทางตาที่ได้เห็นได้ชม หูที่ได้ยินได้ฟัง จมูกที่ได้กลิ่น ลิ้นที่ได้รับรส และสัมผัสทางกาย เป็นการรับรู้องค์ประกอบตามหลักการทางทัศนศิลป์ เช่น จุด เส้น รูปร่าง รูปทรง สี พื้นผิว ความรู้สึกระดับนี้จะจางหายไปจากอารมณ์เมื่อเล็กลง เล็กฟัง เล็กดม เล็กรับรส หรือเล็สัมผัส คือ เป็นคุณค่าที่เป็นปัจจุบันขณะโดยมีความรื่นรมย์เฉพาะเวลาที่ได้เผชิญหน้ากับงานศิลปะนั้นๆ เท่านั้น เพราะไม่ได้เกิดความรู้สึกซาบซึ้งกินใจหรือประทับใจเป็นพิเศษ

๒. คุณค่าระดับเพ่งพินิจ (Contemplation) หรือคุณค่าระดับปัญญา เป็นคุณค่าระดับสูงที่สัมพันธ์กับปัญญาเพื่อเข้าถึงสัจธรรม เป็นการขานรับสุนทรียะด้วยปัญญาเกิดการหยั่งรู้สุนทรียธาตุ (Aesthetic Elements) อันเกิดจากการเรียบเรียง จัดวาง ประดับแต่งโดยจินตภาพของศิลปินผู้สร้างสรรค์ คุณค่าระดับนี้เป็นความลงตัวและความสัมพันธ์อย่างเหมาะสมแก่ทั้งผู้ชมผู้สร้าง และตัวงานศิลปะ นอกจากจะเกิดความรู้สึก (Feeling) แล้วยังเกิดคุณค่าที่จะมองผ่านศิลปะไปเห็นความจริงหรือสัจธรรม (Reality) ที่แฝงอยู่ในศิลปะนั้นๆ ทำให้บุคคลเข้าถึงความสงบสุขและสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์อย่างราบรื่น

๔.๒ คุณค่าที่เป็นผลสืบเนื่องจากมหาปริณิพพานสูตร

จากที่ได้นำเสนอแนวคิดเรื่องคุณค่าจากมุมมองของคุณวิทยา (Axiology) ใน ๒ ด้าน คือ คุณค่าด้านความประพฤติซึ่งเรียกว่าจริยศาสตร์กับคุณค่าด้านอารมณ์ความรู้สึกที่เรียกว่าสุนทรียศาสตร์ข้างต้นนี้ ทำให้ได้กรอบแนวคิดที่จะประเมินคุณค่าทั้งด้านความประพฤติและด้านอารมณ์ความรู้สึกที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากมหาปริณิพพานสูตรในประเด็นต่างๆ ต่อไปนี้

๔.๒.๑ สังฆนียสถาน ๔ แห่ง

ทุกศาสนาล้วนมีสถานที่สำคัญสำหรับเป็นศูนย์รวมจิตใจหรือเป็นที่แสวงบุญ (Pilgrimage) สำหรับบรรดาศาสนิกในศาสนานั้นๆ เช่น ศาสนาอิสลามมีมหานครเมกกะหรือมักกะฮ์ (Makkah) ที่ประเทศซาอุดีอาระเบียเป็นที่แสวงบุญสำคัญ ศาสนายูดาห์และศาสนาคริสต์หรือแม้แต่ศาสนาอิสลามต่างถือว่ามหานครเยรูซาเล็ม (Jerusalem) ประเทศอิสราเอลโดยเฉพาะมหาวิทยาลัยศักดิ์สิทธิ์ที่เรียกว่า Temple Mount เป็นศูนย์รวมใจและบุญสถานสำคัญ สำหรับ

พระพุทธศาสนาก็มีสถานที่สำคัญเช่นกันเรียกว่า “สังเวชนียสถาน” ซึ่งมีอยู่ ๔ แห่ง อันได้แก่ สถานที่ประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้า สถานที่เหล่านี้เป็นศูนย์รวมใจที่สำคัญของชาวพุทธทุกนิกาย โดยต่างนับถือร่วมกันว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นบุญเขต หรือเป็นที่แสวงบุญ ที่ควรหาโอกาสไปนมัสการอย่างน้อย ๑ ครั้งในชีวิต ความรู้สึกและการยอมรับร่วมกันเช่นนี้ไม่ได้เกิดขึ้นลอยๆ โดยไม่มีสาเหตุ แต่เกิดขึ้นจากข้อความตอนหนึ่งในมหาปรินิพพานสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสกับท่านพระอานนท์ก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพานว่าเป็นสถานที่ที่พุทธบริษัท ๔ ควรไปดูไปเห็นเพื่อให้เกิดธรรมสังเวช กระตุ้นเตือนจิตใจไม่ให้ประมาท ให้เร่งคิดกระทำแต่สิ่งดีงาม สถานที่ทั้ง ๔ แห่งดังกล่าวเรียงตามลำดับเหตุการณ์ในพระชนมชีพของพระพุทธเจ้านับแต่ประสูติจนถึงปรินิพพานได้ต่อไปนี้

๑) สถานที่ประสูติ

สังเวชนียสถานแห่งแรกที่ชาวพุทธควรไปนมัสการตามข้อความในมหาปรินิพพานสูตรคือ ลุมพินี ซึ่งเป็นสถานที่ประสูติของเจ้าชายสิทธัตถะ ปัจจุบันก็ยังคงเรียกว่าลุมพินี (Lumbini) ตั้งอยู่ในเขตสิทธารถนคร (Siddharthnagar) หรือแต่เดิมเรียกว่าเขตไพเราะว่า (Bhairahawa) ประเทศเนปาล (Nepal) นับเป็นสังเวชนียสถานเพียงแห่งเดียวที่อยู่นอกเขตประเทศอินเดีย ในสมัยพุทธกาล ลุมพินีอยู่ในดินแดนที่เรียกว่าชมพูทวีป ตั้งอยู่ระหว่างกรุงกบิลพัสดุ์ เมืองของพระเจ้าสุทโธทนะพระบิดาและกรุงเทวทหะเมืองของฝ่ายพระมารดา หลังจากการประสูติของพระองค์แล้ว ไม่ปรากฏหลักฐานอื่นว่าพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาแสดงธรรมหรือประทับ ณ ที่แห่งนี้แต่อย่างใด อาจเป็นเพราะลุมพินีเป็นป่าห่างจากถิ่นที่มีผู้คนอาศัย ไม่สะดวกสำหรับการเที่ยวบิณฑบาต

ในมหาปรินิพพานสูตรกล่าวไว้ว่าหลังจากถวายพระเพลิงพุทธสรีระแล้ว กษัตริย์จากกบิลพัสดุ์ได้รับส่วนแบ่งแห่งพระบรมสารีริกธาตุส่วนหนึ่งแล้วนำมาบรรจุไว้ในสถูปแห่งหนึ่งซึ่งปัจจุบันไม่ปรากฏว่าเป็นที่ใด อย่างไรก็ตาม ในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช หลังจากที่ครองราชย์ได้ ๒๐ ปี ราว พ.ศ. ๒๙๔ พระองค์ได้เสด็จพร้อมด้วยพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระหรือหลักฐานบางแห่งว่าพระอุคุตต์เพื่อนมัสการสังเวชนียสถานทั่วทั้งชมพูทวีป ที่สำคัญแห่งหนึ่งที่ได้เสด็จมานมัสการคือลุมพินีนี้ โดยพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเป็นผู้ชี้จุดที่เจ้าชายสิทธัตถะประสูติแล้วทรงโปรดให้สร้างอาราม พระเจดีย์และเสาหินจารึกไว้ให้รู้ว่าพระศากยมุนีได้ประสูติ ณ ที่นี้

และโปรดให้ดวันภาษีหมู่บ้านลุมพินี ๑ ใน ๘ ส่วน^๕ ซึ่งเสาหินดังกล่าวยังคงอยู่ในสภาพค่อนข้างสมบูรณ์สืบเนื่องมาจนปัจจุบัน

หลังจากยุคของพระเจ้าอโศกมหาราช ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ว่ามีพระภิกษุชาวจีนชื่อฟาเหียน (Fa-hsien) ราว พ.ศ. ๙๐๐ และอีกรูปหนึ่งคือพระเหียนจั่งหรือพระถังซำจั๋ง (Hiuen-Tsang) ราว พ.ศ. ๑๑๘๑ ได้เดินทางจากประเทศจีนเพื่อศึกษาพระพุทธศาสนาที่มหาวิทยาลัยนาลันทา และได้เดินทางมานมัสการสังเวชนียสถานี่ลุมพินี โดยบันทึกไว้ว่าลุมพินีวันตั้งอยู่ไกลจากกรุงกบิลพัสดุ์ไปทางทิศตะวันออกประมาณ ๑๔-๑๖ กิโลเมตร ท่านได้พบบ่อสงสนาน ไกลจากบ่อนั้นไปประมาณ ๒๔ ก้าว มีต้นสาละต้นหนึ่งเชื่อกันว่าเป็นจุดที่เจ้าชายสิทธัตถะประสูติ จากจุดนั้นไปทางใต้มีเจดีย์องค์หนึ่งเชื่อกันว่าเป็นจุดที่พระอินทร์เสด็จจากสวรรค์ลงมาต้อนรับพระราชโอรสที่ประสูติใหม่ ไกลๆ กันมีเจดีย์อีก ๔ องค์ ที่สร้างไว้เพื่อถวายแก่ท้าวจตุโลกบาลที่ทำหน้าที่ถวายอภิบาลพระโอรสประสูติใหม่ และใกล้กันนั้นมีเสาหินพระเจ้าอโศกที่มีรูปสิงห์ประดิษฐานอยู่บนยอดเสา^๕

การสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดีอย่างจริงจังเริ่มขึ้นในช่วงพ.ศ. ๒๔๓๙-๒๔๓๙ เมื่อท่านเซอร์ อเล็กซานเดอร์ คันนิงแฮม (Sir Alexander Cunningham) นักโบราณคดีคนสำคัญชาวอังกฤษและคณะ ได้ค้นพบเสาหินพระเจ้าอโศกซึ่งถูกฝังดินไว้จารึกเป็นอักษรพราหมีระบುವ่าที่แห่งนี้เป็นสถานที่เจ้าชายสิทธัตถะประสูติ นอกจากนี้ยังได้พบซากปรักหักพังของวิหารและสถูปกว่า ๕๐ องค์พังทลายกัน มีอายุตั้งแต่สมัยราชวงศ์โมริยะ ราชวงศ์คุงคะ ราชวงศ์กุษาณะ และสมัยคุปตะ ซึ่งครอบคลุมระยะเวลายาวนานประมาณช่วงระหว่าง พ.ศ. ๓๐๐ - พ.ศ. ๙๕๐ การพัฒนา

^๕ พระราชธรรมมุนี (เกียรติ สุกิตติ), **เกี่ยวกับอินเดีย**, (กรุงเทพมหานคร: วัดจักรวรรดิราชาวาส, ๒๕๔๙), หน้าปกหลัง.

^๕ วิกิพีเดีย, **สังเวชนียสถาน**, (ออนไลน์), แหล่งที่มา:

<https://th.wikipedia.org/wiki/%E0%B8%AA%E0%B8%B1%E0%B8%87%E0%B9%80%E0%B8%A7%E0%B8%8A%E0%B8%99%E0%B8%B5%E0%B8%A2%E0%B8%AA%E0%B8%96%E0%B8%B2%E0%B8%99> (๑ มิถุนายน ๒๕๕๙).

อรุณ โรจนสันติ (ผู้แปล), **ภาพประวัติพระถังซำจั๋ง**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๕๑), หน้า ๑๕๓.

ลุมพินีอย่างจริงจังเริ่มอีกครั้งในช่วงปี พ.ศ.๒๕๐๑ เมื่ออุ ถัน (U Than) ชาวพุทธพม่าสมัยยังดำรงตำแหน่งเลขาธิการองค์การสหประชาชาติ ได้ริเริ่มให้มีโครงการฟื้นฟูพุทธสถานลุมพินีให้เป็นศูนย์รวมจิตใจชาวพุทธทั่วโลก โดยแบ่งพื้นที่สำหรับปลูกป่าและเชิญชวนให้ชาวพุทธจากประเทศต่างๆ มาสร้างวัดรอบลุมพินีกว่า ๔๑ ประเทศ ซึ่งได้รับการตอบสนองเป็นอย่างดี ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ลุมพินีวันได้รับการขึ้นทะเบียนให้เป็นมรดกโลกในการประชุมคณะกรรมการมรดกโลกสมัยสามัญ ครั้งที่ ๒๑ ที่เมืองนาโปลี ประเทศอิตาลี^๖ สำหรับประเทศไทยได้จัดสร้างวัดไทยลุมพินีขึ้นในที่ไมไกลจากที่ประสูตินักขัตติย์เพื่อรองรับพุทธศาสนิกชนจำนวนมากที่เดินทางมาแสวงบุญตลอดปี

ลุมพินีมีถาวรวัตถุสำคัญที่ชาวพุทธนิยมไปสักการะ ๒ จุด จุดแรกคือ วิหารมายาเทวี เป็นวิหารเก่าที่มีอายุร่วมสมัยกับเสาคอนกรีตพระเจ้าอโศก ภายในประดิษฐานภาพหินแกะสลักพระรูปพระนางสิริมหามายาขณะประสูติเจ้าชายสิทธัตถะ ทางกรมเนปาลได้สร้างวิหารใหม่ที่วิหารมายาเทวีหลังเก่า และได้ขุดค้นพบศิลาจารึกรูปคล้ายรอยเท้า สันนิษฐานว่าเป็นจารึกรอยเท้าก้าวที่เจ็ดของเจ้าชายสิทธัตถะที่ทรงดำเนินได้ ๗ ก้าวในวันประสูติ และอีกจุดหนึ่งคือ เสาคอนกรีตพระเจ้าอโศก ที่จารึกด้วยอักษรพราหมีว่าสถานที่นี้เป็นสถานที่ประสูติของเจ้าชายสิทธัตถะ

๒) สถานที่ตรัสรู้

สังเวชนียสถานแห่งที่ ๒ คือ สถานที่ตรัสรู้ ปัจจุบันเรียกว่า พุทธคยา (Bodh Gaya) ตั้งอยู่ในรัฐพิหาร (Bihar) ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย ในสมัยนั้นพุทธคยามีชื่อว่าอุรุเวลาเสนานิคม แคว้นมคธ เป็นสถานที่ที่เจ้าชายสิทธัตถะอาศัยบำเพ็ญเพียรจนตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ โดยประทับใต้ต้นอัสสัตถะซึ่งต่อมาเรียกกันว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์ (Bodhi Tree) เพื่อเป็นเกียรติแก่พระพุทธเจ้า และเมื่อพระองค์ได้ตรัสรู้แล้วก็ได้ประทับเสวยวิมุตติสุขอยู่บริเวณรอบๆ ต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้น ๗ สัปดาห์ ๓ เดือนที่มีเหตุการณ์สำคัญ คือ มี ๒ พงศ์คำชื่อตปัสสะและภัลลิกะเดินทางผ่านมาเห็นพระพุทธองค์แล้วเกิดความเลื่อมใสจึงได้ถวายข้าวสัตตูก่อนสัตตุงและแสดงตนเป็นเทววาจิกอุบาสก คือ ผู้ปฏิบัติตนนับถือพระพุทธและพระธรรมเป็นสรณะ นับเป็นอุบาสกคู่แรกของโลก

^๖ พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, *เยือนอินเดียตามรอยอารยธรรมพุทธ*, พิมพ์ครั้งที่ ๒,

หลังจากการตรัสรู้และเสวยวิมุตติสุขของพระพุทธองค์แล้ว ไม่ปรากฏหลักฐานว่าพระพุทธองค์เสด็จมา ณ ที่แห่งนี้แต่อย่างใด มีกล่าวถึงในอรรถกถาชาดกเรื่องกาลิงคโพธิชาดกว่าท่านพระอานนท์เดินทางมายังต้นพระศรีมหาโพธิ์ พุทธคยา เพื่อนำเมล็ดพันธุ์จากต้นพระศรีมหาโพธิ์กลับไปปลูกที่ประตู่วัดพระเชตุวัน เมืองสาวัตถี ตามความต้องการของอนาถปิณฑิกเศรษฐี ซึ่งปรารถนาให้มีสิ่งเตือนใจและสักการบูชาเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปประทับที่อื่น ต้นโพธิ์ต้นที่อยู่ ณ วัดพระเชตุวันจึงได้ชื่อว่า "อานันทโพธิ์" แปลว่า ต้นโพธิ์ของพระอานนท์^๗ และยังคงยืนต้นมาจนถึงปัจจุบัน

สำหรับปูชนียสถานสำคัญในสถานที่ตรัสรู้นี้ได้แก่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ซึ่งต้นปัจจุบันนับเป็นต้นที่ ๔ โดยต้นแรกถือเป็นสหชาติคือเกิดวันเดียวกันกับพระพุทธเจ้ายืนต้นมาได้ ๓๕๒ ปี จนถึงสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช จึงถูกทำลายโดยพระชายาองค์หนึ่งของพระเจ้าอโศกมหาราช เพราะความอิจฉาที่พระเจ้าอโศกรักและห่วงแหนต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นนี้จนไม่สนใจพระนาง ต้นที่ ๒ ปลูกโดยพระเจ้าอโศกมหาราชจากหน่อพระศรีมหาโพธิ์ต้นเดิม และยืนต้นมาถึงประมาณ ๘๙๑ ปี จึงถูกทำลายโดยกษัตริย์ที่เป็นชาวฮินดูคือพระเจ้าศตางกะ (Sasanka) เพราะทรงอิจฉาพระพุทธศาสนาที่มีความรุ่งเรืองมาก ต้นที่ ๓ ปลูกโดยพระเจ้าปุณณวรมหา (Purnavarma) กษัตริย์พระองค์สุดท้ายแห่งราชวงศ์เมารยะ และยืนต้นมาได้มากกว่า ๑,๒๗๘ ปี จึงล้มลงในสมัยที่อังกฤษเข้ามาปกครองอินเดีย และต้นที่ ๔ ที่ยังคงยืนต้นมาจนปัจจุบัน ปลูกเมื่อพ.ศ. ๒๔๒๓ โดยท่านเซอร์ อเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮม โดยนำหน่อมาจากบริเวณต้นที่ ๓ ที่ล้มลง^๘

ปูชนียสถานสำคัญอีกแห่งหนึ่งคือมหาโพธิเจดีย์ สร้างในสมัยพระเจ้าอโศกแต่บูรณะและต่อเติมใหม่ในสมัยพระเจ้าหวิษกะ (Huvishka) เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาในปี พ.ศ. ๖๙๔ เป็นพระเจดีย์รูปทรงสี่เหลี่ยมทรงรีสวยงามติดกับต้นพระศรีมหาโพธิ์และพระแท่นวัชรอาสน์ทางทิศตะวันออก พระมหาเจดีย์มี ๒ ชั้น โดยชั้นล่างเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปชื่อพระพุทธรูปเมตตาสวนชั้นบนเป็นห้องเจริญภาวนา ลักษณะของพระมหาโพธิเจดีย์มีเอกลักษณ์เฉพาะและตั้งตระหง่านเป็นสัญลักษณ์สำคัญของสถานที่ตรัสรู้ แต่ต่อมาเมื่อกษัตริย์ฮินดูมีอำนาจ กลุ่มนักบวชฮินดูชื่อพวกมหันต์ (Hindu Mahant) เข้ามาครอบครองโดยดัดแปลงมหาโพธิเจดีย์ให้กลายเป็นเทวสถานของศาสนาฮินดูแทนนับแต่ปีพ.ศ. ๒๑๓๓ เป็นต้นมา^๙

^๗ ชู.ชา.เตรสก.อ. (บาลี) ๖/๑๖๙-๑๗๐.

^๘ พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, หน้า ๕๖.

^๙ Subhadra Sen Gupta, *Nirvana Buddhist Pilgrimages in India*, (New Delhi, India: Rupa Co., ๒๐๐๕), หน้า ๘๔-๘๘.

แม้จะอยู่ภายใต้การดูแลของกลุ่มนักบวชฆนัตของฮินดูแต่สถานที่ที่รื้อสร้างดังกล่าวก็ได้รับความเอาใจใส่จากชาวพุทธประเทศต่างๆ อย่างไม่เสื่อมคลาย เช่น ในปี พ.ศ. ๒๔๑๗ พระเจ้ามินดงกษัตริย์แห่งพม่าได้ส่งคณะทูตมายังอุปราชแห่งอินเดียและกลุ่มนักบวชฮินดูเพื่อขอบูรณปฏิสังขรณ์ เมื่อได้รับความยินยอมจึงเริ่มทำการบูรณะแต่ทำได้ไม่สมบูรณ์นัก ต่อมาทางอินเดียจึงได้มอบหมายให้ท่านเซอร์ อเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮม กับดร.ราเชนทรลาล มิตร (Rajendralal Mitra) เข้าเป็นผู้ดูแลกำกับการบูรณะจนเสร็จสมบูรณ์ในปี พ.ศ. ๒๔๒๗ ในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ ท่านอนาคาริกธรรมपालะ (Anagarika Dharmapala) ชาวพุทธศรีลังกาได้จัดตั้งสมาคมมหาโพธิ์ (Mahabodhi Society) และเริ่มรณรงค์เรียกร้องให้พุทธคยากลับมาเป็นของชาวพุทธดั้งเดิม ทางการรัฐพิธีหารจึงได้ออกรัฐบัญญัติว่าด้วยพุทธคยาโดยให้พุทธสถานแห่งนี้อยู่ภายใต้การดูแลของคณะกรรมการร่วมชุดหนึ่งเรียกว่าคณะกรรมการจัดการพระวิหารพุทธคยา ประกอบด้วยผู้ว่าราชการจังหวัดคยาเป็นประธาน และกรรมการอีก ๘ คนคือชาวพุทธ ๔ คนและชาวฮินดู ๔ คน กำกับดูแลพุทธคยามาจนปัจจุบัน^{๑๑}

ในปีพ.ศ. ๒๕๐๐ ซึ่งตรงกับพ.ศ.๒๔๙๙ ของไทย รัฐบาลอินเดียโดย ฯพณฯ เยาวหรรลาล เนหรู (Jawaharlal Nehru) นายกรัฐมนตรีอินเดีย ได้จัดเฉลิมฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษหรือพุทธชยันตี (Buddha Jayanti) ในโอกาสที่พระพุทธศาสนามีอายุได้ ๒,๕๐๐ ปี และเชิญชวนให้ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาสร้างวัดไว้ในดินแดนพุทธภูมิโดยให้แต่ละประเทศสร้างตามแบบสถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง รัฐบาลไทยสมัยนั้นนำโดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ได้ตอบรับและดำเนินการสร้างวัดไทยพุทธคยาขึ้นเป็นชาติแรกตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๐ จากนั้นชาวพุทธจากประเทศอื่นๆ เช่น ญี่ปุ่น พม่า เกาหลี จีน ศรีลังกา ธิเบต ได้ดำเนินการสร้างวัดต่อมาตามลำดับ เฉพาะวัดไทยที่ตั้งอยู่ในเขตตำบลพุทธคยาปัจจุบันมีถึง ๑๑ วัด ที่สำคัญเช่น วัดไทยพุทธคยา วัดป่าพุทธคยา วัดไทยมคธพุทธวิปัสสนา^{๑๒} ปุณนิสถานสำคัญในพุทธคยาที่ชาวพุทธนิยมไปสักการะ คือ ต้นพระศรีมหาโพธิ์และพระแท่นวัชรอาสน์ที่ประดิษฐานใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ เป็นหลักฐานยืนยันจุดที่เจ้าชายสิทธัตถะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และพระมหาโพธิเจดีย์ซึ่งภายในประดิษฐานพระพุทธรูปเมตตา ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยศิลปะปาละพุทธคยาได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกโดยองค์การสหประชาชาติในปีพ.ศ. ๒๕๔๕

^{๑๑} พระราชธรรมมุนี (เกียรติ สุกิตฺติ), หน้า ๑๖๘-๑๖๙.

^{๑๒} สถานเอกอัครราชทูตไทย ณ กรุงนิวเดลี อินเดีย, **ข้อมูลวัดไทยในอินเดีย**, (ออนไลน์),

แหล่งที่มา: <http://newdelhi.thaiembassy.org/th/thai-temple-in-india-th/> (๑ มิ.ย. ๒๕๕๙).

๓) สถานที่ทรงแสดงปฐมเทศนา

ในสมัยพุทธกาล สถานที่แสดงเทศนาครั้งแรกของพระพุทธเจ้าเรียกกันว่า ปาอิสิปตนมฤคทายวัน แต่ในปัจจุบันเรียกว่า สารนาถ (Sarnath) อยู่ในเขตเมืองพาราณสี (Varanasi) รัฐอุตตรประเทศ (Uttar Pradesh) สมัยพุทธกาลเป็นสถานที่สงบและเป็นที่พักผ่อนของเหล่าฤๅษีและนักพรตต่าง ๆ ที่มาบำเพ็ญเพียรเพื่อเข้าถึงสัจธรรมสูงสุดตามแนวทางของแต่ละกลุ่ม รวมทั้งเหล่านักบวชปัญจวัคคีย์ที่ปลีกตัวมาจากเจ้าชายสิทธัตถะเพราะไม่พอใจที่ทรงเลิกบำเพ็ญทุกรกิริยาเมื่อได้ตรัสรู้แล้ว พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาจากพุทธคยาเพื่อแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรซึ่งถือว่าเป็นปฐมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์จนท่านโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรม จนได้ขอบวชเป็นภิกษุรูปแรกในพระพุทธศาสนาและต่อมาท่านโกณฑัญญะและอีก ๔ รูปที่เหลือก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ทุกรูป นอกจากนี้ ในบริเวณสารนาถ ยังเป็นสถานที่สำคัญที่พระพุทธองค์ทรงเริ่มต้นสั่งให้พระสาวกกลุ่มแรกจำนวน ๖๐ รูป ออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาหลังจากทรงจำพรรษาแรกที่^{๑๒}

หลังสมัยพุทธกาล สารนาถน่าจะเป็นอารามที่มีภิกษุอยู่ประจำและมีผู้นับถือนับจำนวนมากเนื่องจากในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์ได้เสด็จมาแสวงบุญที่สารนาถในราวปี พ.ศ. ๒๙๕ ก็ได้พบว่ามีกุฏิวิหารใหญ่โตแล้ว พระองค์ได้ทรงรับเป็นองค์อุปถัมภ์ในการบูรณะและก่อสร้างศาสนสถานเพิ่มเติมในสารนาถครั้งใหญ่ โดยพระองค์ได้สร้างธัมเมกขสถูปและสิ่งต่างๆ มากมายในบริเวณที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมธรรมเทศนาแก่ปัญจวัคคีย์ สารนาถได้เจริญรุ่งเรืองต่อมาจนถึงขีดสุดในสมัยราชวงศ์คุปตะ ตามบันทึกของพระถังซำจั๋งซึ่งได้มาแสวงบุญราว พ.ศ. ๑๒๕๐ ระบุว่ามีกุฏิวิหารใหญ่โต มีพระอยู่ประจำถึง ๑,๕๐๐ รูป ภายในกำแพงมีวิหารหลังหนึ่งสูงกว่า ๓๓ เมตร มีบันไดทางขึ้นปูด้วยแผ่นหินกว่า ๑๐๐ ชั้น กำแพงบันไดก่อด้วยอิฐเป็นขั้นๆ ประดับด้วยพระพุทธรูปปางปฐมเทศนา ทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ของวิหารมีเสาหินสูง ๗๐ ฟุต บนยอดเสามีรูปสิงห์ ๔ ตัวเป็นม้านวาวราวกับหยกใสสะท้อนแสง ตรงมหาสถูปมีพระพุทธรูปทองคำประดิษฐานอยู่ทุกช่อง^{๑๓}

อย่างไรก็ตาม สารนาถได้เสื่อมโทรมลงในช่วงที่มีกษัตริย์ฮินดูปกครองและต่อมาได้ถูกกองทัพมุสลิมเตอร์กบุกเข้ามาทำลายในปี พ.ศ. ๑๗๓๗ และถูกทิ้งร้างไปอย่างสิ้นเชิงเป็นเวลากว่า ๗๐๐ ปี เหลือเพียงเนินดินและธรรมเมกขสถูปที่เป็นกองอิฐขนาดใหญ่ จนต่อมาชาวบ้านได้เข้ามาซื้ออิฐจากสารนาถไปก่อสร้างอาคารและถนนในเมืองพาราณสีเป็นระยะๆ โดยการรื้อครั้งใหญ่

^{๑๒} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๔๑/๑๒๖.

^{๑๓} Subhadra Sen Gupta, หน้า ๑๐๒-๑๐๓.

เกิดขึ้นในช่วงศตวรรษที่ ๑๘ เมื่อมหาราชแห่งเมืองพาราณสีได้สั่งให้อำมาตย์ชัคต สิงห์ (Jagat Singh) ไปรื้ออิฐเก่าจากสารนาถเพื่อนำไปสร้างตลาดในเมืองพาราณสี และขณะที่รื้ออิฐมารักษา ปรากฏว่าได้พบกับผอบข้างมีพระบรมสารีริกธาตุที่พระเจ้าอโศกมหาราชบรรจุไว้ ชัคต สิงห์จึงนำพระบรมสารีริกธาตุไปลอยทิ้งที่แม่น้ำคงคา^{๑๔} ทั้งนี้ สันนิษฐานว่าชัคต สิงห์เกรงว่าเจ้าของกระดูกในผอบจะไม่ได้ขึ้นสวรรค์จึงได้นำกระดูกไปลอยน้ำตามธรรมเนียมฮินดู

สารนาถได้รับการเอาใจใส่ดูแลดีขึ้นเมื่ออังกฤษเข้ามาปกครองอินเดีย โดยรัฐบาลอังกฤษได้แต่งตั้งเจ้าหน้าที่มาสำรวจและขุดค้นอย่างถูกต้องตามหลักโบราณคดี นับแต่ปี พ.ศ. ๒๓๕๘ ซึ่งใช้เวลากว่า ๑๐๐ ปีจึงจะสำรวจและขุดค้นสำเร็จในปี พ.ศ. ๒๔๖๕ สมัยที่ท่าน เซอร์ อเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮม เป็นหัวหน้ากองโบราณคดีอินเดีย ต่อมาท่านอนาคาวิก ธรรมปาละ ชาวศรีลังกา ได้มาบูรณะฟื้นฟูสารนาถให้เป็นศูนย์รวมจิตใจชาวพุทธขึ้นใหม่อีกครั้ง โดยท่านได้ซื้อที่เพื่อสร้างวัดใหม่ซึ่งนับเป็นวัดพระพุทธศาสนาแห่งแรกในบริเวณสารนาถหลังจากถูกทำลาย หลังจากนั้นเป็นต้นมา สารนาถได้รับการบูรณะจากรัฐบาลอินเดียในฐานะโบราณสำคัญของชาติเรื่อยมา

ปูชนียสถานสำคัญในสารนาถได้แก่ ๑) ธรรมเมกขสถูป ซึ่งเป็นสถานที่พระพุทธเจ้าแสดงปฐมเทศนาและส่งพระสาวกชุดแรกไปเผยแผ่พระศาสนา ๒) ยสสถูป สถานที่พระพุทธเจ้าทรงพบท่านยสะ ซึ่งต่อมาได้บรรลุเป็นพระอรหันตสาวกองค์ที่ ๖ ต่อจากปัญจวัคคีย์ ๓) ส่วนฐานของธรรมราชาธิสถูป สถานที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงอนัตตลักขณสูตรแก่พระปัญจวัคคีย์ ๔) พระมุลคันธกุฎี พระคันธกุฎีที่ประทับจำพรรษาของพระพุทธองค์ในพรรษาแรก และ ๕) เสาหินพระเจ้าอโศกซึ่งหักเป็น ๕ ท่อน โดยที่รูปสิงห์ ๔ หัวบนยอดเสานั้นรัฐบาลอินเดียได้เก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานที่ตั้งอยู่ติดกับสังเวชนียสถานแห่งนี้ และต่อมาสิงห์ ๔ หัวนี้ ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ทางการของประเทศอินเดียด้วย

๔) สถานที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน

สถานที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน คือ สาลวโนทยาน เมืองกุสินารา (Kusinara) ปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตกุสินคร (Kushinagar) รัฐอุตตรประเทศ (Uttar Pradesh) สาลวโนทยานเป็นพระราชอุทยานของเจ้ามัลละเป็นสวนป่าไม้สาละตั้งอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำหิรัญยวดี เป็นป่าไม้สาละร่มรื่น โดย

^{๑๔} Subhadra Sen Gupta, หน้า ๑๐๖.

หลังการปรินิพพานของพระพุทธองค์แล้ว พวกเจ้ามัลละได้สักการบูชาพระพุทธสรีระเป็นเวลา ๑ สัปดาห์ก่อนที่จะอัญเชิญไปประกอบพิธีถวายพระเพลิง ณ มกุฏพันธเจดีย์ทางทิศตะวันออกของ ป่าไม้สาละ

หลังจากถวายพระเพลิงพุทธสรีระแล้ว เมืองกุสินารากลายเป็นศูนย์กลางแห่งหนึ่งของการแสวงบุญของชาวพุทธ เหล่ามัลลภคทรัพย์ได้สร้างเจดีย์และวิหารเป็นจำนวนมากไว้รอบๆ โดยมีสถูปใหญ่คือ มหาปรินิพพานสถูป อันเป็นสถานที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า แม้ต่อมาเมื่อแคว้นมัลละได้ตกอยู่ภายใต้การปกครองของแคว้นมคธซึ่งในขณะนั้นมีเมืองปาฏลีบุตร เป็นเมืองหลวง สาลวโนทยานยังคงเป็นสถานที่สำคัญอยู่ และกลายเป็นที่แสวงบุญสำคัญยิ่งในสมัยพระเจ้าอโศกเมื่อพระองค์เสด็จมาจาริกแสวงบุญยังกุสินารา ทรงบริจาคพระราชทรัพย์จำนวนมากเพื่อสร้างสถูป เจดีย์ และเสาชินจารึกจุดที่พระพุทธเจ้าปรินิพพาน

จากบันทึกของพระภิกษุจีน ๒ รูป คือ ฟาเหียนและพระถังซำจั๋งที่ได้จาริกแสวงบุญมายังกุสินาราห่างกันประมาณ ๓๕๐ ปี ซึ่งเป็นช่วงที่สถานที่ปรินิพพานได้ถูกปล่อยทิ้งร้างชำรุดทรุดโทรม ดังข้อความที่บันทึกไว้ใกล้เคียงกันว่า กุสินาราเป็นเมืองที่ทรุดโทรม มีหมู่บ้านห่างกันไปเป็นหย่อมๆ โบสถ์ วิหาร และปูชนียวัตถุ บรืแตกพังโดยมาก สิ่งขามที่ควรเป็นที่อยู่อาศัยก็ไม่มี พระสงฆ์อาศัยอยู่ ได้เห็นเสาชินพระเจ้าอโศก ๒ หลักปักปรากฏอยู่ ๒ แห่งในสาลวโนทยานมีข้อความจารึกไว้ว่า ณ ที่นี้เป็นที่ปรินิพพานของพระพุทธเจ้า บริเวณนี้มีวิหารใหญ่หลังหนึ่งภายในมีพระพุทธรูปปางปรินิพพานผินพระเศียรไปทางทิศเหนือคล้ายกำลังบรรทมหลับ ข้างๆ วิหารมีสถูปใหญ่มีจารึกว่าพระเจ้าอโศกเป็นผู้สร้าง แต่อยู่ในสภาพทรุดโทรมไปมาก^{๑๕}

กุสินาราได้รับความสนใจจากโลกภายนอกอีกครั้งใน พ.ศ. ๒๔๓๓ เมื่อภิกษุมหาวิระสวามี ชาวศรีลังกา และท่านอุ จันทรมณี ชาวพม่า เดินทางมายังกุสินาราและเริ่มฟื้นฟูสถานที่สำคัญแห่งนี้ร่วมกับเนซารีชาวอินเดีย จนสามารถสร้างวัดขึ้นใหม่ชื่อว่า "มหาปรินิรวาณะ ธรรมศาลา" ต่อมาจึงมีการสำรวจและขุดค้นโดยนักโบราณคดีชาวอังกฤษที่สำคัญคือในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๐๔-๒๔๒๐ โดยท่านเซอร์ อเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮม เริ่มทำการขุดค้นเนินดินในสาลวโนทยาน

^{๑๕} เสฐียร พันธงชัย, **พุทธสถานในชมพูทวีป (เล่มต้น)**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๓๓), หน้า ๑๙๔ และ ๑๙๘.

และได้พบพระพุทธรูปปางปรินิพพาน วิหารปรินิพพาน และสถูปจำนวนมากที่ผู้ศรัทธาได้สร้างไว้ในอดีตเมื่อครั้งพระพุทธศาสนายังรุ่งเรือง

นับแต่ปี พ.ศ. ๒๔๙๘ เป็นต้นมารัฐบาลอินเดียได้ตั้งคณะกรรมการเพื่อพัฒนาปูชนียสถานแห่งนี้เพื่อเตรียมเฉลิมฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ โดยได้ริเริ่มก่อสร้างวิหารปรินิพพานเก่าที่เพิ่งได้รับการบูรณะสร้างใหม่ไม่นานออกเพื่อสร้างมหาปรินิพพานวิหารใหม่ เพื่อให้เหมาะสมกับโครงสร้างและสามารถรองรับนักท่องเที่ยวได้ จากนั้น ทางกรอินเดียและบรรดาพุทธศาสนิกชนทั่วโลกก็ได้มีส่วนร่วมในการบูรณะกุสินาราทตามโอกาสจนมีสภาพสวยงามอย่างที่เห็นในปัจจุบัน ปัจจุบันชาวพุทธทั่วโลกได้รับอนุญาตให้มาสร้างวัดไว้มากมาย เช่น วัดศรีลังกา วัดพม่า และวัดไทยมีถึง ๒ แห่ง คือ วัดไทยกุสินาราเฉลิมราชย์ และวัดไทยกุสาวดี

ปูชนียสถานสำคัญในสถานที่ปรินิพพาน ได้แก่ ๑) สถูปปรินิพพาน เป็นสถูปแบบทรงโอคว่ำที่เป็นทรงพระราชนิยมที่สร้างในสมัยพระเจ้าอโศก บนสถูปมียอดมน มีฉัตรสามชั้น ๒) มหาปรินิพพานวิหาร ตั้งอยู่ด้านหน้าในฐานเดียวกันกับสถูปปรินิพพาน ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปางเสด็จดับขันธปรินิพพาน นอนตะแคงเบื้องขวา ศิลปะมธูรา มีอายุกว่า ๑,๕๐๐ ปี และ ๓) มกุฏพันธนเจดีย์ อยู่ห่างจากปรินิพพานสถูปไปทางทิศตะวันออก ๑ กิโลเมตร เป็นสถานที่ถวายพระเพลิงพระพุทธรูป ปัจจุบันมีสภาพเป็นเนินดินก่อด้วยอิฐขนาดใหญ่

จะเห็นได้ว่าสังเวชนียสถานทั้ง ๔ แห่งเหล่านี้มีคุณค่าต่อชาวพุทธและสังคมทั่วไปอย่างน้อย ๓ ด้าน คือ ๑) เป็นบุญเขตหรือเป็นสถานที่จาริกแสวงบุญของชาวพุทธทั่วโลกนับแต่ที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานไป มีคุณค่าด้านจิตใจต่อชาวพุทธที่ได้ไปนมัสการให้เกิดความศรัทธายึดมั่นในการทำดีตามแนวทางที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ๒) ด้านการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคม ได้สร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจให้กับรัฐบาลท้องถิ่นทั้งในเนปาลและอินเดียมีมูลค่านับไม่ได้ เนื่องจากมีชาวพุทธทั่วโลกเดินทางไปสักการะสถานที่สำคัญเหล่านี้ไม่ขาดสาย นำรายได้เข้าประเทศมหาศาลและสร้างงานให้กับคนในท้องถิ่นใกล้เคียงอีกนับไม่ถ้วน จึงทำให้รัฐบาลทั้งระดับท้องถิ่นและรัฐบาลกลางของอินเดียทุ่มเทงบประมาณเพื่อพัฒนาระบบคมนาคมและสาธารณูปโภค เช่น ถนน ไฟฟ้า เพื่ออำนวยความสะดวกแก่นักแสวงบุญเต็มที่ และ ๓) ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี สังเวชนียสถานทั้ง ๔ แห่งถือเป็นมรดกอันล้ำค่าของอินเดีย เพราะ

เป็นหลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่แสดงถึงอารยธรรมพระพุทธศาสนาและแสดงถึงเอกลักษณ์เฉพาะด้านศิลปะและสถาปัตยกรรมที่มีอิทธิพลต่อประวัติศาสตร์และโบราณคดีของบรรดาประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา นอกจากนี้สังเวชนียสถานอย่างน้อย ๒ แห่ง คือ ลุมพินีและพุทธคยา ยังได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกโดยองค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือ UNESCO ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการเป็นที่ยอมรับในระดับสากลอีกด้วย

คุณค่าดังกล่าวข้างต้นนี้หากวิเคราะห์ตามกรอบปรัชญาสาขาคุณวิทยาก็สามารถจำแนกได้ ดังนี้

๑) คุณค่าด้านความประพัตติหรือจริยศาสตร์ สังเวชนียสถานทั้ง ๔ แห่งถือเป็นคุณค่านอกตัว เนื่องจากไม่ใช่จุดมุ่งหมายที่สมบูรณ์ในตัวเอง แต่เป็นสื่อทางวัตถุที่จะนำสู่จุดมุ่งหมายที่สูงขึ้นไปคือให้เกิดธรรมสังเวชหรือเกิดปัญญาเห็นสังขารโดยเฉพาะไตรลักษณ์ตามที่พระพุทธเจ้าสอน โดยที่อย่างน้อยหากไม่ได้บรรลุธรรมถึงขั้นสิ้นกิเลสเป็นพระอริยบุคคล เมื่อตายไปก็จะได้ไปสู่สุคติคือไปเกิดในสวรรค์หรือภพภูมิที่ดีต่อไป

๒. คุณค่าด้านอารมณ์ความรู้สึกหรือสุนทรียศาสตร์ หากกล่าวในระดับโลก องค์การยูเนสโกได้ประกาศขึ้นทะเบียนให้ลุมพินีสถานที่ประสูติและพุทธคยาสถานที่ตรัสรู้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของโลก ซึ่งเท่ากับว่าเป็นการยอมรับว่าสถานที่เหล่านี้มีคุณค่าด้านสุนทรียะไม่เฉพาะในกลุ่มชาวพุทธเท่านั้นแต่ยังรวมถึงผู้ที่ชื่นชอบงานศิลปะหรือวัฒนธรรมทั่วโลกที่แม้มิใช่ชาวพุทธก็ชื่นชมด้วย และหากกล่าวเฉพาะชาวพุทธผู้ที่ไปเยี่ยมชมสังเวชนียสถานทั้ง ๔ แห่งย่อมจะได้รับสุนทรียะไม่ขั้นใดก็ขั้นหนึ่ง คือ สุนทรียะขั้นผัสสะ ความรู้สึกตื่นตาตื่นใจ เป็นขั้นแรกที่จะเกิดขึ้นเมื่อได้เห็นสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าที่ตนเองนับถือ ได้เห็นสถาปัตยกรรมหรือศิลปะที่ผู้ศรัทธาโดยเฉพาะพระเจ้าอโศกมหาราชได้สร้างอุทิศไว้ และได้มีโอกาสพบเห็นเพื่อนชาวพุทธจากชาติต่างๆ ทั่วโลกที่มาแสดงความเคารพต่อสังเวชนียสถานก็ย่อมจะเกิดความรู้สึกในมึนเอยังไปในเรื่องที่ดีงาม ซึ่งถ้าหากพัฒนาความรู้สึกขั้นนี้ต่อไปให้ถึงขั้นสุนทรียะระดับเพ่งพินิจก็จะเกิดปัญหาพิจารณาในสังขารที่พระพุทธองค์ตรัสสอนไว้แล้วเกิดความรู้สึกดื่มด่ำซาบซึ่งประทับใจไม่รู้ลืมบังเกิดความสงบสุขในชีวิตและอยู่ในสังคมได้อย่างกลมกลืนต่อไป

๔.๒.๒ การสร้างสถูปหรือเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

ในตอนท้ายของมหาปริณิพพานสูตรกล่าวถึงตอนที่กษัตริย์หรือผู้นำจาก ๗ แคว้นทราบข่าวการปริณิพพานของพระพุทธเจ้าต่างส่งทูตไปขอส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าในตอนแรกพวกเจ้ามัลละจะไม่ยินยอมแบ่งให้ แต่เมื่อเห็นว่าจะเกิดความขัดแย้งรุนแรงขึ้นจึงตกลงให้โทณพราหมณ์ เป็นผู้แบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วน คือ ๑) พระเจ้าอชาตศัตรูแห่งแคว้นมคธ สร้างสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้ในกรุงราชคฤห์ ๒) กษัตริย์ลิจจวีแห่งแคว้นวัชชี สร้างสถูปบรรจุไว้ในที่เวสาลี ๓) กษัตริย์ศากยะแห่งแคว้นสักกะ สร้างสถูปบรรจุไว้ในกรุงกบิลพัสดุ์ ๔) กษัตริย์ถูลีแห่งอัลลกะปปะ สร้างสถูปบรรจุไว้ในเมืองอัลลกะปปะ ๕) กษัตริย์โกถิยะแห่งรามคาม สร้างสถูปบรรจุไว้ในเมืองรามคาม ๖) เจ้าผู้ครองนครแห่งเวฐฐีที่ปะกะ สร้างสถูปบรรจุไว้ในเมืองเวฐฐีที่ปะกะ ๗) กษัตริย์มัลละแห่งแคว้นมัลละฝ่ายเหนือ สร้างสถูปบรรจุไว้ในเมืองกุสินารา และ ๘) กษัตริย์มัลละแห่งแคว้นมัลละฝ่ายใต้ สร้างสถูปบรรจุไว้ในเมืองปาวา ส่วนโทณพราหมณ์ได้สร้างสถูปบรรจุทะนานที่ใช้ตวงพระบรมสารีริกธาตุแบ่งกันนั้นแหละไว้เป็นที่บูชาสักการะ และกษัตริย์แห่งโมริยะที่มาไม่ทันตอนแบ่งได้รับพระอังคาร (เถ้า) ไปสร้างสถูปบรรจุไว้ในเมืองปิปผลิวัน

คำว่า สถูป ในที่นี้มีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า เจดีย์ และคำว่าเจดีย์นี้ ตามรูปศัพท์หมายถึง สิ่งที่ฟุ้งก่อกขึ้น สิ่งที่ฟุ้งเคารพบูชา หรือสิ่งที่มีความวิจิตรงดงาม^{๑๖} ซึ่งในความหมายที่ใช้กันทั่วไปมีความหมายกว้างครอบคลุมสิ่งสมควรเคารพ นับถือ บูชา โดยในคัมภีร์ชั้นอรรถกถากล่าวถึงเจดีย์ว่ามี ๓ ประเภท ได้แก่

- ๑) บริโภคเจดีย์ ได้แก่ ต้นพระศรีมหาโพธิ์
- ๒) อุทิสถกเจดีย์ ได้แก่ พระพุทธรูปปฏิมาหรือพระพุทธรูป
- ๓) ธาตุเจดีย์ ได้แก่ พระบรมสารีริกธาตุ^{๑๗}

ต่อมาปราชญ์ทางพระพุทธศาสนารุ่นหลังได้เพิ่มเติมเจดีย์ขึ้นมาอีกประเภทหนึ่งคือ ธรรมเจดีย์ จึงรวมกับที่ระบุไว้ในอรรถกถาจึงมี ๔ ประเภท ได้แก่

- ๑) ธาตุเจดีย์ สิ่งที่ก่อสร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า

^{๑๖} ขุ.ขุ.อ. (บาลี) หน้า ๑๙๗. จยิตพฺพุนฺติ เจตีย์, ปุเชตพฺพุนฺติ วุตฺตํ โหติ, จิตฺตํ วา เจตีย์ฯ

^{๑๗} ขุ.ขุ.อ. (บาลี) หน้า ๑๙๗. ตมฺปนเนตฺ (เจตีย์) ติวริํ โหติ ปริโภคเจตีย์ อุทฺทิสฺสกเจตีย์ ธธาตุเจตีย์นฺตฺย ตตฺถ โพธิรุกฺโข ปริโภคเจตีย์, พุทฺธปฏิมา อุทฺทิสฺสกเจตีย์, ธธาตุคพฺภา ฐฺปา ธธาตุเจตีย์ นามฯ

ขุ.ชา. เตรสฺก.อ. (บาลี) ๖/๑๖๙. สารีริกํ ปาริโลกิกํ อุทฺทิสฺสกํฯ สารีริกํ น สกฺกา กาดํ, ตถฺหิ พุทฺธานํ ปริณิพฺพานกาเล โหติฯ อุทฺทิสฺสกํ อวตฺตํ ฆมายนมตฺตเมว โหติฯ ปาริโลกิกํ พุทฺเธหิ ปริภุตฺโต มหาโพธิ รุกฺโข พุทฺเธสุ ธรรนฺเตสุ เจตีย์เมวฯ

๒) บริโภคเจดีย์ สถานที่สำคัญที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า เช่น สถานที่ประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และปรินิพพาน หรือที่เรียกว่าสังเวชนียสถาน ๔ แห่ง หรือสิ่งของที่ พระพุทธเจ้าเคยใช้ เช่น บาตร จีวร

๓) ธรรมเจดีย์ เจดีย์สำหรับบรรจุคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ที่นิยมกันในสังคมไทย เช่น ตู้บรรจุพระไตรปิฎกหรือหอไตร

๔) อุทิศเจดีย์ สิ่งของที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธเจ้า เช่น พระพุทธรูป^{๑๘}

ในสมัยพุทธกาล เมื่อพระอรหันต์นิพพานหรือสิ้นชีวิตลง พระพุทธองค์จะทรงโปรดให้ เฝ้าศพแล้วนำอัฐิหรือกระดูกไปประดิษฐานไว้ในสถูปเพื่อให้อนุชนได้สักการบูชา เช่น กรณีที่พระ พายิยะทาร์จิริยะซึ่งบรรลุนิพพานแล้วถูกวัววิดตาย พระพุทธเจ้าตรัสรับรองว่าท่านเป็นพระ อรหันต์แล้วจึงโปรดให้เฝ้าศพแล้วนำกระดูกบรรจุไว้ในสถูป^{๑๙} หรือเมื่อพระสารีบุตรอัครสาวกเบื้อง ขวาและพระมหาโมคคัลลานะนิพพาน เมื่อมาปนกิจศพของทั้ง ๒ ท่านแล้ว พระพุทธองค์โปรดให้ สร้างสถูปเจดีย์บรรจุอัฐิธาตุไว้สำหรับเป็นที่สักการบูชาของพุทธบริษัท ๔ ต่อไป^{๒๐} ในช่วงก่อนที่ พระองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพานได้ตรัสบอกท่านพระอานนท์ว่ามีบุคคล ๔ ประเภทที่ควรสร้าง สถูปบรรจุอัฐิประดิษฐานไว้สำหรับเป็นที่สักการบูชาในทางใหญ่ ๔ แพร่ง ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระ ปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวกของพระพุทธเจ้า และพระเจ้าจักรพรรดิ พุทธดำรัสดังกล่าวสอดคล้อง กับคัมภีร์พุทธวงศ์ที่กล่าวถึงสถูปบรรจุอัฐิของพระพุทธเจ้าในอดีตทั้ง ๒๕ พระองค์ซึ่งมีขนาด แตกต่างกันไป เช่น พระสถูปของพระที่บังกรพุทธเจ้าสูง ๓๖ โยชน์ ของพระกกุสันธพุทธเจ้าสูง ๑ ๑๖๖ คาวุต ของพระกัสสปพุทธเจ้าสูง ๑ โยชน์^{๒๑}

จึงอาจกล่าวได้ว่าพุทธดำรัสเรื่องอุปารหบุคคล ๔ จำพวกที่ตรัสกับท่านพระอานนท์ เป็นเสมือนพระประสงค์ที่จะให้มีการสร้างสถูปเจดีย์บรรจุพระอัฐิของพระองค์ไว้สำหรับสักการบูชา อันเป็นที่มาของประเพณีนิยมในการสร้างพระสถูปเจดีย์เพื่อบรรจุอัฐิของ “อุปารหบุคคล” ในกลุ่ม

^{๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส อาร์ พรินติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑, หน้า ๑๑๔-๑๑๕.

^{๑๙} ชู.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๐/๑๘๐.

^{๒๐} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๕๖.

^{๒๑} ชู.พุทธ. (บาลี) ๓๓/๓๑/๔๖๙; ๒๗/๕๖๓ และ ๕๑/๕๗๓.

ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาเท่านั้น และนิยมสร้างกันมาตั้งแต่สมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์ชีพอยู่ดังได้กล่าวมาแล้ว

คตินิยมในการสร้างสถูปเจดีย์บรรจุอัฐิเป็นที่ยอมรับกันแพร่หลายมากขึ้นเมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชทรงหันมานับถือพระพุทธศาสนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๓ โดยทรงอุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ ๓ ณ วัดอโศการาม เมื่อสังคายนาเรียบร้อยแล้ว ได้ทรงส่งสมณทูต ๙ สายไปประกาศพระพุทธศาสนาในนานาประเทศ โดยการถวายคำแนะนำของพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระพระองค์ได้เสด็จจาริกแสวงบุญไปในที่ต่างๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับชื่อกับพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะสถานที่ประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และปรินิพพาน หลังจากนั้นก็ได้โปรดให้สร้างสถูปเจดีย์และวิหารตลอดจนเสาศิลาฐานไว้ในที่นั้นๆ เพื่อเป็นที่สักการบูชาของคนในถิ่นนั้นๆ และเป็นเครื่องชี้ให้คนรุ่นหลังได้รู้ว่าที่แห่งนั้นเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าอย่างไร ในคัมภีร์รุ่นหลังบันทึกไว้ว่าทรงโปรดให้สร้างสถูปและวิหารไว้ทั่วชมพูทวีปจำนวนถึง ๘๔,๐๐๐ แห่งเท่ากับจำนวนคำสอนของพระพุทธเจ้าที่มี ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์

หนึ่งในสถูปสำคัญที่ยังหลงเหลือในสภาพที่ค่อนข้างสมบูรณ์ คือ มหาสถูปที่สาญจี (Sanchi) ซึ่งปัจจุบันอยู่ในรัฐมัธยประเทศ (Madhya Pradesh) ของอินเดีย สันนิษฐานว่าเริ่มสร้างขึ้นตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกยังดำรงแห่งอุปราชเมืองอุชเชนีประมาณ พ.ศ. ๒๕๐ สถูปสาญจีเป็นรูปทรงโอคว่ำ ซึ่งถือเป็นรูปแบบที่เก่าแก่ที่สุดและเป็นต้นแบบที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสถูปสำคัญในประเทศที่นับถือพระพุทธศานานิกายเถรวาทเช่นที่ศรีลังกาและไทยในยุคต่อมาด้วย^{๒๒} เรื่องนี้สอดคล้องกับพระมติของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ทรงเห็นว่า ประเพณีการสร้างสถูปเป็นพุทธเจดีย์แพร่หลายในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชเมื่อครั้งพระองค์แจกพระบรมสารีริกธาตุไปประดิษฐานไว้ในประเทศต่างๆ และประสงค์จะให้สร้างสถูปหรือเจดีย์ที่บรรจุอัฐิธาตุของพระองค์ส่งสมเถระไว้เป็นบริวารของมหาสถูปด้วยทุกแห่งไป^{๒๓}

^{๒๒} หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิสกุล, **ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทย**

ใกล้เคียง อินเดีย ลังกา ซวา จัมปา ขอม พม่า ลาว, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๓๘), หน้า

๑๓.

^{๒๓} พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา, **เจดีย์ในพระพุทธศาสนา**, (ออนไลน์), แห่งที่มา:

http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=392&articlegroup_id=97 (๒ มิถุนายน ๒๕๕๙).

สำหรับประเทศไทยสันนิษฐานว่าน่าจะมีการสร้างสถูปเจดีย์ตั้งแต่สมัยแรกที่พระโสณะ และพระอุตตระพร้อมคณะเดินทางมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิ ต่อมาจึงได้สร้างพระปฐมเจดีย์ขึ้นเป็นที่บูชาสักการะ โดยพระปฐมเจดีย์องค์เดิมได้รับอิทธิพลจากรูปแบบมหาสถูปสาญจิ ประเทศอินเดีย กล่าวคือ องค์เจดีย์เป็นรูปกลม เหมือนโอหรือขันน้ำคว่ำ ข้างบนทำเป็นพุทธอาสน์สี่เหลี่ยมตั้งไว้ มีฉัตรปักเป็นยอดฐานเจดีย์ทำเป็นสี่เหลี่ยม รอบฐานทำเป็นที่เดินประทักษิณ พระปฐมเจดีย์องค์เดิมมีขนาดความสูง ๑๙ วา ๒ ศอก หรือ ๓๙ เมตร ถูกทิ้งให้รกร้างไม่มีใครดูแลอยู่ระยะหนึ่ง สมัยที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะทรงผนวชอยู่ ได้เสด็จไปนมัสการพระปฐมเจดีย์หลายครั้ง ทรงเห็นว่าเป็นเจดีย์องค์ใหญ่ เมื่อขึ้นครองราชย์ จึงได้โปรดฯ ให้ก่อเจดีย์แบบลังกาครอบเจดีย์องค์เดิมไว้เมื่อ พ.ศ.๒๓๙๖ มีขนาดความสูง ๑๒๐ เมตร ๔๕ เซนติเมตร

นอกจากนี้แล้ว นับแต่อดีตจนถึงปัจจุบันทั่วทุกภาคของประเทศไทยยังนิยมสร้างพระสถูปเจดีย์หรือพระธาตุสำหรับเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจและเป็นที่สักการบูชา กล่าวเฉพาะที่เก่าแก่และสำคัญในแต่ละท้องถิ่น เช่น ในภาคเหนือ มีพระธาตุดอยสุเทพที่เชียงใหม่ ภาคใต้ที่ นครศรีธรรมราชมีพระบรมธาตุ และที่ภาคอีสานที่นครพนมมีพระธาตุพนม โดยที่แต่ละแห่งมักจะมีตำนานเชื่อมโยงกับพระพุทธเจ้าหรือพระอรหันต์สาวกองค์ใดองค์หนึ่งที่ได้เสด็จมาเยี่ยมเยียนและประทานพระธาตุสำคัญให้สร้างสถูปหรือเจดีย์บรรจุไว้

จะเห็นได้จากพระพุทธรูปดำรัสเพียงไม่กี่ประโยคที่ตรัสไว้ก่อนปรินิพพานเรื่องที่ทำให้สร้างสถูปหรือเจดีย์บรรจุอัฐิของบุคคล ๔ ประเภท (อุปการบุคคล) ซึ่งหนึ่งในนั้นคือพระพุทธเจ้า ได้กลายมาเป็นคตินิยมในการสร้างอนุสรณ์สถานสำคัญเพื่อบรรจุอัฐิหรือสิ่งของอื่นๆ ที่เกี่ยวกับอุปการบุคคลโดยเฉพาะองค์พระพุทธเจ้า โดยประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาทุกแห่งไม่ว่าจะเป็นนิกายใดต่างก็สร้างสถูปเจดีย์ในลักษณะเดียวกันนี้ และหลายแห่งกลายเป็นสถานที่สำคัญที่นอกจากจะมีคุณค่าต่อจิตใจของชาวพุทธแล้วยังเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญของชาติและบางแห่งกลายเป็นมรดกทางโบราณคดีของโลกด้วยเช่นเดียวกับสังเวชนียสถานทั้ง ๔ แห่งดังได้กล่าวมาแล้ว

หากพิจารณาจากมุมมองของคุณวิทยา คุณค่าของการสร้างพระสถูปเจดีย์สามารถแยกวิเคราะห์เป็น ๒ ด้าน กล่าวคือ

๑) คุณค่าด้านจริยศาสตร์ พระสถูปเจดีย์ก็เช่นเดียวกับสังเวชนียสถานทั้ง ๔ แห่งที่เป็นสิ่งที่มีคุณค่านอกตัว เพราะเป็นสัญลักษณ์ที่จะนำไปสู่สิ่งอื่นที่มีค่ายิ่งกว่า คือ การได้รำลึกถึง

คุณความดีของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และสาวกของพระองค์ หรือเป็นอนุสรณสถานสำคัญสำหรับเป็นที่รำลึกถึงวีรบุรุษของชาติในกรณีที่เป็นสถูปเจดีย์ของพระเจ้าจักรพรรดิ นอกจากนี้การสักการบูชาพระสถูปเจดีย์ของอุปารหบุคคลยังเป็นปัจจัยให้ไปเกิดในสุคติเมื่อสิ้นชีวิตลงอีกด้วย

๒) คุณค่าด้านสุนทรียศาสตร์ มีผลต่อจิตใจหรืออารมณ์ความรู้สึกของผู้ที่ได้ไปเยี่ยมชม โดยในขั้นผัสสะ ทำให้เกิดความตื่นเต้นและตระหนักถึงความสำคัญของอุปารหบุคคลนั้นๆ และหากสามารถพัฒนาไปถึงขั้นฟังพินิจด้วยปัญญาได้ก็จะทำให้มองเห็นคุณธรรมที่ทำให้เป็นคนดีจนเกิดความซาบซึ้งในคุณค่าของความดีและปฏิบัติตนตามแนวทางแห่งความดีดังอุปารหบุคคลที่เป็นแบบอย่าง

๔.๒.๓ การยึดถือพระธรรมวินัยเป็นพระศาสดา

ก่อนที่พระพุทธองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพานไม่นานทรงสงสัยเสียไว้ว่า เมื่อพระองค์จากไปแล้ว ขอให้ถือพระธรรมที่ทรงแสดงไว้และพระวินัยที่ทรงบัญญัติไว้เป็นศาสดาแทนพระองค์ เสถียร โภทิตนทะ เห็นว่าการที่ไม่ทรงแต่งตั้งภิกษุสำคัญรูปใดรูปหนึ่งขึ้นเป็นพระธรรมราชาหรือสังฆราชาบริหารพุทธบริษัท ๔ แทนพระองค์ เนื่องจากว่าผู้ที่พระองค์ตั้งพระทัยจะให้สืบทอดภารกิจคือท่านพระสารีบุตรพระอัครสาวกเบื้องขวาและท่านพระมหาโมคคัลลานะพระอัครสาวกเบื้องซ้ายได้นิพพานไปก่อนแล้วทั้งคู่ ถ้าหากท่านทั้ง ๒ ยังอยู่ พระพุทธองค์อาจจะได้มอบหมายหรือแต่งตั้งแทนพระองค์ จะเห็นได้จากการที่ท่านพระสารีบุตรได้รับยกย่องเป็นถึงพระธรรมเสนาบดีและได้รับการยอมรับจากพุทธบริษัท ๔ รองจากพระพุทธองค์เท่านั้น และอาจตั้งท่านพระมหาโมคคัลลานะให้เป็นผู้ช่วยบริหารด้วย ส่วนท่านอื่นๆ เช่น พระอานนท หรือพระมหากัสสปะ ถือว่ายังไม่ถึงขั้นที่จะเป็นผู้นำพุทธบริษัท ๔ แทนพระองค์ได้^{๒๔}

ในทัศนะของผู้วิจัยเห็นว่ากรณีที่ทรงสงสัยไว้เช่นนี้อาจมองได้ ๒ ด้าน คือ ด้านหลักการ ถือว่าเป็นเรื่องที่ดีเพราะการยึดถือพระธรรมวินัยซึ่งก็คือคำสั่งสอนของพระองค์เป็นหลัก ไม่ต้องมีการดัดแปลงแก้ไขหรือเพิ่มเติมสิ่งใดลงไป เท่ากับว่ายังคงเนื้อหาคำสั่งสอนไว้ตามเดิม อนุชนคนรุ่นหลังที่เกิดไม่ทันพระองค์ก็สามารถศึกษาค้นคว้าได้จากบันทึกดั้งเดิมคือพระไตรปิฎก แต่ด้านการ

^{๒๔} เสถียร โภทิตนทะ, ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๒๒), หน้า ๖๕-๖๗.

นำไปปฏิบัติ อาจมีปัญหายน้อย ๒ ประการ คือ ๑) แม้พระพุทธองค์จะทรงเปิดโอกาสไว้ว่าหากสงฆ์ปรารถนาก็สามารถถอนสิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ บ้างก็ได้ แต่สุดท้ายในการสังคายนาครั้งที่ ๑ ก็ไม่สามารถตกลงกันได้ว่า “สิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ” นั้นคือแค่ไหน คณะสงฆ์ที่ทำการสังคายนาจึงมีมติให้คงไว้ทุกประการ^{๒๕} เมื่อพระพุทธศาสนาแพร่หลายไปในที่อื่นๆ นอกเหนือจากอินเดีย เช่น ในไทยหรือพม่า ซึ่งมีภูมิหลังและสภาพแวดล้อมต่างกัน ย่อมเป็นการยากที่จะให้ถือพระธรรมวินัยตามพระไตรปิฎกเหมือนเดิม ดังจะเห็นการตีความคำสอนเรื่องการกินเนื้อในกลุ่มชาวพุทธไทยที่บางกลุ่มเช่นชาวสันตือโคกเห็นว่าเป็นบาป ในขณะที่ชาวพุทธไทยส่วนใหญ่เห็นว่ากินได้เพื่อเลี้ยงชีวิต และ ๒) เนื่องมาจากข้อแรก คือ เมื่อมีการตีความและเข้าใจพระไตรปิฎกต่างกันไปก็ต้องอาศัยอาจารย์หรือปราชญ์ผู้รู้เป็นหลัก จึงทำให้เกิดการนับถืออาจารย์ที่แต่ละกลุ่มหรือแต่ละคนเลื่อมใส ยิ่งกว่าจะนับถือพระพุทธเจ้าเสียอีก ดังได้เกิดสำนักปฏิบัติธรรมของชาวพุทธกลุ่มต่างๆ จำนวนมากที่ไม่ยอมรับมติผู้รู้หรือปราชญ์อื่นๆ ที่ขัดแย้งกับแนวทางของอาจารย์ตัวเอง แม้จะชื่อว่าข้อความที่เจ้าสำนักนั้นๆ สอนขัดแย้งกับพระไตรปิฎกอย่างไร

อย่างไรก็ตาม คติการยึดถือพระธรรมวินัยว่าเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้าแทนที่จะยึดถือบุคคลใดบุคคลหนึ่งให้เป็นผู้นำสืบทอดแทนนั้นส่งผลต่ออนาคตของพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง เพราะเป็นเหตุผลหลักที่นำไปสู่การประชุมตรวจสอบตรวจทานและรวบรวมหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เห็นว่าถูกต้องไว้เป็นหมวดหมู่ ซึ่งเรียกกันว่าสังคายนา โดยการสังคายนานี้ถือเป็นเรื่องที่สำคัญที่ปฏิบัติกันในกลุ่มชาวพุทธที่นับถือพระพุทธศาสนามาจนปัจจุบัน จุดเริ่มต้นนั้นเกิดจากการที่ท่านมหากัสสปะซึ่งถือเป็นพระมหาเถระที่ยังอยู่เป็นหลักในสมัยที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ยื่นคำกล่าวจบบัจฉังพระพุทธเจ้า โดยผู้ที่กล่าวจบบัจฉังนั้นก็มิใช่ใครอื่นแต่เป็นหลวงตาสุภัททะลูกศิษย์ของท่านนั่นเองที่กล่าวห้ามเพื่อนภิกษุที่กำลังเศร้าโศกเสียใจที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานว่าไม่ต้องเสียใจเพราะพระพุทธเจ้าจากไปก็ดีแล้วจะได้ไม่ต้องมีใครมาคอยห้ามไม่ให้ทำสิ่งนั้นสิ่งนี้ ต่อไปนี้ใครประสงค์จะทำการสิ่งใดก็ทำได้ตามอัธยาศัย พระมหากัสสปเถระถือว่าคำกล่าว

^{๒๕} มติเช่นนี้ได้รับการปฏิเสธจากพระปรารณะพร้อมด้วยบริวารของท่านโดยแย้งเหล่าพระเถระที่เพิ่งทำการสังคายนาเสร็จว่าตัวท่านจะไม่ยอมรับมติของการสังคายนาแต่จะถือปฏิบัติตามที่ท่านได้ยินได้ฟังมาจากพระพุทธเจ้าโดยใช้ดุลยพินิจของท่านเอง ดูรายละเอียดใน วิ.จ. (บาลี) ๗/๔๔๔/๒๘๑.

ในลักษณะนี้เป็นภัยต่อความมั่นคงของพระธรรมวินัยซึ่งก็คือพระศาสนาของชาวพุทธทุกคนตามที่พระพุทธองค์ทรงสั่งเสียไว้นั่นเอง

การสังคายนาครั้งแรกนั้นเกิดขึ้นหลังจากการเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้าแล้ว ๓ เดือนโดยมีประธานคือท่านพระมหากัสสปะและคณะพระอรหันต์ ๕๐๐ รูปเข้าร่วม มีท่านพระอุบาลีรับผิดชอบวิสัชนาพระวินัย และท่านพระอานนทวิสัยสนาพระธรรม ภายใต้การอุปถัมภ์ของพระเจ้าอชาตศัตรูกษัตริย์แห่งมคธ ผลแห่งการสังคายนาครั้งนี้ทำให้พระธรรมวินัยได้รับการตรวจสอบชำระสะสางและจัดเป็นหมวดหมู่ให้ง่ายต่อการทรงจำและสืบทอดเพื่อให้สเถียรเป็นพระศาสนาแทนองค์พระพุทธเจ้าที่ปรินิพพานไป การสังคายนาพระธรรมวินัยมีต่อมาอีกหลายครั้งซึ่งมีการนับจำนวนครั้งไม่เหมือนกัน เช่น นิกายมหายานนับอีกอย่างหนึ่ง หรือแม้แต่ในกายเถรวาทประเทศต่างๆ ก็นับไม่เหมือนกัน เช่น ในศรีลังกา นับอีกอย่างหนึ่ง ในประเทศไทยนับอีกอย่างหนึ่ง แต่อย่างไรก็ตาม การสังคายนาพระธรรมวินัยที่ส่งผลให้พระพุทธศาสนามั่นคงและเจริญแพร่หลายไปมากที่สุดเห็นจะเป็นการสังคายนาครั้งที่ ๓ สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช เพราะผลแห่งการสังคายนาครั้งนี้ นอกจากจะเป็นการกำจัดลัทธิที่ออกจากวงพระศาสนาจำนวนมากแล้ว ยังเป็นประมวลหลักคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าให้อยู่ในรูปของพระไตรปิฎกโดยสมบูรณ์ คือ พระวินัยพระสูตร และพระอภิธรรม และมีการส่งพระธรรมทูตถึง ๙ สายออกนอกดินแดนชมพูทวีปเป็นครั้งแรกอีกด้วย^{๒๖}

การสังคายนาไม่ว่าจะครั้งไหนมักจะมีต้นเหตุมาจากเกิดภัยคุกคามพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะมีการบิดเบือนหรือประพฤตินอกกรรมนอกวินัย จึงมีการชำระสะสางและจัดระเบียบหมวดหมู่หรือทบทวนพระธรรมวินัยให้ถูกต้องเที่ยงตรงตามแบบดั้งเดิมที่สุดเท่าที่จะทำได้ และผลิตผลสำคัญที่ยังคงรักษาและสืบทอดมาหลังจากการสังคายนาแต่ละครั้งก็คือ ความถูกต้องสมบูรณ์ของพระไตรปิฎกซึ่งถือว่าเป็นคัมภีร์สำคัญที่สุดสำหรับชาวพุทธ ดังที่ท่านพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ประมวลความสำคัญของพระไตรปิฎกไว้ดังนี้^{๒๗}

^{๒๖} วิ.ม.อ. (บาลี) ๑/๖๐-๖๙.

^{๒๗} Bhikkhu P.A. Payutto, A Constitution for Living and The Pali Canon: What a Buddhist must know, Bangkok: The World Buddhist University Publication, ๒๐๐๘, หน้า ๑๔๙-๑๕๐.

๑. พระไตรปิฎกเป็นที่รวมไว้ซึ่งพระพุทธรูปอันเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ได้ตรัสไว้เองซึ่งตกทอดมาถึงสมัยพวกเรา

๒. พระไตรปิฎกเป็นที่สถิตของพระศาสดาของชาวพุทธ เพราะเป็นที่บรรจุพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าฝากไว้ให้เป็นศาสดาแทนพระองค์ โดยที่เราสามารถรู้จักพระพุทธเจ้าได้จากพระดำรัสของพระองค์ที่มีในพระไตรปิฎก

๓. พระไตรปิฎกเป็นแหล่งต้นเดิมของคำสอนในพระพุทธศาสนา บรรดาคำสอนคำอธิบาย คัมภีร์ หนังสือ หรือตำราใดๆ ที่อาจารย์และนักปราชญ์ทั้งหลายพูด กล่าวหรือเรียบเรียงไว้ที่จัดว่าเป็นของในพระพุทธศาสนา จะต้องสอดคล้อง ไม่ขัดแย้งกับข้อความในพระไตรปิฎก

๔. พระไตรปิฎกเป็นหลักฐานอ้างอิงในการแสดงหรือยืนยันหลักการใดๆ ก็ตามที่กล่าวว่าเป็นพระพุทธศาสนา จึงจะเป็นที่น่าเชื่อถือหรือยอมรับได้ด้วยดี

๕. พระไตรปิฎกเป็นมาตรฐานตรวจสอบคำสอนในพระพุทธศาสนา คำสอนหรือคำกล่าวใดๆ ที่จะถือว่าเป็นคำสอนในพระพุทธศาสนาได้ จะต้องสอดคล้องกับพระธรรมวินัยซึ่งมีมาในพระไตรปิฎก แม้แต่คำหรือข้อความในพระไตรปิฎกเอง ถ้าส่วนใดถูกสงสัยว่าจะแปลกปลอมก็ตรวจสอบด้วยคำสอนทั่วไปในพระไตรปิฎก

๖. พระไตรปิฎกเป็นมาตรฐานตรวจสอบความเชื่อและข้อปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ความเชื่อหรือข้อปฏิบัติตลอดจนพฤติกรรมใดๆ จะวินิจฉัยว่าถูกต้องหรือผิดพลาดเป็นพระพุทธศาสนาหรือไม่ ก็โดยอาศัยพระธรรมวินัยที่มีมาในพระไตรปิฎกเป็นเครื่องตัดสิน

ด้วยเหตุผลหลักที่ว่าพระธรรมวินัยคือศาสดาของชาวพุทธหลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว จึงถือเป็นหน้าที่ของทุกประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทหรือที่ ต้องการทราบความหมายเดิมแท้ของคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าต้องรักษาและศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกเพื่อเป็นการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา ซึ่งการคงอยู่ของพระไตรปิฎกก็คือการคงอยู่ของพระศาสดานั้นเอง ดังในกรณีประเทศไทยที่ฝ่ายบ้านเมืองไม่ว่าจะเป็นภาครัฐหรือเอกชนต่างเอาใจใส่ในการตรวจชำระและพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับต่างๆ มากมายหลายฉบับหรือฝ่ายพระสงฆ์โดยมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง ๒ แห่งของคณะสงฆ์ไทยต่างถือเป็นภารกิจหลักที่จะรักษาและเผยแพร่คำสั่งสอนในพระไตรปิฎกให้แพร่หลายที่สุดเท่าที่จะทำได้

คุณค่าสำคัญของการรักษาพระธรรมวินัยในรูปของพระไตรปิฎกมีอย่างน้อย ๒ ด้าน คือ ๑) ด้านภูมิปัญญา เนื่องจากภาษาดั้งเดิมที่บันทึกพระไตรปิฎกเป็นภาษามคธหรือภาษาบาลีไม่ว่าประเทศใดที่นับถือพระพุทธศาสนาและต้องการศึกษาดั้งเดิมแท้ที่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าก็จำเป็นต้องนำพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีมาศึกษาและปริวรรตให้เป็นภาษาของตนเอง

การถ่ายทอดภาษาหนึ่งไปสู่อีกภาษาหนึ่งโดยไม่ผิดเพี้ยนจากต้นฉบับนับได้ว่า เป็นภูมิปัญญาของชนชาตินั้นๆ โดยแท้ ยิ่งการแปลพระไตรปิฎกซึ่งมีเนื้อหาจำนวนมากยิ่งต้องใช้ ปรารถนาของแต่ละชนชาติจำนวนมากช่วยกันทำ ๒) ด้านวิชาการ เนื้อหาในพระไตรปิฎกมีเป็น จำนวนมากและหลากหลาย ครอบคลุมทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ ดังนั้น พระไตรปิฎกจึงเป็นดัง ชุมทรัพย์ล้ำค่าในทางวิชาการที่เปิดโอกาสให้ผู้สนใจแต่ละด้านได้ศึกษาค้นคว้า ยกตัวอย่างเฉพาะ มหาปรินิพพานสูตรเพียงสูตรเดียวก็ปรากฏมีผู้สนใจศึกษาค้นคว้าทั้งในด้านการแพทย์ ด้าน ประวัติศาสตร์ ด้านการเมือง และด้านศาสนาและปรัชญา แตกต่างกันไปตามความสนใจและ ความถนัดของแต่ละคนดังได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ ๑ และ ๓) ด้านการบำเพ็ญบุญโดยการร่วม บริจาคทุนทรัพย์ เนื่องจากชาวพุทธส่วนใหญ่เห็นว่าการบริจาคทรัพย์เพื่อจัดพิมพ์หรือซื้อ พระไตรปิฎกถวายวัดนับเป็น “ธรรมทาน” ที่ดีกว่าการให้วัตถุสิ่งของทั้งปวง และเชื่อตามข้อความที่ ปรากฏในญาโณทโยปกรณ์ว่า “การสร้างอักขระตัวหนึ่งเท่ากับสร้างพระพุทธรูปองค์หนึ่ง”^{๒๔}

หากพิจารณาคุณค่าของพระไตรปิฎกจากมุมมองของคุณวิทย์ก็สามารถจำแนกได้ ๒ ด้าน กล่าวคือ

๑) คุณค่าด้านจริยศาสตร์ พระไตรปิฎกเป็นแผนที่ทางปัญญาที่ “ชี้ทางบรรเทาทุกข์ และชี้สุขเกษมศานต์” คือ บรรจุหลักธรรมคำสอนสำหรับประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตตั้งแต่ ระดับพื้นฐานแบบที่คนธรรมดาทั่วไปควรประพฤติปฏิบัติตามไปจนถึงระดับสูงสุดคือนิพพานที่มุ่ง เอาชนะกิเลสตัณหาบรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดของชีวิตพ้นทุกข์พบแต่ความสงบสุขตลอดไป พระไตรปิฎกจึงนับเป็นคุณค่านอกตัวที่เป็นสื่อนำไปสู่เป้าหมายอื่นๆ ตามแต่ผู้อ่านต้องการ เช่น ถ้า ต้องการเพียงเป้าหมายขั้นต้นก็นำหลักธรรมขั้นต้น เช่น ศีล ๕ หรือทศทั้ง ๖ มาประพฤติปฏิบัติ

๒) คุณค่าด้านสุนทรียศาสตร์ พระไตรปิฎกไม่เพียงบรรจุไว้แต่เรื่องหลักธรรมเท่านั้น ยัง อุดมไปด้วยเรื่องราวหลากหลายตามจริตของผู้ฟังและมีลีลาสำนวนโวหารทางภาษาชั้นยอดมีทั้ง ร้อยแก้วร้อยกรองที่ก่อให้เกิดความเพลิดเพลินใจยามได้อ่าน ถือเป็นวรรณกรรมชั้นยอดของโลกที่ ไม่เพียงแต่ชาวพุทธเท่านั้นควรได้อ่านแต่ผู้สนใจด้านวรรณคดีหรือองค์ความรู้อื่นๆ ก็สามารถเลือก ประเด็นที่ตนสนใจอ่านได้ สุนทรียะชั้นนี้ถือเป็นชั้นผัสสะ ซึ่งถ้าพัฒนาต่อไปถึงขั้นเพ่งพินิจก็จะทำ ให้เกิดปัญญาเห็นคุณค่าของสังขารแล้วดำเนินชีวิตตามหลักธรรมที่ตนดื่มด่ำซาบซึ้งต่อไปจนได้ พบกับความสงบสุขอย่างแท้จริง

^{๒๔} Bhikkhu P.A. Payutto, หน้า ๑๐๗.

๔.๒.๔ การปรีณิพพานเป็นหนึ่งในเหตุการณ์วันสำคัญสากลแห่งสหประชาชาติ

ประเพณีสำคัญยิ่งในหมู่ชาวพุทธโดยเฉพาะนิกายเถรวาทที่ได้รับอิทธิพลส่วนหนึ่งจากมหาปรีณิพพานสูตรคือ ประเพณีบำเพ็ญกุศลเนื่องในวันวิสาขบูชา ซึ่งถือกันว่าเป็นวันคล้ายกับวันที่พระพุทธเจ้าประสูติ ตรัสรู้ และเสด็จดับขันธปรีณิพพาน โดยเหตุการณ์สำคัญทั้ง ๓ อย่างนี้เกิดขึ้นในวันเดียวกันเพียงแต่ต่างรอบปีกัน คือ ตรงกับวันเพ็ญเดือน ๖ หรือเดือนวิสาขะ^{๒๙} ชาวพุทธจึงถือว่าเป็นเหตุการณ์มหัศจรรย์ที่ควรระลึกถึงและบำเพ็ญบุญกุศลทุกปี โดยประเพณีดังกล่าวนี้ปรากฏตามหลักฐานว่า ได้มีมาตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ซึ่งสันนิษฐานว่า กรุงสุโขทัยคงจะได้แบบอย่างมาจากประเทศศรีลังกา โดยเมื่อประมาณ พ.ศ. ๔๒๐ พระเจ้าภทติกราชกษัตริย์แห่งศรีลังกาได้ประกอบพิธีวิสาขบูชาอย่างมโหฬารเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาตลอดรัชสมัยของพระองค์ และกษัตริย์รัชกาลต่อมา ก็ทรงเจริญรอยตามสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน

ประเทศไทยกับประเทศศรีลังกามีความสัมพันธ์ด้านพระพุทธศาสนาใกล้ชิดกันมาก เพราะพระสงฆ์ชาวลังกาได้เดินทางเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนานับแต่สมัยกรุงสุโขทัย และคงได้นำการบำเพ็ญกุศลเนื่องในพิธีวันวิสาขบูชามาปฏิบัติในสมัยนั้นด้วย ดังปรากฏข้อความในหนังสือนางนพมาศที่ได้กล่าวบรรยายการประกอบพิธีวิสาขบูชาสมัยสุโขทัยไว้ พอสรุปใจความได้ว่า เมื่อถึงวันวิสาขบูชา พระมหากษัตริย์ ข้าราชการบริพาร ทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน ตลอดทั้งประชาชนชาวสุโขทัยทั่วทุกหมู่บ้านทุกตำบล ต่างช่วยกันทำความสะอาด ประดับตกแต่งพระนครสุโขทัยเป็นการพิเศษ ด้วยดอกไม้ของหอม จุดประทีปโคมไฟแลดูสว่างไสวไปทั่วพระนคร เป็นการอุทิศบูชาพระรัตนตรัย เป็นเวลา ๓ วัน ๓ คืน พระมหากษัตริย์และบรมวงศานุวงศ์ก็ทรงศีลและทรงบำเพ็ญพระราชกุศลต่างๆ ครั้นตกเวลาเย็น ก็เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์และนางสนองพระโอรสธิดา ตลอดจนข้าราชการทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน ไปยังพระอารามหลวงเพื่อทรงเวียนเทียนรอบพระประธาน ส่วนประชาชนต่างชนวนกันรักษาศีล ฟังธรรมเทศนา ถวายสลากภัต ถวายสังฆทาน ถวายอาหารบิณฑบาต แต่พระภิกษุ สามเณร บริจาคทรัพย์แจกเป็นทาน

^{๒๙} S. Radhakrishnan, 2500 Years of Buddhism, P.V.Bapat (General Editor), (New Delhi, India: Publications Division, Ministry of Information and Broadcasting, Government of India, ๑๙๕๖), หน้า คำนำ ๑.

แก่คนยากจน คนกำพร้า คนอนาถา คนแก่ คนพิการ บางพวกก็ชวนกันสละทรัพย์ ปล่อยสัตว์ ๔ เท้า ๒ เท้า และเต่า ปลา เพื่อช่วยชีวิตสัตว์ให้เป็นอิสระ โดยเชื่อว่าจะทำให้มีอายุยืนยาวต่อไป^{๓๐}

ในสมัยอยุธยา สมัยธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สันนิษฐานว่าด้วยอำนาจอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์เข้าครองพื้นที่พิธีกรรมในราชสำนัก จึงทำให้ไม่ปรากฏพระราชพิธีเกี่ยวกับวันวิสาขบูชาและวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาอื่นๆ ด้วย ประเพณีบำเพ็ญกุศลเนื่องในวันวิสาขบูชาปรากฏอีกครั้งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยรัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยทรงมีพระราชดำริกับสมเด็จพระสังฆราช (มี) วัดราชบูรณะ ในอันที่จะฟื้นฟูการประกอบพระราชพิธีวันวิสาขบูชาขึ้นใหม่อีกครั้งเป็นเวลา ๓ วัน โดยจัดในวันเพ็ญขึ้น ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๖ ตามแบบอย่างประเพณีเดิมสมัยสุโขทัยทุกประการ และมีการยึดถือปฏิบัติเป็นพระราชประเพณีสืบเนื่องมาจนกระทั่งปัจจุบัน

การจัดงานเฉลิมฉลองเนื่องในเทศกาลวันวิสาขบูชาอย่างยิ่งใหญ่เป็นที่รู้จักในระดับนานาชาติครั้งแรกน่าจะได้แก่สมัยที่รัฐบาลอินเดียโดยการนำของท่านนายกรัฐมนตรีเยาวะหะลาดี เนรูห์ ที่ได้จัดงานฉลองเนื่องในการเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้าผ่านมาได้ ๒๕ พุทธศตวรรษหรือกึ่งพุทธกาล โดยเรียกว่างาน Buddha Jayanti ผลจากการจัดงานครั้งนี้ทางรัฐบาลอินเดียได้ประกาศเชิญชวนให้ชาวพุทธทั่วโลกไปสร้างวัดในแดนพุทธภูมิซึ่งต่อมาได้มีชาวพุทธจากชาติต่างๆ ไปสร้างวัดตามคำเชิญชวนจำนวนมากและหนึ่งในนั้นก็คือการสร้างวัดไทยในสถานที่สำคัญเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าเพื่อรองรับนักแสวงบุญชาวไทยและชาวพุทธชาติอื่นๆ ตามความเหมาะสม

กล่าวเฉพาะประเทศไทย มีการจัดงานเฉลิมฉลองวันวิสาขบูชาอย่างยิ่งใหญ่ในปี พ.ศ. ๒,๕๐๐ ซึ่งประชาชนทั่วไปมักเรียกว่า “งานฉลองกึ่งพุทธกาล” และทางราชการเรียกว่างาน “ฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ” ตั้งแต่วันที่ ๑๒ ถึง ๑๔ พฤษภาคม รวม ๓ วัน โดยส่วนใหญ่จัดที่ท้องสนามหลวง ส่วนสถานที่ราชการ และวัดอารามต่างๆ มีการเชิญชวนให้ประดับธงธรรมจักรและโคมไฟสว่างไสวไปทั่วประเทศ ประชาชนถวายทาน สมาทานศีล ๕ หรือศีล ๘ ตามกำลังศรัทธา

^{๓๐} พระเทพโศภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), วิสาขบูชา วันสำคัญสากลของโลก, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๗.

ตลอดเวลา ๗ วัน มีการอุปสมบทพระภิกษุถวายเป็นพุทธบูชาถึง ๒,๕๐๐ รูป ประชาชน งดการฆ่าสัตว์และงดการดื่มสุรา ตั้งแต่วันที่ ๑๒ ถึง ๑๔ พฤษภาคม รวม ๓ วัน และที่สำคัญคือมีการก่อสร้างพุทธมณฑลให้เป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนาสำหรับประเทศไทยที่นครปฐมซึ่งยังคงมีการใช้งานสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน

นอกจากประเทศไทยแล้ว ประเทศอื่นๆ โดยเฉพาะศรีลังกาและประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทในแถบอาเซียน (ASEAN) ล้วนจัดงานฉลองในวันวิสาขบูชาหรือวันเพ็ญกลางเดือน ๖ คือ เดือนวิสาขะ แต่ในประเทศอื่นที่เป็นนิกายมหายาน เช่น ญี่ปุ่น จะไม่ฉลองวันวิสาขบูชาในเดือน ๖ เพราะวันวิสาขบูชาของนิกายมหายานตรงกับวันเพ็ญกลางเดือน ๘ ประเทศญี่ปุ่นกำหนดวันวิสาขบูชาตรงกับวันที่ ๘ เมษายนของทุกปีตามปฏิทินสุริยคติ นอกจากนี้ปรากฏว่าพระพุทธศาสนานิกายมหายานไม่ได้ถือเอาวันประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพานของพระพุทธเจ้าอยู่ในวันเดียวกัน แต่เชื่อว่าพระพุทธเจ้าประสูติวันหนึ่ง ตรัสรู้วันหนึ่ง และปรินิพพานอีกวันหนึ่ง เช่น ประสูติวันที่ ๘ เมษายน ตรัสรู้วันที่ ๘ ธันวาคม และปรินิพพานวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ดังนั้น จึงมีการกำหนดวันสำคัญต่างจากที่กำหนดในกลุ่มประเทศที่นับถือนิกายเถรวาท^{๓๑}

อย่างไรก็ตาม ชาวพุทธที่นับถือนิกายมหายานก็ไม่ขัดข้องหากจะเข้าร่วมงานวันวิสาขบูชาหรือเสนอให้วันวิสาขบูชาเป็นวันสำคัญสากลของโลกตามประเพณีที่ชาวพุทธเถรวาทเชื่อกัน ด้วยเหตุนี้ ประเทศศรีลังกาจึงได้เสนอต่อองค์การสหประชาชาติ (United Nations หรือ UN) เพื่อให้รับรองวันวิสาขบูชาเป็นวันสำคัญสากลของโลก โดยให้เหตุผลว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นมหาบุรุษผู้ให้ความเมตตาต่อมวลมนุษยชาติ เปิดโอกาสให้ทุกศาสนาสามารถเข้ามาศึกษาพระพุทธศาสนาเพื่อพิสูจน์หาข้อเท็จจริงได้โดยไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนา ก่อน และทรงสั่งสอนทุกคนโดยไม่คิดค่าตอบแทน ในการพิจารณาข้อเสนอนี้ ทางสหประชาชาติได้เชิญผู้แทนจากประเทศศรีลังกาขึ้นกล่าวนำเสนอร่างข้อมติ และเชิญผู้แทนไทย พม่า สิงคโปร์ บังคลาเทศ ภูฏาน

^{๓๑} พระเทพโสมถัง (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **พระพุทธศาสนาในสถานการณ์โลกปัจจุบัน**, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยพิมพ์ถวายเป็นมูทิตาสักการะแด่พระเถรานุเถระผู้มีอุปการคุณ พระเจ้าหน้าที่ระดับผู้บริหาร และศิษย์เก่าของมหาวิทยาลัยที่ได้รับพระราชทานสถาปนา เลื่อนและตั้งสมณศักดิ์เนื่องในวโรกาสพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๔๔), หน้า ๓-๔.

เนปาล ปากีสถาน อินเดีย สเปน ขึ้นกล่าวถ้อยแถลงเกี่ยวกับความสำคัญของวันวิสาขบูชา สรุปความได้ว่า วันวิสาขบูชาเป็นวันสำคัญของพุทธศาสนิกชนทั่วโลก เพราะเป็นวันที่พระพุทธเจ้า ประสูติ ตรัสรู้ และเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้มวลมนุษยชาติมีเมตตาธรรม และขันติธรรมต่อเพื่อนมนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลาย เพื่อให้เกิดสันติสุขในสังคม อันเป็นแนวทางของสหประชาชาติ จึงขอให้ที่ประชุมรับรองข้อมตินี้

ดังนั้น ในที่ประชุมสมัชชาสหประชาชาติ สมัยสามัญ ครั้งที่ ๕๔ วันที่ ๑๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๒ จึงได้มีการพิจารณาระเบียบวาระที่ ๑๗๔ เรื่องกำหนดให้วันวิสาขบูชาเป็นวันสำคัญสากลของโลก และที่ประชุมดังกล่าวมีมติเป็นเอกฉันท์รับรองให้วันวิสาขบูชาเป็นวันสำคัญสากลของโลก (International Recognition of the Day of Vesak)^{๓๒} ด้วยเหตุผลสำคัญคือ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เก่าแก่ที่สุดศาสนาหนึ่งของโลก มีคุณูปการอันใหญ่หลวงในทางจิตวิญญาณต่อมวลมนุษยชาติตลอดช่วงระยะเวลากว่า ๒๕๐๐ ปีและสืบต่อไปในอนาคต^{๓๓}

จะเห็นได้ว่าเหตุการณ์ตอนที่พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการในระดับนานาชาติว่าเป็นหนึ่งใน ๒ เหตุการณ์มหัศจรรย์คือ ประสูติและตรัสรู้ ในพระชนมชีพของพระพุทธเจ้าในฐานะมหาบุรุษคนสำคัญของโลก การยอมรับระดับสากลเช่นนี้จะเกิดขึ้นไม่ได้หากปราศจากบันทึกในมหาปรินิพพานสูตร และธรรมเนียมปฏิบัติเนื่องในวันวิสาขบูชาที่ได้แนวคิดมาจากรื่องการบูชา ๒ ประเภทคือ อามิสบูชาและปฏิบัติบูชาในมหาปรินิพพานสูตรเช่นกัน คือ ทำอามิสบูชาด้วยการทำบุญให้ทานและบูชาด้วยดอกไม้ธูปเทียน เป็นต้น และปฏิบัติบูชาด้วยการรักษาศีลและเจริญจิตภาวนา

คุณค่าที่เกิดจากเหตุการณ์ปรินิพพานครั้งนี้จึงนับได้ว่าเป็นสิ่งมหัศจรรย์ถึง ๒ ต่อกล่าวคือ ๑) พระพุทธองค์ทรงมีความพิเศษมหัศจรรย์ที่ไม่เหมือนใคร คือ มีวันประสูติ วันตรัสรู้

^{๓๒} คำว่า Vesak ออกเสียงว่า วีสะค หรือ เวสค เป็นการออกเสียงของชาวพุทธศรีลังกาที่เป็นฝ่ายเสนอมติขอให้องค์การสหประชาชาติประกาศยอมรับวันวิสาขบูชาเป็นวันสำคัญของโลก ดังนั้น นานาชาติจึงรู้จักและออกเสียงวันวิสาขบูชาว่า Vesak ตามชาวศรีลังกาจนกลายเป็นชื่อทับศัพท์ในภาษาอังกฤษว่า Vesak Day

^{๓๓} กรมการศาสนา, **วันวิสาขบูชา**, (กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๔), หน้า ๗-๘.

และวันเสด็จดับขันธปรินิพพานตรงกัน ซึ่งมนุษย์ธรรมดาทั่วไปไม่มี และ ๒) พระองค์ได้ทรงทำสิ่งมหัศจรรย์ที่มนุษย์ทั่วไปทำไม่ได้ คือ นับแต่ตัดสินพระทัยละทิ้งชีวิตอันสุขสบายเสด็จออกผนวชเพื่อแสวงหาทางพ้นทุกข์จนตรัสรู้อรหันต์ ๔ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และทรงเที่ยวจาริกสั่งสอนผู้คนไม่เลือกชั้นวรรณะและสามารถเปลี่ยนวิถีชีวิตของพวกเขาให้หันมาดำเนินตามคำสั่งสอนของพระองค์จนพวกเขาได้บรรลุความดีและความสุขแนวทางของพระองค์เหลือคณานับ ซึ่งนับเป็นอนุสาสนีปาฏิหาริย์คือทรงสามารถใช้คำสั่งสอนเปลี่ยนชีวิตคนจากดำเป็นขาวได้อย่างน่าอัศจรรย์ยิ่ง

หากใช้แนวคิดทางปรัชญาสาขาคุณวิทยามาพิจารณาคุณค่าของการเสด็จดับขันธปรินิพพานซึ่งเป็นหนึ่งในเหตุการณ์สำคัญวันวิสาขบูชาก็สามารถจำแนกได้ ๒ ด้าน กล่าวคือ

๑) คุณค่าด้านจริยศาสตร์ วันวิสาขบูชาถือเป็นคุณค่านอกตัว เพราะเป็นสื่อสัญลักษณ์เกี่ยวกับการรำลึกถึงพุทธคุณ (พุทธานุสสติ) และเป็นสื่อให้บำเพ็ญบุญกุศลนานัปการ ใครจะทำได้มากน้อยเพียงใดนั้นก็ขึ้นอยู่กับจิตใจที่กระทำที่จะทำให้คุณค่านอกตัวเป็นคุณค่าในตัวที่เป็นเป้าหมายสุดท้ายตามที่แต่ละคนตั้งไว้ โดยบางคนอาจต้องการเพียงทำบุญให้ทานตามประเพณี ในขณะที่บางคนอาจต้องการปฏิบัติธรรมจนเกิดปัญญาแจ่มแจ้งในสังขารมอันสูง

๒) คุณค่าด้านสุนทรียศาสตร์ ในชั้นผัสสะเป็นการสืบทอดวันวิสาขบูชาในฐานะเป็นประเพณีที่พอถึงเวลาทำตามความเคยชินและมีความรู้สึกอึดอัดใจในแต่ละปี ซึ่งเมื่อผ่านประเพณีนี้ไปอารมณ์ก็กลับไปสู่สภาวะเดิมตามที่เคยเป็น ส่วนในชั้นเพ่งพินิจ เป็นคุณค่าทางอารมณ์ความรู้สึกที่ดื่มด่ำซาบซึ้งกับคุณธรรมและสังขารที่แฝงอยู่ในวันวิสาขบูชา เกิดปัญญาเห็นคุณค่าของศักยภาพมนุษย์ที่จะพัฒนาตามอย่างที่เจ้าชายสิทธัตถะเคยทำไว้ และเมื่อพัฒนาเต็มที่แล้วก็จะป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์เป็น “พุทธะ” คือ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ในที่สุด

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

องค์ประกอบสำคัญประการหนึ่งของการนับถือศาสนาใดๆ ก็ตามในโลกนี้คือการศึกษาคัมภีร์ทางศาสนา (Textual Studies) เนื่องจากเป็นแนวทางที่จะทำให้เข้าใจและเข้าถึงหลักการเดิมแท้ของศาสนาเพื่อให้ได้รับผลที่จะพึงได้จากศาสนาที่ตนนับถือ ดังนั้น การศึกษามหาปรีนิพพานสูตรครั้งนี้จึงเป็นการศึกษาคัมภีร์ส่วนหนึ่งที่ถือกันว่าเก่าแก่และดั้งเดิมที่สุดของพระพุทธศาสนา เป็นบันทึกที่รายละเอียดช่วงประมาณ ๑ ปีสุดท้ายของพระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้า แม้จะเป็นการศึกษาเพียงพระสูตรเดียวแต่ถึงกระนั้นก็ได้ศึกษาครอบคลุมสาระที่สำคัญของพระพุทธศาสนาไปโดยปริยาย เพราะทุกพระสูตรมีจุดมุ่งหมายเดียวกันคือการแสดงหลักธรรมเพื่อแก้ปัญหาชีวิตคือความพ้นทุกข์ส่วนจะพ้นทุกข์ได้ในระดับใดนั้นขึ้นอยู่กับผู้รับฟังในตอนนั้นว่ามีพื้นฐานจะรับได้ในระดับใด เช่น ถ้าผู้ฟังเป็นฆราวาสธรรมดา พระพุทธองค์ก็จะทรงเน้นหลักการครองเรือนเพื่อนำไปใช้ในการดำเนินชีวิต

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ คือ เพื่อศึกษาสาระสำคัญและรูปแบบโครงสร้างของมหาปรีนิพพานสูตร และเพื่อวิเคราะห์ประเด็นปัญหาทางปรัชญาและคุณค่าของพระสูตรดังกล่าวที่มีต่อสังคมปัจจุบัน ผลการศึกษาสรุปได้ดังต่อไปนี้

๕.๑.๑ สาระสำคัญและรูปแบบโครงสร้างของมหาปรีนิพพานสูตร

๑) เนื้อหาสาระโดยย่อ

มหาปรีนิพพานสูตรนับเป็นพระสูตรที่มีเนื้อหายาวที่สุดกว่าทุกสูตรในพระไตรปิฎกฉบับที่ใช้เป็นหลักในการวิจัยครั้งนี้คือฉบับมหาจุฬาลงกรณปิฎก ภาษาบาลี อักษรไทย โดยผู้วิจัยพยายามแปลแบบสรุปความเรียงตามลำดับข้อตั้งแต่ข้อที่ ๑๓๑ ซึ่งเป็นข้อแรกของพระสูตรนี้ไปจนถึงข้อ ๒๔๐ ซึ่งเป็นข้อสุดท้าย การแปลแบบสรุปความครั้งนี้ได้อาศัยเทียบเคียงจาก

พระไตรปิฎกแปลฉบับต่างๆ ของไทย โดยเฉพาะฉบับแปลของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและฉบับหลวง สามารถประมวลสาระสำคัญจากมหาปริณิพพานสูตรซึ่งมี ๖ ตอน หรือ ๖ ภาณวาร ได้ดังนี้

ตอนที่ ๑ (ปฐมภาณวาร) เริ่มต้นพระสูตรกล่าวถึงพระเจ้าอชาตศัตรูทรงดำริจะยึดครองแคว้นวัชชี จึงทรงมีพระบัญชาให้อำมาตย์เอกชื่อวัสสการพราหมณ์ไปไปเฝ้าทูลถามเพื่อหยั่งเชิงว่าพระพุทธเจ้าจะทรงมีท่าทีเช่นไรต่อเรื่องนี้ พระองค์ไม่ตรัสตอบโดยตรงแต่ทรงหันไปสนทนากับท่านพระอานนท์เกี่ยวกับวัชชีอธิปไตยที่เคยตรัสสอนพวกเจ้าลิจฉวีว่าหลักธรรมเหล่านี้ยังคงถือปฏิบัติกันดีหรือไม่ ท่านพระอานนท์ทูลตอบว่ายังถือปฏิบัติอยู่ พระองค์จึงตรัสว่าถ้าเช่นนั้นก็จะมีแต่ความเจริญ วัสสการพราหมณ์ได้คิดว่ายังไม่ถึงเวลาที่ยึดตอนนี้ เว้นแต่จะเจรจาปรองดองหรือไม่ก็ยกแหย่ให้แตกสามัคคีกันก่อน

เมื่อวัสสการพราหมณ์ทูลลาไป พระองค์ก็รับสั่งให้ประชุมสงฆ์แล้วแสดงอธิปไตยธรรมสำหรับภิกษุ ๖ ชุตรวต จากนั้นเสด็จไปยังอัมพลฎีกาแล้วตรัสย้ำเรื่องไตรสิกขา จากนั้นเสด็จสู่บ้านนาพันทา ท่านพระสารีบุตรทราบข่าวจึงมาเฝ้า จากนั้นเสด็จต่อไปยังปาฏลีคามตรัสโทษของคนไม่มีศีลและประโยชน์ของคนมีศีล ขณะนั้น มหาอำมาตย์สุนิระและวัสสการพราหมณ์ทราบข่าวจึงมาทูลนิมนต์ให้เสวยภัตตาหารเช้า ณ ที่พักของตน พระองค์ก็ทรงรับเมื่อเสวยเสร็จก็ทรงอำลาไปมหาอำมาตย์ทั้ง ๒ คิดว่าหากเสด็จผ่านท่าน้ำหรือประตูใดก็จะตั้งชื่อเป็นให้เป็นเกียรติว่า “ท่าโคดม” หรือ “ประตูโคดม” จากนั้นทรงหายตัวพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่จากแม่น้ำคงคาฝั่งมคธไปยังฝั่งวัชชี

ตอนที่ ๒ (ทุติยภาณวาร) พระพุทธเจ้าทรงชวนท่านพระอานนท์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่มุ่งหน้าสู่โกฏิกามซึ่งอยู่ในเขตแดนแคว้นวัชชีตรัสเรื่องอริยสัจ ๔ และไตรสิกขา แล้วมุ่งสู่นาทิกคาม ท่านพระอานนท์ทูลถามถึงชีวิตหลังความตายของบรรดาภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกาชานาทิกคามว่าตายแล้วไปที่ไหนกันบ้าง พระองค์ได้ตรัสพยากรณ์สัมปรายภพของคนเหล่านั้นแล้วตรัสธรรมาทาสหรือแวนส่องธรรม ๔ ประการ จากนั้นเสด็จสู่เมืองเวสาลีตรัสสติปัฏฐาน ๔ นาอัมพาลีคณิการู้ข่าวว่าประทับที่สวนมะม่วงของตนจึงมาเฝ้าและทูลนิมนต์ให้เสวยภัตตาหารเช้า พวกเจ้าลิจฉวีทราบข่าวก็รีบมาทูลนิมนต์แต่ไม่ทัน รุ่งเช้านางอัมพาลีถวาย

ภัตตาหารและสวนมะม่วงของตนให้เป็นวัด ณ ที่นี้ที่ตรัสย้ำเรื่องไตรสิกขา แล้วเสด็จยังเวฬุคาม เพื่อจำพรรษาสุดท้าย ปรากฏว่าภายในพรรษาพระองค์ประชวรอย่างหนักแทบจะปรินิพพานแต่ก็ทรงมีพระสติสัมปชัญญะอดกลั้นไว้ได้ เมื่อทรงหายประชวรแล้วจึงตรัสสอนให้สาวกพึงตนเองโดยการยึดพระธรรมโดยเฉพาะสติปัฏฐาน ๔ เป็นที่พึ่งสำคัญ

ตอนที่ ๓ (ตติยภาณวาร) พระพุทธเจ้าตรัสชวนท่านพระอานนท์ไปยังป่าवालเจดีย์ และตรัสบอกไปถึงอันสงฆ์ของการเจริญอิทธิบาท ๔ เพื่อให้ท่านพระอานนท์ทูลขอให้ทรงดำรงอยู่ตลอดกัป แต่ท่านพระอานนท์ไม่ทราบจึงไม่ทูลนิมนต์ไว้ ต่อมามารจึงมาทูลขอให้ปรินิพพาน เมื่อทรงเห็นว่าพุทธบริษัท ๔ เจริญมั่นคงดีแล้วจึงทรงรับคำของมารแล้วทรงปลงพระชนมายุสังขารทำให้แผ่นดินไหวครั้งใหญ่ ท่านพระอานนท์ตกใจจึงทูลถามสาเหตุที่แผ่นดินไหว เมื่อท่านทราบก็ทูลให้พระองค์ดำรงอยู่ถึง ๑ กัป แต่พระองค์ตรัสว่าได้ปลงอายุสังขารเรียบร้อยแล้วและจะปรินิพพานในอีก ๓ เดือนข้างหน้า แล้วรับสั่งให้เรียกประชุมสงฆ์แล้วตรัสให้โอวาทให้ปฏิบัติตามหลักธรรม เช่น สติปัฏฐาน ๔ อิทธิบาท ๔ พระองค์จะปรินิพพานในอีก ๓ เดือนข้างหน้า ขอให้อยู่ด้วยความไม่ประมาท

ตอนที่ ๔ (จตุตถภาณวาร) พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปนิมิตบาตที่เมืองเวสาลีเสร็จแล้วทอดพระเนตรดูเมืองเวสาลีเป็นครั้งสุดท้ายก่อนจะเสด็จไปยังภัณฑคามทรงย้ำเรื่องไตรสิกขา แล้วเสด็จผ่านไปยังหัตถิคาม อัมพคาม ชัมพูคาม และโกคนครประทับที่อานันทเจดีย์ตรัสมหาปเทศ ๔ และไตรสิกขา จากนั้นเสด็จยังเมืองป่าวาประทับที่สวนมะม่วงของนายจุนทะ นายจุนทะจึงจัดเตรียมอาหารพิเศษชื่อ “สุกรมัททวะ” และอาหารอื่นๆ เพื่อถวาย พระองค์รับสั่งให้ถวายสุกรมัททวะแด่พระองค์เท่านั้น และเมื่อเสวยเสร็จแล้วรับสั่งให้ฝังกลบสุกรมัททวะที่เหลือ ไม่นานก็เกิดประชวร “ปักขันทิกาพาร” ลงพระโลหิตอย่างรุนแรงแทบจะนิพพานแต่ทรงอดกลั้นไว้ได้ แล้วเสด็จต่อไปยังกุสินารา แต่ก่อนจะถึงที่หมาย ทรงแวะพักที่ข้างแม่น้ำแห่งหนึ่งที่มีน้ำขุ่นเพราะถูกกองเกวียนเหยียบย่ำ แต่เมื่อท่านพระอานนท์ตกมาถวาก็กลายเป็นน้ำใส ขณะนั้นโอรสเจ้ามัลลฉะนามว่าปุกกะสะพบพระองค์กำลังประทับได้ร่มไม้จึงเข้ามาเฝ้าและสนทนาเรื่องน่าอัศจรรย์ที่เกิดขึ้นกับพระองค์ แล้วถวายผ้าสังคิวรรณ ๑ คู่ก่อนจากไป จากนั้นตรัสสั่งให้ท่านพระอานนท์ไปปลอบใจนายจุนทะที่ถวายสุกรมัททวะว่าเป็นการถวายที่ถูกต้องและได้บุญมาก

ตอนที่ ๕ (ปัญญาภณวาร) พระพุทธเจ้าตรัสชวนท่านพระอานนท์ไปยังศาลาในอุทยานของพวกเจ้ามัลละที่กุสินาราแล้วประทับนอนสีหไสยาสน์ที่ได้ตั้งศาลาคู่ เกิดเหตุอัศจรรย์คือดอกศาละบานนอกฤดูกาล และมีของหอมทิพย์โปรยปรายจากสวรรค์พร้อมดนตรีสวรรค์บรรเลงเพื่อบูชาพระองค์ ตรัสให้พระอุปัฏฐากไปเพื่อไม่ให้บังเหล่าเทวดาที่มาเฝ้า จากนั้น ตรัสถึงสังเวชนียสถาน ๔ แห่งที่ชาวพุทธควรไปเห็น ตรัสเรื่องวิธีปฏิบัติกับสตรี วิธีปฏิบัติต่อพระศพของพระองค์ ฎุวารบุคคล ๔ จำพวก ทรงปลอบท่านพระอานนท์ที่แอบไปร้องไห้เพราะเสียใจที่ตนยังไม่บรรลุมรรคผลแต่พระศาสดากำลังจากปริณิพพาน ท่านพระอานนท์ทูลให้เสด็จไปปริณิพพานที่เมืองใหญ่ๆ แต่พระองค์ปฏิเสธโดยทรงให้เหตุผลว่าเมืองกุสินารานี้เคยเจริญรุ่งเรืองในอดีตสมัยที่พระองค์เคยเป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหาสุทิสสนะ

จากนั้นรับสั่งให้ท่านพระอานนท์ไปแจ้งข่าวว่าพระองค์จะปริณิพพานในตอนใกล้สว่าง คืบนี้ พวกเจ้ามัลละได้ทราบก็พากันมาเฝ้าที่ได้ตั้งศาลาคู่ ขณะนั้นมีบริพาชคนหนึ่งชื่อสุภัททะขอเข้าเฝ้าเพื่อทูลถามปัญหา แต่ถูกท่านพระอานนท์ห้ามไว้เพราะเกรงจะรบกวนพระองค์ เมื่อพระองค์ทราบจึงทรงอนุญาตให้เขามาพบจนเกิดความเลื่อมใสและได้บวชเป็นพระสาวกองค์สุดท้ายที่ได้ทันเห็นพระองค์

ตอนที่ ๖ (จัญญุภณวาร) พระพุทธเจ้าตรัสสั่งเสียให้พระธรรมวินัยเป็นศาสดาแทนหลังจากที่พระองค์จากไป คำที่ควรใช้เรียกกันระหว่างภิกษุที่พรรษามากกว่ากับที่มีพรรษาน้อยกว่า ทรงอนุญาตให้ถอนสิกขาบทเล็กๆน้อยๆ ได้หากสงฆ์ปรารถนา รับสั่งให้ลงพรหมทัณฑ์พระฉันนะ ทรงเปิดโอกาสให้ถามปัญหาใดๆ แต่ไม่มีผู้ใดทูลถาม แล้วตรัสเตือนไม่ให้ประมาท จากนั้นทรงเข้าฌานระดับต่างๆ ตั้งแต่ปฐมฌานถึงนิโรธสมาบัติแล้วถอยจากนิโรธสมาบัติลงมาหาปฐมฌานแล้วไล่ไปจนถึงจตุตถฌานและทรงปริณิพพานในระหว่างนี้ ขณะนั้นได้เกิดแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ ทำวสหมบดี ทำวสัถกะ ท่านพระอนุรุทธะ และท่านพระอานนท์ต่างกล่าวคำไว้อาลัยคนละบท บรรดาภิกษุที่ยังไม่สิ้นกิเลสรวมทั้งหลายเทวดาต่างร้องไห้เสียใจ ขณะที่พระอริยเจ้าก็ปลงธรรมสังเวช ท่านพระอนุรุทธะบอกให้ท่านพระอานนท์เข้าไปแจ้งข่าวแก่พวกเจ้ามัลละ พอได้ทราบข่าวพวกเจ้ามัลละก็ร้องไห้เสียใจ แล้วพากันจัดเตรียมดอกไม้ของหอมและดนตรีมาสักการะพระศพ และตั้งไว้สักการะเป็นเวลา ๗ วัน พอวันที่ ๘ จะอัญเชิญไปถวายพระเพลิงแต่ไม่สามารถยกขึ้นได้

ท่านพระอนุรุทธะบอกว่าพวกเทวดาต้องการให้อัญเชิญออกไปทางทิศเหนือพระนคร พวกเจ้า
 มัลละจึงได้อัญเชิญไปที่มกุฏพันธเจดีย์แล้วจัดการพระศพเช่นเดียวกับพระบรมศพของพระเจ้า
 จักรพรรดิ แต่พอจะถวายพระเพลิงก็ไม่สามารถจุดติดได้ ท่านพระอนุรุทธะจึงบอกว่าเทวดา
 ต้องการให้รอจนกว่าท่านพระมหากัสสปะจะมาถึงเสียก่อน

ท่านพระมหากัสสปะพร้อมบริวารเร่งเดินทางจากเมืองปาวามายังกุสินาราระหว่างทาง
 พระหลวงตาชื่อสุภทัชทะกล่าววาทะถึงพระพุทธานุญาตว่าไม่ต้องเสียใจที่พระองค์จากไป ต่อไปจะ
 ได้ไม่มีใครคอยห้ามไม่ให้ทำเรื่องนั้นเรื่องนี้ พอท่านมหากัสสปะเดินทางมาถึงก็เข้าไปถวายบังคม
 พระศพ ขณะนั้นไฟทิพย์ก็ลุกขึ้นเผาพระศพโดยไม่มีควันและเขม่า พอไหม้หมดแล้วก็มีน้ำพุ่งมา
 จากอากาศและต้นสาละเพื่อดับไฟ พวกเจ้ามัลละเก็บพระบรมสารีริกธาตุแล้วนำไปตั้งอารักขาไว้
 อย่างดี พอข่าวทราบไปถึงบรรดากษัตริย์จากเมืองต่างๆ ก็พากันส่งทูตมาขอแบ่งพระบรมสารีริก
 ธาตุ ที่แรกพวกเจ้ามัลละจะไม่ยอมแบ่ง แต่สุดท้ายเกรงว่าจะเกิดความขัดแย้งรุนแรงจึงยอม
 แบ่งเป็น ๘ ส่วน และข้อสุดท้ายของพระสูตรเป็นการสรุปว่าพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธานุญาต
 ใครที่ไหนได้อัญเชิญไปสักการบูชาบ้าง

๒) เกณฑ์การจัดหมวดหมู่

ด้วยความที่มหาปริณิพพานสูตรมีเนื้อหาขนาดยาวเช่นนี้ จึงจำเป็นต้องมีการแบ่ง
 เนื้อหาออกเป็นตอนๆ หรือภาณวารเพื่ออำนวยความสะดวกสำหรับภิกษุผู้ทำหน้าที่ทรงจำ ถวายทอด
 และสืบทอดเนื้อหาดั้งเดิมของพระสูตรไว้ไม่ให้คลาดเคลื่อนหรือคลาดเคลื่อนน้อยที่สุด โดยที่แต่ละ
 ท่านหรือแต่ละกลุ่มที่ทรงจำได้เมื่อนำมาสวดสาธยายร่วมกันจะต้องแม่นยำและมีเนื้อหาตรงกัน
 หากท่านใดหรือกลุ่มใดทรงจำคลาดเคลื่อนก็จะไม่สามารถสวดสาธยายให้เข้ากับท่านอื่นหรือกลุ่ม
 อื่นได้ ทำนองเดียวกับการสวดมนต์ในปัจจุบันนี้ที่ต้องสวดข้อความเดียวกันพร้อมกันจึงจะทำให้
 การสวดนั้นเป็นไปโดยราบรื่นได้ ตามปกติพระสังคีติกาจารย์กำหนดเกณฑ์การจัดหมวดหมู่คำสั่ง
 สอนของพระพุทธานุญาตไว้ ๔ เกณฑ์ ได้แก่ ๑) จัดแบ่งตามขนาดของเนื้อหา ๒) แบ่งตามประเด็น
 หัวข้อ หรือประเภท ๓) แบ่งตามจำนวนหลักธรรม และ ๔) ประเภทเบ็ดเตล็ด สำหรับการจัดมหา
 ปริณิพพานสูตรว่าควรจะอยู่ในปฏิกโตและหมวดหมู่ใดนี้ ท่านใช้เกณฑ์ข้อแรก คือ แบ่งตามเนื้อหา
 ที่มีเกณฑ์ว่าพระสูตรที่มีเนื้อหาขนาดยาวจัดรวมกลุ่มไว้ในหมวด “ทีฆนิกาย” ซึ่งแปลว่าประมวล

พระสูตรที่มีเนื้อหายาว มีทั้งหมด ๓๔ สูตร ใช้พื้นที่ในการพิมพ์เป็นเล่มพระไตรปิฎก ๓ เล่ม ส่วนพระสูตรที่มีเนื้อหายาวปานกลางก็จัดรวมไว้ในหมวด “มัชฌิมนิกาย” ซึ่งแปลว่าประมวลพระสูตรที่มีเนื้อหายาวปานกลาง มีทั้งหมด ๕๒ สูตร ใช้พื้นที่ในเล่มพระไตรปิฎก ๓ เล่มเช่นกัน ตามเกณฑ์นี้มหาปรินิพพานสูตรซึ่งมีเนื้อหายาวจึงถูกจัดไว้ในหมวดที่หกกาย

๓) ข้อความซ้ำๆ กัน

ในมหาปรินิพพานสูตรมีข้อความหรือเนื้อหาซ้ำๆ กันตามสำนวนนิยมในภาษาบาลีอยู่หลายแห่ง ที่สำคัญ คือ

๑. ประโยคที่บรรยายถึงธรรมเนียมของผู้ที่มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าในทำนองว่า “ได้สนทนาปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้าพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกัน แล้วจึงนั่ง/หรือยืน ณ ที่สมควร” ปรากฏอยู่ในข้อที่ ๑๓๑ ข้อที่ ๑๕๓ และข้อที่ ๒๑๓

๒. “ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าขณะประทับอยู่ ณ...(ระบุสถานที่) ทรงแสดงธรรมตรัสเล่าเรื่องไตรสิกขาแก่มิถุนทั้งหลายอย่างนี้ว่า ศิลเป็นอย่างนี้ สมาริเป็นอย่างนี้ ปัญญาเป็นอย่างนี้ สมาริที่มีศิลปเป็นพื้นฐาน ปัญญาที่มีสมาริเป็นพื้นฐาน จิตใจที่มีปัญญาเป็นพื้นฐาน ย่อมมีผลานิสงส์มาก ทำให้หลุดพ้นจากกิเลสที่หมักหมมในสันดาน คือ กาม ภพ และอวิชชา ได้โดยชอบ”

ข้อความนี้ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตรข้อที่ ๑๔๒ ข้อ ๑๔๓ ข้อ ๑๔๗ ข้อ ๑๕๕ ข้อ ๑๕๙ ข้อ ๑๖๒ ข้อ ๑๘๖ และข้อ ๑๘๘ ตามลำดับ

๓. มารมากกราบทูลให้พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานในข้อ ๑๖๘ กล่าวถึงตอนที่มารมากกราบทูลให้พระองค์ปรินิพพานเนื่องจากสาวกของพระองค์ คือ มิถุน มิถุนี อุบาสก อุบาสิกา ประพฤติปฏิบัติธรรมได้ดี มีความเก่งกล้าสามารถชี้แจงแสดงธรรมและคอยปกป้องพระศาสนาไว้ได้ อีกทั้งพระศาสนาของพระองค์ก็เจริญแพร่หลาย มั่นคงแล้ว พระพุทธเจ้าจึงตรัสตอบมารไปว่าพระองค์จะปรินิพพานในอีก ๓ เดือนข้างหน้า ข้อความเช่นนี้อยู่ในข้อ ๑๗๕ แต่ในข้อนี้เป็นข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่าเรื่องที่มารมากกราบทูลให้ปรินิพพานซึ่งมีเนื้อหาซ้ำกันกับที่บรรยายในข้อ ๑๖๘

๔. ข้อความที่แสดงถึงความอึ้งอึ้งใจหลังจากได้สดับพระธรรมเทศนาจาก พระพุทธเจ้ามักจะบรรยายทำนองเดียวกันว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชี้แจงให้...(ชื่อบุคคลหรือ กลุ่มคน) เห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ ไร่ใจให้อาจหาญแกัดกล้า ปลอดภัยใจให้สด ชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา” ซึ่งความหมายในภาษาไทยอาจตรงกับคำว่าสร้างประทับใจให้ นั่นเอง โดยเริ่มตั้งแต่ข้อที่ ๑๕๑ ข้อที่ ๑๖๑ ข้อที่ ๑๘๙ และข้อที่ ๑๙๔ ตามลำดับ

๕. ข้อความในข้อที่ ๑๘๕ ที่ชาวพุทธคุ้นเคยที่สุดข้อความหนึ่งว่า “ลำดับนั้น พระผู้มี พระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมารับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนเธอทั้งหลายว่า สังฆารทั้งหลายมีความเสื่อมเป็นธรรมดา ทุกท่านจงดำรงชีวิตด้วยความไม่ประมาทเถิด” เข้ากับ ข้อความในข้อ ๒๑๘ ต่างกันแต่เพียงข้อ ๒๑๘ มีข้อความต่อท้ายว่า “นี่เป็นปัจฉิมวาจาของพระ ตถาคตเจ้า”

๖. ประโยคอุปมาอุปไมยที่โอรสเจ้ามัลละนามว่าปุกกุสะข้อ ๑๙๔ และสุภัททปริพาชก ข้อ ๒๑๕ แสดงความชื่นชมต่อพระพุทธเจ้าหลังจากได้ฟังธรรมจบว่า “แจ่มแจ่มยิ่งนัก แจ่มแจ่มยิ่ง นัก พระองค์ทรงประกาศธรรมโดยประการต่าง ๆ เปรียบเหมือนคนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิดไว้ บอกรทางแก่คนหลงทาง หรือส่องแสงไฟในที่มืด โดยตั้งใจว่าผู้มีตาดีจะมองเห็นได้ ข้าพระองค์นี้ขอ ยึดพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ” ต่างกันในตอนท้ายตรงที่ปุกกุสะแสดงตนเป็น อุบาสก ในขณะที่สุภัททปริพาชกขอบรรพชาอุปสมบท

๗. ตอนที่แสดงถึงอาการเศร้าโศกของบรรดาผู้ที่ศรัทธาในพระพุทธเจ้าก่อนและ หลังจากทีพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน โดยมีคำบรรยายถึงอาการเศร้าโศกในรูปประโยค ทำนองเดียวกันว่า “สหายผม ประคองแขนทั้ง ๒ ข้าง ร้องไห้ คร่ำครวญ กลิ้งเกลือกไปมาดังคนทำ ขาด รำพันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพานเร็วเกินไป พระสุคตเจ้าเสด็จปรินิพพานเร็ว เกินไป พระองค์ผู้เป็นดวงตาแห่งโลกมาด่วนเสด็จจากไปเสียแล้ว” อาการเศร้าโศกเช่นนี้ปรากฏ ในข้อ ๒๑๑ ในข้อที่ ๒๒๔ ข้อที่ ๒๒๕ ข้อที่ ๒๒๖ และข้อที่ ๒๓๑ ตามลำดับ

จะเห็นได้ว่าข้อความหรือเนื้อหาที่มีขนาดยาวในภาษาบาลีนั้นหากจะสรุปเอาเฉพาะ ความหมายแท้ๆ แล้วบางทีอาจเหลือเพียงนิดเดียว การที่มีข้อความหรือประโยคซ้ำกันเช่นนี้ถือเป็น เส้นหรืออย่างหนึ่งของภาษาบาลี เพราะสมัยก่อนเป็นหน้าที่ของพระสาวกที่ต้องท่องจำและสวด

สาธยายพร้อมกัน พอจำรูปแบบของข้อความหรือประโยคหนึ่งได้ถ้าทบทวนหรือสาธยายไปพบข้อความหรือประโยคนั้นในข้ออื่น ๆ ในพระสูตรเดียวกัน หรือแม้แต่ในพระสูตรหรือนิกายอื่น หรือปิฎกอื่น ก็ยังคงใช้รูปแบบประโยคเดิม เพียงแต่เปลี่ยนชื่อบุคคลหรือสถานที่ที่เกี่ยวกับพระสูตรนั้นๆ

๔) การเพิ่มเติมเนื้อหา

ประเด็นต่อมาคือ มหาปรินิพพานสูตรมีการเพิ่มเติมเนื้อหาจนทำให้จากเดิมที่เคยเป็นพระสูตรขนาดสั้นกลายเป็นพระสูตรขนาดยาวหรือไม่ จากการศึกษาพบว่ามีความเป็นไปได้ที่จะมีการเพิ่มเติมเนื้อหาโดยอาจเป็นการรวบรวมเนื้อหาเกี่ยวกับช่วงทำพระชนมชีพของพระพุทธเจ้ามาจากสังยุตตนิคายบ้าง อังคุตตรนิคาย ขุททกนิคาย เช่น คัมภีร์อุทานบ้าง มาเรียบเรียงเป็นมหาปรินิพพานสูตร หรืออาจเป็นการนำปรินิพพานสูตรในสังยุตตนิคายที่มีเนื้อหาขนาดสั้นมีเฉพาะตอนที่พระพุทธเจ้าประทับได้ต้นสาละคู่แล้วตรัสปัจฉิมวาจาจบลงด้วยการกล่าวคาถาไว้อาลัยของพระพรหม ท้าวสักกะ ท่านพระอานนท์ และท่านพระอนุรุทธะ ตามลำดับ ต่อมาอาจมีการเพิ่มเติมเนื้อหาหรือขยายความจนกลายเป็นพระสูตรขนาดยาวคือมหาปรินิพพานสูตร แต่คำว่าเพิ่มเติมเนื้อหาดังกล่าวนี้ไม่ได้หมายความว่าแต่งขึ้นใหม่ เพียงแต่เป็นการรวบรวมเรื่องราวช่วงสุดท้ายในพระชนมชีพของพระพุทธเจ้าจากที่นั่นบ้างที่นี้บ้างมาจัดเรียงลำดับไว้ในที่เดียวกัน แล้วตั้งชื่อสูตรให้ขึ้นต้นด้วยคำว่า “มหา” ซึ่งแปลว่า มีขนาดยาว

การเพิ่มเติมเนื้อหานี้สอดคล้องกับข้อความในมหาปรินิพพานสูตรที่ไปเกี่ยวข้องกับหรือซ้ำกับพระสูตร นิกาย หรือปิฎกอื่น เช่น วัชชือปริหานิยธรรม ๗ ประการ เนื้อหาตอนนี้ตรงกับข้อความในวัชชิวรรคในสัตตกนิบาต อังคุตตรนิคาย ซึ่งเนื้อหาของวัชชือปริหานิยธรรมมี ๗ ข้อเหมือนกันต่างกันแต่ในมหาปรินิพพานสูตรพระพุทธเจ้าตรัสถามท่านพระอานนท์ แต่ในวัชชิวรรคพระองค์ตรัสแก่พวกเจ้าลิจฉวี ซึ่งก็มีเนื้อหาตรงกันเพราะในมหาปรินิพพานสูตรพระองค์นำข้อความเดิมมาตรัสถามซ้ำกับท่านพระอานนท์อีกครั้งเพื่อให้วัสสการพราหมณ์ได้ทราบ

๕) ความเกี่ยวข้องกับพระสูตร นิกาย หรือปิฎกอื่น

จากที่ได้ศึกษาข้อความบางตอนหรือหลายตอนในมหาปรินิพพานสูตรพบว่าไปปรากฏในพระสูตรอื่น นิกายอื่น หรือปิฎกอื่น ที่บันทึกเหตุการณ์หรือหลักธรรมตอนช่วงทำพระชนมชีพของพระพุทธเจ้าไว้อย่างบรรสานสอดคล้องกัน แม้จะมีแตกต่างกันบ้างก็เป็นเพียงข้อความเล็กๆ

น้อยๆ ไม่ได้แตกต่างกันโดยสาระสำคัญแต่ประการใด ซึ่งความเชื่อมโยงกันนี้อาจสรุปได้เป็นแนวทางดังนี้

๑. จากย่อไปขยาย คือ มีการนำเนื้อหาบางตอนที่กล่าวไว้โดยย่อในมหาปรินิพพานสูตรไปตั้งขยายความเป็นสูตรใหม่ เท่าที่ค้นพบมี ๓ สูตร ได้แก่ ๑) สัมปสาทียนสูตร ขยายความตอนที่ท่านพระสารีบุตรมาเข้าเฝ้าที่นาลันทาเพื่อแสดงเหตุผลที่ท่านเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระสูตรนี้ถูกจัดเรียงไว้ในทิมนิกาย ปาฎิกวรรค ซึ่งเป็นเล่มที่ถัดจากทิมนิกาย มหาวรรค ๒) มหาสุทฺถสนสูตร ขยายความเรื่องอดีตที่เคยรุ่งเรืองของเมืองกุสินาราสสมัยที่พระพุทธเจ้าเคยเสวยพระชาติเป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหาสุทฺถสนะ และ ๓) ชนวงศสูตรขยายความเรื่องสัมปรายภพของชาวนาทิกคามและต่อด้วยสัมปรายภพของชาวมคธโดยเฉพาะคติภพของพระเจ้าพิมพิสาร โดยทั้ง ๒ สูตรหลังนี้ถูกจัดเรียงถัดจากมหาปรินิพพานสูตรตามลำดับ

๒. จากขยายไปย่อ คือ เนื้อหาขนาดยาวในมหาปรินิพพานสูตรบางตอนพอไปปรากฏในนิกายอื่นโดยเฉพาะอังคุตตรนิกายก็มักจะย่อลงเหลือเฉพาะหัวข้อธรรมสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งตอนกล่าวถึงสังเวชนียสถาน ๔ แห่งและอุปารหุบุคคล ๔ จำพวก พอไปปรากฏในจตุกนิบาต อังคุตตรนิกายก็เหลือเพียงว่าทั้ง ๔ แห่งและ ๔ จำพวกนั้นมีอะไรบ้าง ไม่ได้กล่าวถึงส่วนขยายเหมือนในมหาปรินิพพานสูตร ทั้งนี้คงเป็นเพราะระบบการแบ่งนิกายที่ชัดเจนว่าข้อความใดที่อยู่ในทิมนิกายก็มีเนื้อหายาว ถ้าอยู่ในอังคุตตรนิกายก็มีเฉพาะหัวข้อธรรมแต่ละข้อว่ามีอะไรบ้าง

๓. ข้อความหรือเนื้อหาสาระสำคัญเหมือนกัน คือ ส่วนใหญ่ที่พบมักจะเป็นข้อความหรือเนื้อหาเดียวกันที่ปรากฏในชื่อสูตร นิกาย หรือปิฎกต่างกัน ต่างแต่คำขึ้นต้นและลงท้าย เนื่องจากบันทึกไว้ในระบบต่างกัน เช่น ในมหาปรินิพพานสูตรมักเป็นข้อความเชิงบรรยายว่าพระพุทธเจ้าประทับตามความพอพระทัยในที่นั้น ๆ แล้วก็ตรัสชวนท่านพระอานนท์พร้อมภิกษุสงฆ์เสด็จต่อไปยังที่นั่นที่นี้ พอข้อความตอนใดตอนหนึ่งไปปรากฏในสูตร นิกาย หรือปิฎกอื่น ก็มักเริ่มต้นสูตรด้วยข้อความว่า เอมูเม สุตฺถุ เอกิ สมยํ ภควา... ข้าพเจ้า (พระอานนท์) ได้สดับมาดังนี้ว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า... ส่วนที่เหลือก็มีข้อความเหมือนกัน นอกจากนี้อาจมีต่างกันบ้างเล็กน้อย เช่น สังขยา (จำนวน) นิบาต (สร้อยคำ) และอาลปนะ (คำเรียก) ดังเช่นในมหาปรินิพพานสูตรหลายแห่ง เป็นข้อความที่ตรัสโดยระบุชื่อท่านพระอานนท์ (อานนุท) แต่ในสูตรอื่นหรือนิกาย

อื่นระบุชื่อภิกษุทั้งหลาย (ภิกษุเว) แต่ข้อที่แตกต่างกันนี้เป็นเพียงเรื่องเล็กน้อย เพราะไม่ได้แตกต่างกันที่เนื้อหาสาระสำคัญแต่ประการใด

การเชื่อมโยงให้เห็นเนื้อหาในมหาปริณิพพานสูตรที่สัมพันธ์กับพระสูตร นิกาย หรือปิฎกอื่นนี้แสดงให้เห็นถึงความแม่นยำน่าเชื่อถือของผู้ทรงจำแต่ละท่านที่ช่วยกันรักษาและถ่ายทอดสืบต่อกันมา ทั้งๆ ที่แต่ละปิฎกหรือแต่ละพระสูตรมีผู้รับหน้าที่ทรงจำและสืบทอดแตกต่างกัน แต่เมื่อนำมาเทียบกันดูแล้วก็พบว่าข้อความสอดคล้องไปในแนวเดียวกัน แม้อาจมีรายละเอียดแตกต่างกันบ้าง เช่น เนื้อหาตอนต้นและตอนท้ายของแต่ละพระสูตร ก็ถือว่าเป็นเรื่องปลีกย่อยไม่ใช่แตกต่างกันในสาระสำคัญแต่ประการใด

๕.๑.๒ การวิเคราะห์เชิงปรัชญาในมหาปริณิพพานสูตร

โดยเจตนารมณ์เดิม พระพุทธเจ้าไม่ทรงประสงค์จะให้คำสั่งสอนของพระองค์เป็นประเด็นที่จะนำมาถกเถียงหรือโต้แย้งในเชิงปรัชญา เพราะทรงให้เหตุผลว่าการถกเถียงในลักษณะนี้ไม่ได้ทำให้พ้นจากทุกข์ได้ คำสั่งสอนของพระองค์มิไว้ให้ปฏิบัติตามเพื่อพ้นทุกข์เป็นหลัก อย่างไรก็ตาม เมื่อปรัชญาเป็นเรื่องครอบจักรวาลที่มนุษย์สงสัยและคิดหาคำตอบได้ พระพุทธศาสนาก็มีเรื่องราวหรือประเด็นมากมายที่ชวนให้คิดหรือยั่วให้เกิดการโต้แย้งถกเถียงเพื่อหาคำตอบที่มีเหตุผลอันเป็นวิธีหนึ่งที่จะทำให้ชาวพุทธเปิดใจกว้างรับฟังเหตุผลอื่นที่อาจเป็นไปได้ ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงเปิดประเด็นที่เห็นว่าเป็นปัญหาทางปรัชญาจากมหาปริณิพพานสูตรสรุปได้ดังนี้

๑.จริยศาสตร์ เป็นสาขาหนึ่งของปรัชญาที่สนใจแสวงหาคำตอบว่าอะไรคือสิ่งที่ดีที่สุดในชีวิตและมีอะไรเป็นเกณฑ์ตัดสินว่าสิ่งใดดีหรือชั่วซึ่งจะชี้แนะให้เข้าถึงสิ่งที่ดีที่สุดในที่สุดกล่าว คำตอบที่นักปรัชญาเห็นตรงกันว่าสิ่งที่ดีที่สุดในชีวิตได้แก่ความสุข แต่ในการนิยามว่าอะไรคือความสุขมีแนวคิดแตกต่างกันสรุปได้เป็น ๒ แนวทางคือ ๑) สุขนิยม เห็นว่าความสะดวกสบายเป็นสิ่งที่ดีที่สุดในชีวิต และ ๒) อสุขนิยม เห็นว่าชีวิตที่ดีไม่ควรเห็นแก่ความสะดวกสบายทางกาย แต่ควรรู้จักเอาชนะกิเลสตัณหา (วิมุตตินิยม) รู้จักแสวงหาปัญญา (ปัญญานิยม) หรือรู้จักใช้ชีวิตอย่างเสรีไม่ถูกจำกัดด้วยข้อผูกมัดหรือกรอบใดๆ (อัตถิภาวนิยม)

ในมหาปริณิพพานสูตรพบว่าความสุขในชีวิตมี ๒ ระดับ คือ ๑) ทิฏฐธัมมิกัตถะ ความสุขขั้นต้นหรือกามสุข คือ การมีความสุขได้ตามกรอบของศีลอย่างน้อยก็สามารถรักษาศีล ๕

ไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่นและไม่บั่นทอนสุขภาพของตนเอง มีใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เคารพกฎระเบียบของสังคม การบรรลุถึงความสุขขั้นนี้สามารถประยุกต์หลักการบริหารนิยธรรมที่ตรัสแก่พวกเจ้าลิจจวี (วัชชือบริหารนิยธรรม) มาใช้ได้ นอกจากนี้ยังสามารถรักษาศีล ๕ หรืออริยมรรค ๓ ข้อ คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ มีอิทธิบาท ๔ และมีสติคือไม่ประมาทหมัวมาในการดำเนินชีวิตจนเกินไป และ ๒) สัมปรายิกัตถะหรือปรมัตถะ ความสุขขั้นสูง คือ การบรรลุนิพพาน ได้แก่ ภาวะที่ปราศจากความโลภ ความโกรธ ความหลง โดยการปฏิบัติตามหลักการบริหารนิยธรรมทั้ง ๖ ชุด สำหรับภิกษุที่เริ่มตั้งแต่ความเป็นระเบียบเรียบร้อยของหมู่คณะไปจนถึงพัฒนาคุณธรรมขั้นสูง โดยเฉพาะสมาธิและปัญญา อริยมรรค ๕ ข้อ คือ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ อิทธิบาท ๔ และความไม่ประมาท มีสติอยู่เสมอ เพื่อให้สามารถกำจัดกิเลสหลักๆ คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลงได้เด็ดขาด

๒. อภิปรัชญา เป็นสาขาหนึ่งของปรัชญาที่สนใจแสวงหาคำตอบเรื่องความจริงเกี่ยวกับโลกและชีวิต ประเด็นที่เน้นในการวิจัยครั้งนี้คือเรื่องความจริงเกี่ยวกับโลกและชีวิตที่มีแนวคิดต่างกัน ๒ แนวคิด คือ ๑) สสารนิยม เห็นว่าสสารหรือวัตถุเป็นความจริงเพราะเป็นสิ่งที่มีความสมบัติที่สำคัญคือ มีตัวตน สัมผัสได้ กินที่ มีขนาด มีน้ำหนัก และสามารถทนลงเป็นส่วนย่อยสุดได้ เป็นสิ่งที่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยประสาทสัมผัส เช่นเดียวกับความจริงของชีวิตมนุษย์ก็คือร่างกาย ส่วนเรื่องนอกเหนือจากนี้ เช่น พระเจ้า ผี วิญญาณ ชาติหน้า เป็นเรื่องไม่มีอยู่จริง และ ๒) จิตนิยม เห็นว่าวัตถุเป็นความจริงระดับหนึ่ง แต่ไม่ใช่จริงที่สุด เพราะเป็นเพียงภาคแสดงของความจริงแท้ที่เป็น "อสสาร" ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่มีพื้นที่ ไม่มีขนาด ไม่ขึ้นอยู่กับกาลเวลา จิตหรือวิญญาณก็ถือว่าเป็นอสสารเพราะเป็นอมตะ ไม่ตายไปตามร่างกาย ซึ่งหากมนุษย์มีปัญญา รู้จักใช้เหตุผล วิญญาณก็จะไปสู่สวรรค์ แต่หากไร้ปัญญาหรือขาดเหตุผลก็จะเกิดเป็นผีหรือเป็นสิ่งอยู่ร่างสัตว์

ในมหาปรินิพพานสูตรพบว่า มีมารและเทวดาที่อยู่ในสถานะพิเศษเหนือมนุษย์ แต่ไม่สามารถพิสูจน์ด้วยประสาทสัมผัสธรรมดาได้ เนื่องจากอยู่ในสวรรค์ที่เป็นภพภูมิสูงกว่ามนุษย์ด้วยอำนาจผลบุญที่เคยทำไว้สมัยยังเป็นมนุษย์จึงทำให้ทั้งมารและเทวดามีพลังหรืออำนาจพิเศษเหนือวิสัยสามัญดังปรากฏเหตุการณ์เหนือวิสัยสามัญหลายครั้ง เช่น แผ่นดินไหวหลังจากพระพุทธองค์ปลงพระชนมายุสังขาร มีเครื่องสักการบูชาจากสวรรค์มาบูชาสระของพระพุทธเจ้า มีไฟทิพย์ลุก

โชนขึ้นเผาพระศพและมีน้ำพุ่งมาจากอากาศและจากต้นสาละเพื่อดับไฟที่เผาพระศพ เหตุการณ์เช่นนี้เกิดจากการเนรมิตหรือบันดาลของมารหรือเทวดาที่มีฤทธิ์เหนือมนุษย์เพราะผลแห่งบุญที่เคยทำไว้ตอนเป็นมนุษย์ เมื่อตายไปจึงได้ไปเกิดเป็นมารหรือเทวดาที่มีคุณสมบัติเป็นทิพย์หลายประการซึ่งหนึ่งในนั้นคือมีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ เรื่องนี้สอดคล้องกับแนวคิดแบบจิตนิยมที่เห็นวาทวิญญานเป็นอมตะ ไม่ตายไปตามร่างกาย แต่จะไปเกิดในสถานะใหม่ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยที่ทำได้ สมัยยังมีชีวิตบนโลกมนุษย์ แต่ที่ต่างกันคือวิญญานตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนาไม่ใช่สิ่งที่เที่ยงแท้เป็นอมตะ แต่เป็นสิ่งที่มีความเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย

๓. ตรรกศาสตร์ เป็นสาขาหนึ่งของปรัชญาที่สนใจศึกษาเรื่องการใช้เหตุผลเพื่อหาข้อสรุปหรือความจริง โดยเฉพาะการหาเหตุผลแบบนิรนัย คือ การคิดหาข้อสรุปโดยอ้างอิงจากสิ่งที่ตนเชื่อหรือยอมรับกันอยู่ทั่วไปว่าเป็นจริง เป็นการคิดขยายความ คิดต่อยอดจากข้อมูลเดิมที่มีอยู่หรือที่รู้กันอยู่ทั่วไปแล้วเพื่อให้ได้คำตอบใหม่ โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยประสาทสัมผัสหรือมีประสบการณ์กับเรื่องนั้นมาก่อน การใช้เหตุผลแบบนิรนัยต้องเริ่มต้นที่หลักการบางอย่างที่ถือกันว่าถูกต้องอย่างไม่มีข้อสงสัยก่อนแล้วค่อยๆ คิดขยายไปสู่ความจริงอื่นๆ อีกนับไม่ถ้วน รูปแบบการอ้างเหตุผลที่รู้จักกันดี คือ แบบ Syllogism ที่ประกอบด้วยข้อความ ๓ ส่วนหรือ ๓ ประโยค คือ ข้ออ้างหลัก ข้ออ้างรอง และข้อสรุป

ในมหาปริณิพพานสูตรมีตัวอย่างการใช้ตรรกะแบบนิรนัยของท่านพระสารีบุตรที่มาเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วทูลสรรเสริญพระพุทธานุคุณ เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสถามว่าในเมื่อท่านไม่มีญาณพิเศษที่จะกำหนดรู้ใจของพระพุทธเจ้าได้แล้วรู้ได้อย่างไรว่าพระพุทธเจ้าเป็นอย่างที่ท่านคิด ท่านก็ยกตัวอย่างเรื่องคนเฝ้าประตูเมืองที่รู้ว่าไม่มีช่องโหว่ใดๆ ของประตูเมืองที่แม้แต่แมงกาก็ไม่สามารถเล็ดรอดไปได้ คนที่ไม่ได้รับอนุญาตก็ไม่สามารถเล็ดรอดออกไปได้เช่นกัน สำหรับการอ้างเหตุผลแบบนิรนัยของพระสารีบุตรนั้นสามารถวิเคราะห์ตามหลัก Syllogism ได้ดังนี้

ข้ออ้างหลัก: ผู้ที่จะเป็นพระพุทธเจ้าต้องละนิวรรณ์ ๕ เจริญสติปัฏฐาน ๔ และโพชฌงค์ ๗ แล้วตรัสรู้อนุตรสัมโพธิญาณ

ข้ออ้างรอง: พระพุทธเจ้าทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบัน ก็ต้องละนิวรรณ์ ๕ เจริญสติปัฏฐาน ๔ และโพชฌงค์ ๗ แล้วตรัสรู้อนุตรสัมโพธิญาณ

ข้อสรุป: พระองค์ในฐานะพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันก็สามารถละนิรวณ ๕ เจริญสติปัญญา
ฐาน ๔ และโพชฌงค์ ๗ แล้วตรัสรู้อุตตรัสสัมโพธิญาณเช่นเดียวกัน ดังนั้น จึงควรเลื่อมใส

๔. ญาณวิทยา เป็นอีกสาขาหนึ่งของปรัชญาที่สนใจเกี่ยวกับเรื่องความรู้และที่มาหรือ
บ่อเกิดของความรู้ ในงานวิจัยนี้เน้นเรื่องที่มาของความรู้ซึ่งเป็นที่ถกเถียงกันว่าอย่างไรถึงว่าเป็น
ความรู้ที่น่าเชื่อถือที่สุด โดยสรุปได้เป็น ๖ แนวทาง คือ ๑) แหล่งข้อมูลที่อ้างอิงได้ เช่น บุคคลหรือ
เอกสารที่น่าเชื่อถือ ๒) สัญชาติญาณ เป็นพฤติกรรมที่แสดงออกเพื่อความอยู่รอดโดยอัตโนมัติ ๓)
ประสบการณ์พิเศษเหนือประสาทสัมผัส เป็นเรื่องที่เหลือเชื่อสำหรับมนุษย์ธรรมดา โดยเฉพาะพลัง
จิตที่สามารถทำให้เกิดปรากฏการณ์เหนือธรรมชาติ ๔) การระลึกได้ เป็นความรู้ก่อนมี
ประสบการณ์ในเรื่องนั้นๆ โดยอาศัยเหตุผลหรือปัญญา ๕) อัจฉติกญาณ ปรีชาญาณหยั่งรู้ เป็น
ความรู้พิเศษที่เกิดขึ้นกับบางคนและบางสถานการณ์ และ ๖) การวิจรรณ เป็นความรู้ที่ได้รับจาก
เปิดเผยมาจากสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น พระเจ้า

ในมหาปริณิพพานสูตรพบว่า ความรู้จากแหล่งข้อมูลที่อ้างอิงได้จะถือว่าถูกต้องหรือ
เป็นจริงก็ต่อเมื่อความรู้นั้นได้ผ่านการตรวจสอบว่าสอดคล้องกับความรู้หลักคือพระธรรมวินัยที่
พระองค์ตรัสไว้หรือไม่ ดังที่ทรงแสดงหลักมหาปเทศ ๔ ที่ตรัสสอนไม่ให้ด่วนเชื่อหรือปฏิเสธเพียง
เพราะผู้พูดอ้างว่าตนได้ฟังมาจากพระพุทธเจ้า หรือจากคณะสงฆ์ หรือจากพระเถระ หรือจากพระ
นักปราชญ์รูปหนึ่ง แต่ให้ตรวจสอบข้อความนั้นว่าสอดคล้องกับพระธรรมวินัยหรือไม่ ถ้าสอดคล้อง
จึงค่อยเชื่อ ถ้าขัดแย้งก็ไม่ควรเชื่อ ซึ่งวิธีการตรวจสอบข้อเท็จจริงนี้เป็นไปในแนวเดียวกับเกณฑ์
วินิจฉัยที่พระพุทธโฆสจารย์วางไว้ให้ตรวจสอบความน่าเชื่อถือตามลำดับขั้นของข้อมูล คือ สูตร สุต
ตานุโลม อจาริยวาท และอัตโนมติ โดยอาจจัดสูตรกับสุตตานุโลมไว้ในฐานะเป็นหลักฐานขั้นต้น ที่
อจาริยวาท (มติหรือทัศนะของผู้รู้) และอัตโนมติ (ความคิดเห็นส่วนตัว) จะต้องสอดคล้องไปใน
แนวทางเดียวกันเพราะอยู่ในฐานะเป็นหลักฐานชั้นรอง

นอกจากนี้ในมหาปริณิพพานสูตรยังมีความรู้ความสามารถพิเศษเหนือวิสัยสามัญ
หลายประการทั้งของพระพุทธเจ้าและพระสาวก คือ การหายตัวได้ พยากรณ์ภพภูมิของคนที่ยาย
ไปแล้วว่าใครไปเกิดที่ไหนกันบ้าง นำขุ่นกลายเป็นน้ำใสได้ มีตาทิพย์มองเห็นเทวดาได้ และการรู้
อดีตชาติว่าเคยเกิดเป็นอะไรที่ไหน ความรู้ความสามารถในลักษณะนี้ตรงกับความรู้ประเภท

ประสบการณ์พิเศษเหนือประสาทสัมผัส (ESP หรือ Extra-sensory Perception) เช่น การเห็นอนาคต การมีโทรจิต ที่เป็นผลจากการฝึกฝนจนชำนาญ แต่เรื่องนี้ก็ไม่สามารถพิสูจน์ให้ปรากฏชัดเจนเหมือน ความรู้ตามหลักวิทยาศาสตร์ได้ ซึ่งเรื่องนี้ในทางพระพุทธศาสนาถือเป็นเรื่องปกติสำหรับผู้ที่ฝึกฝน พัฒนาตนจนถึงความบริบูรณ์แล้ว โดยเฉพาะพระพุทธเจ้าและพระอรหันตเจ้าที่บำเพ็ญเพียรจนได้ บรรลุอุภยญาณหรือวิชาขั้นสูงสุดคืออัสวักขยญาณ หมดภิเลสตัณหาโดยสิ้นเชิงแล้ว การหายตัว ได้ก็ดี การมีตาทิพย์ก็ดี เป็นผลพลอยได้จากการฝึกสมาธิ แม้จะเป็นเรื่องที่พิเศษกว่าคนธรรมดาทั่วไป แต่ก็ไม่ถือเป็นเรื่องสำคัญเท่ากับความรู้ความสามารถในการกำจัดกิเลสตัณหาได้

๕.๑.๓ คุณค่าของมหาปริณิพพานสูตรที่มีต่อสังคมปัจจุบัน

ในวงการปรัชญา สาขาทางปรัชญาที่สนใจแสวงหาคำตอบเกี่ยวกับคุณค่าเรียกว่า “คุณวิทยา” หรือ “อักษวิทยา” (Axiology) ซึ่งคุณค่าที่แสวงหานี้จำแนกเป็น ๒ ด้าน คือ คุณค่าทางความประพฤติเรียกว่าจริยศาสตร์ และคุณค่าทางอารมณ์ความรู้สึกเรียกว่าสุนทรียศาสตร์ โดยคุณค่าทางจริยศาสตร์นั้นหมายถึงสิ่งที่พึงประสงค์ พึงปรารถนา มี ๒ ประเภท คือ ๑) คุณค่าในตัว เป็นคุณค่าที่สมบูรณ์ในตัว ไม่มีสิ่งใดยิ่งไปกว่านี้ และ ๒) คุณค่านอกตัว เป็นคุณค่าที่เป็นเงื่อนไขที่จะนำไปสู่จุดมุ่งหมายต่อไป ที่มีค่ากว่า ส่วนคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์นั้น เป็นคุณค่าด้านอารมณ์หรือความรู้สึกซาบซึ้ง ตี๋มด้า หรือรื่นรมย์ ในเรื่องที่ดั่งงามหรือไพเราะทั้งที่เป็นเรื่องธรรมชาติหรือที่มนุษย์สร้างสรรคขึ้นมา แบ่งเป็น ๒ ระดับ คือ ๑) ระดับผัสสะ เป็นความรู้สึกซาบซึ้งขั้นธรรมดาที่รู้สึกตื่นเต้นประทับใจ แต่ความรู้สึกจะหายไปเมื่อไม่ได้อยู่ในเหตุการณ์ และ ๒) ระดับเพ่งพินิจ เป็นความรู้สึกตี๋มด้าซาบซึ้งจนเกิดปัญญาอันจะทำให้สามารถเข้าใจสัจธรรมและมีชีวิตอยู่ด้วยความสงบสุข

โดยปกติหากสิ่งใดไม่มีความสำคัญหรือคุณค่าใดๆ ต่อสังคม สิ่งนั้นไม่นานก็ถูกลืม ถูกกลืนหายไปกับกาลเวลา หรือตายไปพร้อมๆ กับชีวิตของคนที่ไม่มียุคค่านั้น แต่ในกรณีของพระพุทธเจ้าที่เสด็จดับขันธปรินิพพานนานมาแล้วกว่า ๒๖๐๐ ปีกลับปรากฏว่ายิ่งนานวันยิ่งทวีความสำคัญและทรงคุณค่าต่อสังคมหรือต่อโลกโดยรวม ดังจะเห็นได้จากพุทธจริยาวัตรหรือพุทธดำรัสที่บันทึกไว้ในมหาปริณิพพานสูตรได้กลายเป็นแรงบันดาลใจหรือเป็นแนวทางในการดำเนิน

ชีวิตของพุทธศาสนิกชนมาตั้งแต่หลังจากปรินิพพานสืบเนื่องมาจนปัจจุบันและจะยังคงทรงคุณค่าต่อไปในอนาคตอีกยาวไกล คุณค่าที่ประมวลได้จากการศึกษาครั้งนี้มีดังต่อไปนี้

สังเวชนียสถาน ๔ แห่ง

พระพุทธเจ้าตรัสไว้ก่อนปรินิพพานว่าหากอนุชนคนรุ่นหลังต้องการรำลึกถึงพระองค์ เพื่อให้เกิดธรรมสังเวชและได้แสวงบุญไปด้วยก็ควรไปเยี่ยมชมสังเวชนียสถาน ๔ แห่งที่เกี่ยวกับพระชนมชีพของพระองค์ ได้แก่ ที่ประสูติ ที่ตรัสรู้ ที่แสดงปฐมเทศนา และที่ปรินิพพาน หลักฐานทางโบราณคดีเป็นเครื่องยืนยันได้ดีว่าพุทธดำริสตอนนี้มีอิทธิพลและมีความหมายต่อชาวพุทธรุ่นหลังเพียงไร จะเห็นได้จากสถานที่แต่ละแห่งมีซากโบราณสถานและปูชนียวัตถุเก่าแก่ที่สร้างขึ้นเป็นอนุสรณ์ถึงพระองค์อย่างยิ่งใหญ่และมีจำนวนมากโดยเฉพาะสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๓ ที่ทรงทำให้ไม่เพียงแต่ ๔ แห่งนี้เท่านั้นเป็นศูนย์รวมใจชาวพุทธแต่ยังทรงขยายไปอีกหลายแห่งที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า ทำให้ที่อีกหลายแห่ง เช่น วัดพระเชตุวัน เมืองสาวัตถี หรือ วัดเวฬุวันในเมืองราชคฤห์ พลอยได้รับความนิยมนักแสวงบุญอีกด้วย แม้ว่าบางช่วงของประวัติศาสตร์ที่ฝ่ายปกครองบ้านเมืองไม่ได้เป็นชาวพุทธจะเข้ามาทำลายสถานที่สำคัญเหล่านี้ แต่ด้วยอำนาจแห่งความศรัทธาเลื่อมใสของชาวพุทธที่อยู่นอกประเทศเนปาลหรืออินเดียต่างช่วยกันฟื้นฟูปกป้องพุทธสถานเหล่านี้ให้กลับคืนมาเป็นศูนย์กลางการแสวงบุญได้สำเร็จ ปัจจุบันสังเวชนียสถานสำคัญทั้ง ๔ แห่งนี้รวมทั้งพุทธสถานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้ายังคงได้รับความนิยมนอย่างไม่ขาดสายสำหรับชาวพุทธทั่วโลก และที่สำคัญคือสังเวชนียสถาน ๒ แห่ง ได้แก่ ลุมพินีที่ประสูติกับพุทธคยาที่ตรัสรู้ ยังได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของโลกอีกด้วย

คุณค่าทางจริยศาสตร์ของสังเวชนียสถานทั้ง ๔ แห่งถือว่าเป็นคุณค่าอันอเนกอนันต์ เนื่องจากไม่ใช่จุดมุ่งหมายที่สมบูรณในตัวเอง แต่เป็นสื่อทางวัตถุที่จะนำสู่จุดมุ่งหมายที่สูงขึ้นไปคือให้เกิดธรรมสังเวชหรือเกิดปัญญาเห็นสัจธรรมโดยเฉพาะไตรลักษณ์ตามที่พระพุทธเจ้าสอน โดยที่อย่างน้อยหากไม่ได้บรรลุธรรมถึงขั้นสิ้นกิเลสเป็นพระอรหันต์บุคคล เมื่อตายไปก็จะได้ไปสู่สุคติคือไปเกิดในสวรรค์หรือภพภูมิที่ดีต่อไป ส่วนคุณค่าด้านสุนทรียศาสตร์ หากกล่าวในระดับโลก ลุมพินีสถานที่ประสูติและพุทธคยาสถานที่ตรัสรู้ได้รับการรับรองให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของโลก ซึ่งเท่ากับว่า

เป็นการยอมรับว่าสถานที่เหล่านี้มีคุณค่าด้านสุนทรียะระดับสากล ส่วนชาวพุทธที่ไปเยี่ยมชมสังเวชนียสถานทั้ง ๔ แห่งย่อมจะได้รับสุนทรียะไม่ขั้นใดก็ขั้นหนึ่ง คือ ขั้นผัสสะ เกิดความรู้สึกตื่นตาตื่นใจที่ได้ไปเยือน หรือขั้นฟังพินิจ เกิดปัญหาพิจารณาในสังขารธรรมที่พระพุทธรูปของค์ตรัสสอนไว้ แล้วเกิดความรู้สึกดื่มด่ำซาบซึ้งประทับใจไม่รู้ลืม บังเกิดความสงบสุขในชีวิตและอยู่ในสังคมได้อย่างกลมกลืนต่อไป

ธรรมเนียมการสร้างสถูปหรือเจดีย์

พุทธดำรัสอีกตอนหนึ่งที่ตรัสกับท่านพระอานนท์เรื่องอุปารหบุคคล ๔ จำพวก ประกอบธรรมเนียมปฏิบัติสมัยที่พระพุทธรูปองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ที่โปรดให้เผาศพพระสาวกที่เป็นพระอรหันต์แล้วให้สร้างสถูปบรรจุอัฐิไว้สำหรับเป็นที่สักการบูชา ต่อมาได้กลายเป็นธรรมเนียมปฏิบัติสำหรับชาวพุทธโดยนิยมสร้างสถูปหรือเจดีย์เพื่อบรรจุอัฐิของอุปารหบุคคลประเภทใดประเภทหนึ่งในบรรดา ๔ ประเภทนั้น โดยเฉพาะที่เชื่อกันว่าเป็นพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า คตินิยมเช่นนี้เป็นที่ยอมรับอย่างแพร่หลายมากขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศกที่ทรงอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาอย่างเต็มที่และได้โปรดให้สร้างสถูปเจดีย์และวิหารถึง ๘๔,๐๐๐ แห่งทั่วประเทศ ผลงานของพระองค์ได้กลายเป็นแบบอย่างให้ชาวพุทธในประเทศอื่นๆ ถู้อปฏิบัติตาม เช่น ในศรีลังกาหรือไทย นับแต่สมัยแรกกับพระพุทธศาสนาก็นิยมสร้างสถูปตามรูปแบบมหาสถูปที่สาญจี (Sanchi) อันถือเป็นสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์ของศิลปะสมัยพระเจ้าอโศก จะเห็นได้จากพระปฐมเจดีย์ซึ่งเชื่อกันว่าสร้างตั้งแต่สมัยพระอรหันต์โสณะและอุตตระพร้อมคณะได้นำพระพุทธศาสนามาเผยแผ่ที่ดินแดนสุวรรณภูมิมาแล้ว นอกจากนี้ยังมีสถูปเจดีย์หรือที่เรียกในชื่ออื่นๆ เช่น พระธาตุ พระปราสาท ฯลฯ ทั่วทุกภาคของประเทศไทย กลายเป็นศูนย์รวมใจ เป็นที่แสวงบุญของพุทธศาสนิกชน เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และเป็นมรดกอันล้ำค่าของชาติไปด้วย

เมื่อพิจารณาคุณค่าด้านจริยศาสตร์ พระสถูปเจดีย์เป็นสิ่งที่มีความนอกตัว เพราะเป็นสื่อสัญลักษณ์ที่จะนำไปสู่สิ่งอื่นที่มีค่ายิ่งกว่า คือ การได้รำลึกถึงคุณความดีของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพระพุทธเจ้า และสาวกของพระองค์ ตลอดจนของพระเจ้าจักรพรรดิ นอกจากนั้นการสักการบูชาพระสถูปเจดีย์ของอุปารหบุคคลยังเป็นปัจจัยให้ไปเกิดในสุคติเมื่อสิ้นชีวิตลงอีกด้วย ส่วนคุณค่าด้านสุนทรียศาสตร์ มีผลต่อจิตใจหรืออารมณ์ความรู้สึกของผู้ที่ได้ไปเยี่ยมชม โดยในขั้นผัสสะ ทำ

ให้เกิดความตื่นเต้นและตระหนักถึงความสำคัญของอุปสรรคบุคคลนั้นๆ และหากสามารถพัฒนาไปถึงขั้นเฟื่องฟูด้วยปัญญาได้ก็จะทำให้มองเห็นคุณธรรมที่ทำให้เป็นคนดีจนเกิดความซาบซึ้งในคุณค่าของความดีและปฏิบัติตามแนวทางแห่งความดี

พระธรรมวินัยในฐานะเป็นพระบรมศาสดา

พระพุทธดำรัสอีกช่วงหนึ่งในตอนทำยมหาปริณิพพานสูตรซึ่งเป็นเสมือนคำสั่งเสียของพระพุทธองค์ คือที่ตรัสว่าให้ยึดพระธรรมที่ทรงแสดงไว้และพระวินัยที่ทรงบัญญัติไว้เป็นศาสดาแทนพระองค์ พระพุทธดำรัสนี้อาจมองได้ ๒ ด้าน คือ ๑) ด้านหลักการ ถือว่าเป็นเรื่องดีเพราะไม่ต้อขึ้นตรงต่ออำนาจหรือการบริหารของตัวบุคคลใดๆ หลังจากพระองค์ปริณิพพานไป ๒) แต่ในด้านการปฏิบัติ อาจเกิดปัญหาได้ว่าตรงไหนคือพระธรรมวินัยที่แท้และดั้งเดิมหรือที่ควรเพิกถอนตามที่ทรงอนุญาตให้ถอน “สิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ” ได้ และผลที่ตามมาคือการตีความพระธรรมวินัยและถือปฏิบัติตามที่ตนเองถนัดหรือสนใจเป็นพิเศษทำให้เกิดลัทธิการยึดติดอาจารย์จนกลายเป็นเจ้าสำนักต่างๆ ที่พอได้เป็นเจ้าของสำนักแล้วมักทำตัวเหินห่างจากหลักการของพระธรรมวินัยที่มีในพระไตรปิฎก อย่างไรก็ตาม สำหรับชาวพุทธนิกายเถรวาทก็ยังคง “รับหลักการ” ที่ว่าพระธรรมวินัยเป็นเสมือนพระบรมศาสดา ดังจะเห็นได้จากการสังคายนาพระธรรมวินัยเพื่อรักษาและสืบทอดพระไตรปิฎกไว้ให้อยู่ในรูปแบบดั้งเดิมโดยไม่ถอนหรือเพิ่มเติมข้อความใดๆ เข้าไปอย่างน้อยนับแต่หลังสังคายนาครั้งที่ ๓ เป็นต้นมา

สำหรับประเทศไทยถือกันว่าพระไตรปิฎกเป็นเสมือนที่สถิตของพระบรมศาสดา เพราะบันทึกสิ่งที่พระองค์ตรัสสอนไว้ตามแบบดั้งเดิมทุกประการ จึงเป็นแหล่งอ้างอิงมาตรฐานของพระพุทธศาสนาที่น่าเชื่อถือที่สุด ด้วยเหตุผลที่ว่าพระธรรมวินัยคือพระบรมศาสดา จึงมีการแปลพระไตรปิฎกบาลีให้เป็นภาษาไทยซึ่งมีอยู่หลายฉบับเพื่อรักษา สืบทอด และเผยแพร่พระธรรมวินัยให้แพร่หลาย พระไตรปิฎกภาษาไทยจึงนับเป็นภูมิปัญญาไทยและมีคุณค่าด้านวิชาการที่สามารถนำมาศึกษาค้นคว้าทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ตามแต่ความสนใจหรือความถนัดของผู้ศึกษา ตลอดจนจนเป็นการบำเพ็ญบุญที่สำคัญที่ชาวพุทธไทยถือว่าการจัดพิมพ์หรือมอบพระไตรปิฎกเป็นรหทานและได้บุญมหาศาลจากการกระทำดังกล่าว

เมื่อวิเคราะห์คุณค่าทางจิตศาสตร์ พระไตรปิฎกถือเป็นคุณค่าอันโดดเด่นที่เป็นสื่อนำไปสู่เป้าหมายอื่นๆ ตามแต่ผู้อ่านต้องการ เช่น ถ้าต้องการเพียงเป้าหมายขั้นต้นก็นำหลักธรรมขั้นต้น เช่น ศีล ๕ หรือศีลทั้ง ๖ มาประพฤติปฏิบัติ ส่วนคุณค่าด้านสุนทรียศาสตร์ พระไตรปิฎกถือเป็นวรรณกรรมชั้นยอดของโลกที่ไม่เพียงแต่ชาวพุทธเท่านั้นควรได้อ่านแต่ผู้สนใจด้านวรรณคดีหรือองค์ความรู้อื่นๆ ก็สามารถเลือกประเด็นที่ตนสนใจอ่านและสามารถเกิดสุนทรียะชั้นฝัสสะได้ ซึ่งถ้าพัฒนาต่อไปถึงขั้นเพ่งพินิจก็จะทำให้เกิดปัญญาเห็นคุณค่าของสังฆธรรมแล้วดำเนินชีวิตตามหลักธรรมที่ตนดื่มด่ำซาบซึ้งต่อไปจนได้พบกับความสุขอย่างแท้จริง

สหประชาชาติรับรองว่าการปรินิพพานเป็นหนึ่งในเหตุการณ์สำคัญของโลก

คุณค่าข้อนี้เป็นที่ยอมรับในระดับสากลอย่างเป็นทางการเมื่อองค์การสหประชาชาติ หรือ UN (United Nations) ได้ประกาศรับรองให้วันวิสาขบูชาซึ่งก็คือวันประสูติ ตรัสรู้ และเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้า เป็นวันสำคัญสากลของโลก (International Recognition of the Day of Vesak) ตั้งแต่วันที่ ๑๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๒ และจัดให้มีพิธีเฉลิมฉลองเมื่อวันที่ดังกล่าวเวียนมาบรรจบครบรอบในแต่ละปีในที่ทำกรของสหประชาชาติและสาขาทั่วโลก การที่สหประชาชาติมีมติเช่นนี้ก็ด้วยการยอมรับข้อมูลจากฝ่ายชาวพุทธนิกายเถรวาทที่ถือกันว่าพระพุทธเจ้าประสูติ ตรัสรู้ และเสด็จดับขันธปรินิพพานในวันเดียวกัน ในขณะที่ชาวพุทธฝ่ายมหายานถือว่าประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพานคนละวันคนละเดือนไม่ตรงกัน แต่อย่างไรก็ตามฝ่ายมหายานก็ยอมรับและยินดีให้ความร่วมมือโดยการมาร่วมงานกับฝ่ายเถรวาททุกประการถือเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นยิ่งขึ้นระหว่าง ๒ นิกายใหญ่

อย่างไรก็ตาม วันวิสาขบูชามีคุณค่าและความสำคัญสำหรับประเทศที่นับถือนิกายเถรวาทมาช้านาน ก่อนที่สหประชาชาติจะประกาศรับรองความสำคัญของวันดังกล่าว เช่น ในประเทศศรีลังกาที่ถือปฏิบัติเป็นประเพณีวันวิสาขบูชามาตั้งแต่สมัยพระเจ้าภคิราชาราว พ.ศ. ๔๒๐ มาแล้ว และชาวพุทธไทยได้รับประเพณีดังกล่าวมาจากพระสงฆ์ลังกาที่เดินทางมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา แม้บางช่วงในประวัติศาสตร์ประเพณีดังกล่าวจะขาดหายไปจากพระราชประเพณีในราชสำนักบ้าง แต่ก็ได้รับการฟื้นฟูให้เป็นพระราชประเพณีอีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ วันวิสาขบูชาจึงเป็นวันสำคัญที่เปิดโอกาสให้พุทธศาสนิกชนได้บำเพ็ญกุศลด้วยอามิสบูชา คือ ทำบุญด้วยการถวายดอกไม้ธูปเทียนหรือสิ่งของ

ทำบุญต่างๆ และปฏิบัติบูชา ทำบุญด้วยการสมาทานศีล ฟังธรรม และปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ ศักยภาพของแต่ละคน

เมื่อพิจารณาคุณค่าด้านจริยศาสตร์ วันวิสาขบูชาถือเป็นคุณค่านอกตัว เพราะเป็นสื่อ ให้รำลึกถึงพุทธคุณ (พุทธานุสสติ) และเป็นสื่อให้บำเพ็ญบุญกุศลนานับการ ส่วนคุณค่าด้าน สุนทรียศาสตร์ ในชั้นผัสสะเป็นการสืบทอดวันวิสาขบูชาในฐานะเป็นประเพณีที่พอถึงเวลาที่ทำ ตามความเคยชินและมีความรู้สึกอึดอึดใจในแต่ละปี ซึ่งเมื่อผ่านประเพณีนี้ไปอารมณ์ก็กลับไป สู่สภาวะเดิมตามที่เคยเป็น ส่วนในชั้นเพ่งพินิจ เป็นคุณค่าทางอารมณ์ความรู้สึกที่ดื่มด่ำซาบซึ้ง กับคุณธรรมและสัจธรรมที่แฝงอยู่ในวันวิสาขบูชา เกิดปัญญาที่พัฒนาศักยภาพของตนให้ถึง เป้าหมายสูงสุดของชีวิต

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะสำหรับการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ การวิจัยครั้งนี้เป็น การวิจัยองค์ความรู้ที่แสดงถึงการศึกษาค้นคว้าอย่างเป็นระบบและนำเสนอตามขอบของงาน วิชาการที่เต็มไปด้วยศัพท์หรือลำนวนชวนให้เบื่อหน่ายได้ง่าย ผู้วิจัยไม่กล้ารับรองว่านอกจากงาน วิชาการแล้ว งานชิ้นนี้จะอำนวยความสะดวกอย่างไรได้บ้าง เพราะอย่างน้อยในฐานะที่ผู้วิจัยเป็น อาจารย์มหาวิทยาลัยก็สามารถนำผลการศึกษาที่ได้ในครั้งนี้ไปประยุกต์ใช้ในรายวิชาที่สอนทั้ง ระดับปริญญาตรีและปริญญาโทที่มหาวิทยาลัยพะเยาและมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย วิทยาเขตพะเยาในฐานะเป็นอาจารย์พิเศษได้อย่างเต็มที่ นอกจากนี้ โดยส่วนตัว ผู้วิจัยก็ ได้ประโยชน์จากการนำข้อคิดหรือหลักการจากการศึกษาครั้งนี้มาใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ตามสมควรแก่อัธยาศัย เช่น หลักไตรสิกขา อิทธิบาท ๔ และความไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาค้นคว้าต่อไป ผู้วิจัยเชื่อว่าการวิจัยครั้งนี้คงไม่ใช่ การศึกษาที่ดีที่สุดจนไม่เหลือประเด็นให้ใครอื่นคิดจะทำต่อในอนาคต แต่เชื่อว่าจะมีผู้สนใจศึกษา พระสูตรนี้ในอนาคตอีกเรื่อยๆ ดังนั้น จึงขอเสนอแนะประเด็นที่น่าสนใจเท่าที่รวบรวมได้ ดังนี้

๑) ควรศึกษาวิเคราะห์เรื่องการเจริญอิทธิบาท ๔ ว่ามีวิธีการทำอย่างไรและจะสามารถนำมาประยุกต์ใช้เพื่อรักษาสุขภาพหรือสามารถทำให้อายุยืน ๑ กัป คือมีอายุได้ประมาณ ๑๐๐ – ๑๒๐ ปีตามที่พระพุทธองค์ทรงแนะนำอย่างไรบ้าง

๒) การวิเคราะห์บุคลิกภาพของพระพุทธองค์ในมหาปรินิพพานสูตรว่าทรงมี ๒ บุคลิก คือ บุคลิกของ “อภิมนุษย์” กับบุคลิกของคนธรรมดา หรือไม่ และ “ความน่าจะเป็น” สำหรับบุคลิกที่แท้จริงของพระองค์คืออะไร

๓) เนื่องจากในสังคมปัจจุบันกำลังก้าวสู่การเป็นสังคมผู้สูงอายุ จึงควรศึกษาตัวอย่างการดูแลสุขภาพผู้สูงอายุจากพุทธจริยวัตรและจากตัวอย่างที่ท่านพระอานนท์และบรรดาพระสาวกที่ช่วยกันถวายการอุปัฏฐากดูแลพระพุทธองค์อย่างดีที่สุดจนเสด็จดับขันธปรินิพพานอย่างสงบ

บรรณานุกรม

พระไตรปิฎก

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

อรรถกถาและปกรณ์พิเศษ

พระพุทฺธโฆสจารย์. ปรมตฺถโชติกา นาม ชุทฺตกนิกายกฺกุฎฺถกถาย ชุทฺตกปาฐวณฺณนา.

กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____. ชาตกฺกุฎฺถกถา ฉกฺกุฎฺถกถา ภาโค เอกทาสก-ปกิณฺณกนิปาตวณฺณนา. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. ธมฺมปทกฺกุฎฺถกถา ทฺติโย ภาโค. พิมพ์ครั้งที่ ๒๘. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____. วิสฺสุทฺธิมคฺคสฺส ปกรณวิเสโส ปฐฺโม ภาโค. พิมพ์ครั้งที่ ๒๐. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

_____. สมนฺตปาสาทิกา นาม วินยกฺกุฎฺถกถา ปฐฺโม ภาโค มหาวิภังควณฺณนา.

พิมพ์ครั้งที่ ๒๑. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

_____. สุมงฺคฺลวิลาสินียา นาม ทีฆนิกายกฺกุฎฺถกถาย มหาวิภังควณฺณนา (ทฺติโย ภาโค).

กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

พระสิริมังคลาจารย์. มงฺคฺลตฺถทีปนี ปฐฺโม ภาโค. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

หนังสือทั่วไป

กรมการศาสนา. **วันวิสาขบูชา**. กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๔.

दनัย ไชยโยธา. **พระมหากษัตริย์กับพระพุทธศาสนาในประวัติศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร:

สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๘.

นาวาเอก ทองย้อย แสงสินชัย. **ความจริงในมหาปริณิพพานสูตร (กรณีพระมโน)**.

กรุงเทพมหานคร: เบรียนธรรมสมาคมแห่งประเทศไทย, ๒๕๔๓.

ภิกษุณีวรมัย กบิลสิงห์. **ใครฆ่าพระเจ้าตากสิน?** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ส่อง

สยาม จำกัด, ๒๕๔๗.

บุญสืบ อินสาร. **พจนานุกรมบาลี-ไทย ธรรมบทภาค ๑-๕**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิส่งเสริม

สามเณรในพระสังฆราชูปถัมภ์ วัดพระรามเก้ากาญจนาภิเษก, ๒๕๕๕.

ประยงค์ จันทร์แดง. **ปาฏิหาริย์ชีวิตตามแนวพุทธ**. นนทบุรี: สำนักพิมพ์สัมปชัญญะ,

๒๕๕๖.

_____. **ปรัชญาเพื่อชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๘.

ปรีชา ช้างขวัญยืน. **ทรรศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: โครงการ

ตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

_____. **ปรัชญากับวิถีชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดทำตำราเพื่อการพัฒนาคุณภาพ

การศึกษาในระดับอุดมศึกษา, สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา, ๒๕๔๙.

พระครูธรรมธรศิริวัฒน์ สิริวิฑูมโน. **มหาปริณิพพานสูตร วาระสุดท้ายของพระพุทธองค์**.

อุบลราชธานี: อุบลกิจออฟเซตการพิมพ์, ๒๕๕๕.

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **พระพุทธศาสนาในสถานการณ์โลกปัจจุบัน**.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยพิมพ์ถวายเป็นมูทิตาสักการะแด่พระ

เถรานุเถระผู้มีอุปการคุณ พระเจ้าหน้าทีระดับผู้บริหาร และศิษย์เก่าของมหาวิทยาลัย

ที่ได้รับพระราชทานสถาปนา เลื่อนและตั้งสมณศักดิ์ เนื่องในวโรกาสพระราชพิธีเฉลิม

พระชนมพรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๔๔.

_____. **วิสาขบูชา วันสำคัญสากลของโลก**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬา-

ลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๖.

กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๓๘.

_____ . **จาริกบุญ จาริกธรรม**. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๙.

_____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____ . **กรณีเงื่อนงำ: พระพุทธเจ้าปรินิพพานด้วยโรคอะไร (ฉบับดัดสนั)**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์ส่วยจำกัด, ๒๕๔๔).

_____ . **ดูหนังสือพระมโน สะท้อนภาพโซซของการศึกษาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕.

_____ . **จัดระเบียบสังคม ตามคตินิยมแห่งสังฆะ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **รู้จักพระไตรปิฎกให้ชัด ให้ตรง (กรณีพระคิกฤทธิ)**.

นครปฐม: วัดญาณเวศกวัน, ๒๕๕๘.

_____ . **ธรรมบุญชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๖. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรม สภาผู้แทนราษฎร ชุดที่ ๒๑, ๒๕๔๘.

_____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส อาร์ ฟรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑.

พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา. **เยือนอินเดียตามรอยอารยธรรมพุทธ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

Varanasi, India: Pilgrim Press Pvt. Ltd., ๒๕๕๒.

พระมหาประยูร ธมฺมจิตฺโต. “พุทธปรัชญาเถรวาท”, ใน **มหาจุฬาฯ วิชาการ ประจำปีบูรพ**

ทิศ. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ จัดพิมพ์

ในงานฉลองครบรอบ ๑๐๐ ปีแห่งการสถาปนา, ๒๕๓๒.

พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตฺโต). **ปรัชญากรีก บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๗.

พระราชธรรมมุนี (เกียรติ สุกิตฺติ). **เกี่ยวกับอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร: วัดจักรวรรดิราชาวาส, ๒๕๔๙.

พระราชธรรมมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). “พระพุทธศาสนากับสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง” ใน **ศาสนปริทัศน์**. สมเด็จพระพุฒาจารย์จัดพิมพ์ถวายเป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พระธรรมเจดีย์ เจ้าอาวาสวัดทองนพคุณ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ๗ พฤษภาคม ๒๕๒๒.

พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ. **พุทธานุภาพ จิตตานุภาพ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เสริมวิทย์บรรณาการ, ๒๕๐๔.

พุทธทาส ภิกขุ. **เพชรในพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: กองทุนวุดฒิธรรม, ๒๕๒๘.

มโน พิสุทธิรัตน์านนท์. **สุนทรียศาสตร์เบื้องต้น**. สงขลา: ภารกิจเอกสารและตำรา, กลุ่มงานบริการการศึกษา, มหาวิทยาลัยทักษิณ, ๒๕๔๖.

เมตตานนุโท ภิกขุ. **เหตุเกิด พ.ศ.๑ เล่ม ๑ วิเคราะห์กรณีพุทธปรินิพพาน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พระอาทิตย์, ๒๕๔๕.

วิทย์ วิศเวทย์. **จริยศาสตร์เบื้องต้น**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๒.

_____. **ปรัชญาทั่วไป**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๐.

สมภาร พรหมทา. “สาระสำคัญของพุทธจริยศาสตร์”, ใน **สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต**.

เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยกับการบริการวิชาการแก่สังคม ๕-๗ มกราคม ๒๕๓๖ ณ หอประชุมพุทธมณฑล นครปฐม.

_____. **มนุษย์กับการแสวงหาความจริงและความหมายของชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๕.

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท**. (มหา

เถรสมาคมจัดพิมพ์เนื่องในงานออกพระเมรุพระศพสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ
สมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสโน), ๒๕๓๒.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **พุทธประวัติ เล่ม ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๓.

กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๘๐.

สมิทิตพล เนตรนิมิต. **ภาพลักษณ์ของพระสงฆ์ในอริยวินัย: วิถีชีวิตและบทบาทของ**

พระสงฆ์. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร:

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

เสฐียร พันธงสี. **พุทธสถานในชมพูทวีป (เล่มต้น)**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๓๓.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. **วาระสุดท้ายของพระพุทธองค์ บันทึกอย่างละเอียดในมหา**

ปรินิพพานสูตร. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๘.

_____ . **พุทธศาสนา: ทรรศนะและวิจารณ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์

มติชน, ๒๕๓๘.

_____ . **คำบรรยายพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบัน

บันลือธรรม, ๒๕๕๕.

เสถียร โพนันทะ. **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์

บรรณาคาร, ๒๕๒๒.

เสรี พงศ์พิศ. **ปรัชญาชีวิตคิดนอกกรอบ**. กรุงเทพมหานคร: พลังปัญญา, ๒๕๔๙.

แสง มนวิฑูร. “พุทธปรัชญา” ใน **รวมบทความของศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร**. คณะ

ศิษย์พิมพ์เป็นธรรมบรรณาคารในงานพระราชเพลิงศพศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มน

วิฑูร ณ ฌาปนสถานคุรุสภา วัดสระเกษ, ๒๐ เมษายน ๒๕๑๗.

หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล. **ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทย**

ใกล้เคียง อินเดีย ลังกา ชาว จัมปา ขอม พม่า ลาว. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
มติชน, ๒๕๓๘.

อรุณ โรจนสันติ (ผู้แปล). ภาพประวัติพระถังซัมจั๋ง. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
สุภาพใจ, ๒๕๕๑.

Bapat, P.V. (General Editor). 2500 year of Buddhism. India, New Delhi: Publications
Division, Ministry of Information and Broadcasting, Government of India,
1956.

Bhikkhu P.A. Payutto. A Constitution for Living and The Pali Canon: What a
Buddhist must know. Bangkok: The World Buddhist University Publication,
2008.

Das, Maya and Shastri, D.C. Bhattacharyya. 'Indian philosophical systems: Their basic
unity and relevance today', in Indian Philosophical Systems. Calcutta, India:
The Ramakrishana Mission Institute of Culture, 1997.

Dhirasekera, Jotiya and Weeraratne, W.G. (Editors), Encyclopaedia of Buddhism, Vol.IV.
Sri Lanka: The Government of Sri Lanka, 2000.

Dissanayake, Piyasena. Political Thoughts of the Buddha. Colombo, Sri Lanka:
Department of Cultural Affairs, 1977.

Gnanarama, Petegama. The Mission Accomplished: A historical analysis of the
Mahaparinibbana Sutta of the Digha Nikaya of the Pali Canon. Singapore: Ti-
Sarana Buddhist Association, 1997.

Gupta, Subhadra Sen. Nirvana Buddhist Pilgrimages in India. New Delhi, India: Rupa
Co., 2005.

International Bible Society. New Testament. U.S.A: International Bible Society, 1984.

Law, B.C. A History of Pali Literature. Delhi, India: Abhishek Prakashan, 2007.

U Ko Lay. Essence of Tipitaka. Maharashtra, India: Vipassana Research Institute, 1998.

งานวิจัย/วิทยานิพนธ์/วารสาร

พระมโน เมตตทานนุโท. “พระพุทธเจ้าปรินิพพานด้วยโรคอะไร”, ใน **นิตยสารศิลปวัฒนธรรม**. ปี
ที่ ๒๑ ฉบับที่ ๙ กรกฎาคม ๒๕๔๓.

Major General Thanasak Poompeth. **A critical study of Mahaparinibbana Sutta**. A
thesis submitted to R.T.M. Napur University, India, for the degree of Doctor of
Philosophy, 2013.

Phramaha Vichian Saisri. **A critical study of the Mahaparinibbana Sutta**. A thesis
submitted to the University of Delhi for the Ph.D. award, 2009.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พระธรรมปิฎกไขปัญหาเงื่อนงำปรินิพพาน** (ออนไลน์).
แหล่งที่มา: http://www.thaidhammajak.com/webboard/detail.php?question_id=12035 (๘ มิถุนายน ๒๕๕๘).

พระมหาสมจินต์ สุมมาปญโญ. **เจดีย์ในพระพุทธศาสนา**. (ออนไลน์), แหล่งที่มา:
http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=392&articlegroup_id=97 (๒ มิถุนายน ๒๕๕๙).

วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล. (2009). **ปรัชญากับความอยากรู้อยากเห็น**
(ออนไลน์). แหล่งที่มา:
http://www.crs.mahidol.ac.th/thai/philosophy_currious.htm (๑๐ เมษายน
๒๕๕๘).

วิกิพีเดีย. **สังฆนียสถาน** (ออนไลน์). แหล่งที่มา:
<https://th.wikipedia.org/wiki/%E0%B8%AA%E0%B8%B1%E0%B8%87%E0%B9%80%E0%B8%A7%E0%B8%8A%E0%B8%99%E0%B8%B5%E0%B8%A2%E0%B8%AA%E0%B8%96%E0%B8%B2%E0%B8%99> (๑ มิถุนายน ๒๕๕๙).

สถานเอกอัครราชทูตไทย ณ กรุงนิวเดลี อินเดีย. **ข้อมูลวัดไทยในอินเดีย**. (ออนไลน์).

แหล่งที่มา: <http://newdelhi.thaiembassy.org/th/thai-temple-in-india-th/> (๑ มิ.ย. ๒๕๕๙).

สมภาร พรมทา. “แจ้งข่าวครั้งที่ ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๕๖”, ใน **วารสารปัญญา** (ออนไลน์).

แหล่งที่มา: <http://www.stc.arts.chula.ac.th/wisdommag/> (๙ มิถุนายน ๒๕๕๘).

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประยงค์ จันทร์แดง
ภูมิลำเนา	๑๔ หมู่ ๓ ต.เหล่ากว้าง อ.โนนคูณ จ.ศรีสะเกษ
ที่อยู่ปัจจุบัน	๑๘๒ หมู่ ๒ ต.แม่กา อ.เมือง จ.พะเยา
สถานที่ทำงาน	สาขาวิชาพัฒนาศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา ต.แม่กา อ.เมือง จ.พะเยา
ติดต่อ	โทรศัพท์ ๐๘๑๐๓/๑๒๓/๔๓ อีเมลล์ yongsaid@hotmail.com
การศึกษา	
ปริญญาตรี	๑) ปริญญาตรี ๙ ประโยค (ป.๓.๙) สำนักเรียนวัดชนะสงคราม กรุงเทพฯ, ๒๕๓๘
	๒) ศิลปศาสตรบัณฑิต (สารสนเทศศาสตร์) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๓
ปริญญาโท	อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ) มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑
ปริญญาเอก	Doctor of Philosophy (Philosophy), University of Pune, India, ๒๕๔๘

ผลงานทางวิชาการ

๑) งานวิจัย

-พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับการประยุกต์พุทธธรรม: การศึกษาเชิงวิเคราะห์,
ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยนเรศวร วิทยาเขตสารสนเทศพะเยา
พ.ศ.๒๕๕๒

-พระพุทธศาสนากับการสลายความขัดแย้ง: กรณีกลุ่มเสื้อเหลืองเสื้อแดง, ได้รับ
ทุนสนับสนุนการวิจัยจากคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา พ.ศ. ๒๕๕๖

-สภาพการบริหารงานหน่วยกิจการนิสิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา,
ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา พ.ศ. ๒๕๕๗

๒) บทความที่ได้รับการพิมพ์เผยแพร่

ก. บทความวิจัยภาษาไทย

-พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับการประยุกต์พุทธธรรม: การศึกษาเชิงวิเคราะห์,
๒๕๕๔

-แนวคิดและวิธีแก้ไขปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองตามแนวพุทธศาสนาสำหรับ
ประเทศไทย, ๒๕๕๖

-สภาพการบริหารงานหน่วยกิจการนิสิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา,
๒๕๕๙

ข. บทความภาษาอังกฤษ

-Roles of Thai Monks in Reviving Buddhism in India, ๒๕๕๔

-Buddhism and Democracy, ๒๕๕๙

๓) หนังสือที่ได้รับการพิมพ์เผยแพร่

-ปาฐกถาริชย์ชีวิตตามแนวพุทธ, นนทบุรี: สำนักพิมพ์สัมปชัญญะ, ๒๕๕๖

-“ตำนาน ความเชื่อ และศาสนาของชาวพะเยา” หน้า ๕๙-๘๐ ใน **บทที่ ๓**

หนังสือพะเยาศึกษา, คณะศิลปศาสตร์, มหาวิทยาลัยพะเยา, ๒๕๕๘

-ปรัชญาเพื่อชีวิต, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไอดีเอ็นเอสไตร์, ๒๕๕๘